

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1962

HISTORIA UNIVERSITATIS
CAROLINAE PRAGENSIS

Sborník příspěvků k dějinám University Karlovy

Tomus III.

Fasc. 2

UNIVERSITA KARLOVA • PRAHA

ČTYŘI ARTIKULY PRAŽSKÉ A PODÍL UNIVERSITNÍCH MISTRŮ
NA JEJICH VÝVOJI

ЧЕТЫРЕ ПРАЖСКИХ АРТИКУЛА И УЧАСТИЕ ПРАЖСКИХ ПРОФЕССОРОВ
В ИХ РАЗВИТИИ

THE PART PLAYED BY THE UNIVERSITY MASTERS IN THE DEVELOPMENT
OF THE FOUR ARTICLES OF PRAGUE

LUBOŠ LANČINGER

Z velkého bohatství rozvité husitské ideologie došly nejširšího uplatnění a uznání čtyři artikuly pražské jako společný program všech stran a třídních složek hnutí.

Jejich these, aby slovo boží bylo svobodně kázáno, svátost oltářní podávána všem laikům pod způsobem chleba a vína, kněžím byly odňaty světské statky a aby veřejné smrtelné hříchy byly trestány ve všech stavech, krátce „ty čtyři svaté pravdy, o které jsme se zasadili“, byly vkládány na čelné místo většiny důležitých politických dokumentů a projevů, všech jednání o spojenectví neb mír. Původ, vznik, změny, náplň a autorství programu takové platnosti má nesporný význam pro studium vývoje husitského revolučního hnutí a jeho jednotlivých složek.

Čtyři artikuly nemohly uniknout pozornosti husitskou epochou se zabývajícími badatelů. Přesto však v dnes již velmi rozsáhlé literatuře postrádáme potřebnou studii k tomuto temat. Jediná práce toho druhu, stať rakouské historičky M. Uhlirz, je dovedena pouze do r. 1415, pátrajíc po původu čtyř artikulů a je znehodnocena apriorní představou o výlučném původství Wycliffově, byť z jeho spisů snesla cenný materiál¹⁾ Ostatní autoři, jako Fr. Palacký, V. V. Tomek, H. Toman nebo R. Urbánek roztrousili své názory a postřehy v rámci a na okraji jiným otázkám zasvěcených prací. Počínaje Palackým²⁾ hodnotí pražské artikuly jako program nábožensko-morální a vyprac-

¹⁾ M. Uhlirz: *Genesis der vier Prager Artikel*, Wien 1914; podobně úlohu J. Husa přecenil K. Koukal: *Vliv Husových názorů o poměru státu a církve na čtyři artikule pražské*, Věd. roč. práv. fak. Masarykovy univ. v Brně, 1923, 174 n. Na domácí předhusitské zdroje upozorňovali V. Novotný: *recenze v ČMM*, 1915, 287, J. Pekař: *recenze v ČCH* 1914, 339 a 1926, 370; F. Dvořský: *Počátky kalicha a artikuly pražské již 1. 1417*, Praha 1907

²⁾ F. Palacký: *Dějiny národu českého*, 1851, III 1—2; obdobně V. V. Tomek: *Dějepis města Prahy*, 2. vyd. 1899, IV. Nechybí ovšem názory přeceňující zcela jednostranně účast

vání jeho základní redakce přisuzují vlivem kroniky Vavřince z Březové mistrům pražské university. Řada autorů upozornila na demokratisující rysy³⁾ zvláště v prvním a posledním článku a téměř všichni konstatují určité rozdíly v jednotlivých dochovaných textech. Tyto rozdíly nebyly však blíže zkoumány a většinou byly pokládány za nepodstatné. Pouze J. Pekař vyslovil nutnost srovnání dochovaných redakcí⁴⁾ a sám v tom směru učinil ve své monografii o Žižkovi mnoho bystrých postřehů. Hodnocení však podřídil své celkové reakční koncepci, vydáváje pražské artikuly za program zcela katolický, jehož včasné přijetí mohlo zabránit „pohromě revoluce“. Z marxistických historiků podal základní hodnocení J. Macek,⁵⁾ zařadiv je třídně jako program měšťanské oposice, k němuž se však hlásili více nebo méně i ostatní účastníci hnutí ve svém proticírkevním a protihierarchickém úsilí. Charakterisoval objektivní smysl jednotlivých artikulů a poukázal i na souvislost změn a omezujících dodatků s rozdílnými třídními zájmy a vlivem jednotlivých husitských směrů. Za základ pražských artikulů označil myšlenky nadhozené M. J. Husem a lidovými kazateli.

Naskytá se tedy úkol shromáždit dochované formulace čtyř artikulů, vytknout jejich změny a tendenci těchto změn v jednotlivých fázích hnutí⁶⁾, což si kladu za úkol v této stati.

Kořeny myšlenek čtyř artikulů pražských je třeba hledat hluboko v předhusitské době v činnosti opozičních, proticírkevních živlů již v 2. pol. 14. stol. Již tehdy byla ze všech krisových jevů, zachvacujících feudální společnost, nejvýraznější a nejbolestnější pozorována bezohledná finanční praxe zesvětštělé církve, její morální úpadek a podíl na bídě chudých. Světská i církevní moc snaží se potlačit nespokojenost, projevující se existencí městských i venkovských kacířských sekt, jednak inkvisicí, jednak koketováním s opravnými snahami učených reformátorů. Universitně vzdělaní myslitelé měšťanského nebo zemanského původu nebyli tak radikální, zato jejich popularita byla větší a jejich nutné konflikty s orgány církve a státu došly tudíž většího ohlasu⁷⁾.

táborů jako E. Chalupný: Husovo rodiště a jihočeská sociologie, 1924. Žižkovu účast přeceňuje H. Toman: Lit. památky, duch a povaha Žižkova, VKČSN 1893.

³⁾ F. v. Bezold: K dějinám husitství, 1904 přel. A. Chytil; F. M. Bartoš v řadě drobných studií; R. Urbánek: Lipany a konec polních vojsk, 1934, 39; Z. Nejedlý: Prameny k synodám, 1900 a Dějiny husitského zpěvu, 1913.

⁴⁾ J. Pekař: Žižka a jeho doba I—IV, zvl. IV 183.

⁵⁾ J. Macek: Husitské revoluční hnutí, 1952, 55 a Tábor v husitském revolučním hnutí, II, 219 a jinde.

⁶⁾ Texty jsou roztroušeny v nejrůznějších rukopisech a vesměs již otištěny v nejrůznějších edicích. Jejich soupis uvádím v příloze. K dokreslení používám i některých údajů traktátů, postill, veršovaných skladeb a kronik. Krátce se zabývám také krystalisací myšlenek čtyř artikulů v době před r. 1419. Vzhledem k rozsahu článku opírám se v úvodní partii pouze o literaturu a prameny v ní citované, což však dle mého soudu sledovanému účelu postačí.

⁷⁾ O názorech lidových sekt dochovalo se velmi málo zpráv. Učené kacířství je doloženo mnohem lépe. Vedle spisů, jejichž znalost byla vázána na dostatečné vzdělání nebo zprostředkující roli kazatelny, měl pro šíření jeho vlivu velký význam svou viditelností osobní příklad. Zhodnocení učeného kacířství podali F. Graus: Chudina měšťská v době předhusitské, 1949, 154n a J. Macek: Tábor, I, 158, 199.

Z běžného neadresního křesťanského velebení chudoby a pohrdání peněžními operacemi proklubávají se odsouzení zcela konkrétních církevních praktik, zvláště mnišských, úvahy o sociálních zlořádech jako smrtelných hříších a volání po takové církvi, jež by pro světské zájmy nezanedbávala péči o spásu křesťanů. V tom smyslu působil v německém prostředí K. Waldhauser a již on musel pro svá kázání trpět četné ústrky z církevních kruhů. Většího ohlasu došel zanícený kazatel Jan Milíč z Kroměříže.⁸⁾ Vedle finančních praktik a zájmů, z nich plynoucího přepychu a neřestí odsuzuje i nespravedlivou vládu, jež takové zjevy netrestá.⁹⁾ Když mocní neuposlechli jeho výzev k rozdělení majetku chudým, předchází Milíč příkladem, vzdává se kanovnické prebendy a svoje jmění obrací na budování „Jerusalemu“, který má poskytnout zaopatření nejen bývalým nevěstkám, ale také kazatelům opravných snah. Právě od Milíče pramení vášnivá víra v moc kázaného slova, společná pak celému husitství. Poněvadž církevní hodnostáři nemají pro majetek čas na kázání, mají přijít chudí kazatelé, zničit učenost sloužící pyšným a vyplet zlořády¹⁰⁾. Tito kazatelé musejí útočit proti tyranům a protivníkům pravdy bez ohledu na pronásledování a hrozící záhubu, neboť útočí na protivníky boží.¹¹⁾ Sám Milíč se touto zásadou bez výhrad řídil a hierarchie jej dohnala až do žaláře v Avignoně. Jerusalem byl zrušen a družina Milíčových žáků rozehnána. Požadavek prolomení nesvobody kazatele se přímo kladl na jazyk. S ním časté přijímání, kněžská chudoba vlastním příkladem propagovaná a opatření proti prostituci rýsuje se nám tak již v sedmdesátých letech 14. stol.

Nová vlna se dostavila se vznikem papežského schismatu, jež finanční útlak zesílilo a rozklad církve učinilo nepochybným. Jestliže ještě Milíč věřil, že náprava bude provedena shora, samotným papežem,¹²⁾ pak dvojice kacerujících se papežů tyto iluze rozptýlila. Samostatné akce panovnických dvorů k překonání schismatu, nežřídká málo vybíravé, budí představy o potřebě zásahu šlechty proti světskému panování církve.¹³⁾ Nejvýznamnějším myslitelem tohoto období je Matěj z Janova. Podstatná část jeho názorů je uzavřena v jeho proslulých Regulích. Vedle častého pranýřování rozmanitých způsobů svatokupeckého vydírání peněz, honby za hodnostmi a spojenectví se světskými feudály¹⁴⁾ nelezeme zde opět milíčovské velebení chudoby, a to i výslovně kněžské, vášnivý odsudek klášterů a plýtvání majetkem chudých,¹⁵⁾ kritiku

⁸⁾ Citáty z jeho spisů jsou uvedeny v článku V. Kybala: Milíčův sen, Gollův sborník, 1906, 166 n.

⁹⁾ Tamtéž 170, pozn. 1.

¹⁰⁾ Tamtéž 169, pozn. 5, 175—176.

¹¹⁾ Tamtéž 175, pozn. 1, 2, 6.

¹²⁾ Tamtéž 176, pozn. 2.

¹³⁾ O tom svědčí postřeh, že útoky na církevní majetek jsou trestem za svatokupectví. Učinil jej M. Matouš z Krakova, jeden z prelátů podporujících omezené reformní snahy arcib. Jana z Jenštejna. Srv. F. M. Bartoš: Čechy v době Husově, 1947, 243.

¹⁴⁾ M. z Janova: Výbor z Pravidel st. a n. zákona, vyd. J. Schenk, 1953, str. 158, 196, 179, 192.

¹⁵⁾ Tamtéž 199.

přepychu a kostelní nádherě a také výslovný požadavek stejných trestů pro duchovní jako pro laiky.¹⁶⁾ Významná je Janovova víra v obrodnou moc eucharistie, jejíž časté přijímání mělo utěšit hladovějící chudinu a vnést do společnosti řád.¹⁷⁾ Tuto víru podobně jako své kritické výpady čerpal Janov z bible a z jejího srovnání se stavem současné církve a tento postoj stal se později součástí husitské ideologie. Vedle teoretické práce na Regulích pokusil se však M. Matěj zpočátku i o veřejné kázání oněch nových závěrů, k nimž se dopracoval studiem bible. Velmi otřesným dojmem muselo pak působit na současníky pokoreň, jemuž byl podroben on a někteří další opoziční kazatelé zákazem kázání a vynuceným veřejným odvoláním.¹⁸⁾ S láskou k bibli je spojen i významný čin českého opozičního hnutí spojený s rostoucí aktivitou české národnosti — překlad biblických knih do češtiny. Masové rozšíření kazatelské činnosti, vzpírající se v pozdějších letech církevnímu dozoru, by bez něho nebylo možné. Potlačování svobody reformních kazatelů pak přímo vedlo k druhé významné události oněch let, založení Betlémské kaple r. 1391,¹⁹⁾ jež byla zároveň dokladem formování měšťanské oposice, reprezentované osobami Jana z Milheima a kramáře Kříže. Betlémská kazatelna, konkrétní plod dlouholetého boje v Čechách za svobodné kázání, první samostatné forum opozičního hnutí, výslovně určená kazatelům z řad českých mistrů university, stala se od počátku 15. stol. centrem nového vzepjetí proticírkevního hnutí, jež vyústilo přímo v husitské hnutí. Vleklé schisma a domácí války mezi velkými feudály dokumentují postup krise a strhují další vrstvy zvláště ve městech k politické aktivitě. Nové situaci odpovídající vyspělé názory a hesla poskytlo domácí ideologii dílo Johna Wycliffa. U něho nalezneme již these, které obsahem plně neb alespoň zčásti odpovídají jednotlivým pražským artikulům s výjimkou kalicha.²⁰⁾ Vezmeme-li pro stručnost jako příklad r. 1403 v Praze odsouzených 45 Wycliffových článků,²¹⁾ nalezneme zde thesi, že je dovoleno kterémukoliv jáhnu neb knězi kázat slovo boží bez povolení papeže neb biskupa,²²⁾ světští páni mohou dle jeho nálezu odnímat majetek duchovním, a trvale se proviňujícím²³⁾ a lid může dle svého nálezu napravovat proviňující se pány.²⁴⁾ Je

¹⁶⁾ Tamtéž 192, 249.

¹⁷⁾ Tamtéž 140, příznačně vyjádřeno podobenstvím o společném stolování hospodáře s čeledí.

¹⁸⁾ F. Palacký: Documenta M. J. Hus, 699—702 srv. F. M. Bartoš, Čechy v době Husově, 1947 247.

¹⁹⁾ Vyjádřil to pěkně úvod zakládací listiny: „Misericors et miserator Dominus... instituit ne verbum Dei alligetur quinimo ille actus ceterorum liberrimus et ecclesiae sanctae ipsiusque membris utilissimus...“ MUP, II 300.

²⁰⁾ Wycliff a jeho učení však není proto duchovním původcem husitského programu, jak tvrdí M. Uhlíř: Genesis... 1914, 98, srv. Graus, cit. studie 163 a J. Macek, Tábor I., 160, též pozn. 1.

²¹⁾ Palacký, Doc 328—330, Přehled pasáží z Wycliffových spisů k jednotlivým článkům podává M. Uhlíř v cit. studii.

²²⁾ Doc 329 čl. 14, ale též čl. 3 a články podvracející autoritu hierarchie všeobecně — 11, 12, 30, 37, 40, 41.

²³⁾ Tamtéž čl. 16, ale též 10, 18, 20—24, 28, 31—36, 39, 42.

²⁴⁾ Čl. 17, též 4, 15, 16.

dostatečně známo, že postupně většinu těchto a podobných myšlenek převzal Hus a jeho spolupracovníci, jimž přispěly k radikalizaci a k ujasnění cílů hnutí. Husova skupina vnesla do opozičního hnutí nové agitační prvky. Působí jednak na universitě, kde hájí a rozvíjí opravné názory převážně Wycliffovy a odkud je šíří v řadách šlechty a dvora, jednak s betlémské kazatelny a s pomocí žáků a venkovských chudých kněží šíří kritické proticírkevní šlehy a výzvy mezi lidovými vrstvami. Husova strana rozvinula na svou dobu rozsáhlou a moderní agitaci, v níž používá veřejných vyhlášek, letáků, okružních listů a rozsáhlé korespondence, vysílá posly, využívá intervencí vlivných osobností a ke konci organizuje demonstrační průvody. Rozsahu hnutí odpovídají i protiopatření hierarchie. Hromadné žaloby,²⁵⁾ exkomunikace a interdikty, suspense kazatelů²⁶⁾ a uzavírání jejich kostelů, zásahy katolických vrchností vnukají vědomí útlaku a otázka práva na svobodný kritický projev je veřejně diskutována. Hus proto nejednou hájí svobodu kněží kázat bez zvláštního povolení a odhalovat všechny přestupky proti bibli²⁷⁾ a, neskresluje-li žaloba, dožadoval se podpory svých lidových posluchačů.²⁸⁾ Panovníkova přízeň a podpora lidových vrstev dodávaly Husovi sílu protivit se církevním zákazům. S právem svobodné kritiky souvisí boj s theologickou fakultou a konsistoří o pojem církve a poslušnost papeži a prelátům. Wycliffovou naukou o predestinaci a pojmu církve překonávali Hus a jeho druzi sami v sobě představu o nedotknutelnosti církevní organizace a jejích představených, srhávali dle Engelse její svatozář.

Také Husův nejbližší spolupracovník Jakoubek ze Stříbra má řadu výroků o svobodě kázání, často ostřeji formulovaných,²⁹⁾ ovšem jen pro universitní auditorium.

Silněji pronikl na veřejnost radikalismus Mikuláše z Drážďan, jenž hlásal právo kázat kdekoliv i mimo posvěcená místa a hájil i kazatelské právo laiků.³⁰⁾ Hus tuto potulnou praxi nepropagoval, ale sám jí použil za svého vyhnanství v okolí Kozího hrádku a zesílil tak revolucionisující ráz svého působení.

Kritika života církve, ale i ostatní společnosti vedla Husa a jeho přátele k hledání cest nápravy. Jestliže ještě Matěj z Janova doporučoval dobrovolnou chudobu církve, Husova strana hlásá s výhradami právo násilného vyvlastnění. Formulace a argumenty poskytly Wycliffovy spisy, jak bylo výše naznačeno,

²⁵⁾ Např. žaloba Michala de Causis z r. 1411 (Doc 169) viní Husa především pro betlémská kázání prostému lidu. O formách a peripetiích zápasu Husovy družiny srv. J. Sedlák: M. J. Hus a F. M. Bartoš: Čechy v době Husově, 1947.

²⁶⁾ Synodní zákazy ostouzet preláty (1408, Doc 333), kázat bez povolení (1410—Doc 334) vyšetřování kazatelů a laiků (1408—Doc 342).

²⁷⁾ Např. r. 1409: „Brání-li papež kázati v kaplích slova Božího kněžím, kteří umějí kázati a žádost dobrou mají, aby sloužili, jsouce dobře živi, nemají ho v tom poslouchati...“ J. Hus: Sebrané spisy, vyd. Flajšhans, V, 80.

²⁸⁾ Doc 405.

²⁹⁾ Ku př. Utrum potest summus princeps, Solliciti sitis, Sedlák, Studie a texty, II, 328; Doc 493, z r. 1410 Defensio libri Decalagi, Stud. a texty II, 316 n.

³⁰⁾ Viz J. Sedlák: Hlídka 1914, 204, 543; též útočný traktát De quadruplici missione, vyd. J. Sedlák: Studie a texty I., 75 n a 95 n.

za příklad posloužily tvrdé zásahy Václava IV vůči osobám a majetku Jana z Jenštejna a jeho úředníků a znovu za Husovy éry ve sporech s arcibiskupem Zbyňkem. Tehdy byl pořízen soupis církevního majetku, arcibiskupovi, kapitule a velkému množství farářů zabaveny platy a majetky a některé horlivé obce zasáhly i proti osobám kleriků, vyhánějící je z obrocí i trestající tělesně.³¹⁾ Sekularisace je v této době stále ještě chápána jako trest za provinění, nikoliv jako nárok světských feudálů a tak ji také Hus vykládá. V traktátu „O svatokupectví“ rází myšlenku, že donátor má ke svému daru právo a může jej vzít v ochranu před zneužitím.³²⁾

Hus nebyl v otázce sekularisace důsledný a jednoznačný. Feudály, které vyzývá k sekularisaci zároveň napomíná k mírnému, opatrnému a spravedlivému postupu, „neb jinak bez pochybení bude bůře a pokoj pravý nebude.“³³⁾ Odnětí majetku a moci smrtelně hřešícím omezuje později v Kostnici sofistikým výkladem, že takový pán neb prelát není pánem „hodně“ (digne,³⁴⁾ Článek se však vyskytuje častěji bez omezení a Husovi přívrženci i nepřátelé chápali jej absolutně. U světských provinilců Hus doporučil veřejné napomenutí neb vyobcování řádným knězem. Feudální soudnictví nezavrhl, napomínal pouze vrchnosti ke spravedlnosti. Ty myšlenky z budoucích pražských artikulů, které Hus zastával, jsou shrnuty v aktech z universitního boje o Wycliffa a církevní autoritu v červenci 1412. Pozůstávají ve svobodě kněží kázati slovo boží, právu pánů odnímat statky hřešícím kněžím a ztratit světských práv a pravomoci smrtelných hříšníků.³⁵⁾

Jakoubek ze Stříbra zašel i v otázce církevního majetku nejednou dále než Hus. Chudobu kleru hlásal již r. 1408,³⁶⁾ povinnost „světského ramene“ odnímat majetek takovým kněžím, kteří se ho nechtějí zřici dobrovolně, zdůrazňoval za srážky s arcibiskupem r. 1411³⁷⁾ a na této zásadě setrval při universitní obraně Wycliffova článku 32 i později. Jakoubek se také vyslovil pro trestání smrtelných hříchů, avšak jen prostituce, cizoložství, zábav a her, zcela v duchu M. z Janova.³⁸⁾

Nejradikálněji si však i v těchto praktických otázkách vedl Mikuláš z Drážďan. Nerozpakoval se vyzývat klerus a hlavně mnichy, aby se živili vlastní prací.³⁹⁾ Desátky mohou poddaní dát jen opravdu nemajetným kně-

žím.⁴⁰⁾ Vrchnosti mají církvi majetek zabavit a rozdat chudým nebo použit na obranu zákona božího. Zjevné hříšníky mají z obrocí vyhnat.⁴¹⁾ Mikuláš však dospěl i k postřehu společných třídních zájmů světských a církevních feudálů a vyvozuje z toho, že zasáhnout bude muset Kristův lid sám!⁴²⁾ S bystrostí takřka prorockou tak odhadl hlavní směr příštího vývoje.

Právem tedy mohl Štěpán z Pálče obviňovat celou Husovu stranu z veřejné agitace k sekularisaci a násilnostem vůči kněžím.⁴³⁾

V době Husova skonu byly již propracovány teorie nezávislosti na hierarchické autoritě a censure a program sekularisační, k nimž od dubna 1414 přistoupil laický kalich z iniciativy Jakoubka a Mikuláše z Drážďan. K obnově podávání pod obojí způsobou vedl boj za obnovu prvokřesťanské praxe proti „nálezkům lidským.“ Ten musel v teorii nekompromisní Jakoubek uplatnit i v tak stěžejní otázce křesťanského učení jako je otázka eucharistie. Mikuláš z Drážďan v jednom z prvních kázání na obranu kalicha⁴⁴⁾ velmi ostrou formou zdůraznil, že se tím ruší neoprávněná výsada kněží před laiky a tak byl také utrakvismus chápán. Takřka okamžitý úspěch a masové rozšíření kalicha bylo známkou pokročilého stupně odporu lidových vrstev vůči římské církvi. Kalich se stal viditelným znakem všech nespokojenců.⁴⁵⁾

Od r. 1415 se budoucnost hnutí, zajištění jeho bezpečnosti a v této souvislosti svoboda kázání a kalicha stává stále aktuálnější a stojí stále v popředí pozornosti. Husova smrt ukázala slabost kázaného slova před násilím vládnoucí třídy, ale zároveň i jeho sílu probouzející k aktivitě tisícíhlavé zástupy.⁴⁶⁾

Nezastrašitelná, šíří se proticírkevní kazatelská činnost mocně v řadě měst i venkovských míst. Příležitostná činnost Husových emisarů přechází v mohutné tažení potulných lidových kazatelů, jemuž církevní místa nedokáží zabránit.⁴⁷⁾ Již 18. IX. 1415 varuje oběžník konsistoře před „mnohými“ kazateli, potulujícími se a šířícími v kostelích i mimo ně bludy.⁴⁸⁾ Opat dolanské kartouzy Štěpán, jenž se v tomto období obzvlášť angažoval proti oposičnímu hnutí, na mnoha místech vyčítá potulným kazatelům svévoli a opovrhování církevní autoritou, konstatuje však jejich početnost i sympatie a podporu, s níž se setkávají ve městech i na hradech.⁴⁹⁾ K podobným závěrům dospívají i anonymní

³¹⁾ Doc 735, Na některé fary dosazování Husovi stoupenci, 1412 v Klatovech utopen kněz, v Žatci jiný upálen. *J. Sedlák*: M. J. Hus, 291 n.

³²⁾ *M. J. Hus*: Knížka o svatokupectví, 1953, 79, 93, 94.

³³⁾ Tamtéž, 98.

³⁴⁾ *J. Sedlák*: Studie a texty II č. 3. Zdůraznil také, že až do odchodu pobíral důchod univ. mistra a betlémského kazatele.

³⁵⁾ *J. Sedlák*: M. J. Hus 249 n. Ohlas tohoto boje přesáhl universitní zdi a vedl se i na pražských kazatelích.

³⁶⁾ Kázání „Beati pauperes spiritu“; Stud. a texty I 377 n.

³⁷⁾ Magne sanctitatis ille vir, srv. *J. Sedlák*: M. J. Hus 205.

³⁸⁾ Akt „Quia lex divina“, rkp UK VII 6. f 4—6 a další. V tomtéž středověkém duchu řeší otázku i několik anonymních universitních kvestií, srv. *J. Kejíř*: Boj o státní formu v hus. rev. hn., Právně hist. studie II, 135.

³⁹⁾ *J. Sedlák*: Mikuláš z Drážďan, Hlídko 1914, 543.

⁴⁰⁾ Tamtéž 351.

⁴¹⁾ Tamtéž 522, 543.

⁴²⁾ Tamtéž 621.

⁴³⁾ *J. Sedlák*: M. J. Hus, příl. 292, Sekularisační hesla obsahovaly i t. zv. „Skotské listy“, tamtéž 182.

⁴⁴⁾ *J. Sedlák*: Počátkové kalicha, ČKD 1911, 786 n, srv. týž: M. J. Hus, 304.

⁴⁵⁾ Hodnocení kalicha viz *J. Macek*: Hus. rev. hn., 1952, 55; přehled početných prací o kalichu u *F. M. Bartoše*: Husitství a cizina, 1931, 113 n.

⁴⁶⁾ Jakoubek ze Stříbra zachytil ve svém listě obecný názor, že Hus byl upálen „protože pravdou z božího zákona pýchu, svatokupectvie a smilstva a jiné hříchy kněžské trestal“, srv. *J. Sedlák*: M. J. Hus 354.

⁴⁷⁾ Srv. *J. Macek*: Tábor I, 235—238.

⁴⁸⁾ Doc 600; o středisku v okolí Kozího hrádku srv. Doc 636.

⁴⁹⁾ *Štěpán z Dolan*: Epistolae ad Hussitas, Thesaurus anc. nov., IV, 518, 548. Obecné nadšení přivedlo na kazatelny — jak pohoršlivé pro katolického preláta — i ženy; tamtéž.

protihusitské invektivy z těchto let. Potulní kazatelé docházejí sluchu proto, že laickou společnost vyzývají k odnětí přebujelých církevních majetků.⁵⁰⁾ Tento motiv je obzvlášť přitažlivým pro šlechtu, ať už se ke kalichu přihlásila či ne a vede ji k podpoře neb alespoň blahovolné toleranci opozičních kazatelů jako na panstvích královských, rožmberských, pánů z Ústí, Kunštátu, Vartemberka i menších feudálů. Husitští dvořané ovlivňují v tomto smyslu i Václava IV.

Upálení M. Jana Husa, demonstrativní fyzické násilí katolické reakce proti mluvčímu opozičního hnutí pohnulo šlechtu hlásící se ke kalichu k sepsání manifestační úmluvy z 5. září 1415. Účastníci v ní také zaručují na svých panstvích, ale i v blízkých klášteřích, pravidelné a svobodné kázání všem kněžím, kteří o to požádají, bez ohledu na povolení církevní vrchnosti. Důmácím biskupům ještě přiznávají právo stíhat bludy, ale dokázané biblí a vyhrazují si posouzení spravedlivosti řízení. Nespravedlivým klatbám chtějí klást odpor a kazatele pak podřizují rozsudku pražské university.⁵¹⁾ Šlechta okázale zavrhl autoritu hierarchie, ale nemínila dovolit kazatelům svobodu naprostou a universita, jež do té doby v osobách Husových druhů stála v čele hnutí a jejíž konservatismus stále rostl, jí lépe vyhovovala. Dochované projevy university vystupují obecně ostrým tónem proti libovolně zaváděným novotám a proti opouštění dogmatických a rituálních zvyklostí, jež byly na venkově zavrhovány jako svatokupecké. Tak zejména v prohlášeních z 25. 1. a ze 7. 2. 1417⁵²⁾ požaduje universita, aby nebyly žádné novoty hlášány, zaváděny ani přijímány. Konsistoři se universita zavázala působit k obnově její autority a zamezení neoprávněných a pobuřujících kázání.⁵³⁾ Svatováclavská synoda r. 1418 byla pokusem university o zvýšení vlivu na kněžstvo především pražské, a omezení vlivu venkovských kazatelů tábořských.⁵⁴⁾ Zápolení je také vedeno oběžníky a osobními listy, jak je vidno z listu M. Křišťana Korandovi, v němž se také připomíná osobní intervence Čeňka z Vartemberka na universitě proti lidovým kazatelům.

Ani na universitě však nebylo ve všech otázkách jednoty, dozníval tu radikalismus Jakoubka ze Stříbra a odpadávali nejreakčnější mistři. Vcelku se universita musela omezit na působení ideologické a svobodu extrémních radikálů omezovat nemohla pro nedostatek autority a pohotového výkonného aparátu.

Šlechta ve své většině nedocenila obecně protifeudální ostny proskakující v názorech lidových kazatelů, jak na ně upozorňoval kostnický koncil i mluvčí českých prelátů.

Počtené výzvy kazatelů k odnětí církevních statků počínají znenáhla

⁵⁰⁾ *Erbén*: Výbor z lit. české II., 143.

⁵¹⁾ Doc 591 a AČ III 193.

⁵²⁾ Prvé Doc 654, druhé MC I 385.

⁵³⁾ Doc 646.

⁵⁴⁾ Doc 677; o působnosti university v té době srv. naposledy *J. Kejř*: Hist. sborník VIII, 142.

docházet realizace. Porůznu šlechta přistupuje k případům a plenění, jako to činí r. 1415 na statcích litomyšlského biskupství⁵⁵⁾ východočeská šlechta a v opatovickém klášteře „katolík“ Oto z Bergova. Krušina z Lichtenburka a Jindřich z Vartemberka „zajišťují“ před zneužitím statky pražských kanovníků.⁵⁶⁾ Zdá se, že rozsáhlejších akcí se ještě feudálové neodvažují. Lidový odpor se ubíral cestou odpírání ořer, poplatků za úkony i desátků.⁵⁷⁾ Jeho součástí bylo i vyhánění farářů, k čemuž značně přispěl dlouhý interdikt, jenž katolické duchovenstvo vyřadil z činnosti a farníky přiměl k dosazení farářů husitských.⁵⁸⁾ Ti bezpochyby dostávali jen nutné osobní potřeby, neboť neměli žádné nebo jen málo moci k vymáhání vyšších platů. Praxe však byla jistě případ od případu různá. Jistě i mezi husitskými kněžími se našly černé ovce.⁵⁹⁾ Navštěvují tomu výtky v Želivského postille, že někteří husitští kněží se přidali z konjunkturalismu a po dosažení far nebo v nebezpečí ochládají.⁶⁰⁾

Nespokojenost a nenávisť vůči bohatému kléru, hlavně mnichům, vyšlehovala však nejednou, převážně ve městech i násilnými, krvavými zásahy lidu tam, kde politická aktivita byla větší a chudina byla přístupnější radikálním akcím. R. 1416 si pražská kapitula stěžuje na věznění duchovních pražskou radnicí, z let 1416—18 máme zprávy o vybíjení klášterů neb katolických patriციjů v Klatovech, Žatci, Plzni, Lounech, Českých Budějovicích, Domažlicích, Berouně, Sezimově Ústí a Bydžově.⁶¹⁾ Tyto živelné útoky byly předzvěstí pozdějšího tábořského programového tažení proti „hříšníkům“, neobhlížejícího se na „zřízenou moc.“⁶²⁾

Zásady čtyř artikulů byly v letech před revolučním výbuchem na pořadu dne a pronikaly do vědomí všech vrstev společnosti.⁶³⁾ Jejich formulace bychom však v té době marně hledali.⁶⁴⁾ Chyběly k nim základní podmínky, neboť šlechta hodlala všech požadavků včetně omezené svobody kázání, kalicha a omezení církevního majetku získat tichou cestou za souhlasu neb trpné nečinnosti panovníka. Měšťanská oposice a obzvláště plebejské vrstvy se dosud nacházejí v organizačním stadiu. Nebylo husitské třídní koalice a nemohlo být

⁵⁵⁾ Doc 572.

⁵⁶⁾ Doc 607.

⁵⁷⁾ *Štěpán z Dolan*: Epistolae, 552, 564, Doc 646, 649, 653, 660 aj.

⁵⁸⁾ Doc 607, *Štěpán z Dolan*: Epistolae 569.

⁵⁹⁾ *Štěpán z Dolan*: 1c 552, zachoval zmínku o mistrech Křišťanovi a Zikmundovi, kteří kterémusi měšťanovi rozmluvili odkaz klášteru, ale sami od něho přijali a později i přísně vymáhali odkaz 210 kop.

⁶⁰⁾ Dochovaná kázání *Jana Želivského*, vyd. *A. Molnár*, ČSAV 1953, 77 ř. 235—242.

⁶¹⁾ Doc 607, 642—4; Anonymus de origine Taboritarum, C. Höfler Gesch. d. huss. Bew., I, 536; *Štěpán z Dolan*: Epistolae, 517, 596; srv. blíž *J. Macek*: Tábor I, 215 n.

⁶²⁾ Vzpomeňme obdobné myšlenky Mikuláše z Drážďan, viz pozn. 43.

⁶³⁾ O tom svědčí mj. i úvodní partie kroniky *Vavřince z Březové* (FRB V 329—341), jejíž myšlenku, pomíneme-li líčení kostnických událostí, lze shrnout jako boj a protivenství chudých kněží v čele s Husem, kteří kázáním slova božího trestali pyšné kněžstvo a hájili kalich. Ač utiskováni, ovládli kazatelny a zlé kněžstvo bylo trestáno odnětím statků i tělesnými záhubami.

⁶⁴⁾ Pokusil se o to *F. Dvorský* v cit. práci (pozn. 1), avšak jeho snaha o vrocení do r. 1417 s použitím pozdních nekatolických pramenů nepřesvědčuje.

ani společného programu. K tomu bylo třeba revoluční vlny a hrozby vojenské intervence.

Vrcholící krise české společnosti vyvolala v roce 1419 novou nebývalou formu agitace a mobilisace lidových mas — poutě na hory. Bylo to ovoce několikaleté předchozí kazatelské a organisátorské činnosti lidových kazatelů, kteří shromažďovali po venkově selské houfy. Mocným impulsem tu zajisté bylo nastolení reakce v únoru téhož roku, kdy hnutí bylo připraveno o dobyté kostely a zastoupení ve městech. Persekuce vyhnala i městské obyvatelstvo k účasti na dříve snad nevelkých, lokálních shromážděních, přivedla sem i příslušníky měšťanské oposice a plebejské vrstvy nezasazené dosud radikální agitací. Důležitou úlohu v tom sehrál kalich, jako viditelný symbol hnutí, přitahující lid k radikálním venkovským kazatelům. Vždyť ti jediní nedbali královských zákazů⁶⁵⁾.

Na horách počali kazatelé rozvíjet a přetvářet dosavadní proticírkevní, měšťansky legitimistické zásady a starou valdenskou pasivní, únikovou kritiku dle potřeb k revolučnímu činu spějící situace. Nelze si ovšem představovat, že již v jarních měsících byl hlásán ozbrojený boj proti feudálnímu řádu. K překonání své pasivity a ilusí potřebovaly shromažďující se plebejské masy výchovu a zkušenost celého následujícího revolučního roku.⁶⁶⁾ Jarní a letní pouti měly stále navenek mírný charakter. Část kněží po celý den podávala pod obojí, část zpovídala a nejpřednější, nejschopnější po celý den kázali. Horlili proti pýše církve a upevňovali v posluchačích sebevědomí a přesvědčení božské přízně a spásy. Současníci zdůrazňují u poutníků zbožnost a kázeň, netrpící krádeže a různé výstřelky, zahrnované tehdy pod pojem smrtelného hříchu.⁶⁷⁾ Kazatelé obklopeni oddanými zástupy nechali se inspirovat k stále volnějším

⁶⁵⁾ Zákazů kalicha byla v předešlých letech celá řada bez podstatného úspěchu a odezvy. To byly ovšem zákazy církevní, bezcenné bez podpory světské moci. Nyní šlo však o reálný zásah krále, řady vrchností a městských rad. Zákaz neznamenal pouhé odstranění jediného obřadu, nýbrž persekuci celého hnutí s celou jeho ideologií. Srv. odlišný názor *J. Macka: Tábor I*, 241.

⁶⁶⁾ Lze předpokládat, že se již počínaly ozývat výzvy k boji, ale vcelku ještě na shromážděních nepřevládaly a nebyly akceptovány. Těžko bychom je slučovali s ostatní činností „na horách“, uvedenou nad čarou. Nejvyspělejší kazatelé a organisátoři mohli již chápat nevyhnutelnost boje, ale cílevědomé svolávání prvních poutí k organizaci ozbrojeného boje je u hnutí, vyvíjejícího se i v dalších fázích v podstatě živelně, nepravděpodobné. V tom smyslu rozvíjí prvou marxistickou analýzu *J. Macka (Tábor I, 238—254, 281 n) R. Kalivoda (Vytvoření revoluční ideologie selsko-plebejského tábora, Filosofický časopis, 1957, 821—876 a nejnověji Husitská ideologie, ČSAV 1961, kap. 4)*. Kalivoda přijal z pramenů i literatury známé rozdělení chiliasmu na dvě fáze a marxisticky vložil jejich podstatu. Rozlišuje fázi „fatalistického“ chiliasmu (jaro-podzim 1419, resp. do poč. 1420), za níž plebejské masy a jejich mluvčí zápasí se svým pacifismem a legitimismem, a následující fázi „revolučního“ chiliasmu, kdy tyto vrstvy, vedeny nabytou zkušeností, přistupují ke skutečnému boji za reálné třídní požadavky.

⁶⁷⁾ Tak líčí ovzduší poutí Vavřinec z Březové ve svém exkursu o původu táborství (FRB, V 401 n), kde je shrnuje v úsilí o spásu duší, obnovu prvotní církve, časté přijímání pod obojí a slyšení slova božího. To odpovídá obsahu pražských artikulů, až na čtvrtý, který je pojímán pasivně. Shodné líčení ovzduší u anonymů — *Erben: Výbor z lit. čes. II*, 253 a *Höfler, Geschichtsschreiber, I*, 528.

a odvážnějšímu výkladu bible ve prospěch plebejských mas. Jak tato „svévole“ vypadala, o tom nám zůstavil Vavřinec z Březové soupis 14 článků, který lze uspokojivě zařadit pouze k letním poutím.⁶⁸⁾ Článek 11 kategoricky zakazuje kněžím vlastnictví a užívání nemovitostí a jiného bohatství. Od bohatých kněží nemají být přijímány svátosti. Další články odmítají jednotlivé svátosti a obřady. Články 1—3 odmítají universitní hodnosti, autoritu jejich držitelů jakož i autoritu starých církevních doktorů a otců nedoložených biblí.⁶⁹⁾ Někdy v letních měsících musely se již vyskytnout i výzvy k boření svatokupeckých kostelů a vyvrácení klášterů, aby mnichům bylo umožněno častým kázáním evangelia dokázat právo na existenci svého stavu.⁷⁰⁾ Takto tedy vypadalo samostatné vykročení lidového radikalismu, jímž se radikalismus rozcházel s měšťanskou představou svobody kázání slova božího.

V Praze jakožto metropoli byla persekuce pocíťována mnohem intenzivněji a na protest proti ní konala se čím dále bouřlivější procesí. Kázání jejich vůdce Jana Želivského, vášnivě útočícího na bohaté a mocné preláty i patricie a krále, na jejich pýchu a morální rozklad, dodávaly demonstracím ohně. I při demonstracích působil kalich přitažlivou silou symbolu utlačovaného hnutí. Z této rozjitřené nálady vzešla první krvavá, útočná akce zahajující 30. července dobytím radnice patnáctiletý boj.

Smrt Václava IV., následující záhy po defenestraci, dává událostem nový mocný impuls, jeví se jako boží souhlas s revolučním bojem. Davy pražské chudiny vrhají se na kláštery a vzápětí na nevěstince. V nejbližších dnech následují pražského příkladu Písek, Klatovy, Plzeň, Hradec Králové, Žatec a Louny. Lenošní mniši jsou vyháněni a tupeni, nevěstince sloužící utrácení vysátých peněz jsou bořeny. Oslabená vládní moc je bezmocná.

Bezvzládí v zemi za mohutného rozmachu lidového hnutí nutí všechny třídní skupiny české společnosti a jejich politické představitele k zaujetí zásadního stanoviska. Dědické právo činilo nápadníkem trůnu Václavova bratra Zikmunda, s nímž katolická část panstva byla již řadu let ve spojení. Nyní se i husitským pánům zdál bezohledný, ale k stoupencům na cizí účet štedrý Zikmund vhodným panovníkem, schopným potlačit lidový odpor. Koncem srpna neb v září schází se tedy v Praze sjezd, nejspíše jen husitského panstva a vypracovává tzv. volební kapitulaci, jejímž potvrzením si chce šlechta zajistit své požadavky před pověstnou Zikmundovou věrolomností a brutalitou.⁷¹⁾

⁶⁸⁾ FRB V 403—405. Na soupis upozornil a zařadil jej *R. Kalivoda* v cit. stati, pozn. 2.

⁶⁹⁾ Podobný výklad o závazcích řádných kněží a postačitelnosti evangelického zákona, rozšířený o povinnost věrných prchat od zkažených kněží, podává v 5 člancích *Mikuláš Biskupec (Höfler: Gesch. II., 478)* a v 6 člancích jeho předloha rkp. T St. letopisů čes. (*F. M. Bartoš: Sněm husit. revoluce v Betlém. kapli, JSH 1949, 97—102*), jež má navíc požadavek přijímání dítek z kalicha.

⁷⁰⁾ FRB V. 409, 412.

⁷¹⁾ Kratší německý text *E. Windecke*, ed. *Altmann 1893, 12*; rozsáhlejší český text AČ III. 206; o datování a obsahu dokumentu, jakož i o povaze instituce, z jejíž činnosti vzešel, panuje v literatuře rozdílnost názorů. *Palacký (III/1 268)* ví o volebních člancích zemského sněmu brzy po smrti krále, *Pekař (Žižka IV., 16)* soudí na panský sněm z počátku září s při-

V prvních dvou bodech je velmi stručně vyjádřena žádost svobody slova božího, přijímání podobojí a jeho propagace. Království nemá být pro kalich kaceřováno. Mnohem podrobněji je vyjádřen názor na církev v člancích 4 až 6, 11 a 12, aby totiž duchovní nezastávali světské úřady, aby nevykonávali feudální pravomoci a poplatky za svátosti a jiné úkony nebrali, ale spokojili se tím, co od světských dle biblických zvyklostí dostanou. Pak následuje řada stavovských požadavků panských a v české redakci ještě osm oddělených článků „od obce“. Za tuto obec je v literatuře běžně pokládána obec staroměstská. V člancích je třeba povšimnouti si požadavku, aby nebyla v městě obnovována prostituce, aby bylo povoleno čtení evangelia a epištoly při mši v českém jazyce a aby byli ustanoveni universitní mistři na vyšetřování z bludů podezřelých osob.

Ve volební kapitulaci nacházíme základ všech čtyř pražských artikulů. Důraz se ovšem klade na kalich (3 články) a na sekularisaci (5 článků), jejichž uskutečnění by vyhovělo úzkým třídním zájmům šlechty. Svoboda kázání se žádá jen jakoby mimochodem a pražské měšťanstvo ji naopak omezuje dozorcí komisí mistrů. Jestliže husitská šlechta a měšťanská oposice žádala svobodu pro své ideology, toužila po potlačování radikálních kazatelů od prvních okamžiků hnutí. Také trestání hříchů nacházíme jen v měšťansky puritánském náznaku, jenž snad může být jen ohlasem pražských bouří, jejichž opakování chtěli opatrní měšťané vyloučit.⁷²⁾

Zatím co si šlechta a měšťanstvo pojišťovalo soukromé zisky, sešli se venkovští poutníci 17. září na jihočeské Bzí hoře, aby manifestovali své odhodlání změnit společnost podle biblických zásad a aby svolali slavné shromáždění „na Křížkách“, jež by sjednotilo všechna centra husitského radikalismu s Prahou. Vřelá, vzrušenými starozákonními obrazy protkaná proklamace, jež z tohoto shromáždění vzešla, shrnuje cíl dosavadních poutí v svobodném slyšení věrných kazatelů a přijímání pod obojí. Otázky církve dotýká se toliko výzva k útěku od falešných proroků — katolických kněží. Zájem plebejského radikalismu přerůstal do širších rozměrů, vyjádřených programovým heslem: „...V jednotě božské o svobodu zákona božího a prospěch spasitelný a počesné dobré všeho kralovstvie: aby úrazové a pohoršení zjevná a rozdielové byli staveni a kažení...“⁷³⁾. Jinými slovy je to program odstranění zlořádů třídní společnosti, nejen samotné církve, a nastolení spravedlivějšího řádu. Poutníci z řad poddaných i radikální měšťanské oposice spolu s většinou svých vůdců

pojenými měšťanskými požadavky. K němu se kloní i *J. Macek* (Tábor I, 258), *F. M. Bartoš* (První sněm husitské revoluce, JSH 1951 81—7) naopak usuzuje na sjezd husitské šlechty z konce září, rozvíjí však v dalším řadu odvážných kombinací a nedoložitelných hypotéz.

⁷²⁾ Městská redakce asi Zikmundovi doručena nebyla, Windecke ji nezná. Je však dokladem nástupu nové politické síly — měšťanstva, jejíž uznání umožnil strach feudálů z právě procitajících a již bojujících lidových mas.

⁷³⁾ Provolání v AČ III 205—6. Podrobný marxistický rozbor podal *J. Macek*: Tábor I, 251 a *R. Kalivoda*, cit. článek, 825. Zde upozornění na typické zbytky lidového pacifismu, kryjícího se legitimismem, z nichž již pronikají výzvy k boji.

však dosud věřili v jednotu husitského bloku, ve spojení s Prahou a v možnost spolupráce a dohody s panstvem i králem (tehdy již ovšem mrtvým), jichž se v závěru dovolávají. Události nejbližších měsíců měly venkovským radikálům přinést rozčarování⁷⁴⁾.

Vypuzení účastníků poutí „u Křížku“ z Prahy, ozbrojený zásah panské jednoty v listopadu, spojenectví staroměstského českého patriciátu s panskou jednotou, obležení radikální Plzně v zimních měsících a brutální vraždění husitů vhání plebejské radikály do izolace a nutí je k horečnému hledání opěrného bodu. Fatalistickou vírou v boží ránu se osvobozují od zoufalství a pocitu slabosti, aby v březnu 1420 vybudováním revoluční pevnosti Tábora a přechodem k bojové, na vlastní síly spoléhající ideologii revolučního chiliasmu přešli do útoku proti všem, kdo by se chtěli spolčovat s panstvem a církví⁷⁵⁾.

Převážnou část revolučního chiliasmu — jak nám jej zlomkovitě prameny dochovaly — zaujímá visionářský obraz nové spravedlivé společnosti a program ztrestání a odstranění hříšníků a nepřátel, stojících jí v cestě. Výzvy, aby „věrný“ lid ohněm a mečem zahubil hříšníky, opakují se v různých obměnách nejméně šestkrát. Opovržení a ponížení mají být ustanoveni všem stavům za soudce⁷⁶⁾. Co se má jako hřích soudit, není pověděno výslovně, ale vyplývá to z kontextu. Je to „dráč chudiny“, daně, světské panování, svatokupectví, přepych a nádhera. Jestliže měšťanská oposice a s ní i panstvo představovali si již od dob Husových nápravu církve tak, že svěští páni odejmou kněžstvu nemovitosti a nahromaděné poklady, pak chiliasmus hlásá odnětí a co možná zničení všech majetků nepřátel božích a zrušení všeho světského panování s jeho vyděračskými formami⁷⁷⁾. Mešní roucha mají být odevzdána lidu, kostely s kněžskými domy mají být zbořeny a jejich držitelé bojkotováni, nerosrozumitelné obřady nemají být trpěny. Plebejští chiliasté chtěli likvidovat církevní vykořisťovatele a nikoliv zmocnit se jejich statků, které ekonomicky nemohli využít, představující vlastně se svým hubeným majetkem jejich součást. Přijímání pod obojí bylo samozřejmou součástí chiliasmu (jen nemnozí dospěli po roce k jeho pikarské negaci), jež však musela být rovněž zbavena vší katolické pompy. Také svobodné a časté kázání chiliasmus předpokládal⁷⁸⁾.

⁷⁴⁾ Po pouti „u Křížku“ došlo k jakémusi jednání radikálních vůdců z jednotlivých oblastí, jak nasvědčují vzpomínky autora rkp. T St. letopisů čes. a Mikuláše Biskupce (srv. pozn. 68). Biskupcovo umístění pražských artikulů k tomuto datu je však zjevným omylem a jím uváděná redakce náleží až do 30. let. Rovněž s tím spojené kombinace F. M. Bartoše o vzniku městského svazu nelze podložit (JSH 1951, 81 n).

⁷⁵⁾ Podrobný rozbor podal *J. Macek*: Tábor II, kap. 2, doplnil a rozvedl *R. Kalivoda* v cit. článku. Ve své stati se zabývá pouze těmi partiiemi chiliasmu, jež se dotýkají náplně pražských artikulů. Jako prameny užívám obou redakcí chiliastických článků z kroniky Vavřince z Březové (FRB V. 413—15 a 454—9).

⁷⁶⁾ Srv. anonymní chiliastická kvestie: „...de isto corpore... in quo contemptibiliores sunt iudicium constituendi“. FRB V, 423.

⁷⁷⁾ FRB V. 456 čl. 14, 457 čl. 22.

⁷⁸⁾ Oba poslední požadavky nemají v člancích opodstatnění, poněvadž pořizovatelé všech soupisů — pravicoví husité — je uznávali za správné a odsoudili jen to, v čem chiliasté využívaly svobody, šli dál než měšťanstvo.

Pro potřebu jednání neb součinnosti s feudály — řada zemanů se k táborům připojila — shrnuli kazatelé celý chiliastický systém do čtyř bodů spočívajících v osvobození jakékoliv pravdy, šíření zákona božího, péči o lidskou spásu a zničení všech hříchů⁷⁹⁾). Toto, volnost výkladu skýtající shrnutí, vynutila si snad praxe velmi záhy po založení Tábora. Oba okrajové články připomínají v radikální podobě obdobné artikuly pražské. Není vyloučeno, že všechny čtyři články vznikly až po prohlášení pražských artikulů jako jejich protiváha. Zvláště markantně vynikne tento protiklad u prvního článku, neboť měšťanská oposice ústy Jakoubka ze Stříbra přímo prohlásila, že není dobře každou pravdu šířit⁸⁰⁾.

V dubnu došlo také k obratu v Praze. Tváří v tvář Zikmundově brutalitě, otevřeně sázející na násilí, zkrachovalo kompromisnictví staroměstské radnice a ke slovu se opět dostávají radikálové v čele se Želivským. Nejprve je burcujícím heslem obrana kalicha a nenávisť k Zikmundovi, jež našly v prvních dubnových dnech výraz ve shromáždění pražské obce a duchovenstva na staroměstské radnici a ve vášnivém manifestu do českých krajů⁸¹⁾. V druhé polovině dubna se v Praze schází sjezd husitské šlechty se zástupci měšťanstva, aby zaujal stanovisko k děsivé perspektivě křížové výpravy. Strach o ohrožené statky i oživlé naděje na polskou kandidaturu vtiskly účastníkům do pera prudké invectivy proti Zikmundovi shrnuté v textu manifestu z 20. dubna. Na jeho závěru jsou připojeny body, za něž hodlá shromážděná šlechta a měšťanstvo bojovat. Jsou to kalich „všemu lidu obecnému“, „kázání řádné a svobodné“, život kněžstva dle příkladu a přikázání Krista a apoštolů, posláze dobro země a očistění z kacířského nařčení. Tyto body ve stručnosti shrnují proticírkevní část volebních článků z minulého roku, jejíž třídní sobeckost nebyla tak patrná a jež měla popularitu v širokých vrstvách. Mírný tón a důraz na řádnost kázání mají zdůraznit pravověrnost požadavků a podtrhnout kontrast s utrpenými křivdami. V dubnových člancích nutno spatřovat stupeň k pražským artikulům, který vyjadřoval stanovisko šlechty a bohatého měšťanstva.

„Běsnící Lucifer“, v něhož se Zikmund proměnil za audience v půli května v Kutné Hoře — ač byl žádán o schválení pouhého kalicha a stávajícího režimu v Praze, — naprosto nedvojsmyslně přesvědčil Pražany o nevyhnutelnosti boje na život a na smrt⁸²⁾. Na úpěnlivou prosbu probilo se tedy 20. května tábořské vojsko Praze na pomoc. Spolu s pomocemi ze západních a východních Čech uskutečnilo se konečně po ročním úsilí shromáždění všech

⁷⁹⁾ FRB V. 45.

⁸⁰⁾ „Dává se naučení kněžím, aby jestliže mají poznanie pravdy jisté, věděli však, kdy mají zjevití a kdy nic, kdy mluvití a kdy mlčetí. Neboť častokrát v mluvení předcházejí čas.“ *Jakoubek ze Stříbra: Výklad na Zjevení*, ed. J. Šimek 1932. I 393.

⁸¹⁾ Prvé viz FRB V. 362; manifest AC III. 211—212.

⁸²⁾ FRB V 369.

revolučních sil. Tento výsledek vypadal však jinak, než si jej vůdcové chiliasmu představovali. Došlo jen k spojenectví proti společnému nepříteli, nikoliv k skutečnému sjednocení názorovému a politickému. Mnohým Pražanům se v tábořském ležení líbila každodenní povzbudivá kázání a přijímání pod obojí, jakož i přísná kázeň a prostota, udivovaly je zvláštnosti jako veřejná zpověď provinilců, avšak k střetnutí došlo, jakmile tábořská přísnost přikročila k ničení přepychu a nádhery ve městě.⁸³⁾ Kompromisní dohoda mezi spojenci byla nevyhnutelná a došlo k ní nashromáždění všechspojeneckých obcí 27. května⁸⁴⁾.

V dohodě se staví na první místo boj proti Zikmundovi a každému s ním spojenému odpůrci zákona božího a kalicha a v závěru se doplňuje rozhodnutím vyhnat všechny zbylé nepřátele kalicha z města. Jen ve spojení s tímto, v dané situaci nejdůležitějším úkolem nacházíme v dohodě laický kalich, neboť pro všechny zúčastněné strany byl jinak samozřejmostí zcela nespornou. Druhý článek zavazuje k vymýcení („co možná“) svatokupectví, lakomství, nadání, nádhery a jiných neřádností kněžstva, aby mu tím bylo umožněno věnovat se po apoštolském vzoru jeho úkolům, především kázání slova božího. Útok proti finanční praxi církve je zde založen dosti široce a jako argument k sekularisaci je zde zapojena i kněžská kazatelská povinnost. Svoboda kázání ovšem zvláště proklamována nebyla, neboť v dané situaci si spojenecké obce této svobody navzájem dopřávaly. Třetí článek žádá zničení všech smrtelných hříchů, k nimž počítá vysedávání v hospodách a přepych drahocenných oděvů, jakož i jiné neřádnosti a nálezky proti božímu zákonu. Je nasnadě, že tento článek měl především odstranit třecí plochy, jež dráždily táboře⁸⁵⁾, poskytoval však poznámkou o jiných neřádnostech a nálezcích, možnost rozšíření o další požadavky chiliasmu. V květnové dohodě byly zahrnuty ty prvky, jež mohly být všem spojencům přijatelné, jak z dubnového a předchozích dokumentů pražského měšťanstva tak z hesel chiliasmu⁸⁶⁾.

Dohodnutím základních bodů ovšem práce na společném programu nekončila. Naopak nadcházející boj musel předpokládat program mnohem pracovanější, jehož by bylo možno použít i k agitaci v řadách křížáků. K takovým jednáním mohlo dojít mezi kněžími, hejtmany a staršími ještě koncem

⁸³⁾ FRB V 371, 410.

⁸⁴⁾ Původní text se nedochoval; v nejobsáhlejší parafrázi nám jej podává *Vavřinec z Březové* (FRB V 374) a na něm závislá „Kronika univ. pražské“ (FRB V 584). Kratší zmínky též v SLČ (rkp. R ed. Šimek, 31 a oseký rkp T, fol. 57v) a *Continuatores Pulkavae* (ed. G. Dobner: Monumenta, IV 136). Pokus *F. M. Bartoše* na základě složité kombinace ztotožnit ztracený originál se zněním v zápise Čáslavského sněmu z r. 1421 pokládám za nesprávný (SPDMP, V, 551).

⁸⁵⁾ Představa o smrtelném hříchu opilství, hráčství, tanci a přepychu a o nutnosti jejich odstranění byla přijatelná i většině měšťanstva a záhy se velmi vžila. Odpovídá i projevům Jakoubka ze Stříbra. Srv. též Vavřincův výklad katolického převratu ve Slaném 25. 5. 1420, jenž měl za následek zákaz podávání pod obojí a povolení veřejných hříchů — tanců a her (FRB V 373).

⁸⁶⁾ Poznámce Vavřince z Březové, že z dohodnutých článků byly vybrány a redigovány pražské artikuly, jest rozumět tak, že to byly první společně dohodnuté články, jež posloužily jako podklad pro oficiální redakci. Jejich myšlenky jsou ovšem starší, jak bylo ukázáno.

května nebo po nezdařeném obležení pražského hradu za příprav na obranu města. Někdy v té době musela vzniknout redakce, na níž se patrně koncem června odvolává papežský legát Fernand⁸⁷⁾.

Text artikulů zahajuje laický kalich s upozorněním na přiznání Kostnického koncilu o poměrně nedávném zrušení této praxe. V druhém článku vedle legátovi sympatického důrazu na „řádnost“ svobodného kázání je považlivý požadavek svobody „všeliké pravdy“ boží. Velmi tvrdě hovoří třetí článek o pýše, lakotě kněžstva, papežem počínaje, a o jejich nezřízeném panování nad přemírou světských statků. Článek ovšem žádá, aby se kněžstvo majetku zřeklo samo. Poslední článek spojuje zamezení všech veřejných smrtelných hříchů (tím prý je povinen každý sám u sebe!) s očistěním zlé a křivé pověsti země.

Sám legát uvedené články odděluje s uspokojením od tábořského chiliasmu, ale v navenek pochvalném komentáři je v podstatě vyvrací vždy poukazem na církevní kázeň a autoritu církevních institucí. Obsah článků se nezdá být zcela kompromisním a některé jeho výroky (ve 2. a 3. článku) vyvolaly legátovu nespokojenost. Kalich na prvním místě, znalost kostnických dokumentů, nechuť k papežské praxi a snaha o očistění země by se dobře srovnávaly s náladami umírněné měšťanské oposice z okolí Jakoubka ze Stříbra.

Z katolické i husitské strany daly se pokusy získat v protivníkově táboře sympatie a spojení a rozrazit jeho jednotu. K účelu této agitace bylo třeba důkladnější redakce, vydané oficiálně jménem všech husitských obcí. Tato redakce byla někdy na přelomu června nebo července vypracována a jménem husitských obcí⁸⁸⁾ Prahou v českých, latinských a německých manifestech pod vlastní pečeti zasílána do křížáckého tábora a dále do sousedních zemí.

Text manifestu⁸⁹⁾ až na více nebo méně stručný úvod a závěr vyplňují čtyři artikuly bohatě opatřené doklady z bible a církevních otců. Do čela programu byl postaven požadavek *svobody kázání slova božského*. Svobodné šíření a zavádění husitských zásad bylo za mezinárodní intervence existenční podmínkou hnutí a právem bylo zdůrazněno v manifestu „všem křesťanům“. Svobodně a bez překážek kázat mají však pouze kněží a to „řádne“. Touto poznámkou se autoři v tichosti ale srozumitelně distancovali od chiliasmu s jeho „svévolnými“ aktualizacemi bible a s jeho laickými kazateli. Vycházel

již nepochybně z dřívějších volání po dozoru nad kazateli. Zároveň omezením na území království Českého naznačili ochotu k dohodě a kompromisu.

Jako druhý článek bylo zařazeno *svobodné přijímání svátosti oltářní*, symbol celého husitství, uctíváný u všech husitských stran, především v Praze. Závaznost kalicha se přikazuje nejen pro Čechy, nýbrž i „všem věrným křesťanům, jimž smrtelný hřích nebrání.“ Toto staré křesťanské dogma se zde dostává do spojení s husitským pojmem smrtelného hříchu. Šíře tohoto pojmu byla dosti značná a radikálům sloužila i k útokům proti vládnoucí třídě. Tak poslyšme horlení Jana Želivského: „Nejsou hodni chleba (pozemského i svátostného — pozn. L. L.) ti, kdo činem nedbají o dobro obecné, nechť si jsou to králové, knížata, přísežní soudcové nebo jiní dvorští povaleči, štítící se práce a naparující se v přepychu, na něž se jiní s velikou bolestí nadřeli.“⁹⁰⁾

Husitská pravice označovala ovšem rozhodně za smrtelný hřích většinu chiliastických zásad včetně nesmiřitelného boje proti feudálům. Odepření svátosti mělo velkou společenskou váhu a nejdůležitější proto byla zde nezodpovězená otázka — jako i u ostatních artikulů —, kdo rozhodne o výkladu jednotlivých pojmů.⁹¹⁾

Třetí místo obsadil požadavek *sekularisační*, formulovaný jako zrušení panství kněžstva nad světským bohatstvím a statky. Takové panství brání kněžím ve výkonu povinností a poškozují světské pány. V dokladovém aparátu se pak argumentuje proti svatokupectví. Proto má být kněžstvo navráceno evangelickým řádům. Artikul, byť ne výslovně, naznačuje, že právě poškozené vrchnosti — šlechtické i městske — mají být výkonným orgánem sekularisace.

Na poslední místo se dostal artikul o *trestání smrtelných hříchů*, artikul, s nímž se poprvé shledáváme po příchodu Táborů do Prahy a jež můžeme směle pokládat za odraz tábořského chiliasmu.⁹²⁾ Článek je pln rozporů a protichůdných tendencí. Trestání smrtelných hříchů má být prováděno ve všech stavech, ale „řádne, rozumně“ a to těmi, kdo jsou k tomu úředně povoláni.⁹³⁾ Tyto termíny mají zabránit narušení dosavadního stavovského soudnictví, proti němuž článek původně mířil. Hned následující věta drasticky prohlašuje dle sv. Pavla o pachatelích hříchů, že „hodni smrti jsou, nejen však kteří je činí, ale kteří s nimi souhlasí“. Spojení tohoto výroku s požadavkem trestání ve všech stavech nesvědčí o sklonu ke kompromisu, ani o právnícké erudici. Vzpomeňme podobného projevu Želivského proti reakčním konšelům.⁹⁴⁾

⁸⁷⁾ Otiskl *Palacký* UB I, 34. List není datován; *Palacký* (III/1 335) a *Tomek* (IV, 76) kladou jej k 6. červenci, redakci článků se nepokoušejí datovat. *F. M. Bartoš* (SPDMP, V 552 a nověji VII) se snaží články posunout až na počátek dubna. Jejich obsah se tam však vůbec nehodí. *Pekař* nejlépe (*Zižka* IV, 48; též II, 172 a III, 69 n) umísťuje list kolem 26. 6. a redakci artikulů posunuje do poč. června. V červenci by legát jistě odpověděl na oficiální redakci, jež byla mezi křížáky šířena od 3. 7. Že jde o neoficiální agitační leták, napovídá v listě označení „jakási cedule, která prý pochází od vás“.

⁸⁸⁾ V intitulacích manifestů čteme vedle představitelů Prahy zmínky o „ostatních věrných tohoto království“ (FRB V 391) nebo „spojených českých obcích království“ (Cochleus, *Hist. husit.* 198, k tomu *Pekař* IV, 51).

⁸⁹⁾ Srv. příloha, str. 53, č. 4.

⁹⁰⁾ Z kázání 30. července 1419; Výzva Jana Želivského, ed. a překl. *A. Molnár* 1954.

⁹¹⁾ Na tuto negativní stránku poukazuje *J. Macek*: *Tábor* II, 219. V této době však otázka, kdo bude rozhodovat, kdo se ujme politické moci, nebyla rozhodnuta nejen v manifestech, ale ani na vlastním politickém kolbišti.

⁹²⁾ To nadhodil již *Bezold*: *K dějinám husitství*, Praha 1905, 8, 19 nejobširněji *Pekař* III, 50, podobně i *Macek*, II 220. Srv. též předchozí výklad.

⁹³⁾ „Per eos, ad quos spectat“ v lat. textech, „od těch jenž úřad k tomu mají“ v čes. textech, „von den amptleuten, die dar zuo verbunden sein“ v něm. textech.

⁹⁴⁾ „Quae qui agunt...“, ot. *B. Auštická*: *Jan Želivský jako politik*, str. 70, poz. 85. Tohoto výroku užíval však i Jakoubek ze Stříbra.

Pro větší přesnost následuje výpočet smrtelných hříchů. Jsou rozděleny do kategorie laiků a kněží. Dle dobového názoru nacházíme u laické společnosti na předních místech smilstvo, obžerstvo, a dále krádež, vraždu, lež a křivou přísahu. K nim však jsou připojena „řemesla zbytečná, podvodná a čarodějná“, lakomé zisky a lichva.⁹⁵⁾ Proti některým řemeslům a zisku zbohatlých obchodníků a mistrů — o něž jediné se zde může jednat — brojili táboři stejně jako Želivský. Mezi hříchy kněží jsou velmi podrobně vyjmenovávány formy církevní svatokupecké praxe od poplatků za bohoslužebné úkony po obchod s beneficemi a vymáhání úroků. V této řadě se také zavrhuje „drzé pňhony, svévolné týrání a olupování prostých lidí a lakomé vymáhání úroků“. J. Macek správně zdůraznil, že tato pasáž vlastně odsuzovala nejen církevní, ale vůbec všechny vrchnosti, mezi nimiž v tomto bodě nebylo rozdílu.⁹⁶⁾ Artikul opět končí zcela protikladně poučením, že *každý* křesťan je povinen tyto hříchy stíhat na sobě i jiných „záchovávaje však ve všem řád svého úřadu a stavu“.

Redakcí, již jsme se zde zabývali, byl konečně položen a proklamován základ společného programu, ustálil se počet článků a na určitou dobu i jejich pořadí a obsah. Je třeba nyní rozhodnout, kdo byl redaktorem tohoto oficiálního znění. Převládá mínění, že vlastním vydavatelem je pouze Praha, pro niž text vypracovali universitní mistři⁹⁷⁾. Toto mínění je opřeno o svědectví Vavřince z Březové, o intitulace manifestů a množství omezujících doplňků v textu článků. Je třeba konstatovat, že někteří universitní mistři se yskutku na redakci podílet museli, že tak však nečinili jménem university, jež v té době stála zcela stranou veřejného dění⁹⁸⁾, nýbrž jménem bohatší části měšťanstva. Tak je třeba rozumět tvrzení Vavřince z Březové o sepsání čtyř artikulů universitními mistry po bitvě na Vítkově⁹⁹⁾. Také úlohu a iniciativu městské rady nelze popírat¹⁰⁰⁾.

V textu červencové redakce je však řada míst, jež zcela nepochybně svědčí o zásahu radikálních ideologů, především v artikulu čtvrtém. Soudím,

⁹⁵⁾ Německý text poslední dva delikty nemá a uvádí místo nich výklad, že hříšná jsou řemesla nepotřebná, vymyšlená ze ziskuchtivosti (SPDMP VII 277).

⁹⁶⁾ J. Macek, Tábor II, 220.

⁹⁷⁾ F. M. Bartoš mluví pouze o městské radě (SPDMP VII 261), Pekař (III, 64a IV 50 n) a Macek (II 219 n) výslovně o pražských mistrech.

⁹⁸⁾ Revolučním vývojem, jemuž chtěla svatovávclavskou synodou 1418 zabránit, byla odsunuta zcela stranou. V informativních spiscích pro basilejský koncil r. 1433 zdůrazňuje, že koncem obležení Prahy byl jí zástupci obce předložen text artikulů k vyjádření. S ním většina mistrů pod hrozbou vypovězení jen s výhradou souhlasila. V třicátých letech ovšem universita popírá jakýkoliv podíl na husitství (MC I 386, 389).

⁹⁹⁾ K novému rozesílání manifestů tehdy pravděpodobně vskutku došlo (srv. pozn. 104) a Vavřinec se o něm v uvedené pasáži šíří proto, že to sloužilo jeho koncepci zázračného vítězství a božského vnuknutí čtyř pravd. O předchozích programových jednáních dobře věděl, jak dokázal při líčení květnových a malostranských jednání (FRB V, 374 a 390).

¹⁰⁰⁾ Nelze však zapomínat, že husitské obce v Praze nevytvořily žádný skutečný vládní orgán a ponechaly si svá autonomní vedení, při čemž venkovské obce měly převážně vojenskou organizaci pomocných sborů s rozhodující mocí hejtmanů. Pouze pro společný boj byli tito hejtmané začleněni do správní a vojenské organizace Prahy (usneseními z 27. 5. a 14. 6.). Byla tedy nejrepresentativnějším a i v nepřátelském táboře uznávaným orgánem rada hlavního města a nemůže překvapit, že v intitulacích zcela převládla. Srv. k tomu pozn. 88.

že daleko pravděpodobnějším bylo vypracování základních thesů v širším shromáždění kazatelů a předáků obcí, kde měli významné slovo radikálové typu Biskupce, kněze Ambrože, Jana Želivského. Buď již v tomto shromáždění připojili přítomní mistři své omezující doplňky, anebo dodatečně, když jim zcela nepochybně jako nejvzdělanějším bylo svěřeno sestavení dokladového aparátu. V něm je zásah mistrů nepochybný z četných citací církevních otců, které radikálové neuznávali. Radikálům však musela zůstat jakási forma kontroly výsledného elaborátu, neboť sotva lze uvěřit, že by konservativní mistři text nepřepočovali zcela, kdyby nebyli vázání tímto ohledem. Vždyť ještě v době obležení, 10. července vyšel z Prahy manifest s redakcí čtyř artikulů, jež se vrací až k neurčité povšečnosti a mírnosti manifestu z 20. dubna.

Manifest Benátkám¹⁰¹⁾ vášnivými útoky pranýřuje Zikmundovu krutost, nespravedlnost, zatvrzelost a věrolomnost a vyzývá signorii k bojovému spolku. Druhou stránkou invektiv byla ovšem nevyčtená ochota pravice k smíru, kdyby se Zikmund nechal oblomit a poskytl záruky.¹⁰²⁾ Těmto aspektům je přizpůsoben text artikulů, jenž mnohomluvností zastírá nevděčnost a doporučuje přijímání pod obojí, svobodný průběh ohlašování božího slova a skromný, střídmy život kněží, kteří mají opustit všechnu pýchu. Čtvrtý článek požaduje obnovení někdejší slavné a čisté pověsti království.

Mám za to, že formulace v této podobě, postrádající artikul o trestání smrtelných hříchů a zmírňující i ostatní články co nejvíce, odrážela postoj nejkrajnější pravice kolem staroměstských boháčů a reakčních mistrů s Janem Příbramem v čele¹⁰³⁾. Jen v těchto kruzích se ostatně mohl zrodit plán spolku s patricijskými Benátkami. Příslušníci těchto kruhů se také pod vedením Příbramovým zúčastnili po bitvě na Vítkově jednání s katolickými theology o čtyřech artikulech na Malé Straně. Ochota, kterou prý prelátí projevíli, nepřekročila však meze vytčené v dopise legáta Fernanda a jednání posléze ztroskotalo pro neochotu prelátů k pokračování v jednání před širší veřejností a pro obavu Pražanů ze ztráty tábořských zbraní. Feudálně-katolická reakce ještě nemohla pochopit onu ohromující skutečnost, že by „chlapi“, sedláci, mohli odolat výkvětu evropské šlechty a právě z toho důvodu nejkrajnější husitská pravice, ač s nechutí, musela trvat na spolku s tábory.¹⁰⁴⁾

¹⁰¹⁾ Nejlepe otiskl F. M. Bartoš: SPDMP VII 278—82.

¹⁰²⁾ V tom souhlasím s F. M. Barbošem (SPDMP VII 263) proti Pekařovi (IV, 52).

¹⁰³⁾ Nesouhlasím s názorem A. I. Ozolína, že manifest Benátkám vydali Pražané s tábory (Učňonjye zapiski instituta slavjanovedenija, V, 329).

¹⁰⁴⁾ Dopis legáta Fernanda a malostranské jednání náležejí k základním kamenům Pekařova tvrzení, že pražské artikuly byly zcela katolické, že za takové byly i na katolické straně považovány, a proto mohly být základem k smíru, který však zmařila jen zatvrzelá vzpurnost Prahy spojená s ničivým fanatismem táborů. Vždyť v kompaktech nepovolila více než v roce 1420 nabízela. (Nejvýrazněji Žižka, IV, úvod, str. XIII). Pekař však nechtěl vidět, že až po 15 letech bojů, — které tolik zavrhoval — si hierarchie z vlastních porážek musela přiznat nutnost ústupků a po téže době měšťanská oposice a panstvo dosáhly svých cílů, kdy jim selský spojenec byl na obtíž. Teprve tehdy bylo možno společný program učinit církvi ztravitelný.

S nepořízenou a rozmrzelostí rozešla se koncem července velická armáda od Prahy.¹⁰⁵⁾ S ústupem společného nepřítele zmizela i zábrana, jež ukládala spojeným husitským obcím zdrženlivost v uplatňování vlastních zájmů. Pražané bezpochyby počali porušovat dohody z 27. května a táborští hejtmané a kněží protestovali proti tomu ultimativním prohlášením, které 5. srpna podali oběma pražským městům.¹⁰⁶⁾

Táborské ultimatum výrazně zachycuje poměr táborů k společnému programu. Z 12 článků 5 se dovolává plnění čtvrtého artikulu, a to trestáním prostituce, povalečství, hospodských pitek a přepychu v oděvech (čl. 3—5). Požadavek dozoru nad trhem a řemesly, kde se dějí podvody, krádeže a lichva (čl. 6), odpovídá příslušné pasáži červencové redakce pražských artikulů a dokresluje její smysl. Nejradiálněji zazní pak v čl. 7 odmítnutí „pohanských, německých“ práv, městského a feudálního práva, a jejich nahrazení evangelickým zákonem. Zde se rýsuje spojující článek s chiliasmem, který tak chápal čtvrtý pražský artikul. Z rozboru táborského ultimata vyplývá zcela nepochybně, že čtvrtý artikul se octl ve společném programu jen na nátlak táborů a jeho radikální pasáže jsou výsledkem přímého působení táborů.¹⁰⁷⁾ Důslednost v plnění sekularizačního artikulu požadují čl. 8—10, zaměřené zvláště proti kněžským lichvářským zápisům (na věčné renty) a proti privilegiím a nadacím universitních mistrů, tedy proti jevům v Praze velmi aktuálním. Vlastní chiliastické pojetí proticírkevního boje¹⁰⁸⁾, projevující se bořením svatokupeckých kostelů i klášterů a ničením kostelní nádhery, přidává článek poslední.

Zatím co radikálnější Nově Město přijalo táborské články ihned — jistě přičiněním Jana Želivského—, Staré Město se jalo ve spolupráci s universitními mistry zdoluhavě „uvažovat“. 20. srpna pak táboři v nevůli a rozmrzelosti odcházejí do jižních Čech. Pražské soustředění tím končí. V jeho průběhu se při úsilí o společný program vyjasnila a vyhranila stanoviska hustiských stran a jejich svár a protiklady jsme také v redakcích tohoto programu postřehli. Vnější nebezpečí však oběma stranám diktovalo umírněnost. Po jeho odražení se naskytl možnost střetnutí o hegemonii mezi chiliasmem a měšťanskou oposicí.

Faktická hegemonie plebejských mas v boji proti feudálně-katolické reakci a vnější intervenci nebyla dovršena získáním politické nadvlády na

¹⁰⁵⁾ Někdy do této doby klade F. M. Bartoš manifest z kapit. rkp. D 53 f. 53 (ed. SPDM VII, 282 n) a J. Kejř (JSH 1952, 13 n) se pokusil toto umístění podpořit poukazem na vsuvku v 1. artikulu, že „slovo boží má být od všeho laického posluchačstva pilně prováděno a plněno“ (a toto laicorum auditorio diligenter exequatur et impleatur). Kejř soudí, že se tím vyběžejí odcházející křížáci k zásahu proti církvi ve svých domovech.

¹⁰⁶⁾ FRB V 374; podrobný rozbor podal J. Macek, II, 223—231.

¹⁰⁷⁾ V tom směru jeví se mi potřebným upřesnit názor J. Macka, že červencová redakce byla vypracována bez tvůrčího zásahu táborů (Tábor, II, 280).

¹⁰⁸⁾ Srv. výše výklad o chiliasmu.

celém husitském území a vytvořením plebejské státní moci. To za podmínek feudální ekonomiky a feudálního partikularismu nebylo možné. Ve většině měst s Prahou v čele, držela moc v rukou pevně měšťanská oposice. Za pražského obležení nedosáhli táboři více než rovnocenného spojenectví s Prahou. Jejich hegemonie se daleko více podobala dvojládí, jež nutně vyžadovalo konečné řešení a o ně obě třídní skupiny vyvíjely maximální úsilí. Před společným nepřítelem byly však tyto rozpory zastírány představou jednotného husitství. Takový dojem budí veršovaná skládání budyšínského rukopisu, připisovaná dnes běžně Vavřinci z Březové.¹⁰⁹⁾ Největší pozornost je v nich věnováno pořádku v církvi. Majetkové poměry řeší autor poukazem, aby za duchovní pokrm dostávali kněží oděv a pokrm tělesný od obcí. Mniši se nemají uzavíratí, nýbrž kázat evangelium, a proto mají být vyhnáni z klášterů.¹¹⁰⁾ V té souvislosti bere personifikovaná Praha v ochranu i táborské ničení svatokupeckých kostelů a klášterů.¹¹¹⁾ Útoků neujde ani papež, jemuž se vytýkají pýcha a zákazy kalicha a kázání.¹¹²⁾ Za takové hříchy mají být kněží i papež trestáni a to i smrtí. V trestní části programu opět se mihne odlesk táborství poznámkou, že musíme být stále připraveni na neočekávaný příchod Kristův. Pro laické hříšníky se v dalším doporučuje jakýsi druh bojkotu.¹¹³⁾ Rozhodně je však nutno zjevné hříchy trestat, jinak je člověk spoluvinen a hoden je téhož trestu. Příslušnost autora dokresluje závěrečný Kristův výrok o hříších Prahy, jenž směřuje stejně proti pánům jako proti chiliastům. Odsuzuje se tam totiž vedle lakomství, pyšných oděvů a smilstva i zjištěná a kořistnictvím puzená účast na božím boji, jakož i zamítání církevních řádů a svatých.¹¹⁴⁾ Kázání slova božího samostatně rozváděno není, pouze v souvislosti s výše uvedenou kritikou kněžstva. Zato kalichu je věnováno obsáhlé místo vybavené citacemi, kde nalezneme propagaci přijímání dětí i pozoruhodný názor, že kněží opustili kalich z lenosti, aby se mohli více zabývat marnostmi a svými světskými majetky.

V druhé půli r. 1420 se mezi tábory počíná konstituovat měšťanská oposice a nalézá oporu v Žižkovi. Tato skutečnost je také dokumentována přijetím a propagací pražských artikulů, jak je známe ze tří Žižkových listů z rozhraní let 1420—1421. Jejich společným znakem je lapidární stručnost, diktovaná zčásti vznikem v průběhu válečných tažení, kde šlo jen o hrubé, zásadní načrtnutí programu boje. Tato stručnost a všeobecnost však hrála různou roli

¹⁰⁹⁾ Husitské skladby budyšínského rukopisu, vyd. Daňhelka 1952; zvláště „Veršovaná žaloba Koruny české“ str. 43—60 z léta 1420 a „Hádání Prahy s Kutnou Horou“ str. 80—166 z října téhož roku.

¹¹⁰⁾ Hádání, verš 1116—1120, 1180.

¹¹¹⁾ Verš 911—966; Pověšme si v té souvislosti obdobné obhajoby v závěru červencových pražských manifestů, FRB V 395. Je to zřejmě snaha pražských umírněných živilů demonstrovat cizí jednotu a to i s tábory.

¹¹²⁾ Verš 1864—1890.

¹¹³⁾ 2825—2895 „nebud' s nimi obcovanie,“ to odpovídá dobře Husově argumentaci, jejíž znalost autor na více místech prokazuje.

¹¹⁴⁾ Verš 2922—2942.

podle posláni listů. Prvou tábořskou redakci obsahuje dohoda o příměří, kterou Žižka 18. listopadu 1420, snad jen jménem části tábořské moci se základnou v Písku, ukončil válku s Oldřichem z Rožmberka.¹¹⁵⁾ Zavazuje jihočeského vladaře, aby na svých panstvích umožnil svobodu slova božího, bezvýjimečně podávání svátostí oltářní pod obojí všem věrným a zrušení všech kněžských „nadání“. Konečně jej zavazuje k trestání smrtelných hříchů na svých panstvích, „což móż najdál“. Nedodržování podmínek dávalo sic smluvním stranám tedy i tábořské, možnost zásahu, panu Oldřichu však věru nebylo těžko podmínkám dostát. Jestliže prvé dva články poskytovaly volnost výkladu a třetí hověl velmožově známé ochotě zrušit církevní „nadání“ ve svůj prospěch, pak poslední článek výslovně upevňoval jeho vrchnostenskou pravomoc. Uvážíme-li libovolný a vyděračský charakter feudální justice a srovnáme-li jej s protifeudálními principy, z nichž čtvrtý článek vznikl, musí nám dohoda znít jako výsměch chiliasmu. K tomu přistupuje i okolnost, že takovýto text povolili hejtmané vítězných táborů na všech stranách poraženému Rožmberkovi. Zdá se, že k této blahovůli vedla hejtmany snaha uvolnit si ruce k akcím v západních Čechách a snad i k zásahu proti chiliasmu.

Že takový program neodpovídal skutečným Žižkovým názorům a zejména nemohl dojít sympatií u lidových vrstev, o tom svědčí dva další listy, prachatická výzva z 22. listopadu 1420 a výzva plzeňskému landfrídu z poč. února 1421. Úkolem prachatického manifestu¹¹⁶⁾ bylo získat podporu v jihozápadních Čechách a rozptýlit pomluvy o táborech. Tomu záměru odpovídá i formulace programu, jenž žádá kázání slova božího všem křesťanům a také podávání kalicha „starým i mladým“.¹¹⁷⁾ Při kázání klade důraz spíše na hojnost než na svobodu a tím se článek dostává více na půdu kritiky způsobilosti kněžstva. Hlavní pozornost je soustředěna na článek zřetí, prosazující, aby „světští lidé“ (nikoliv tedy jen „světští páni“) zničili panování kněží, papežem počínaje a nejnižším knězem konče, na statcích a na úrocích. To byl vskutku útok na postavení církve jako největšího feudála. Také čtvrtý článek velmi ostře hlásá zkažení všech smrtelných hříchů, i když se jich dopouštějí král, páni, vladykové nebo faráři, duchovní nebo světští. Budiž však konstatováno, že moc, mající tento trestní úkol provést není jmenována a lze na ni usuzovat snad jen z té souvislosti, že článek napadá pouze příslušníky vládnoucí třídy a že celý manifest vydávají vůdcové lidového vojska.¹¹⁸⁾

¹¹⁵⁾ Ed. H. Toman VKČSN 1893, 9—10. Toto příměří nejpodrobněji analysoval a zhodnotil J. Macek, II 256 n a poukázal zejména na převrat, který jím byl uveden do tábořského způsobu boje s feudály.

¹¹⁶⁾ U Windecka, ed. Altmann 148; Srv. J. Macek, II, 278.

¹¹⁷⁾ S tímto charakteristickým doplňkem ve 2. artikulu, nadhazujícím spornou otázku přijímání dětí, setkáváme se pouze ve dvou Žižkových dokumentech, na čáslavském sněmu a na lednovém sněmu 1426. Je pravděpodobné, že na něm Žižkovi dosti záleželo, bylo by však myslim odvážné vyvozovat z toho rozsáhlé závěry (viz F. M. Bartoš: SPDMP V, 551).

¹¹⁸⁾ Srv. J. Macek (II, 278) dle něhož se „hovořilo otevřeně, že lid má právo trestat“. Stejně dobře se mohla pouze požadovat naprostá důslednost a spravedlnost stavovského soudnictví.

Zhruba o měsíc později obracejí se tábořští hejtmané s Žižkou v čele jménem tábořského vojska za tažení k Plzni na „rytíře, panoše, měšťany i sedláky landfrídu plzeňského“ s důtklivou a varovnou výzvou. Obracejí se na vrstvy třídně příbuzné tábořskému vojsku, měšťanskou oposici a sedláky, a rozhořčeným tónem a jakoby v chvatu psanými slovy je kárají pro odpor k programu pražských artikulů.¹¹⁹⁾ Prvé tři z těchto artikulů stručností i myšlenkovým obsahem shodují se s textem příměří z 18. listopadu, odlišující se pouze polemickým tónem. Z textu čtvrtého článku pak vyplývá, že právě měšťanská oposice a sedláci, jimž byl list určen, jsou onou silou zplnomocněnou stíhat smrtelné hříchy, k nimž se řadí i spojenectví se Zikmundem a katolickým panstvem.

Oba manifesty mohly mít přitažlivost pro široké lidové vrstvy, naznačující jim podíl na uskutečňování společného programu a zároveň zaručovaly, že tato spoluúčast nepřekročí meze zájmů měšťanské oposice. Žižka navazoval od pražského obležení stále těsnější styky s pražskými měšťany, zejména s jejich konservativnější skupinou na Starém Městě, zaměřené proti chiliasmu.¹²⁰⁾

Urputný zápas s plebejskou stranou vzplanul po definitivním odražení Zikmunda před Vyšehradem a nemohl zůstat bez vlivu na společný program, zejména na jeho praxi. K politickému odstranění protivníka bylo třeba jej nejdříve umlčet a zdiskreditovat. Proto se především otázka svobodného kázání dostává do popředí.

Vůdcové chiliasmu dobře chápali, že jejich hnutí padne, zůstane-li lokalizováno na pouhý Tábor a proto s Mikulášem z Husi v čele, vyvíjejí úsilí o získání centra země, Prahy.¹²¹⁾ Měšťanská oposice a především její pravice poznávají nutnost protiúderu, aby paralysovali vliv táborů na velkou obec. K útoku bylo jako nejvhodnějšího zneužito pikartství, jež se u části chudiny rozšířilo. Jeho vznik vykládá Vavřínek z Březové příznačně tak, že „...dábel nespál a viděl, že se může volně a beztrestně rozsévati všeliké učení, tak jak kdo chtěl...“¹²²⁾ „Rozvážnější“ část obce, spojená se šlechtou tedy prosadila 14. listopadu 1420 přes odpor Mikuláše z Husi vyslání poselství do Polska s nabídkou koruny a v téže době neméně protichiliastické usnesení, aby nebyly hlásány názory a zaváděny zvyky neschválené k tomu účelu zřízenou komisí universitních mistrů.

Také tábořská měšťanská oposice vyvíjela úsilí o potření chiliastických ideologů. V podzimních měsících došlo na Táboře k volbě Mikuláše z Pelhřimova tábořským biskupem, pověřeným odpovědným úkolem správy obecních

¹¹⁹⁾ List objevil a vydal F. M. Bartoš: Žižkův duch, povaha a listy, 1924, 67. Neliterárního, slohově neurovnaného charakteru listu povšiml si již Pekař: II, 190 n a vyslovil dosti oprávněnou domněnku, zda nejde o Žižkův osobní projev. Bartoš datuje k počátku obležení Plzně, Urbánek a naposledy Macek (II, 309) k počátku tažení do Plzeňska poč. ledna.

¹²⁰⁾ Srv. Macek, II, 282 n a další.

¹²¹⁾ Srv. J. Macek, tamtéž.

¹²²⁾ FRB V 429.

peněz a především „aby ostatní kněží se mu podřídili a někdo nekázal lidu slovo boží bez jeho svolení.“¹²³⁾

K dosažení tohoto druhého a jistě hlavního cíle však vedla poměrně dlouhá cesta. Biskupcova funkce mnohem více než biskupovi odpovídala představě seniora, předsedy kněžského sboru. V počáteční době se ještě uplatňovala nepopíratelná autorita jiných kazatelů, především Korandy, Martínka Húsky a Čapka.¹²⁴⁾ Tato rovnováha se projevovala ještě na hádání s pražskými mistry 10. prosince v domě pana Zmrzlíka, kde měly být překonány rozpory v názorech na ritus a vnější pompu Nejreakčnější mistři se již odvážili otevřeně kaceřovat chiliasmus a tím táborství. Přítomní táborští kněží se tehdy svorně postavili za odsuzované články a Biskupec dokonce napadl mistry, že světské zákony obhajují více než evangelické a že v rozporu s třetím artikulem neodevzdali své majetky do rukou světských pánů.¹²⁵⁾

Zrající izolace chiliasmu nebyla dosud skutkem. Ještě 3. ledna 1421 pokouší se Koranda získat pražskou obec a je typické, že pouze Želivský mu poskytl tribunu na své kazatelně u P. Marie Sněžné. Z jeho projevu je důležitý především útok proti šlechtě, kterou prý dle stížností tábořská přísnost dohání odpalictví. Koranda však toho nelituje a zdůrazňuje, že důležitější ornátů je přijímání a kázání, pro které jak za evangelických časů tak v současnosti naopak tisíce prostých lidí k pravdě přistoupily. Tak plebejský kazatel hájil měšťanské požadavky proti patriciátu a jeho šlechtickým spojencům. Velmi záhy se však situace mění a tábořská měšťanská oposice přechází s pražskou do útoku na plebejskou avantgardu. Část chiliastů je vypuzena na Přiběnice, Martínek Húška je na Táboře vystaven nátlaku a posléze upadá do rukou feudálů. 2. března posílají Biskupec s Jičínem do Prahy varování před pikarty a universitní mistři spolu s konšely ho nechávají vyhlásit s kazatelen spolu s příkazem k udávání kacírů.¹²⁶⁾

V tažení proti pikartům se již od konce předešlého roku na své kazatelně silně exponoval Jakoubek ze Stříbra a během roku 1421 jeho výpady sílí. Odsuzuje spory a vzájemné žaloby. Ty pramení z přílišné svobody ducha při čtení a výkladu bible. Ne každou pravdu lze veřejně hlásat. Mnozí sektáři jako valdenští s některými pravdami o papežově lakotě vnesli mnoho bludů. Takové svévolné učení je duchovní vraždou a musí být trestáno. Nikdo nemá číst kacírské traktáty. Pak vzchází neúcta k eucharistii. Kněží se mají podříditi světské moci a vystříhat se především fyzické účasti v bojích. Stejně tak i ženy. Také sedláci by lépe potírali hříchy pokáním než ozbrojeným bojem. Nechávací se nebezpečně podněcovat falešnými proroky k ukrutnosti a mordování. Při trestání hříchů je však třeba opatrnosti, abychom pro něco zlého dobré

¹²³⁾ FRB V 438. Dle Palackého mínění došlo k volbě již v září (III/1).

¹²⁴⁾ Tak za pražského lednového vystoupení Korandy označuje jej Vavřinec „unus et principalis Thaboritarum presbiter, ductor et director“, FRB V, 468, srv. J. Macek, II, 299.

¹²⁵⁾ FRB V 464.

¹²⁶⁾ FRB V, 474—5.

nezavrhl. Zvláště žádný stav nemá být odsuzován nebo rušen. Tak totiž „horci a pyšní“ — chiliasté, znehodnotili někdejší Jakoubkův boj proti zbytečným a nálezkům lidským. Tak stavěl Jakoubek bojující chudině ideál pokory, ideologické pasivity a její boj pranýřuje jako hříšnou ukrutnost.¹²⁷⁾

Počátkem dubna zasáhl do kampaně Žižkův meč. Když vášnivě kázání kněze Antocha proti staroměstským konšelům a mistrům hájícím ornáty a paktování s panstvem vyvolalo 26. března v tábořském vojsku rozkol, neváhal Žižka Antocha krvavě ztrestat.¹²⁸⁾ Na klokotské hranici pak ukončil Žižka odpor zajatých z přiběnické skupiny t. zv. adamitů.

Zimní kampaň proti plebejské frakci odrazila se i v oficiálních pražských dokumentech ve formulaci čtyř artikulů. Poselstvo, jež o vánocích 1420 vyšlo z Prahy, aby z Polska neb Litvy získalo krále k obnově rozrušené státní moci a spoutání bojujících lidových mas, neslo s sebou v instrukci také text pražských artikulů.¹²⁹⁾ Shodoval se s českým zněním z července, avšak s výraznými změnami ve čtvrtém článku, jež dostatečně charakterisovaly jeho vydavatele. Z červencové redakce zbyla pouze první věta, kde termín „per eos ad quos spectat“ přeložen výslovně jako trestání „těmi jenž úřad k tomu mají“, s připojenou výzvou k očištění křivé pověsti země. Obsáhlý výpočet hříchů chybí a již nikdy se v úředním dokumentu neobjeví. Použije ho až po třinácti letech s obměnami Biskupec ve svém basilejském projevu. Tento seznam by jistě na katolickém dvoře polském a litevském pochvaly nedošel, ale to je nám novým dokladem, že byl do společného programu prosazen radikály a že byl trnem v oku pravici, jež ve spojení s polským dvorem chtěla všechen radikalismus udusit. Ve vlastním textu instrukce si však Pražané zato pospíšili upřesnit třetí článek tak, aby jim v okruhu jejich moci byly předány církevní majetky na úhradu válečných výdajů. Hodnocení instrukce potvrzuje i její latinský protějšek vyšlý z Prahy 8. února 1421 a určený snad do Zikmundova vojska na Plzeňsku.¹³⁰⁾ Je přeplněn stížnostmi na bezpráví se strany Zikmunda a římské hierarchie a měl snad tvořit diplomatický doprovod právě zahájeného pražského tažení na Plzeňsko a omluvu jednání v Polsku. Text pražských artikulů je shodně s předešlým dokumentem uveden ve zkráceném znění červencovém nahrazujícím ve čtvrtém článku termín „hříchy“ charakteristicky mnohem obecnějším „neřádnosti“ (deordinaciones). V souvislosti s právě probíhající kampaní za upevnění „řádu“ proti „výtržkům“ plebejských kazatelů dostává tak článek smysl přímo protichůdný. Navíc manifest tyto články uvádí v souvislosti s jed-

¹²⁷⁾ Výklad na Zjevení použitá místa: kázání — I., 9, 32, 565, II. 30, I. 393, II. 622, 19; eucharistie — II. 438, 181, 605, I. 513; činnost kněží I. 525, II. 25, 71; trestání hříchů — II 47, 133, I. 509, 104, 239, II 633.

¹²⁸⁾ FRB V 477.

¹²⁹⁾ Ed. V. Novotný: Žižkův sborník, 131—133. Text artikulů se doslovně shoduje s exemplářem v AČ III 213 s výhradami uvedenými nad čarou.

¹³⁰⁾ Ed. F. M. Bartoš: SPDMP, VII, 285, text artikulů 288. Bartošův návrh na datování do léta 1420 (tamtéž 264, pozn. 33) považuji z důvodů nad čarou uvedených za neopodstatněný.

náním mistrů husitské a katolické strany předešlého léta a mlčky tak naznačuje, že požadavky nynějších pánů Prahy nejsou tak dalekosáhlé, aby je katolická reakce nemohla přijmout.

Do popsané zde řady protilidových opatření a dokumentů zapadá zcela organicky spojenectví, jež pravcoví konšelé s universitními mistry navázali s arcibiskupem Konrádem k oboustrannému prospěchu. Prohnaný, již Husem pro svatokupectví pranýřovaný čachrář získal tak naději, že uchrání alespoň část svých majetků před sekularisací a stával se opět „nejctihodnějším otcem a arcibiskupem“ Pražanů, vítaným nástrojem k potlačování nepohodlných kazatelů. Text smlouvy,¹³¹⁾ velmi blízký názorům M. Příbrama, kterou bylo toto přistoupení zpečetěno, vycházel církevnímu knížeti daleko vstříc. Za podklad čtyř artikulů bylo užito červencové znění, jehož jednotlivé omezující poznámky se akcentují dalšími dodatky. V prvním artikulu se zdůrazňuje řád-
nost kázání věrných kněží a v následujícím dovětku se arcibiskupovi přiznává právo suspense a potrestání kteréhokoliv kněze usvědčeného z „viny“. Je pozoruhodné, že nebyl volen termín „smrtný hřích“, který byl stále ještě chápán dosti sociálně a nedal se vykládat jako přestupek úředních nařízení. Aby snad arcipastýř nemohl klausule použít také proti svým novopečeným spojencům, váže se jeho rozhodnutí na jednomyslný souhlas k tomu určené rady universitních mistrů. Provádění sekularisace, s níž je tak arcibiskup nucen souhlasit, se musí dít ku chvále boží a prospěchu země a nikoliv pro lakomé choutky jednotlivců. O tomto „prospěchu“ země má rozhodnout arcibiskup s pány, Pražany a ostatními obcemi s nimi spojenými; vskutku o všem rozhodovali konšelé se skupinou s nimi spojených šlechticů. Netřeba zvláště zdůrazňovat, že v posledním artikulu se žádá k trestání smrtelných hříchů úřední pověření.

I když arcibiskupova moc byla zcela závislá na vůli Prahy a z ní se teprve rodila, byla tendence tak průhledná, že se proti tomu postavili všichni táborští kněží, zvláště kteří z moci Jana Želivského v Praze kázali jako Čapek, dle Vavřínce z Březové s výrokem: „Již Pražané opět bestii Antikristovu léčí.“¹³²⁾

Spojená pražsko-táborská ofenziva na jaře 1421 dala vzniknout imposantnímu městskému svazu pražskému, jenž s přidruženými husitskými pány a nižší šlechtou určoval osud země. Na tomto mocenském rozmachu měl přímý státnický podíl i Jan Želivský a snad právě tomuto jeho interese vděčila pravice za to, že tento zřejmý příznivec a spojenec táborů proti vylíčeným pravcovým rejďům nevystoupil a snad i sám byl ochoten spatřovat v pikartech kacíře. Na tom spočívala i jeho spolupráce s Žižkou a táborskými hejtmany. Pražská síla ve spojení se šlechtou došla vyjádření na velkém čáslavském sněmu na počátku června. Zde byla vytvořena prozatímní měšťansko-šlechtická vláda, jež měla připravit obnovu královské moci. Program, který byl v zápise ze

7. června proponovanému režimu kladem do vínků, opět představují čtyři artikuly v úpravě z instrukce poselstvu do Polska.¹³³⁾ Pouze v druhém článku o eucharistii je požadavek čistoty od hříchu nahrazen závazkem podávat „starým i mladým“. Pro tento požadavek jak známo plédoval Žižka¹³⁴⁾ stejně jako Želivský nebo Jakoubek či Vavřínc z Březové. Jeho prosazení je snad výrazem jejich tehdejšího spojenectví. V moravském exempláři zápisu se v prvním artikulu požaduje svoboda kázání i pro moravské markrabství. V dalším obsahu nás vedle hrdého odmítnutí Zikmunda a vymezení pravomoci a organizace vlády zaujme pozornost, věnovaná organizaci kněžstva. Jako poradci jsou vládě určeni radikál Želivský a stoupenec pravice mistr Příbram. K zavedení jednotného církevního řádu má se svolat synoda za předsednictví arcibiskupa a kdo by její ustanovení nechtěl dodržovat, ten má být vydán arcibiskupovým oficiálům k potrestání. Tento postulát míří již proti tábořským kněžím a ve svých důsledcích i proti Želivskému. Jeho podřízení světské vládě — v důsledku uplatnění článku o světském panování — nutně oslabovalo jeho možnosti.

Pražské artikuly vložil sněm ještě do stížného listu ke králi Zikmundovi. Jsou nahozeny jen heslovitě stručně a zaujme na nich změna pořadí umístěním kalicha do čela a nahrazením výslovné sekularisace jen stížností na „neřádné a přílišné nadání.“¹³⁵⁾

Pod oslnivým leskem pražské moci, demonstrované v Čáslavi, počalo se odehrávat druhé dějství zápasu s plebejskou stranou, jehož tragickým hrdinou se stal Jan Želivský. Prozatímní vláda se vůbec neujala moci a hned prvá akce jejích panských exponentů byla hřebíkem do její rakve. Čeněk z Vartmberka a Jan Krušina ukončili 15. června protiúder proti ničivému vpádu Slezanů typickým feudálním příměřím.¹³⁶⁾ Tu se však ukázal význam kazatelů. Hradecký kněz Ambrož to oznámil na kázání vojskům a kdyby páni neujeli, byl by je lid ubil cepy. Při své nejbližší cestě do Prahy 23. června Ambrož žaloval na proradné pány před pražskou obcí.¹³⁷⁾ Konšelé umožnili ještě pánům obhajobu, avšak lid k nim pojal nenávisť. Tehdy se pokusil Želivský dosáhnout změny politického kursu převratem 30. června.¹³⁸⁾ Po spojení pražských měst

¹³³⁾ Český v AČ III 226; latinský zápis panstva u Vavřínce FRB V, 487; o něco pozdější zápis moravských pánů AČ VI 398. O něm naposledy F. M. Bartoš: Historický sborník VIII, 180.

¹³⁴⁾ Srv. prachatická výzva a vojenský řád.

¹³⁵⁾ FRB V 490. Toto nepřesné a polooficiální znění se stalo vedle červencových manifestů v cizině hlavním zdrojem poučení o husitském programu, jak svědčí i v odvolací formulaci moravských stavů zkrácený text „o božiem těle a krvi pod oběma způsobami přijímanie, každého kněze kázanie, zjevných hřiechov pokaženie a kněžím zboží otnimanie a také kosteliov bohenie, kněžii a zákonských lidí zahľazenie.“ FRB V 527. Srv. rovněž zkrácené znění u Ludolfa Zaháňského: AÖG, LX 525. Ukazuje to, jak nedostatečnou představu měla katolická reakce ke své škodě o husitství.

¹³⁶⁾ FRB V 491.

¹³⁷⁾ Stojí však za zmínku, že při téže cestě věnované boji proti panské zradě vzal s sebou v poutech Martinka Húsku, aby jej vydal na smrt; J. Macek: Tábor II, 344.

¹³⁸⁾ FRB V 497—499.

¹³¹⁾ Ed. Palacký: UB I, 80.

¹³²⁾ FRB V 498, 478.

a zvolení nových konšelů došlo i k útoku na stoupence ornátů a panstva mezi kněžími. Želivský vymohl vyhnání svých protivníků mistrů Křišťana a Mladonovice a dosazení kněze Viléma. K realizaci však nedošlo. Zato farníci u sv. Petra a u sv. Mikuláše prý dosadili na své fary tábořské kněze.

Této akce se bezpochyby činně zúčastnili tábořští kněží, Želivským podporovaní (dovídáme se, že sedm jich smělo kázat u Týna a dostávalo na výživu 3 a půl kopy gr.) a na ně na všechny metá pravice podezření z pikartství. Od Jakoubkova Betléma nebude příliš vzdálena petice, kterou novým konšelům formálně podaly zbožné pražské ženy¹³⁹⁾. Právě v petici nacházíme obvinění nových kazatelů i táborů z pikartství a odvolání na během roku vydané konselské výnosy, protesty proti tábory u Týna pronášené kritice arcibiskupa a pražské politiky a konečně i výtky a výhrůžky novým konšelům.

Charakteristická je i reakce Želivského konšelů, kteří chtěli delegaci rozdělit, pak zastrašit, avšak nakonec ji propustili, zřejmě z obavy před nepokoji a z nedůvěry v pevnost svého postavení.

V tomto rozjítřeném ovzduší se od 4. července konala dle čáslavského usnesení kněžská synoda¹⁴⁰⁾. Její předseda, arcibiskup, se do Prahy neodvážil a delegoval své oblíbené exponenty M. Příbrama a Prokopa z Plzně. Želivskému zajistila po nedávných událostech místo v předsednictvu vedle Jakoubka jen jeho faktická moc. Synoda nedala za pravdu oběma extrémním stranám, nýbrž nejspíše Jakoubkovi a to zejména v otázce ornátu a ritu¹⁴¹⁾. Podstatná část usnesení se však zabývá zásadami pražských artikulů a to zcela ve smyslu dubnové dohody a arcibiskupem¹⁴²⁾. V prvním artikulu ve shodě s Příbramem stejně jako s Jakoubkem se zakazuje šíření názorů, zvláště o eucharistii, které by nebyly schváleny čtyřmi správci kněžstva, za něž ustanovení všichni čtyři předsedové synody. Svárliví a zlolajní kněží mají být degradováni a laikové je nemají chránit (čl. 2, 4, 7, 17, 20). V otázce eucharistie synoda schválila transsubstanciaci a kalich, a to i dítkám. Synoda přikázala kněžím skromný život s dostatečným pokrmem a oděvem bez svatokupectví (jeho formy se vypočítávají) a bez vlády nad nemovitostmi a platy. Tyto majetky však světští páni nesmějí uchvacovat (čl. 8, 9, 11). Každý kněz je zavázán k boji proti veřejným smrtelným hříchům sám u sebe a také u jiných, bezpochyby jejich veřejným pranýřováním. Prospěšným je ustanovení konkrétních trestů za konkrétní hříchy.

Tak jako smlouva s arcibiskupem setkala se synodální usnesení se spontánním odporem táborů, ale universitní organizátoři to dovedli včas paralyzovat rozdělením a hlasováním kněžstva dle stran, čímž byli radikálové izolováni.

¹³⁹⁾ FRB V, tamtéž.

¹⁴⁰⁾ Její okolnosti líčí *Vavřinec z Březové*: FRB V, 499–504, kde i synodní usnesení ze 7. července, jež otištěno ještě Palackým, UB I 128, a vícekrát před tím.

¹⁴¹⁾ Srv. *Ž. Nejedlý*: Dějiny husitského zpěvu 1913, 314, 319.

¹⁴²⁾ To neviděl neb nechtěl vidět *Pekař I*, 104, tvrdil-li „že čtyři proslulé články pražské z poč. července 1420 nevracejí se v projevech synod jako podstata... programu...“

Nepevnost Želivského režimu ukázala se v době jeho účasti na obléhání Mostu. Všechny majetné vrstvy se spojily a svrhly 21. července levicové konšely. V centru událostí stál Jakoubek ze Stříbra, jenž tehdy pronesl jedno z nejpolitičtějších kázání¹⁴³⁾ proti rozbrojům a rozvinul plán na vytvoření spolehlivého sboru k pátrání po „kacířích“, jejichž přítomnost zřejmě vyšla najevo za předešlého období volnosti. Plán došel také 22. července uskutečnění výnosem velké obce, jehož autorem byl bezpochyby opět Jakoubek.¹⁴⁴⁾ Nadto bylo všem mimopražským kněžím zapovězeno v Praze kázat. Tak tentýž Jakoubek, který před lety volal proti katolické vrchnosti po svobodě slova božího, vytvořil nyní policejní aparát husitský. V nejbližších dnech již také v Praze vzplanuly kacířské hranice.

Pravice zneužila i porážky u Mostu 5. srpna proti Želivskému. Její kazatelé prohlašovali, že to je boží trest, když „mnozí naši bratři upadli v nešlechtné smýšlení a bojují... pro loupež... ukrutněji než pohané zabíjejíce bližní.“¹⁴⁵⁾ Jakoubek poznamenal na adresu Želivského, že kněží vracející se z tažení mají za mnohé činit pokání, sic budou účastníky vražd.¹⁴⁶⁾

Pravicový převrat povzbudil také pány k pokusu o obnovu snah čáslavského sněmu a to ve věci litevské královské kandidatury.¹⁴⁷⁾ Želivský však již k pánům důvěru ztratil a svými dopisy, kázáním i vlivem na obec a konšely zmařil rozepisovaný českobrodský sjezd. Když ztroskotalo i jednání u Kutné Hory, rozjeli se rozezení páni do Prahy a tu pan Jan Sádlo ostře zaútočil na Želivského, že jako kněz zasahuje do světských věcí, ač dříve s druhy kázal opak. Tento argument od té doby často zneužívala reakce proti radikálům, formulujíc jej zcela typicky tak ostře, jak jej v žádné oficiální redakci nenalezeme. Také tentokrát zřejmě zapůsobil, neboť Praha své zástupce přec jen vyslala a s nimi i mistry Příbrama a Prokopa z Plzně. Mistři se zřejmě v celé akci velmi exponovali a Želivského stoupenci proti nim zahájili boj, žádajíc od konšelů jejich ubití, utopení aneb vyštvaní.¹⁴⁸⁾

Agitace Želivského strany vyvrcholila 19. října nastolením diktatury v osobě Jana Hvězdy z Vícemilic. Proti tomu sešlo se shromáždění konservativní strany v Jakoubkově Betlémě. V nejbližších dnech její kazatelé ostře odsuzovali náhlou popravu pana Sádla,¹⁴⁹⁾ kterou byl odstraněn přední exponent husitské panské politiky.

Poznovu vzplanuly spory mezi M. Křišťanem a Želivským.¹⁵⁰⁾ 8. listopadu

¹⁴³⁾ Výklad na Zjevení, I 662.

¹⁴⁴⁾ Výnos v AČ I 205; na Jakoubkovo autorství nasvědčuje žaloba kněze Viléma AČ III 237. Proti mínění *Ž. Nejedlého* (Dějiny hus. zpěvu 318), že výnos je protichůdný usnesení synody, soudím, že naopak jeho příslušné pasáže dovádí do důsledků.

¹⁴⁵⁾ FRB V 508.

¹⁴⁶⁾ Výklad na Zjevení, II 195.

¹⁴⁷⁾ FRB V 509 n.

¹⁴⁸⁾ FRB V 525 M. Vavřinec charakteristicky poznamenává, že důvodem byla snaha „sektářů“ bez odporu mistrů svobodněji bludy a kacířství šířit.

¹⁴⁹⁾ Žaloba kněze Viléma AČ III 237.

¹⁵⁰⁾ FRB V 520 n.

došlo k jakémusi jejich smíření před purkmistrem, avšak následujícího dne zaútočili Želivského stoupenci s jeho vědomím za křiku a vyhrůzek na faru u sv. Michala a toho využil Želivský k dosazení svého druha, kněze Viléma do Křišťanova kostela. Konšelé tedy svolali na 12. listopadu shromáždění kněží a mistrů do Karolina. Zde převládl vliv mistrů, kteří ústy Jakoubka a Engliše dosáhli obnovení synodních usnesení a výnosu z 21. července proti vzpurným kazatelům. Každý byl zavázán poslouchat čtyř správců a bez jejich svolení nesměl nic hlásat ani být dosazen ke kostelu aniž by směl jiného kněze proti nim hájit. Při projednávání těchto bodů před obcí dosáhli radikálové alespoň nahrazení mistrů Příbrama a Prokopa z Plzně, zdiskreditovaných panskou politikou, ve funkci nepřilíš pokrokovějšími mistry Kardinálem a Englišem, když dříve Želivský odmítl zastávat funkci sám. Při tom došlo také k hádce o očištec, při níž byl příznačně novoměstskými radikály očištec označován za prostředek, jímž si kněží Jakoubkovy strany chtějí naplňovat kapsy.

V téže listopadové době dosáhl Želivský usnesení obce, aby se nikdo neodvažoval zachovávat církevní řády biblí nedoložitelné a aby mistři předložili na radnici svá statuta a privilegia k revisi a porovnání s biblí.¹⁵¹⁾ Želivský tak chtěl útokem přímo na materiální a právní základnu university podlomit její nebezpečný vliv.

Starost o odrazení nového Zikmundova tažení však všechny spory pozastavila. Jejich nové vzplanutí po slavném kutnohorském vítězství, kdy i muž pověstně „tichosti“, Jakoubek ze Stríbra vytáhl v čele procesí konservativců na radnici, zamezili šlechticím hejtmané po návratu z tažení. Dosadili tak zvaně neutrální konšelskou radu a ubrmanskou výpovědí 25. února 1422¹⁵²⁾ přísně zakázali všem kněžím a mistrům přístup na radnici bez vyzvání. Potvrzena i autorita čtyř správců kněžstva. Žižka přivěsil k tomuto dokumentu pečeť. Stále ještě viděl nebezpečí v lidových buřicích na místo v panstvu. Bylo jasno, že absolutní výklad článku o světském panování kněží míří tu proti Želivskému a svazuje ruce nejschopnějšímu vůdci plebejských mas. Od toho dne měla tato frakce zápasit s měšťanskou opozicí jako slepec s vidoucím. To se nejjasněji ukázalo po zrádné popravě Jana Želivského. Chudina sice připravila reakci krvavou lázeň, došlo k vyhnání a zčásti pozatýkáni universitních mistrů, jejichž reakční ideologické a veřejné působení odhalil kněz Vilém v žalobním spise, avšak celá strana byla zbavena hlavy, která by určila linii činnosti. Proto v květnu vláda novoměstských radikálů ustupuje v rozpacích a bez boje Zikmundu Korybutovičovi.

Teprve po těchto více než ročních bojích mohla pražská pravice říci, že prosadila takové pojetí programu, zvláště v prvním a čtvrtém článku, jaký hlásala ve svých dokumentech od počátku. A na tomto úsilí měli universitní mistři lví podíl.

¹⁵¹⁾ FRB V 530.
¹⁵²⁾ AČ I 211.

Konečné zúčtování se samostatnými plebejskými skupinami zajistilo měšťanské opozici hegemonii v hnutí a vtisklo následující periodě nové znaky. Úsilí o obnovení ústřední, královské, moci provázené snahou zabezpečit budoucnost husitství před zahraniční intervencí a ukončit ničivé domácí boje, nezmezí již z pořadu dne. Těchto cílů lze však dosáhnout za převahy spojených a vítězných městských obcí nebo za převahy panské a patricijské reakce za cenu zásadních ústupků. O tuto dvojí koncepci rozvíjí se urputný boj. Vojenská nemohoucnost zahraničních interventů poskytuje oběma blokům dostatek příležitostí k změření sil.

Z tohoto období nacházíme až do 30tých let jen dvě oficiální redakce čtyř artikulů. Nazírání na jednotlivé články lze však sledovat nepřímou v řadě pramenů, určených jiným otázkám, při nichž se některý praž. článek vykládá nebo se vychází z určitého jeho pojetí. Domácí boje k husitství se hlásících stran nevyžadovaly nové formulace a běžně se vycházelo z redakcí stávajících, nejvíce z čáslavské. Autorita čtyř artikulů je manifestována přívlastky „ony božské, posvátné, nezměnitelné a pod. pravdy“. Pro reakci v Praze, reprezentovanou politicky Korybutem s panskými spojenci a ideologicky M. Příbramem je však typické, že izolováním a jednostranným zdůrazňováním kalicha zatlačuje ostatní tři nebezpečnější články do pozadí a zapomnutí.¹⁵³⁾

Z ostatních částí programu zabývá se pražská strana některými otázkami církevního majetku.

Nad sekularisovanými statky byl koncem r. 1422 z Korybutova pověření a z vůle Pražanů ustanoven v duchu loňské synody podkomoří, aby výnos obracel „k obecnému dobrému“ tj. na zemskou politiku Prahy a jejích spojenců. To ovšem zdaleka nemohlo zabránit, aby církevní majetek nebyl i nadále „lakomě odnímán jedinci.“

Že vlastnictví sekularisovaných statků bylo jáblkem sváru mezi šlechtou a vyžadovalo zvláštních opatření, o tom svědčí o rok mladší ustanovení svato-havelského sněmu, jež v těch otázkách svěruje rozhodování volené panské vládě.¹⁵⁴⁾

V průběhu roku 1422 se trhá Žižkovo spojenectví s Prahou. Na přelomu r. 1422—23 poznává Žižka reakčnost pražské panské politiky, ale dochází i k jeho odchodu z tábořského bratrstva. Příčinou byl patrně jak na Táboře dosud trvající ideový kvas, tak i nějaké osobní a taktické neshody s ostatními tábořskými hejtmany.¹⁵⁵⁾ Existenci a pozvolný ústup chiliastických radikálů na Táboře lze dostatečně doložit z díla Mikuláše Biskupce. Tábořské kněžské

¹⁵³⁾ Za příklad může sloužit listina z r. 1422 omilostňující odpadlé kouřimské občany, kteří slibují „pravdy božie v těch čtyřech kusích zavřené, a zvláště přijímanie těla a krve pána našeho Jezu Krista... pomocni býti;“ AČ VI, 406. Podobně i r. 1427 *Korybutův* opovědný list UB, I 356 aj.

¹⁵⁴⁾ AČ III 243.

¹⁵⁵⁾ Je to jedna z dosud nevyjasněných otázek husitství. Soudím, že druhou z příčin, jak ji nadhodil Pekař III, 199, 259, nelze rovněž podceňovat.

synody¹⁵⁶) vyvíjejí úsilí proti nenáležitému a svévolnému výkladu bible, zvláště Starého zákona a doporučují, aby i laičtí posluchači kazatele opravili. Rovněž fyzickou účast kněží v bojích zapovídají s výjimkou povzbuzování k spravedlivému boji. Nabádají k co nejdřívejšímu používání trestu smrti a odsuzují loupeživé války, ale vybízejí k válečnému ztrestání utiskovatelů a zločinných přestupníků božího zákona. Článek o holdech ovšem objasňuje, že za takový útlak nebylo již pokládáno vymáhání úroků, které ostatně byly od r. 1421 tábořskou obcí pravidelně vybírány. Vůči feudálům, kteří by slavnostně slíbili nekaceřovat čtyři artikuly, nebránit kázání věrných kněží na svých statcích a rušit na poddaných veřejné hříchy, se doporučuje neutralita. Zato se připouští iniciativa lidu (nejspíše městské obce), když se legitimní moc ukáže nezpůsobitou. Podobné zásady lze vysledovat i z tábořské postilly z let 1425—1426.¹⁵⁷) Nalezneme zde varování kazatelů před výzvami k loupežné válce a krutosti. Autor nabádá k zamyšlení, zda všichni hodně přijímají z kalicha, jehož jsou obránci, zda rádi naslouchají slovu božímu a zda nenávidí neřestí u sebe a u jiných. Zejména šíření smrtelných hříchů kazatele děsí a vlašnost představených obcí při jejich trestání. Mnozí hejtmané to opomíjejí z obavy, že by od nich lidé odešli. A přece mají být trestáni všichni bez ohledu na osoby, urození a neurození, laikové i kněží. K bratrstvu se přidávají sobečtí konjunkturalisté, jimž jsou ideály bratrstva lhostejné a kteří místo boje proti lakomství sami mu propadají.

Vidíme jak proces poměšťanšování Tábora nesl s sebou ještě silné lidové prvky a jak v tomtéž procesu objevovaly se již sobecké zájmy jednotlivců.

Počátkem roku 1423 vytváří Žižka svůj „Menší Tábor“, jehož pojetí husitského programu bylo vyjádřeno v tzv. Žižkově vojenském řádu.¹⁵⁸) Čtyři artikuly postavené v čelo tohoto manifestu měly vzbudit zájem a podporu širokých lidových vrstev, bez nichž byla Žižkova činnost nemyslitelná. Proto první artikul žádá svobodu kázání bez místního omezení a zavazuje každého k plnění a dalšímu rozšiřování vyslechnuté pravdy. Jen z toho dovětku lze soudit, že kázati většímu shromáždění měli jen kněží. Druhý artikul kategorickým tónem přikazuje nejméně jednou týdně pod obojí způsobou přijímat svátost oltářní, a to — jak jsme už jednou u Žižky zaznamenali — bez rozdílu věku, počínaje u nemluvňat. Třetí artikul je výzvou k obnovení apoštolského života kněžstva zničením a zrušením všech jeho „nadání“ a statků. V posledním

¹⁵⁶) Jejich články v Biskupcově kronice, Höfler II, 482 n. Přesná doba jejich vzniku v rozmezí 1422—1424, jakož i otázka jejich závislosti na obdobných člancích pražských mistrů (srv. H. Toman: Husit. válečnictví, 35—58 a naposledy Pekař II, 133) nemají pro naši potřebu zásadní význam.

¹⁵⁷) F. M. Bartoš: Tábořské bratrstvo let 1425—1426 na soudě svého biskupa Mikuláše z Pelhřimova, ČSPSČ XXIX, 102.

¹⁵⁸) Naposledy vyd. F. M. Bartoš: Listy dvou Janů, 1949, 201. Spor o datování nemá pro náš výklad podstatný význam. Obsahem by se řád hodil spíše do dubna na sjezd v Něm. Brodě (F. M. Bartoš, ČCM 1924, 14 n), ale účasti purkmistrů a konšelů Hradce a Dvora Králové s Jaroměří lze uvěřit až od srpna 1423 (Pekař III, 223).

artikulu, pověstném trestním článku Žižkově, po doporučení, aby všichni křesťané, především členové bratrstva, odstranili smrtelné i lehčí hříchy „sami na sobě“,¹⁵⁹) přikazuje se bezvýhradná povinnost trestat všechny hříšníky, krále, měšťany i „robotěze“. V člancích polního řádu nalezneme bližší výčet deliktů (čl. 8—12), z nichž různé formy kořistnictví a hýření stále ještě mířily převážně do feudálních řad. I když tento program nevybočuje z mezí tehdejší třídní společnosti, formuluje požadavky měšťanské oposice značně ostře. Požaduje skutečné vyvlastnění církve a i když neruší společenské stavy, podřizuje je všechny jedné trestní pravomoci, reprezentované hejtmany a staršími bratrstva, mezi nimiž vedle nižší šlechty byli lidé měšťanského a snad i selského původu.¹⁶⁰) I útočnost formulace kalicha měla své taktické poslání, aby tento viditelný symbol podchytil v lidu nepotlačenou energii selské války a svedl ji do stálého, organizovaného polního vojska.

Tato politická taktika spolu s vojenským geniem Žižkovým přinesla úspěch a panská jednota, konstituovaná na svatohavelském sněmu a paktující se zahraničím proti oběma Táborům, rozpadla se v krvi u Malešova. Tímto obratem stává se radikální měšťanská oposice venkovských měst rozhodujícím činitelem v zemi. Rozsáhlé zázemí, představované tábořsko-sírotčím městským svazem, stalo se základnou tábořského úsilí o ukončení domácí války a nalezení modu vivendi s katolickou menšinou, jak se to projevilo 1424 na zdických úmluvách a 1425 na vršovickém (jinak též vožickém) míru. V těchto jednáních dostalo se místa i čtyřem artikulům.

Vlastní jednání o závaznost čtyř artikulů nemá se dít formou pověstného „slyšení“ před Zikmundovými šlechtici a hierarchií, jak to bylo v intencích i svatohavelského sněmu, nýbrž rovnoprávným jednáním kněží před širším forem šlechticů a měšťanů a obcí obou stran a před rozhodčím laickým sborem s paritním zastoupením obou stran. Avšak i v podmínkách příměří bylo pamtováno na uskutečnění čtyř artikulů. Již v příměří z 10. února 1424 mezi Starým Tábořem a plzeňským lanfrídem¹⁶¹) bylo dohodnuto, že kněží obou stran zůstanou na svých místech a laikové mají možnost vyhledat kněze dle své úvahy. Obě strany se zavázaly netrpět na svém území smrtelné hříchy, především tance, kostky a opilství. Zdické úmluvy¹⁶²) z poč. října 1424 rozvádějí

¹⁵⁹) V tomto dodatku, stejně jako v prosazování přijímání dětí, se Žižka zajímavě shoduje s Jakoubkem ze Stříbra.

¹⁶⁰) Poukazem na Žižkův čtvrtý artikul chtěl Pekař II, 189 n. vyvrátit jakýkoliv demokraticismus Žižkův. Bylo by však nehistorické, čekat od Žižky zavedení občanské rovnosti a Pekař sám to cítí. Proto v dalším výkladu připouští spolurozhodování měšťanů i zástupců sedláků a pokrokovost takového zjevu. Co na uv. m. vykládá o obdobných institucích v plzeňském lanfrídu, je chybným výkladem pramene, neboť Žižkův list Plzeňským (srv. výše na str. 25) nanejvýš dokazuje, že obec sedláků uznávali táboři. Rovněž z trestání krále, knížat a pánů dělá Pekař zbytečně problém, představujíc si je jako vojenskou jurisdikci. Ve skutečnosti mohlo být méně provedení vojenskou výpravou, analogickou některým chiliastickému trestání feudálů, ovšem s nezbytným „vystříháním“ šlechtické cti.

¹⁶¹) Vyd. K. Siegl: Zeits. d. Deutsch. Ver. f. d. Gesch. Mähr. u. Schl., XXII, 49; o datování Pekař IV., 155.

¹⁶²) Český text AČ III 248—251; německý K. Siegl: Z. d. V. f. GMS, XXII, 51—56.

tyto zásady dále. Byl dohodnut volný pohyb kněží obou stran, při čemž se však měli na žádost katolíků zdržet kázání (čl. 12).¹⁶³⁾ Znovu potvrzená volnost poddaných ve výběru kněží a ritu (čl. 13) dokazuje důvěru husitské strany v popularitu kalicha. Desátky neměly být vybírány, čímž byli postihováni kněží katolické strany (čl. 11). O jiném užití těchto desátků měla ovšem rozhodnout vrchnost. Konečně se mělo zakročit proti smrtelným hříchům, kostkárství, nevěstkám, oplzlosti a lání, zvláště na společných vojenských výpravách proti nepříteli (čl. 15).

Po vršovickém smíření v říjnu 1425 vymíňují si již spojené husitské strany výslovně, aby jejich kněží směli na katolických územích v Podbrdsku svobodně kázat a podávat z kalicha bez nebezpečí života neb majetku jak kazatelů tak posluchačů.¹⁶⁴⁾ Také smrtelné hříchy cizoložství, kostkárství, prostituce, tance a freje bude katolická strana stavovat a v případě nedbalosti opravňuje se k násilnému zásahu strana husitská. Ve všech těchto jednáních se uznávají vrchnostenské pravomoci a to i katolické strany, jak v jurisdikci, trestání smrtelných hříchů, tak v otázce úroků ustanoveními o desátcích, holdech a postupu vůči insolventním poddaným. Výše probrané body opakují se i v pozdějších mírových jednáních, jak dokládají podmínky příměří s královskou stranou z 23. května 1429. Zde se dokonce vedle svobodné činnosti husitských kněží požaduje, aby v téže době katoličtí kněží „byli na zámcích a lidu nesvodili“. Také se zde děje pokus upravit postavení k husitství se hlásících podaných na hraničních teritoriích tak, aby dávali půl úroku katolické vrchnosti a půl úroku husitské straně.¹⁶⁵⁾

V intencích vršovického míru sešel se v lednu 1426 v Praze sněm všech husitských stran, provázený i jednáním kněží v Betlémské kapli. Z tohoto jednání dochovala se nám formulace čtyř artikulů,¹⁶⁶⁾ pronesená snad právě z titulu prvního po dlouhé době opětného shromáždění takového plena. Prvý artikul přiznává svobodu kázání kněžím „hodným a řádným, k tomu vedle čtení Kristova způsobem“, t. j. evangelicky žijícím. V druhém artikulu setkáváme se s charakteristickým obratem podávat z kalicha „starým i mladým“. Třetí artikul podává co nejmírnější pražské pojetí sekularisace. Hlásá, že kněží nemají mít zboží k panování a nevyklučuje jeho držení úplně. Poslední artikul opět doporučuje trestání zjevných smrtelných hříchů, „napřed každý sám na sobě a potom na svých bližních a poddaných“. Poprvé bylo v tomto někdy tábořském artikulu vyjádřeno tak nepokrytě třídní hledisko, jímž autor dělí

¹⁶³⁾ J. Macek: Úmluvy Zdicke, Vojtíškův sborník, 1958, 195 n.

¹⁶⁴⁾ „aby knězie dobří křesťanstí... z strany Pražské, Tábořské a Orebské... k nám na zbožie našeho drženie kamžkoli přišli, plnú svobodu měli a dobrovolnost slovo božie kázati a zákonu božimu učiti, tělo a krev pána našeho Jesu Krista pod obojí způsobú rozdávali... bez všelijakých překážek a bez úrazov životov jich i všech těch kteřížby... poslúchali...“ AČ III 255.

¹⁶⁵⁾ AČ VI, 422.

¹⁶⁶⁾ Příl. k čl. F. M. Bartoše: Sněm husitské revoluce v Betlémské kapli, JSH 1949, 57 n.

lidi na svobodné bližní a poddané. Tato redakce zřejmě vyjádřila pražské pojetí, blízké Jakoubkovi ze Stříbra, ne-li koncipované jím samým. Srovnáme-li ji s redakcí červencovou neb Žižkovým řádem, vynikne nám teprve náležitě, jak daleko napravo již dospěl v Praze t. zv. střed.

Krajní pravici však tento postoj a zvláště obnovené spojení s Tábořem a Sirotky podnítil od pol. r. 1426 k novému pokusu o zvrát. Korybutův pokus o přímé jednání s kurií mělo podepřít pokus arcibiskupa Konráda o obnovu katolického ritu a arcibiskupské autority, k čemuž ideologickou výzbroj dodal osvědčený M. Příbram.

V červnu na synodě v pražském Týně byl uzákoněn katolický ritus¹⁶⁷⁾ dle článků hájených Příbramem již r. 1424 při hádání s tábořskými kněžími na Pražském hradě.¹⁶⁸⁾ Nejvýznamnějším byl z nich příkaz vykládat bibli, hlavně St. zákon dle církví schválených doktorů (čl. 18). Na totéž stanovisko se postavilo i usnesení (čl. 2) srpnové synody, celebrowané v Roudnici.¹⁶⁹⁾ V jedenácti člancích ve všech směrech upevňuje autoritu arcibiskupa a jeho oficiálů, bez jejichž svolení nesmějí být hlášány novoty (3), dosazování kněží a trpění kazatelé (8, 10), aniž rozhodováno o církevních otázkách. Arcibiskupovu soudu se vyhrazuje soudit kleriky a manželské záležitosti (čl. 4, 5). Opuštěné katolické zvyky mají být obnoveny a konány pouze v kostelech, má se však předcházet svatokupeckým výstřelkům (6, 7, 9). Všichni kněží se zavazují do 14 dnů opatřit si arcibiskupské potvrzení svých úřadů, při čemž dříve vypuzeným obročníkům se slibuje návrat k obročím po formálním prohlášení loajality (čl. 11). Ustanovení synody z r. 1421, konané pod kontrolou mistrů a představitelů obce, jakož i zásady pražských artikulů se tak zcela likvidovaly. Neúnavný Příbram podnikl ještě koncem roku na universitě zuřivou kampaň proti Wycliffovi, o něhož se střetl s M. Englišem.

Spiknutí, jímž tato kampaň vyvrcholila, bylo 17. dubna 1427 smeteno mocným lidovým vystoupením na výzvu týnských kazatelů v čele s Rokycanou. Kompromitovaní universitní mistři byli zatčeni a Rokycanovi osobně dalo značnou práci, aby je dopravil do vyhnanství před násilím lidu.

Jakoubkova strana opět nabyla vrchu a záhy po převratu vydává z pera svých předáků ustanovení,¹⁷⁰⁾ která ruší články roudnické synody. Znovu se odpírá poslušnost papeži pro jeho potírání čtyř artikulů,¹⁷¹⁾ k jejichž propagaci se naopak zavazují všichni kněží (čl. 3, 10). Mají být obnoveny obřady v Jakoubkově pojetí (4, 7, 12). Kontrolu nad kazateli zajišťuje článek o poslušnosti voleného správce kněžstva na místo arcibiskupa (1), zákaz bydlení kněží a po-

¹⁶⁷⁾ Rozbor podal Z. Nejedlý: Dějiny husitského zpěvu, 341 n. Vydal F. Procháska: Miscellaneen der Böhm. und Mähr. Lit., 315—324.

¹⁶⁸⁾ Tamtéž, 272—279.

¹⁶⁹⁾ Vyd. Tomek: Zprávy KČSN 1878, 253.

¹⁷⁰⁾ AČ III 261—264.

¹⁷¹⁾ „...zapověděl lidu obecnému kalich boží přijímati, brání i těch pravd ohlašovati, brání také zbožie a panstvie kněží odjímati... a nebrání zjevným ženám hříšným po městech býti křesťanských...“ Tamtéž, 263.

tučných kazatelů v hospodách, nošení světských oděvů (2) a zákaz všech různic a kaceřování (8). Se vši rozhodností se však zakazuje obhajoba kněžského majetku a označování sekularisace za svatokrádež, jak to činil M. Příbram (9). Rovněž zvláštní úřad k trestání zjevných smrtelných hříchů¹⁷²⁾ nemá být napadán (6).

Tak byla obnovena umírněná linie měšťanské oposice, charakterisovaná především voleným správcem, jímž byl Rokycana a měšťanskými výkonnými orgány.

Pod vlivem znovu propukajících sporů s tábory a Novým Městem dochází záhy k sblížení Jakoubka s Příbramem. Signálem bylo již kající, sebekritické kázání Jakoubka z 19. prosince 1428¹⁷³⁾ proti táborem, který v něm popírá, že kdy byl proti všem katolickým obřadům, proti poslušnosti a autoritě, proti placení úroků, pro vyvlastnění nepřátel a zejména vyvlastnění církve, u níž bojoval pouze proti neřádnému obohacování kostelů a řeholí. Ve všem usiloval pouze o odstranění neřádností neb zbytečností a mistři jej proto neprávem častují nenávisť a posměchem. V r. 1429 konečně, již za vedení Rokycanova, došlo k smíření obou stran a s podmínkou bezvýhradného uznání pořádku, zavedeného v Praze r. 1427 a zdržení se jakékoliv jeho kritiky směli se mistři vrátit do Prahy a obnovit činnost university.¹⁷⁴⁾

Za těchto podmínek strpěl Rokycana Příbramovi i sepsání ostrého protitáborského pamfletu,¹⁷⁵⁾ v němž je obsažen několikrát i útok proti sekularisaci vůbec. Příbram tu stejně jako o rok později ve vyznání víry z r. 1430,¹⁷⁶⁾ hájí právo církve a jejích členů na držení a užívání darovaných majetků, pokud je prosto neřádného panování, t. j. tedy vrchnostenských pravomocí a politických úřadů. Takový majetek vlastně náleží chudým a jeho odnětí je svatokrádeží. V tomtéž traktátu používá Příbram třetího článku pražského proti táborským kněžským politikům a anonymně přímo proti nenáviděnému „tyranovi Holému,“ když do oblíbených antithesí staví pokoru apoštolů a velitelskou činnost táborských kněží ve vojsku.¹⁷⁷⁾

Rozpory jednotlivých stran a zejména antagonismus panské a měšťanské linie v husitství nebylo možno překonat. Moc táborsko-sirotčího svazu však přec zajistila stav jisté politické konsolidace a na jejím základě se pod vedením Prokopa Velikého rozvíjí ofensiva do okolních zemí. Měla vytvořit poměr sil, diplomatickou situaci a sympatie širokých vrstev v zahraničí, příznivé uznání

¹⁷²⁾ Dle domněnky Ž. Nejedlého: Dějiny hus. zp., 361 mohl vzniknout z orgánu zřízeného Jakoubkem a Englišem r. 1421 ke stíhání pikartů.

¹⁷³⁾ Vyd. J. Sedlák: Studie a texty, II, 161—4.

¹⁷⁴⁾ Dohoda v UB II, 64 n.

¹⁷⁵⁾ J. Příbram: Život kněží táborských, vyd. J. Macek: Ktož jsou boží bojovníci, 262 až 309.

¹⁷⁶⁾ Ot. Cochlaeus: Historiae hussitarum, 1549, 503—547.

¹⁷⁷⁾ Ktož jsou boží bojovníci, 284—287. Otevřeně to dle Biskupce pražští kněží vmetli táborem na kněžském sjezdu v Karolinu 5. 4. 1431. Ti to omlouvali nezpůsobností světských činitelů. Sami připomněli, že Rokycana se svými kněžími vládne Prahou, ale pokryteckým způsobem (Höfler II 597 n a 620 n).

a bezpečnosti husitství. Z těchto důvodů muselo zaujmout v kampani významné místo šíření programu pražských artikulů. Podoba čtyř artikulů, přednesených na svérázném bratislavském jednání před králem Zikmundem¹⁷⁸⁾ se nám, žel, nezachovala.

Prvé znění obsahuje beheimštejnská smlouva z 12. února 1430,¹⁷⁹⁾ jež jako výsledek pověstného tažení středním Německem poprvé vynutila slib veřejného jednání o čtyři artikuly. Ty jsou zde stručně a obecně formulovány ve změněném pořadí. Na prvé místo se dostává jako německým feudálům nejpříťažlivější sekularisace, formulovaná jako požadavek, aby kněží žili podle apoštolských zásad. Druhý artikul navazuje v logickém sledu zdůrazněním povinnosti kněží na místo majetkových zájmů svobodně kázat slovo boží. Také smrtelné hříchy mají laikové zamezovat v sobě i v jiných dle výzvy a poučení od příkladně žijících kněží. Jako poslední je uvedena povinnost kněží podávat z kalicha „mladým i starým“. Na obecnosti programu stejně jako na celé smlouvě, uzavírané jménem všech husitských stran, projevuje se nedostatek času potřebného k propracování formulací. Zároveň se tu však v takticky zdůrazněném proticírkevním odstupu projevuje vůdčí role táborského vedení s Prokopem Velikým v čele.¹⁸⁰⁾

Když však hierarchie i Zikmund smlouvou zajištěné jednání zmařili, vložily obě hlavní husitské strany, Tábor a Praha, v létě 1430 své stanovisko písemně v manifestech. Z Rokycanovy Prahy vyšly dva obsáhlé manifesty,¹⁸¹⁾ naplněné žalobami na odepřené slyšení a projevy důvěry a naděje v diskusi a obnovu míru. Pražené, osvědčují se v manifestech, jsou zcela pravověrní a věří ve svátosti, očištec a ostatní katolická dogmata. Pouze ony čtyři evangelické pravdy budou až do lepšího poučení zastávat a proto je v druhém z manifestů formulují. Na prvé místo kladou svobodu podávání z kalicha, jež vyjadřují superlativy téměř básnickými. Také další artikuly následují v mnohomluvné formulaci, v níž se obsah tratí. Tak druhý článek doporučuje kněžím dobrovolnou chudobu a odřeknutí se světského panování světskými věcmi. Slovo boží nemá být poutáno, nýbrž stále kázáno kněžími a věrnými jáhny („levitis“ — osobami nižšího svěcení). Konečně poslední artikl odkládá anonymitu výkonné trestní moci z předešlých formulací a přisuzuje ji vládcům obcí (rectores policiarum) a jiným, jímž na tom záleží. Ti mají usilovně vykořeňovat obecné veřejné smrtelné neřesti z lidu (a plebibus fidelium). To bylo výslovné potvrzení starého právního systému. Jakoby se celou obsáhlou, mnoha autoritami doloženou redakcí zaručovalo: Ve všem se přizpůsobíme církvi a běžným řádům, bude-li nám povolen kalich (a s ním ovšem majetkový a politický status quo).

Také táborský manifest je značně rozsáhlý, jeho obsah však představuje

¹⁷⁸⁾ Srv. J. Macek: Prokop Veliký, 75 n, dochované projevy ed. F. M. Bartoš: Pro Bohemis, 1949.

¹⁷⁹⁾ Ed. F. M. Bartoš, JSH 1931, 90.

¹⁸⁰⁾ Srv. k tomu J. Macek: Prokop Veliký, 96.

¹⁸¹⁾ Vyd. F. M. Bartoš: Manifesty, SPDMP VII, 302—305 a 305—309.

ostrý útok na církev a především preláty. Smysl manifestu, nehledícího na vnější formu a psaného téměř heslovitým stylem¹⁸²⁾ vyznívá ve výzvu laické společnosti: Nevěřte pomluvám a podvodným odpustkům svých biskupů a kněží, zanechte válek a dohodněte se s námi, neb tak ujdete naší odvetě! 16 protikněžských článků pranýřuje křiklavé formy svatokupectví obrátně ukazujíc na vyssávání nižších kněží preláty (čl. 1—3), zneužívání odkázaných majetků k rozmařilosti, vzájemným bojům a politickým pletichám proti potomkům donátorů (čl. 5). Poukazuje na smyšlenky kázané pro vydírání a na potřebu vyhnat lenošivé mnichy a preláty ke kázání a studiu bible. Brojí se i proti desátkům a věčným rentám.

Ostrosti celého manifestu odpovídá i britký ráz připojených čtyř artikulů.¹⁸³⁾ Poprvé a naposledy proniká na prvé místo požadavek zabraňovat veřejným smrtelným hříchům jak u kněží tak u laiků dle příkazů bible. Hned vzápětí následuje odnětí všeho bohatství a ochuzení všech kněží k apoštolskému obrazu od papeže po nejnižšího. Slovo boží, za třetí, má být svobodno kázat kterémukoliv vysvěcenému a ustanovenému a na žádném místě se duchovní ani světská moc nemá protivit. Řadu uzavírá požadavek kalicha všem křesťanům.

Jak v této ojedinělé redakci popřením autority, bohatství, a moci církve, tak v celém manifestu projevila se účast radikálních kněží usměrněná snad Prokopem Holým do poloh, jež v Německu mohly nejspíše zapůsobit. Mezi preláty vzbudil manifest bouři zděšení a zlobných polemik. Pod tímto dojmem také napsal katolický prelát Ondřej Řezenský, že artikulů o sekularisaci a hlavně o trestání hříchů užívají husité „k podněcování lidu“.¹⁸⁴⁾

Katolická reakce se však dosud necítila pokořena a nezaznamenala ani rostoucí „umírněnost“ v Praze. Ještě jednou očekávalo spojené husitské vojsko za pohraničním hvozdem křížácké hordy. Ještě před srážkou učinili vůdcové mírový pokus důtklivě znějícím manifestem „všem křesťanům“ z 21. července 1431.¹⁸⁵⁾ Osvědčují v něm věrnost pražským artikulům, jež jsou zde ve stručnosti kladeny v pojetí, představujícím v dané chvíli nutný kompromis Prahy a Tábora. Přijímání z kalicha je kladeno do popředí, avšak ihned následuje požadavek svobodného, veřejného a pravdivého kázání těch, jimž na tom záleží. Světské panování kněžstva má být odňato jako smrtelný jed. Posléze veřejně

¹⁸²⁾ Tento ráz přivedl F. M. Bartoše k domněnce, že manifest je konceptem projevu, chystaného pro norimberské jednání Korandou, jehož jméno také čteme mezi zkomolenými podpisy. Srv. Husitství a cizina 222 a 256. O manifestech ještě Pekař v ČCH, 1926, 370 a Prokeš v ČMM 1938, I. Manifest existuje v rkp. mnichov. knih. 4144 f 152—170 a je otištěn pouze v těžko dostupném vydání Al. Reifferscheida: Festschrift der Universität Greifswald zum Rektoratswechsel am 15. Mai 1905, S 1—11, které mi laskavě zapůjčil prof. F. M. Bartoš.

¹⁸³⁾ Otištěny tamtéž, str. 19 a v MC II 8, kde Jan ze Segovie je klade v podobě maličko slovně odchylné do úvodu své velké kroniky koncilu jako doklad nebezpečnosti husitství a nutnosti a záslužnosti svolání koncilu.

¹⁸⁴⁾ „ad populum incitandum“, Dialogus, Andreas von Regensburg: Sämtliche Werke, ed. G. Leidinger 1903, 686.

¹⁸⁵⁾ MCI 147; MC II 40; UB II 228.

a těžké delikty mají být vykořeněny z lidu „zákonitou mocí“ (per legitimas potestates). Poslední článek koresponduje s obdobným článkem předešlého manifestu pražského, druhý a třetí článek je spíše tábořského charakteru. Hlavní váhu však programu manifestu nedodávala ani tak slova jako čtyřicetitisícové vojsko, jež za ním stálo.

„Boží soud“ rozhodl u Domažlic v husitský prospěch a drtivým dojmem dolehl na okolní země a především na katolickou hierarchii. Pokořený legát Julián vyvodil z něho důsledky a listem „Compulit nos caritas“ navázal jménem připravovaného koncilu jednání. Dříve však, než list vešel ve známost, sáhli opět na Táboře i v Praze k peru. Táboři rozšířili, prohloubili a stylisticky upravili svůj předchozí manifest a také jeho ostří poněkud obrousili. Lze soudit, že se tu opět uplatnil taktický smysl Prokopa Velikého. Manifest¹⁸⁶⁾ jenž se z laické společnosti obracel především na šlechtu a měšťany, doplněn je feudálním učením o trojím lidu (ostatně uznávaným na Táboře již řadu let), v němž je ovšem kněžstvu vymezováno přiměřeně skromné postavení. Také počet protihierarchických článků je rozšířen na 20, z nichž zmínky zasluhuje názor, že hierarchie brání laikům v soukromém studiu bible z obavy před odhalením svých výmyslů a špatností (čl. 18), a že z téhož důvodu hlásá nedotknutelnost církve a nedovolenost jakékoliv její kritiky. Proti loňskému manifestu je změněno i pořadí čtyř artikulů, které připomínají redakci beheimštejskou. Prvý artikul rozhodně žádá odnětí majetku a světské vlády kněžstva bez rozdílu hodnosti, po dobrém či po zlém, dle božských i lidských zákonů, také však dle starých svatých otců. K svobodnému a nerušenému kázání slova božího jsou kněží zavazováni svým úřadem i posláním od biskupa. Zákonitě a řádně mají být trestány všechny smrtelné hříchy veřejné a pokud bude možná i tajné. Poslední místo zaujímá kalich pro všechny smrtelným hříchem neposkvrněné křesťany. Tato redakce odvoláním na 2 nejstarší církevní otce i zdůrazněním legitimní trestní moci snaží se poněkud vyjít vstříc pražské straně. Přesto byl však manifest v Německu obáván a zakazován.

V Praze se tentokrát chopil pera osvědčený epik Vavřinec z Březové, aby oslavil velikost vítězství a zachytil nálady a naděje s ním spojené. Větší část rozměrné básně¹⁸⁷⁾ zaujímají, zarámovány děkovnou modlitbou a líčením úspěchů, fingované dialogy zachycující předpokládaný postoj špiček katolického světa, s nimiž bylo husitům jednat. V prvním dialogu kardinál Cesarini osvědčuje správnost a odůvodněnost kalicha, kázání evangelia a trestání veřejných hříchů bez bližší specifikace. Pouze církevních bohatství by se laikové neměli dotýkat, neboť bez nich je papež a církevní organizace bezmocná před nátlakem (verš 469—492). Papež tento náhled schvaluje (verš 570—590).

¹⁸⁶⁾ Latinský překlad ztraceného německého originálu v MC I 169, datován do poč. listopadu 1431.

¹⁸⁷⁾ Lat. text naposledy vyd. K. Hrdina a B. Ryba: Píseň o vítězství u Domažlic, Praha 1951.

Odlisný názor, svoji představu o uspořádání církve, vkládá autor do úst neúspěšného náměstka Zikmundova, Fridricha Braniborského. Ten radí římskému králi pro uvarování se větších pohrom k intervenci u kurie spolu s říšskými knížaty, hrabaty a biskupy, aby byly uskutečněny čtyři artikuly. Prvým třem, kalichu, trestání smrtelných hříchů a kázání se nedostává podstatného komentáře. Poslední artikul se však obsáhle rozvádí v návrh, aby pominulo panství a vládnutí kněžstva, což mají za ně vykonávat svěští správci. Kněží mají být živi z odkazů církvi a všechny přebytky mají být dány světským knížatům (ducibus et principibus) k posílení moci, jež má také hájit samu církev. Nechtějí-li kněží do boje, mají přispět šlechticům hmotně (verš 1071—1186). Ač se protihierarchický výklad v některých dílčích argumentech a sarkastických výpadech stýká s tábořským manifestem, přec se zde projevuje typické pražské pojetí z manifestu předešlého roku o dobrovolnosti kněžské chudoby a vlastnictví statků světskými osobami spravovaných. Tak daleko již byla Praha od názoru, který r. 1420 hlásal právě mistr Vavřinec, že kněz má dostávat pouze nutné osobní potřeby od obce.¹⁸⁸⁾ V dalším textu přichází na scénu ještě sbor německých měšťanů a kleriků se svým názorem (v. 1253—1458). K výše vyloženému však již mnoho podstatného nedodají. Pouze v podrobnějším výkladu o kalichu objeví se učení o neúplnosti svátosti pod jediným způsobem (1273 n) a o rovnosti laiků s kněžími při přijímání. Závěrem se artikuly rekapituluji opět v novém pořadí: kalich, svoboda kázání, trestání hříchů a sekularisace (verš 1438—58). Vavřincovo dílo, určené nepochybně též k agitačním účelům, ukázalo jasně, že dle mínění v Praze panujícího se očekávalo nejostřejší střetnutí o církevní statky, kdežto v otázce kalicha panoval neodůvodněný optimismus. Zbylé dva články o kázání a trestání hříchů byly již delší dobu odsunovány do pozadí.

Déle než rok trvalo než basilejský koncil ustoupil síle husitství a dopřál mu triumf v podobě soudce chebského,¹⁸⁹⁾ okázale proklamujícího nadřazenost bible nad autoritou hierarchie. Neslýchaná porážka byla však počátkem vítězství. Na místo nadutosti a tupého násilnictví předešlých let počali obratní vyjednávači lépe poslouchat a dívat se. Chebský posel slyšel v prosinci 1431 Rokycanu kázat proti lupičům a zhoubným uchvatitelům církevních majetků a označil jej za muže milovaného Pražany, „jenž je kázáním vyvedl z mnohých bludů, drže toliko článek o potřebnosti přijímání pod obojí.“¹⁹⁰⁾ V březnu 1432 se donesla zpráva o vyjednávání kališnických šlechticů s katolickou Plzní o jednotu proti Táboru „s výjimkou přijímání pod obojí, v kterémžto článku se chceme podvolit rozhodnutí koncilu.“¹⁹¹⁾ Vyjednávačům koncilu se dostávají do rukou články, v nichž radikální křídlo husitství rozvíjí neb překračuje

¹⁸⁸⁾ Srv. str. 23 tohoto článku.

¹⁸⁹⁾ Ot. v MC I 219; mimo jiné vymínají si v něm husité odstranění všech veřejných mravnostních deliktů, jako již dříve v beheimštejnské smlouvě.

¹⁹⁰⁾ MC I 148.

¹⁹¹⁾ Na únorovém sněmu v Praze. Tamtéž 188—189.

literu čtyř artikulů, ať již v liturgii, věrouce neb otázce autority a panství církve.¹⁹²⁾ Jsou v nich smíseny myšlenky Wycliffovy a valdenské se zbytky chiliasmu. Někteří prý vykládají čtyři artikuly tak, že kázat smí kdokoliv, i žena, že klerici nesmějí mít nic soukromého a v případě nutnosti je všechno bohatství lidem společné a že ze smrtelných hříchů se nemá trpět především lichva a loupeže, zakládání klášterů i vstupování do nich. Prelát, který exkomunikuje pro kázání neb slyšení slova božího, je sám exkomunikován. Farníci mohou svým hříšným prelátům odnímat desátky jakož i jiný majetek. Kláštery jsou dábelskou peleší, papežství je od ďábla a university jsou světské marnosti.

Veskeré úsilí basilejských otců se soustředí na Achillovu patu neuskutečnitelnosti názorů a zájmů husitských stran.

Do Basileje přicházelo však ještě husitské poselstvo pod dojmem svého neslýchaného vítězství politicky sjednoceno pod pevným vedením Prokopa Velikého. Kompromis v pořadí artikulů, stanoveném snad v září 1432 na kutnohorském sněmu toto sjednocení rovněž odrazil. Do čela jednání byl postaven kalich, v němž jedině se strany beze zbytku shodovaly. Druhé místo určeno starému tábořskému požadavku vymýcení smrtelných hříchů. Svoboda kázání a sekularisace byly odsunuty až na třetí a čtvrté místo nejspíše proto, že v otázce církevního majetku se očekávaly největší spory a obtíže.

Než ještě vyslovili čeští mluvčí oficiální výklad artikulů, byla koncilu předložena formulace podstatně odlišná v mandátu, který udělila universita Rokycanovi jako svému zástupci.¹⁹³⁾ Kalich, na rozdíl samým Rokycanou hlášané nutnosti a nezbytnosti, žádá se pro všechny křesťany „způsobilé.“ Toto neurčité omezení mohlo značit starou zásadu čistoty od hříchu, ale mohlo značit i „ty kdo o to požádají“, jak bylo nakonec uzavřeno v kompaktátech. Slovo boží má být řádně kázáno kněžími. Třetí artikul zcela samozřejmě uznává kněžské vlastnictví a užívání darovaných statků, na nichž však kněží nesmějí uplatňovat světské pravomoci. Až na poslední místo je odsunuto trestání smrtelných hříchů ve znění první věty červencové redakce.¹⁹⁴⁾ U všech artikulů má však být dodržován zdravý rozum a katolické zvyklosti shodné s biblí. Universita dávala tak na srozuměnou loajalitu a ústupnost ve všech sporných bodech¹⁹⁵⁾ i proti Rokycanovi. Tento vztah obou partnerů bude se uplatňovat v následujících letech stále.

Pak se rozvinula úporná diskuse protáhnuvší se bezmála na čtvrt roku. Jako první objavoval v obsáhlém traktátu Rokycana thesi o prospěšnosti a nezbytnosti přijímání pod obojí pro spasení všech křesťanů.¹⁹⁶⁾ V této thesi hájené

¹⁹²⁾ Takový soupis otiskl z mnichov. rkp. 4144 A. *Reifferscheid* v uv. edici (pozn. 182) str. 29, stručnější soupis, shodující se v některých článcích s předešlým, v MC I 273.

¹⁹³⁾ MC I 263; II 318.

¹⁹⁴⁾ Srv. str. 19.

¹⁹⁵⁾ Výslovně to potvrzuje v informaci basilejským legátům, MC I 387.

¹⁹⁶⁾ These MC II 319; celý projev ot. Mansi XXX, 269—306.

husitstvím od počátku, tajil se jistý rys útočnosti, neboť důsledně domyšlena předpokládala vynucení kalicha v celém křesťanském světě.

Jinak však Rokycana usiloval o smířlivý tón a pečlivě se vyhýbal zmínce o ostatních artikulech. Kratší vystoupení Mikuláše z Pelhřimova¹⁹⁷⁾ vyvolalo u koncilu bouři nevole. Řečník se sice v základní thési ztotožnil se zásadou, že ve všech stavech všech křesťanských obcí mají smrtelné hříchy, především veřejné, trestat a potírat křesťané duchovní i světské, jak to oběma přísluší.¹⁹⁸⁾ I v dalším výkladu uznal pravomoc králů a vůbec „zřízené moci“, ale ta se má řídit radou věrných nesvatokupeckých kněží a obecný lid (generaliter Christi fideles) má právo je kritizovat, zvláště preláty a jejich hříchům odporovat.¹⁹⁹⁾ Biskup se však vyslovil rázně proti trestu smrti, jehož se prý v Čechách užívá co nejméně. Aby nebylo pochyb o obsahu pojmu „smrtelný hřích“, použil Biskup výpočtu hříchů z červencové redakce 1420. S nevelkými, ale charakteristickými změnami²⁰⁰⁾ tu znovu zaznělo odsouzení lichvy, přepychových řemesel a zbytečného sužování a svévolného vydírání poddaných. Mezi smrtelné hříchy náleží i nedodržování ostatních tří artikulů, které však Biskup formuluje jen zběžně s protihierarchickým ostnem jako neochotu prelátů ke kázání a podávání z kalicha a persekuci těch, kdo tak činí, jakož i světské panování nad statky, uchvácenými proti příkázání dle císařovy donace. Odmítnutí jakéhokoliv vlastnického práva kněží k nemovitostem a větším bohatstvím tu bylo zjevné. Hříchům a trestání prelátů je věnována největší část projevu a sklídila také největší pobouření. Jednotlivé hříchy rozvádějí se ve smyslu tábořských manifestů, odsuzuje se zvláště zneužívání církevních trestů k umlčování a vydírání a podřízeným laikům se přiznává právo prelátů kritizovat a trestat. I v replice proti svému oponentu musel Biskup právě obhajobě protihierarchických thesů věnovat nejvíce místa.

Podobný ráz měl i projev Oldřicha ze Znojma na obranu kazatelské svobody kněží.²⁰¹⁾ Základní these je samostatně formulována v tehdy běžné stručné podobě, nahrazuje jen požadavek „řádnosti“ kázání jeho pravdivostí. V dalším ovšem Oldřich odmítl naprostou volnost kázání, zvláště laiků a osob jinak nezpůsobilých, hájil však možnost, aby kněz neb jáhen kázal bez zvláštního povolení biskupova, neboť je k tomu povolán a zavázán již svým svěcením.²⁰²⁾

Tu rozvíjí Oldřich husitskou teorii o povinnosti kazatele odhalovat zlořády bez ohledu na moc a postavení pachatele a bez ohledu na vlastní škodu. Tak kněží pomohou při trestání a likvidaci hříchů. A nejvíce mají být pranýřováni zlí kněží, kteří světsky panují, uchvátili dědictví chudých a utrácí ho

¹⁹⁷⁾ Ed. F. M. Bartoš: Archiv tábořský, sv. I.

¹⁹⁸⁾ Tamtéž, str. 3, též MC II 319.

¹⁹⁹⁾ Archiv tábořský I, 12.

²⁰⁰⁾ Tamtéž, 3. Některé hříchy vyjádřeny detailněji, zvláště podvodné hry, opilství a záští, vypuštěna zmínka o lakomých ziscích, prodeji odpustků a lakomém vydírání úroků.

²⁰¹⁾ Tamtéž, 88 n.

²⁰²⁾ Tamtéž, 90, 172.

v hýření, zvláště prelátů. Tak řečník opět spojil všechny artikuly k proticírkevnímu výpadu.²⁰³⁾ Služebníci poselstva šli však v otázce kázání dále a využívali příležitosti při opatrování zásob k šíření husitské myšlenky po basilejském okolí. Na stížnost koncilu museli vyslanci tuto činnost zakázat. Zvláště Rokycana se o to zasazoval a káral i ostatní řečníky pro přílišnou tvrdost jejich projevů.

Posléze mistr Petr Payne obhajoval thesi, že světské vlastnictví, pokud je spojeno se světským panováním, je kněžstvu zapovězeno.²⁰⁴⁾ V důkladném, scholastickou metodou a učeností vynikajícím traktátu soustředil se především na sebrání co nejvíce autorit. Významnější jsou dvě jeho prohlášení,²⁰⁵⁾ učiněná v průběhu jednání. Uznal v nich, že kněží mohou užívat světské statky, potřebné k obživě a odění, avšak veškerý nadbytek, který je odvádí od výkonu úřadu, má jim být odňat a osobní světské panování a osobní výkon světských pravomocí jim nesmí být dovolen. Payne opakuje i Wycliffovu thesi o odnětí majetku hřešícím kněžím světským ramenem, není-li způsobilé duchovní vrchnosti. I když Engliš, o jehož jisté radikalizaci víme, pravděpodobně skutečně neuznával feudální moc církve, naplnil svůj projev tolika výhradami a ztemňujícími scholastickými kličkami, že přímo usnadňoval koncilu manevrování. Jasně a konkrétní vymezení dovoleného způsobu vydržování kleru vůbec nebylo vysloveno.

Pozoruhodným způsobem použil látky čtyř artikulů v závěru basilejského pobytu Prokop Veliký ve svém osobním projevu.²⁰⁶⁾ Označil za příčinu všeho zla nedostatek kázání slova božího, jež dle jeho pevné víry je přednější než ostatní duchovní správa a v němž jsou všichni liknaví, papežem a koncilem počínaje. Vyzval k přijetí kalicha, pro nějž Čechové bojují až k smrti a v němž jedině může být jednota. Rozhodné odsouzení prostituce ukázalo, jak pojem smrtelného hříchu se v představách husitů v té době kryl s veřejnými mravnostními delikty a především prostitucí. Posléze Prokop doporučil, aby se kněží sami zřekli bohatství, příčiny všeho zla, nebo aby k tomu byli dovedeni, neb jinak by musela zasáhnout světská moc jako v Čechách. A připomíná, že titíž, kdo kdysi církev pochlebne a zjiště obdarovávali, tedy páni, opět jí vše odňali. V projevu nalezneme i odsouzení persekuce a upalování kacířů, zvláště valdenských. Bezprostřednost s patra proneseného projevu je cenným dokladem skutečného názoru vůdčí husitské osobnosti na obsah artikulů.

K dalšímu jednání přicházela již basilejská delegace do Prahy s ujasněnou taktikou zdržování a rozvratu. Neocenitelné podpory se jí dostalo od pražské university, jež se sice netajila svou bezmocností,²⁰⁷⁾ ale dodala podrobné infor-

²⁰³⁾ Tamtéž, 94 n.

²⁰⁴⁾ Ed. F. M. Bartoš: Pro Bohemis, Tábor, 1949.

²⁰⁵⁾ Z 28. I. 1433 v MC I 270, MC II 319 a z 3. II. v MC I 275.

²⁰⁶⁾ Zachován je jen v parafrázi dle zápisu z akt koncilu v MC II 346; srv. J. Macek: Prokop Veliký, 162.

²⁰⁷⁾ Jen tři, čtyři mistři prý spolupracují se stávajícím husitským režimem, MC I 389. Některé z universitních zpráv zachoval v přílohách svých záznamů J. Charlier: tamtéž, 385 až 390 a jinde v textech.

mace o vztazích stran, o ideologických rozdílech a zprostředkovala spojení s panskou reakcí. Na legáty dopadla však i tíha husitského kázaného slova s kazatelnou Jakuba Vlka, následovníka Želivského, který veřejně pranýřoval jejich podvratnou činnost. Ta se projevila i ve vlastním jednání se zemským sněmem, v jehož zasedání konstatoval 18. června Jan Palomar rozdíly ve znění, výkladu a hlavně praxi čtyř artikulů, neboť se prý legáti přesvědčili, že v Čechách se nedopřává svoboda kázání komukoliv a stíhá se nedbání předpisů, že se nepřipouští trestání nadřízených a kněží od laiků, užívá se trestu smrti a že se nedodrží zákaz kněžského panování. Papežský auditor toho používá hbitě k rozdmýchání svárů, žádaje od sněmu řákové znění, které by zastávalo celé království.²⁰⁸⁾

Na žádost baronů přednesli následujícího dne universitní mistři co nejmírnější a nejkatoličtější redakci,²⁰⁹⁾ svěřující kázání pravomoci správce diecese a trestání zlořádů od boha zřízené moci ve světském a duchovním stavu odděleně. Většina mistrů označila sekularisaci za svatokrádež a s rozpaky připustila možnost užití přebytků k obecným účelům dle rozhodnutí představeného. Někteří připouštěli paritní správu přebytků duchovními a světskými osobami. Jen soudní pravomoci mají za duchovní vrchnost konat pouze laikové. Přijímání z kalicha mistři schválili, ale v otázce jeho nezbytnosti se poddávali koncilu. Vše bylo podřízeno závěrečnému heslu: po míru, po míru toužíme!

Toto prohlášení se setkalo s rozhořčeným odporem táborů a sirotků, kteří mistry obvinili ze zrady a nepřátelství a vyhnali je ze sněmu.²¹⁰⁾ 21. června dal ústní vyjádření Rokycana,²¹¹⁾ jež se prelátům dosti zalíbilo jako přijatelný podklad. Rokycana slevil zde poněkud z nezbytnosti kalicha. Trestání smrtelných hříchů (pokud možno dle zákona božího) svěřeno těm, jimž na tom záleží, kázat měli hodní kněží zkoušení a vyslaní od prelátů na určených místech.²¹²⁾ Kněží mají žít v dostatku a přebytky rozdat. Nemají světsky panovat a soudit, ale také ne žebrat.

První oficiální předloha z 22. června, jež byla vypracována osmičlennou komisí, zřízenou k žádosti legátů, byla však pro ně zklamáním. V komisi byl Prokop Veliký i Mikuláš z Pelhřimova a elaborát o několika odstavcích setrval na thesích a vysvětlivkách přednesených v Basileji, přejímaje část formulací doslova.²¹³⁾ Legáti si následujícího dne stěžovali sněmu a vyložili také katolické pojetí.²¹⁴⁾ Hříšníci mají být trestáni svými oprávněnými představenými a svo-

²⁰⁸⁾ MC I, 706.

²⁰⁹⁾ MC I, 430. Záznam tohoto vyjádření předali dodatečně na důkaz své loajality legátům.

²¹⁰⁾ MC I 706.

²¹¹⁾ Tamtéž, 368, 707.

²¹²⁾ „...in certo loco ordinato.“ Rokycana však dodává, že preláti v Čechách dobré kazatele vyháněli.

²¹³⁾ Tamtéž, 369—70,

²¹⁴⁾ Tamtéž, 431.

bodně kázat mohou pouze ti, kdo Písmu dobře rozumí a jsou schválení preláty, neboť lidu nelze vše sdělovat. V těchto člancích je prý dohoda nejsnazší. Světský majetek může vlastnit každý kněz, který se ho dobrovolně nezřekl, v jakémkoliv rozsahu, odkázaný předky neb zbožnými věřícími. Má být pokládán za jeho správce a v soudní pravomoci má být zastupován laikem. Otázku kalicha otcové odkázali k rozhodnutí koncilu a tak obratně svedli ohnisko pozornosti na tento nejmírnější článek. Zároveň zintensivnili svá zákulisní jednání. Na sněmu se rozpoutaly ostré spory, za nichž Prokop a Engliš byli napadáni z rozbiječství, krvelačnosti a jeden šlechtic provokativně prohlásil, že vrátí církevní statky, jestliže tak učiní i Prokop Holý, když zamítá kněžský majetek.²¹⁵⁾

V nové redakci z 29. června byla tedy zvláště zdůrazněna nutnost trestání nadřízenou mocí, zvláště kleriků oprávněnými preláty a pouze když takových není, tedy světskou mocí, výjimečně poddanými. Kázat však mohou kněží i bez zvláštního povolení. Poslední artikul co nejstručněji a nejobecněji odmítá světské panství a nadbytek majetku kněží. Při neústupnosti legátů bylo možno zachovat podstatu čtyř artikulů jen vytvářením obecnějších a povšechnějších formulací. V tomto směru dospěla komise až na nejzazší mez redakcí z 1. července.²¹⁶⁾ Namísto nezbytnosti hovoří o prospěšnosti kalicha, z něhož má být svobodně podáváno v Čechách a na Moravě a v krajinách jejich přívrženců. Trestáním opět pověřování ti, „jimž na tom záleží,“ v artikulu o kázání kněží vynechána zmínka o nepotřebnosti zvláštních povolení a poslední článek omezen na prohlášení nedovolenosti světského panství. S touto povšechnou a očividně životu neschopnou redakcí odcházelo nevelké české poselstvo spolu s legáty do Basileje. Není bez zajímavosti, že ještě v Praze jakýsi šlechtický horlivec pospíšil legátům ještě nezveřejněnou redakci doručit.²¹⁷⁾

Nekonkretnost poslední redakce poskytla koncilu vítanou možnost dodat čtyřem artikulům konkrétní náplň dle vlastních představ, dle katolických zájmů. S touto konkrétní podobou vracelo se užší basilejské poselstvo v říjnu k novému jednání. Basilejský komentář²¹⁸⁾ k jednotlivým článkům nelišil se téměř od Palomarova prohlášení z 23. června. Kalich se měl povolit všem dospělým osobám, jež o to požádají. Kněží je však musejí poučit o skutečné a úplné přítomnosti Kristově v obou způsobech. Feudální právo došlo schválení vysvětlením, že smrtelné hříchy mají trestat rozumně pouze osoby zplnomocněné a oprávněné a nikoliv osoby soukromé, na duchovních a světských odděleně při respektování platného práva. Pravomoc biskupů došla stvrzení v otázce svobodného kázání, jež mělo být konáno kněžími od představených vyzkoušenými a schválenými pouze na místech k tomu určených. Konečně se vyslovovalo právo kněží, kteří se výslovně majetku neodřekli, vlastnit a užívat jak

²¹⁵⁾ Tamtéž, 372.

²¹⁶⁾ Tamtéž, I, 444, II, 430.

²¹⁷⁾ Tamtéž, I, 376, s přidaným „sine impedimento“ v 1. artikulu po slově sacerdotis.

²¹⁸⁾ MC I, 733.

zděděný, tak zádušní majetek v jakémkoliv rozsahu, movitý i nemovitý, a kdokoliv jiný by jej uchvátil, dopustil by se svatokrádeže.

Obratná diplomacie laskavého, ale neústupného a zdoluhavého jednání, jakou zvolili basilejští legáti, musela získat sympatie v řadách nasycené šlechty a měšťanské oposice a i v širších vrstvách mohla budit naděje na konečné čestné a rovnoprávné skončení vyčerpávajících válek. Vliv polních vojsk, bezvýsledné ležících před Plzní silně poklesl, Prokop Veliký byl zbaven jejich podpory a izolován. Za této situace již nový svatomartinský sněm žádnou tvůrčí programovou iniciativu nevyvinul a jednal jen o jednotlivých klausulích basilejské předlohy. Sněm přijal názor legátů, že není dobře ani příliš jednat o kárání nadřízených podřízenými pro nebezpečí odbojů.²¹⁹⁾ Největší spor strhl se však o územní rozsah povolení kalicha, jakož i o výslovné uznání jeho užitečnosti, a proti doložce o svatokrádežném držení sekularisovaných statků. Vzdor těmto nejasnostem přiměla panská strana zdráhající se kněží, včetně Prokopa Velikého a Rokycany, aby rukodáním 30. listopadu přistoupili byt s výhradami na basilejské návrhy, na kompakтата. Spory však pokračovaly dále. Engliš a Rokycana si stěžovali, že smysl artikulů byl koncilem zcela změněn. K tomu se jeden ze šlechticů s ironií vyjádřil o praxi čtyř artikulů, když prý v Praze se nikdo neodvážá kázat jinak než dovolí Rokycana a na Táboře táboří, řada kněží prý ovládá dokonce hrady a města a smrtelné hříchy, zvláště vraždění se za války spíše množí.²²⁰⁾ A u většiny sněmovníků již vskutku čtyři artikuly byly jen pláštíkem sobeckých mocenských cílů. Dobře je vyjádřil Jiljí Charlier poznámkou, „že v množství úvah i jednání šlo o navrácení církevních statků“.²²¹⁾ Rokycana v tomto tlaku zcela ztrácí orientaci a nechává volné pole nejpravější reakci. Kompaktata byla sice schválena jen ústně a jejich autorita byla nepatrná, jak svědčí zápis z 22. prosince o povinnostech nového zemského správce, kam byla pojata ještě redakce z 3. července. Byla to však ideologická a diplomatická porážka husitské levice, Prokopa Velikého a polních vojsk, a tato skutečnost byla vojensky dovršena lipanskou katastrofou.

Jednání o konečnou podobu a přijetí kompaktát se protáhlo na další dva roky zdoluhavým a nakonec neúspěšným jednáním o závaznosti kalichy pro všechny obyvatele království a o něco úspěšnějším jednáním o nahrazení výroku o svatokrádežnosti sekularisace pojmem nespravedlivého zadržování kněžských statků,²²²⁾ jakož i ohrazení dosavadních svobod a očištění pověsti země.

Nedůvěra v koncil a pochybnosti způsobily, že ještě v červenci 1434 na svatojakubské kněžské synodě pojal Rokycana do usnesení text čtyř artikulů dle poslední sněmovní redakce z předešlého roku. Nový poměr sil však způsobil,

²¹⁹⁾ MC I, 497.

²²⁰⁾ MC II, 594.

²²¹⁾ MC I, 458.

²²²⁾ „Injuste detineri non debent“, MC I, 619.

že donedávna ještě izolovaná universita vystupuje tu, opřena o vzrostlou moc panskou, se samostatnými výhradami. Staví se bezvýhradně za kompakтата, hlásá právo kněží na mzdu za podávání svatosti, odmítá možnost rozhodování o lakomém zneužívání očištěnce a volá po vymáhání laiky zadržovaných desátků.²²³⁾

Vlastní příčiny zdoluhavého jednání byly v oblasti politické, z nichž s náplní čtyř artikulů poněkud souviselo upevnění a schválení levné husitské církevní organizace a především jejího arcibiskupa. Také žádost o potírání veřejných hříchů, prostituce, tanců a her zde nalezneme²²⁴⁾ a po Zikmundově přijetí i stížnosti na jejich beztrestnost.²²⁵⁾

Vlastní vývoj čtyř artikulů končí však již koncem r. 1433 a během několika málo let je dovršen faktickou redukcí na pouhý kalich a šlechtické kališnictví.²²⁶⁾

Z předchozí stati lze dostatečně pozorovat široký základ programu čtyř artikulů pražských. Jejich původ tkví hluboko v předhusitské době v úsilí oposičnických protifeudálních proudů, v ideologii lidového i učeného kacířství. Učené kacířství, činnost universitně vzdělaných osob má zvláštní zásluhu na precisování a formulaci myšlenek souvisejících s pražskými artikuly. Za Husa tento proces zčásti probíhal v ohni polemik přímo na půdě university. S dalším růstem revoluční vlny se proticírkevní hesla čtyř artikulů stala majetkem téměř všech vrstev společnosti. K jejich prvé oficiální formulaci mohlo však dojít, až když se na obranu před feudálně-katolickou reakcí konstitovala celonárodní husitská třídní koalice. Tento akt se uskutečnil koncem května a počátkem července 1420 za pražského obležení z iniciativy táborů a za účasti nebo alespoň souhlasu všech husitských frakcí. Někteří zúčastnění universitní mistři ovlivnili však výrazně svými omezujícími doplňky výsledný elaborát, i když nemohou být pokládáni za jeho jediné redaktory. V patnáctiletém průběhu hnutí byly tyto základní these vícekrát nově formulovány, zpřesňovány neb zjednodušovány, zobecňovány a od 30tých let přesunovány v pořadí dle záměrů a potřeb jednotlivých stran, především Tábora a Prahy. V té se na straně reakce silně exponovali někteří universitní mistři s Janem z Příbrami v čele a v době Lipan celá kališnická universita. Po celá dvacátá léta sloužila za základ červencová redakce, ve třicátých letech pak vznikají redakce samostatné.

Z jednotlivých artikulů mají nejstarší tradici hesla svobodného kázání

²²³⁾ MC I 742—744; bez universitního komentáře u F. Procházky: Miscellaneen 343 n.

²²⁴⁾ Tyto požadavky byly shrnuty do stavovské kapitulace svatovaleutinského sněmu z března 1435, v AČ III 419—420.

²²⁵⁾ AČ III 458—459.

²²⁶⁾ Po letech prohlašuje Jan Kapistrán (28. 8. 1451), že čeští páni se drží jen kalicha, a to proto, aby nemuseli vracet církevní statky; srv. Z. Nejedlý: Česká missie Jana Kapistrána, ČČM 1900, 223, 459—460.

a kněžské chudoby. Rodila se z těžkých bojů opozičních živlů s mocnou církevní organizací. Myšlenka kázání vyskytovala se ve dvou podobách, z nichž mírnější označovala kázání evangelia za základní zaměstnání kněží, od něhož jsou odváděni hříšnými majetkovými zájmy, a souvisela tedy se snahami sekularisačními. Ostřejší výklad zahrnoval jakoukoliv cenzuru a omezování kazatelů se strany biskupských úředníků. Tato snaha po volnějším výkladu bible, jenž by odůvodňoval požadavky opozičních společenských elementů, byla doprovázena překládáním biblických knih a zahrnováním církevní tradice a dogmatiky. Víra v sílu kázaného slova byla pro husitské hnutí i jeho předchůdce typická a jeho kritické působení se pokládalo za první krok k odstranění a trestání zlořádů.

Vydobytí kazatelské svobody zabezpečovalo rozvoj husitské ideologie a její šíření, a proto je jako požadavek nejdříve formulováno (1391, 1415) a právem v prvních letech boje s intervencí zaujímá v programu první místo.

Za největšího revolučního rozmachu je kazatelská svoboda takřka neomezená a v praxi chiliasmus uplatňují se i laici a ženy prostého původu. Kázání zcela opouští půdu kostela, objevují se hesla o svobodné volbě kazatele a o nutnosti osvobození všeliké pravdy. Po prvních vojenských úspěších a upevnění husitství projevuje se postupně třídní podmíněnost artikulu, jenž je pravici omezován a v třicátých letech se ocitá na druhém neb třetím místě. Šlechta se už r. 1415 pokusila marně využít university. Měšťanstvo vytváří po r. 1420 správce kněžstva a dozorčí komise. Prosazuje do formulací, aby kázali jen kněží, rádne, rozumně a dle správného výkladu bible. Otázka „správnosti“ umožňuje obvinění z kacířství a obnovu kacířských hranic. Ani radikální Tábor a Želivský ovšem nemínili reakci dopřát svobodu a snažili se umlčet university. Reakce s universitními mistry usiluje již ve dvacátých letech o obnovení biskupského aparátu, avšak umírněná linie Rokycanova měšťanské orgány obhájila. V kompaktátech byla práva biskupů obnovena.

Heslo chudé, světských zájmů zproštěné církve se dlouho vyskytovalo v pasivní formě ve spojení s opomíjeným učitelským posláním kněží. I Husova družina vyslovovala se po Wycliffově vzoru jen podmíněně pro násilnou sekularisaci, jako formu trestu nehodných kněží a zvláště násilnických prelátů. Bylo však jasné, že musí dojít k závažným majetkovým přesunům, na nichž měla zájem šlechta i měšťanstvo. U plebejských vrstev splýval boj proti církvi s celkovým bojem proti vládnoucí třídě. Největší zábery odehrály se v prvních letech revolučního hnutí, kdy se nejvíce projevuje také lidová forma devastování církevních staveb a vyháněním neb pobíjením duchovních. Největším útokům byly vystaveny kláštery, jejichž statky pak zabírala šlechta. Poměrně nejvíce byla tolerována zádušní farní.

Na formy a stupeň vyvlastnění církve a tudíž způsob obživy kněží, byly názory rozdílné. Mluvčí plebejských mas žádali přímočaře, aby se kněží živili prací svých rukou a chiliastický Tábor to řešil v rámci spotřebního komunismu.

Radikální měšťanstvo hlásalo, že kněz má pouze dostávat od obce nutný pokrm a oděv. Pro šlechtu a nový český patriciát, snažící se zajistit své církvi určitý správní a dozorčí aparát a reprezentaci, bylo výhodnější, aby církev měla určitý omezený majetek, z něhož by své potřeby hradila a nezatěžovala jimi kapsu laických věřících. To je smysl poznámek o vyvlastnění „pokud možno“, o rušení nadání neb panování nad majetkem světským způsobem. Odtud byl jen krok ku schválení jakéhokoliv kněžského majetku, pokud jeho správu (dominium formale) povede laik, jak to hlásali Příbramovci a schválila kompaktáta. Jiný argument dokazoval, že kněží jen spravují majetek chudých a žádný „svůj“ majetek nemají. V tomto úsilí se velmi exponovala universita, neboť ztrátou nadací ztratila by zcela existenční základnu.

Vzdělání, rozhled a řečnické umění učinilo však z řady husitských kněží čelné politické osobnosti, ovládající správní, finanční i vojenské záležitosti obcí. Tato moc nevyplývala z jejich feudálního vlastnictví, nýbrž z úředního postavení (jehož někteří ovšem mohli zneužívat, jako Bedřich ze Strážnice). Přesto reakce proti nim zuřivě demagogicky třetího artikulu zneužívala.

Z třetího místa se v třicátých letech v rámci zahraniční kampaně článěk dostává na místo první (Tábor) neb druhé (Praha) jako šlechtě a měšťanské opozici přítažlivý. V jednání s basilejským koncilem se ocitá jako svízelný až na posledním místě a v kompaktátech slouží jen pojištění sekularisace již provedené.

Druhé dva články jsou mladšího data. Laický kalich je zaveden r. 1414 Jakoubkem ze Stríbra a mistry drážďanskými navazujíc na starší propagaci častého přijímání. Dotýkal se nejméně sociálních problémů a jen proto nám autoři a datum vzniku nezapadá v anonymitě mas. Jedním z motivů rituální změny byl boj proti privilegovanosti kléru, ochuzujícího laickou společnost o úplnost svátosti a tím i spásy. Radikální ideologové dodávali kalichu třídního zabarvení spojením se známou zásadou: Kdo nepracuje, ať nejí. Hlavní příčina jeho obliby tkví v jeho viditelnosti a symbolice, hovící středověkému založení.

Velmi záhy se projevuje i retardační úloha kalicha ve snahách pravice a zvláště university obracet na něj jednostranně pozornost lidu a redukovat naň celý program. Nejlépe to vynikne v konfliktu s pikarty, kteří odvrhli kalich s celou svátostí jako nepotřebný a protilidový. Vítězná měšťanská opozice však kalich ctíla a zvláště v Praze jej od třicátých let staví na první místo, kdežto na Táboře byla dávana přednost ostatním praktickým článkům. Redukce na pouhé kališnictví podařila se přijetím kompaktát.

Artikul o trestání smrtelných hříchů předznamenávalo v předhusitské době jen propracování pojmu smrtelný hřích a boj proti privilegovanosti duchovních osob a jejich obvyklé beztrestnosti. Pojmy pýchy, smilstva, lakoty počaly se krýt s projevy feudální zvrů a mrhání z lidu vydřenými hodnotami.

K vytyčení artikulu v plném rozsahu bylo třeba revolučního rozmachu, živelně účtujícího s vykořisťovateli a jejich nespravedlivými institucemi. Tehdy

také vzniká otázka kdo, kým a jak má být trestán. Revoluční tábořský chiliasmus ji rozváděl jednoznačně ve prospěch svrchovanosti lidu, fysicky trestajícího vykořisťovatele a v tom smyslu závisel na vytvoření nového, tehdy neuskutečnitelného řádu a vládní formy. Právem je tedy čtvrtý artikul ve své podstatě pokládán za tábořský.

Měšťanstvo, nemluvě ani o šlechtě, setrvalo na pozicích feudálního řádu, muselo usilovat o zachování většiny původních justičních institucí a v duchu svého puritánství bylo ochotno důsledně potírat jen mravnostní delikty souvisící s rozmařilostí. To se v textu artikulů odráží poznámkami o trestání pokud možno, řádně, rozumně a těmi, kdo úřad k tomu mají, při zachování řádu svého stavu.

Výslovné schválení stavovské justice a poddanství se redaktoři odvážili přiznat před kompaktáty jen zřídka. Určitý podíl na výkonu čtvrtého artikulu musela měšťanská oposice lidovým zástupcům na Táboře poskytnout i po pádu plebejské linie, jak vysvítá z redakcí Žižkových i pozdějších. Uplatňoval se však patrně jen v polním vojsku, jež by bez této svérázné vojenské, žel v praxi nám neznámé demokracie nebylo pro chudinu dost přitažlivé. Pozoruhodná jsou svědectví, z pozdějších let hnutí o všeobecném zmírňování sazeb a omezování trestu smrti, plynoucím snad z obavy před lidovým hněvem.

Artikul byl téměř po celou dobu hnutí na posledním místě a jen kompromisem dostal se za basilejského jednání na druhé. Jako boj proti mravnostním přestupkům uplatňoval se až do konce třicátých let a ve vyjednáváních vymíňovali si husité jeho dodržování na državách protivníka.

Kromě čtyř artikulů pražských měla každá třídní skupina husitské koalice vlastní politický a hospodářský program, jemuž byla již v literatuře věnována pozornost. Čtyři artikuly byly ve své podstatě programem, nejlépe vyhovujícím zájmům měšťanské oposice, přijatelným však pro svou proticírkevní tendenci i ostatním složkám. K tomu účelu musely však být formulovány značně obecně a v tom byla jejich slabina, jakmile došlo k dlouho žádanému jednání. Znovu je však třeba odmítnout Pekařovu thesi o jejich katolickém, přijatelném duchu. K takové podobě musely být okleštěny a učešány až v kompaktátech.

Pro plebejské vrstvy byly pražské artikuly minimálním požadavkem. Přesto si v lidu udržely až do konce značnou popularitu a přitažlivost, především proto, že v lidové ústní versi, jak nasvědčují některé katolické záznamy,²²⁷⁾ byly s nimi spojovány dalekosáhlé požadavky, na jaké oficiální redaktoři a měšťanští kazatelé vůbec nepomýšleli. Je proto třeba uzavřít s J. Mackem, že „trebaže nelze kvalifikovat čtyři pražské artikuly jako revoluční program, přece jen ve svých důsledcích byly revoluční výzvou“.²²⁸⁾

²²⁷⁾ Srv. str. 42.

²²⁸⁾ J. Mack: Husitské revoluční hnutí, 1952, 164.

PŘÍLOHA

PŘEHLED FORMULACÍ PRAŽSKÝCH ARTIKULŮ

Pro snazší orientaci v rozříštěném a nesouvislém materiálu pražských artikulů připojuji tento přehled s udáním původu, edice, příp. rukopisu, data, případně pořadí článku odchýleného od červencové redakce (shodné pořadí neuvádím; články jsou číslovány dle pořadí z července 1420, tj. kázání — 1, kalich — 2, sekularisace — 3, trestání hříšců — 4). Spornými údaji zabývám se v článku pod čarou. Tam jsou také uvedeny dokumenty, jež nepodávají autentický text nebo jeho parafrázi, nýbrž pouze výklad. Pro nedostatek místa neotiskuji úplné texty článků a jejich velmi zajímavou srovnávací tabulku. Odkazují proto na citované edice a podstatné znaky a odchylky komentuji v textu.

1. Dubnový manifest pražský
20. IV. 142
česky AČ III, 211; německy fotokopie HÚ ČSAV, Norimberk B I-3
2-1-3
2. Květnový zápis Pražanů, táborů a orebitů
27. května 1420
latinsky FRB V, 374; 584
2-3-1-4
3. Formulace v dopise papežského legáta Fernanda
poč. června 1420
latinsky UB, I, 34
2-1-3-4
4. Červencová oficiální formulace
1.—8. VII. 1420
latinsky Vavřinec z Březové FRB V, 391—5; Cochlaeus, Hist. hussitarum, 200; rkp UK IV H 17, III G 16, VII E 27; německy F. M. Bartoš, Manifesty, SPDMP VII, 275; česky AČ III 213—16, rkp kap. 0 39
Manifest z konce července 1420
27.—29. VII. 1420
latinsky F. M. Bartoš, Manifesty, SPDMP VII, 282
5. Artikuly přijaté universitou počátkem srpna
1. VIII. 1420
latinsky MC I 389
6. Príměří uzavřené Janem Žižkou a Píseckými s Oldřichem z Rožmberka
18. XI. 1420
česky H. Toman VKČSN 1893, 9
7. Žižkův prachatický manifest
22. XI. 1420
německy E. Windecke vyd. W. Altmann, 148
8. Žižkův manifest katolickému landfrídu plzeňskému
leden 1421
česky F. M. Bartoš Žižkův duch, povaha a listy, 1924, 67
9. Instrukce českému poselstvu do Polska
listopad—prosinec 1420
česky V. Novotný Žižkův sborník, 131
10. Pražský únorový manifest
8. II. 1421
latinsky F. M. Bartoš Manifesty, SPDMP VII, 288

11. Smlouva o přistoupení arcibiskupa Konráda ke čtyřem artikulům
21. IV. 1421
latinsky UB I, 80
12. Zápis z čáslavského sněmu
7. VI. 1421
česky AČ III, 226; latinsky FRB V 487
Moravská verze zápisu
asi polovina června 1421
česky AČ VI, 398
13. Stížný list čáslavského sněmu proti králi Zikmundovi
první polovina června 1421 česky FRB V, 490
14. Žižkův vojenský řád
duben nebo říjen 1423
česky F. M. Bartoš, Listy dvou Janů 1949, 201
15. Formulace lednového sněmu v Betlémské kapli 1426
leden 1426
česky F. M. Bartoš JSH 1949, 57
16. „Jakoubkovy artikuly“ po pražském převratu 1427
druhá polovina dubna 1427
česky AČ III, 261
17. Beheimštejnská smlouva
12. II. 1430
latinsky F. M. Bartoš JSH 1931, 18
3-1-4-2
18. Tábořský manifest
asi květen 1430
latinsky A. Reifferscheid, Festschrift der Universität Greifswald... am 15. Mai 1905,
1—11; MC II 8
4-3-1-2
19. Pražský manifest
asi květen—červen 1430
latinsky F. M. Bartoš SPDMP VII 305
2-3-1-4
20. Společný manifest husitských vojsk před bitvou u Domažlic
21. VII. 1431
latinsky MC I 147; UB II 228
2-1-3-4
21. Velký tábořský manifest
listopad 1431
latinsky MC I 169
3-1-4-2
22. Mandát pražské university pro Jana Rokycanu do Basileje
1. XII. 1432
latinsky MC I 263
1-2-3-4
23. Projevy českých řečníků v Basileji
leden—duben 1433
latinsky Mansi XXX, 269—306; MC II 319; F. M. Bartoš
Archiv tábořský I; F. M. Bartoš Petr Payne, Pro Bohemis
2-4-1-3

24. Výklad universitních mistrů na červnovém sněmu
19. VI. 1433
latinsky MC I 430
1-4-3-2
25. Rokycanův výklad na červnovém sněmu
21. VI. 1433
latinsky MC I 368; 707
2-4-1-3
26. První sněmovní formulace
22. VI. 1433
latinsky MC I 369
2-4-1-3
27. Druhá sněmovní formulace
29. VI. 1433
latinsky MC I 373
2-4-1-3
28. Třetí sněmovní formulace
1. VII. 1433
latinsky MC I 376; 444
2-4-1-3
České znění v zápisu svatomarkétského sněmu o povinnostech nového zemského správce
22. XII. 1433
česky AČ III 396
29. Pražské artikuly v úvodu Kroniky Mikuláše Biskupce
1433, případně později
latinsky C. Höfler, Geschichtsschreiber... II, 479
1-4-2-3
30. Kompaktáta
první verze srpen 1433
latinsky MC II, 594
druhá verze 5. VII. 1436
česky a latinsky AČ III, 399
2-4-1-3
31. Usnesení svatojakubské synody vypracované Rokycanou
25. VII. 1434
F. Procházka Miscellaneen der böhm. und mähr. Literatur, 343
2-4-1-3

ЧЕТЫРЕ ПРАЖСКИХ АРТИКУЛА И УЧАСТИЕ ПРАЖСКИХ ПРОФЕССОРОВ В ИХ РАЗВИТИИ

Любош Ланцингер

Резюме

Программа четырех пражских артикулов имеет свои начала еще в раннем догуситском антифеодалном народном движении и в ученой ереси. Ученые еретики, т. е. люди с высшим, университетским образованием,

оказывали особенное влияние на формулировку и уточнение мыслей связанных с пражскими артикулами. При жизни Я. Гуса этот процесс происходил отчасти в огне полемик непосредственно на почве университета. С дальнейшим ростом революционной волны антицерковные лозунги четырех артикулов становятся достоянием почти всех слоев общества. Однако к их первой официальной формулировке могло прийти лишь тогда, когда всенародная гуситская коалиция поднялась на оборону против феодально-католической реакции. Это происходило в период от мая до июня 1420 г. по инициативе таборитов и при участии или согласии всех гуситских фракций в осажденной Праге. Некоторые университетские профессора, принявшие участие в подготовке рукописей, сильно повлияли ограничительными поправками на окончательную формулировку текста, даже если примем во внимание то, что не они одни были его редакторами. Его основные тезисы были на протяжении пятнадцати лет много раз заново формулированы, уточнены или упрощены, а от тридцатых годов произвольно изменялась их порядковая последовательность, в зависимости от замыслов и нужд отдельных партий, особенно Табора и Праги. В последней, на стороне реакции, активное участие принимали некоторые университетские профессора во главе с Яном из Пржибрами, а во время Липан — весь гуситский университет. В течение двадцатых лет основной программой служила июльская редакция артикулов, а в тридцатые годы возникают и самостоятельные редакции.

Среди отдельных артикулов самой старой традицией пользуются лозунги свободной проповеди и священнической бедности. Они были результатом упорной борьбы оппозиционных элементов с могущественной церковной иерархией. Значение проповеди существовало в двух видах: более умеренном, связанном с секуляризацией, принимающем проповедь евангелия за основную деятельность священника, от которой его отвлекали грешные материальные интересы, и более крайнем, отвергающем какую-либо цензуру и ограничения проповедников со стороны епископских сановников.

Так как завоевание свободы проповеди обеспечивало развитие гуситской идеологии и ее распространение, то это требование было выдвинуто на первое место (1391, 1415) и по праву в первые годы борьбы с интервенцией занимало и в программе первое место.

В период самого большого размаха революционной борьбы свобода проповеди была почти неограниченной а в сектах хилиастов проповедовали простые верующие и даже женщины из простонародья. Проповедь наконец совершенно покидает церковную почву, а также появляются лозунги свободного избирательства проповедников, лозунги о необходимости освобождения всякой правды. После первых военных успехов и закрепления идеологии гуситов, постепенно начинает проявляться классовая обусловленность артикула, который ограничивается правым крылом и уже в тридцатые годы попадает на второе или третье место. Несомненно даже радикалы не думали давать свободу реакции и старались принудить к молчанию университет. Реакция, совместно с университетскими профессорами, уже в двадцатые годы старается возобновить епископский аппарат, но умеренная линия Рокидана защитила мещанские органы. Права епископов были возобновлены в компактатах.

Лозунг бедной и лишенной светских интересов церкви долго сохранялся в пассивной форме в связи с упускаемым апостольским посланием духо-

венства. Даже приверженцы Гуса, по примеру, Виклефа соглашались с насильственной секуляризацией лишь условно, как с некоторой формой наказания прогредившегося духовенства. Очевидно должно, было прийти к серьезному перемещению имущества, в чем были особенно заинтересованы шляхта и мещане. У плебейских слоев населения борьба против церкви совокуплялась с общей борьбой против правящих классов.

О форме и степени экспроприации церкви и способе иждивения духовенства существовали различные мнения. Представители плебейского населения открыто требовали, чтобы духовные зарабатывали на свое содержание собственным трудом, а хилиастский Табор решал этот вопрос на принципах т. н. потребительского коммунизма. Мещанские радикалы провозглашали, что духовенство должны снабжать лишь самым необходимым продовольствием и одеждой их же прихожане. Для шляхты и чешского патрициата, пытающихся обеспечить для своего духовенства определенный административный и надзирательный аппарат, а также репрезентацию было более выгодным, чтобы церковь располагала некоторым ограниченным имуществом, при помощи которого священнослужители могли бы покрывать свои расходы и не обременять так карманы простых верующих.

Образование, большой крутозор и ораторское искусство ряда представителей гуситского духовенства выдвинуло их в передовых политических деятелей, руководящих административными, финансовыми и военными делами населенных пунктов. Эта власть проистекала не из феодального их собственнического, но из административной их должности, (которой, однако, некоторые могли злоупотреблять, как напр., Бедржих из Стражнин). Несмотря на это, реакция демагогически, яростно злоупотребляла против них третьим артикулом.

В тридцатые годы, вследствие заграничной кампании с третьего места статья попадает на первое место (Табор) или второе (Прага), привлекая шляхту и мещан. В переговорах с базельским церковным собором, считаемый затруднительным, очутился на последнем месте, а в компактатах выступает лишь в качестве обеспечения осуществленной уже секуляризации.

Две вторые статьи принадлежат к более позднему времени. Обряд причащения под обоими видами для простых верующих заведен в 1414 г. Якубом из Стржибра и дрезденскими профессорами, руководствуемыми уже прежней пропагандой о частом причастии. Одной из причин ритуальной перемены была борьба против привилегированности духовенства, лишавшего якобы простых верующих всякой святости, а этим и спасения. Радикальные идеологи придавали этому обряду классовой окраски, сочетая его с известным принципом: „Кто не работает, тот не ест.“ Главная причина его популярности состояла в его осязательности и символике, столь отвечающей средневековому характеру.

Очень скоро замечается и ретардационное действие этого обряда в стремлениях правого крыла, а особенно университета, стремящихся односторонне обращать на него внимание всего народа, ограничивая на нем всю программу, что наконец удалось в компактатах.

К выдаче артикула о наказывании смертельного греха необходим был революционный размах, стихийно расправляющийся с эксплуататорами и с их несправедливыми органами. В то время также встает вопрос кто, кем

и каким образом будет наказываем. Революционный таборский хилизм развивал этот вопрос очень односторонне, в пользу руководителей народа, физически наказывающих эксплуататоров, и в этом смысле оказывал влияние на создание нового, в то время еще не существующего строя и формы правления. По праву, таким образом, считают четвертый артикул таборским артикулом.

Мещане, не говоря уже о шляхте, оставались на позиции феодального строя, и несомненно добивались сохранения большинства юридических органов, а в духе своего пуризма были готовы со всей последовательностью преследовать лишь нравственные проступки, связанные с распутством.

Решительное одобрение сословного правосудия и подданства редакторы осмеливались признать до компактатов лишь изредка. Мещанская оппозиция должна была допустить представителей народа в Таборе к определенному участию в исполнении четвертого артикула и после падения плебейской линии, что ясно вытекает из редакции Жижки и позднейших редакций. Это участие допускалось повидимому лишь при исполнении воинской повинности (в боях), которая без этой оригинальной военной, к сожалению на практике нам неизвестной демократии, не была для бедноты слишком привлекательной. Достойным внимания являются документы более позднего периода этого движения, свидетельствующие о всеобщем смягчении наказаний и ограничении смертной казни, что вытекало, повидимому, из опасения перед народным гневом.

Артикул занимал в течение почти всего движения последнее место и лишь в качестве компромиса во время базельских переговоров попал на второе место.

Четыре артикула были в основном программой, лучше всего отвечающей интересам мещанской оппозиции, но которую благодаря ее антицерковной тенденции восприняли и остальные сословия. С этой целью их формулировка была очень обобщенной, и лишь только дошло к долгожданным продолжительным переговорам, это оказалось их недостатком. И опять — так надо отрицать тезис Пекаржа, утверждающего об их католическом приемимом духе. В такой ограниченной и углаженной форме они выступили лишь во время компактатов. И наоборот, в своей народной, устной версии с ними были связаны широкие требования, о коих редакторы вообще не предполагали. И только таким образом эти статьи до конца сохранили свою популярность.

Поэтому надо заключить, согласно словам И. Мацека, что: „... хотя 4 пражских артикула нельзя считать революционной программой, однако в своих последствиях они были революционным вызовом...”

THE PART PLAYED BY THE UNIVERSITY MASTERS IN THE DEVELOPMENT OF THE FOUR ARTICLES OF PRAGUE

Luboš Lancinger

Summary

The programme of the Four Articles of Prague has its origin deep in the pre-Hussite, anti-feudal currents of popular and learned heresy. Learned hersey, the activity of persons with university education, played an important

part in giving an exact formulation to ideas connected with the Prague Articles. At the time of Huss this process took place partly within the precincts of the university itself in the crossfire of controversies. With the further growth of the revolutionary wave the anti-clerical slogans of the Four Articles became the common property of practically all stratas of society. Their first official formulation, however, was only possible when a nation-wide class coalition in defence against feudal and catholic reaction was formed. This was brought about from May to July 1420 on the initiative of the followers of Tábor and with the participation or the agreement of all Hussite fractions in beleaguered Prague. Some of the participating university masters, however, influenced the resulting statement considerably by their limiting amendments, even though they cannot be considered the only people responsible for its publication. During the fifteen years' duration of the movement these fundamental principles were several times newly formulated, more precisely worded or simplified and from the thirties onwards their sequence was changed according to the intentions or the needs of the respective parties, in particular Tábor and Prague. Some masters of the university led by Jan z Příbramě came out strongly on the side of the reactionaries and at the time of the battle of Lipany the entire Calixtine university did so. Throughout the twenties the July version served as basis, in the thirties independent versions arose.

Among the separate articles those concerning the principle of freedom to preach and the poverty of the priests have the oldest tradition. They arose out of the hard struggles between the elements of opposition and the powerful organization of the church. The idea of preaching occurs in two forms of which the more moderate refers to the preaching of the gospel as the basic employment of priests from which they are detracted by sinful interests in worldly possessions and is thus connected with attempts at secularization. The stricter interpretation condemns any censorship or restriction of the priests by episcopal officials.

The attainment of the freedom to preach ensured the development of Hussite ideology and its dissemination. This is why it is the first demand to be formulated (1391, 1415) and rightly takes first place in the programme during the first years of the struggle against intervention.

At the height of the revolutionary wave freedom to preach is practically unlimited and in the practical application of millenarism even laymen and women of the common people took part. Preaching leaves the precincts of the church entirely, slogans concerning the free choice of the preacher and the necessity of the liberation of complete truth appear. After the first military successes and the strengthening of the Hussite movement the class character of the article becomes gradually apparent and in the thirties we find it in the second or third place. Not even the radicals, however, intended to grant freedom to the reactionaries and tried to silence the universities. Reaction and the university masters endeavoured as early as the twenties to reinstall the episcopal organization, but the moderate line of Rokycan upheld the towns. In the "compactata" the rights of the bishops were renewed.

The slogan of a church relieved of all secular and property interests was long to be found in a passive form in connexion with the function of the priests as teachers that had been ignored for some time. With Wyclif's example before them even Huss's followers only conditionally favoured compulsory secularization as a form of punishment for worthless priests. It was clear,

however, that a serious transfer of property had to take place in which especially the nobility and the burghers were interested. In the case of the common people the struggle against the church was identical with the struggle against the ruling classes. Opinions varied as to the forms and degree of expropriation of the church and the manner in which the priests should earn their livelihood. The spokesmen of the common people demanded outright that the priests should make their living by the work of their own hands. Millenarist Tábor solved the problem within the framework of consumer communism. The radical burghers declared that the priest should be given food and clothing by the parish. For the nobility and the new Czech patricians who were trying to ensure a certain legal and administrative organization for their church it was more advantageous if the church had a certain limited property from which it could meet its own needs and thus would not be an expense to the lay believers.

Education, erudition and the fact that they were excellent speakers meant that a number of Hussite priests became outstanding political personalities who controlled the administrative, financial and military affairs of the towns. This power did not arise out of their feudal possessions but from their official position (which some, of course, misused, i. g. Bedřich ze Strážnice). Nevertheless reactionary circles violently and demagogically misused the third article against them.

As part of the campaign waged abroad the article shifts from third place to first (Tábor) or second (Prague) during the thirties, as it was attractive for the nobility and the opposition in the towns. In negotiations with the Council of Basle it takes last place and in the "compactata" it serves only as a safeguard of the already effected secularization.

The following two articles are of a more recent date. The lay chalice is introduced by Jakoub ze Stříbra and the masters of Dresden in 1414, continuing the older propagation of frequent communion. One of the reasons for the ritual changes was the struggle against the privileges of the clergy which robbed lay society of full participation in the Eucharist and thus also of salvation. The radical ideologists lent a class character to the chalice by linking it with the well-known principle: "He who does not work shall not eat." The main reason for its success lies in its visibility and the symbolism so dear to the medieval mind.

Very soon the part played by the chalice in the delaying tactics of the right wing and especially the university becomes also clear; they wanted to turn the undivided attention of the people to the chalice and to reduce the whole programme to it, which they finally achieved in the "compactata."

To establish the article concerning the punishment of the deadly sins a revolutionary swing was necessary which would settle with the exploiters and their unjust institutions. It was then that the question arose who should be punished by whom and how. The revolutionary millenarism of Tábor clearly explained it to mean the sovereignty of the people carrying out the physical punishment of the exploiters and therefore depending on the creation of a new order and form of government which was impracticable at that time. The fourth article is thus rightly considered as Taborite in its origin.

The burghers, not to mention the nobility, insisting on the feudal institutions, had to fight for the preservation of most of the original legal system

and because of their puritanism were willing to subdue only the moral shortcomings connected with profligacy.

Only rarely did the editors dare expressly admit approval of the legal system of the estates and of serfdom before the "compactata." The town opposition had to grant the representatives of the people in Tábor a certain share in the carrying out of the fourth article even after the defeat of the commons, as may be seen from the Žižkov and later versions. It was apparently used only with the army in the field, which without this military, in practice unfortunately unknown democracy would not have been attractive enough for the poor. Notable are testimonies from the later years of the movement on general moderation and reduction of capital punishment arising possibly out of fear of the people's anger.

The article took last place practically throughout the movement and only by compromise reached second place during the negotiations at Basle.

The four articles were fundamentally the programme best acceptable to the interests of the town opposition but acceptable also to other sections because of their anti-clerical tendencies. For this purpose they had to be formulated in very general terms and this was their weakness as soon as the long-demanded negotiations started. Pekář's theory of their catholic and acceptable spirit must again be refuted. They had only been reduced in the "compactata" to such an appearance. In the popular oral version, on the contrary, far-reaching demands were linked with them which the editors did not think of at all and only in this way did the articles retain their popularity right to the end.

It is therefore necessary to conclude with the words of J. Macek that "although it is not possible to qualify the Four Prague articles as a revolutionary programme, they were nevertheless revolutionary in their results".

Z DĚJIN VĚDECKÉHO ZÁJMU O ČESKOU PŘÍRODU NA
UNIVERSITĚ KARLOVĚ V 18. STOLETÍ

ZAUSCHNEROVA ANALYSA „ŮŠOVICKÝCH“ MINERÁLNÍCH VOD

ИЗ ИСТОРИИ ИНТЕРЕСА НАУКИ К ЧЕШСКОЙ ПРИРОДЕ В КАРЛОВОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ В 18-ОМ ВЕКЕ

FROM THE HISTORY OF SCIENTIFIC INTEREST IN CZECH NATURE AT THE
CAROLINE UNIVERSITY IN THE 18TH CENTURY

ZAUSCHNER'S ANALYSIS OF THE ŮŠOVICE MINERAL WATERS

JOSEF HAUBELT

Dějiny Mariánských Lázní¹⁾ nezačínají rokem 1808, rokem, v němž tepelský opat Pfrogner nařídil přejmenovat dosavadní Aušovické lázně neboli Minerální prameny na Lázně Mariánské, dvě léta před tím, kdy byla dokončena stavba první moderní lázeňské budovy. Dlouho před tím, co sekretář téhož opata Karel Reitenberger převzal starost o lázeňskou výstavbu, se uvažovalo o využití léčivých vod, pramenících v údolí poblíž Ůšovic na panství tepelském. Již v 16. století, 27. dubna 1528, vydal Ferdinand I. edikt, jímž přikazoval, aby vzorky minerálních vod tepelských byly na pražském hradě analysovány a aby bylo zjištěno, zda je možno získávat z nich kuchyňskou sůl²⁾. Již roku 1601 byly na radu chebského lékaře Hornicka po prvé therapeuticky užity radou císaře Rudolfa II. Prudentiem, o osm let později předepsal jejich pití slavkovský lékař Reudenius baronu Kolovratu H. J. Liebsteinskému, a v roce 1668 pak jimi léčil karlovarský lékař Dueler tepelského opata Raimonda Wilferta I.³⁾ První literární zpráva o nich pronikla již roku 1603 ve spise Johanna Thöldeho Haliographia do celého Německa.⁴⁾ Pak píše Pavel Stránský: „Také Černá Hora, Landek a Teplá mají teplé vody.“⁵⁾ Bohuslav Balbín psal roku 1679 již o šesti pramenech „ušovických“ pramenům chebským (to znamená františkovolázeňským) rovnocenných, jež byly zřejmě již

¹⁾ O dějinách Mariánských Lázní viz *Adalbert Danzer: Geschichte von Marienbad, Leipzig 1842; J. J. Nehr: Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad, Karlsbad 1813; F. A. Reuss: Das Marienbad bei Auschwitz auf der Herrschaft Tepl, Prag 1818; V. Křížek: Lékařské dějiny Mariánských Lázní, ve sborníku Mariánské Lázně, přírodní zdroje a jejich léčebný význam, Praha 1958, str. 11—67; a j.*

²⁾ Edikt Ferdinandův přetiskuje a překládá V. Křížek v cit. studii, str. 12—13.

³⁾ *F. Kisch: Die Heilanzeigen Marienbads im Wandel der Zeiten, Veröffentlichungen aus dem SHBI, Heft VII, Marienbad 1934.*

⁴⁾ *Johannes Thölde: Haliographia, das ist gründliche und eigentliche Beschreibung aller Salzmineralien, Leipzig 1603.*

⁵⁾ *Pavel Stránský: Respublica Bohemiae, Ludg. Batav. 1634, cap. I/4.*

tehdy používány tepelskými klášterními lékaři při léčení některých chorob.⁶⁾ Následuje Honorius Čechura, jehož *Mare philosophicum* přináší dobovou Anastasiem Kircherem ovlivněnou hypotézu o spojení Jaderského moře s mořem Severním podzemními kanály, o čemž dle něj přesvědčuje i vývěr minerálních pramenů na panství tepelském.⁷⁾ A slavný Jan Marek Marci z Kronlandu opět zdůraznil, že tepelské prameny se svými léčebnými účinky vyrovnají pramenům „chebským“.⁸⁾ Celé osmnácté století přináší dále sporadické zprávy o pokusech využít léčivých vod tepelských, anebo o počinech, jejichž cílem bylo usnadnit jejich využití. Hned na jeho počátku dal opat tepelský Raimond Wilfert II. na radu klášterního lékaře Curtia prameny vyčistit, upravit přístup k nim, a snad již roku 1710 dal poblíž Úšovic postavit zámeček pro ty, kteří se sem přicházeli léčit. Roku 1724 se pak plaský opat Evžen léčil vodou dnešního Mariína pramene. A brzy nato tepelský lékárník Damián Schulz připravil odpařováním vody pramene Křížového tak zvanou „tepelskou sůl“, prodávanou v domácích i zahraničních lékárnách jako proslulý lék. Roku 1745 je dnešní Křížový pramen na jeho návrh znovu upravován tak, aby byl chráněn před přítokem povrchových vod.⁹⁾ To vše svědčí o tom, že tak zvané úšovické prameny nabyly v polovině osmnáctého století proslulosti, a není proto divu, že na konci padesátých a v polovině šedesátých let osvětského století byly provedeny první vědecké analýzy vzorků jejich vod, a to dvěma učiteli, jejichž činnost je spojena s lékařskou fakultou Karlovy university, Janem Antonínem Scrinčim (1697—1773)¹⁰⁾ a Janem Křtitelem Josefem Zauschnerem (1737—1799)¹¹⁾.

Tedy dobově důkladné zkoumání chemického složení některých tehdy úšovických vod bylo provedeno před tím, co se podrobnější údaje o těchto pramenech dostaly do soupisů léčebných pramenů, jež vyhotovili Heinrich Johann Nepomuk Cranz¹²⁾, Johann Gottlieb Kühn¹³⁾, Friedrich Christian Scheidemann¹⁴⁾ a jiní, před tím, co Jan Josef Nehr (1757—1820) začal po roce 1779 pečovat o zpřístupnění pramenů, vystavěv roku 1791 první budovu se čtyřmi místnostmi pro koupele, před tím, co se Nehr dal do budování komplexu lázeňských zařízení, byv podporován sekretářem opata Pfrognera Karlem Reitenbergrem. Tyto výzkumy sice ještě bezprostředně nezainteresovaly

⁶⁾ Bohuslav Balbín: *Miscellanea Historica Regni Bohemiae*, Pragae 1679, str. 66—67.

⁷⁾ Honorius Čechura: *Mare philosophicum thalescophilis ad perscrutandum propositum*, Pragae 1724.

⁸⁾ Vladimír Křížek: I. c., str. 18.

⁹⁾ Křížek: I. c., str. 20.

¹⁰⁾ O Scrinčim viz *Constant von Wurzbach*: *Biographisches Lexikon*, Wien 1877.

¹¹⁾ O Zauschnerovi viz *Wurzbach*: *Biographisches Lexikon*, sv. 59, Wien 1890, str. 212—213, *de Luca*; *Das gelehrte Oesterreich*, I, Wien 1778, str. 277—278.

¹²⁾ H. J. N. Cranz: *Gesundbrunnen der österreichischen Monarchie*, Wien 1774, str. 258—9.

¹³⁾ J. G. Kühn: *Systematische Beschreibung der Gesundbrunnen und Bäder Deutschlands*, Breslau und Hirschberg 1789, str. 566—567.

¹⁴⁾ F. Ch. Scheidemann: *Anleitung zum vernünftigen Gebrauche aller Gesundbrunnen und Bäder Deutschlands, deren Bestandtheilen bekannt sind*, Gotha 1792.

správu kláštera na kultivaci tohoto místa, avšak měly význam v tom, že povzbudily zájem širšího okruhu lékařské veřejnosti té doby a podnítily tak další rozmach zájmu určitých společenských kruhů osvětské doby o tyto přírodní zdroje. Po přehlednutí kusého výčtu základních dat nemůžeme nevidět, že *Scrinčio a hlavně Zauschnerova analyza jsou prvními produkty vědeckého zájmu o tepelské — úšovické minerální prameny*. Vše to, co existovalo před nimi, směřovalo spontánně k přímému využití jednotlivých pramenů, a to jak ve sporadicky zaznamenaných případech lékařsky doporučeného terapeutického užívání těchto vod, tak i v dosti častých pokusech o dobývání jednotlivých minerálních složek jmenovaných pramenů. Vědecké už analýzy Zauschnerova a Scrinčiova otevírají novou epochu v dějinách mariánskolázeňských pramenů, neboť od nich vede přímá cesta přes rozvoj společenského zájmu, který posilovaly, k Nehrovi a Reitenbergrovi.

V tomto pojednání se soustředíme na několik problémů Zauschnerovy chemické analýzy minerálních vod mariánskolázeňských pramenů. Scrinčiovo pojednání¹⁵⁾ nám nebylo dostupné, a proto nemůžeme srovnat jeho obsah s obsahem pojednání Jana Křtitele Josefa Zauschnera¹⁶⁾. Scrinčiova práce o úšovických¹⁷⁾ pramenech nebyla dostupná ani pečlivému bílínskému lékaři Františku Ambroži Reussovi (1761—1830)¹⁸⁾, který nedovedl uvést správně ani příjmení tohoto významného učitele lékařské fakulty z let 1738 až 1758¹⁹⁾. Rozebereme jen práci Zauschnerovu, jež byla základním zdrojem informací i pro Cranze, Kühna a Scheidemannela. Naši pozornost poutá především druhá její část, shrnující výsledky chemických rozborů tří úšovických pramenů²⁰⁾. Také proto, že v ní jsou obsaženy nové skutečnosti, závažné i z hlediska vývoje vědeckého poznání vcelku. Skutečnosti, jež nejsou jen produktem Zauschnerových osobních schopností, skutečnosti, jež jsou výsledkem celkové úrovně vědeckého bádání na poli chemického výzkumu přírodních jedinců v Čechách v prvních desetiletích druhé poloviny osmnáctého století.

Jan Křtitel Josef Zauschner přistoupil k chemické analýze minerálních vod tří pramenů úšovických s jasným vědomím společenské užitečnosti tohoto druhu vědecké práce. Jak naznačil v dedikaci své disertace, byl k tomuto

¹⁵⁾ *Joannes Antonius Scrinči*: *Tractatus de fontibus soteriis Toeplensibus in regno Bohemiae, atque eorum praestantissimo sale, nec non usu in diversissimis affectibus morboris in maximam aegrotorum salutem conscriptus*, Augustae Vindelicorum 1760.

¹⁶⁾ *Jan Křtitel Josef Zauschner*: *De elementis et viribus medicis trium aquarum mineralium Teplensium*, Pragae 1766.

¹⁷⁾ Pod termínem „úšovické prameny“ nutno rozumět jak dnešní prameny úšovické, tak i dnešní prameny mariánskolázeňské.

¹⁸⁾ *F. A. Reuss*: c. d. str. 29—31.

¹⁹⁾ *F. A. Reuss*: c. d. str. 30 uvádí, že Scrinčiov spisek hledal, ale že jej nenašel. Místo Scrinči píše Sirini. I nezalost příjmení mohla být příčinou toho, že mu citovaný spisek byl nedostupný.

²⁰⁾ Druhou část Zauschnerovy disertace tvoří hlavy, jež jsou nadepsány: *De principiis proxime constituentibus aquam crucis (caput II., str. 81—145)*, *De principiis proxime constituentibus aquam marianam (caput III., str. 146—167)*, *De principiis proxime constituentibus aquam ambrosiam (caput IV., str. 168—180)*.

tématu přímo veden tím, že soupis minerálních pramenů a jejich chemický výzkum se stal státně podporovanou vědeckou aktivitou. Věděl, že Marie Terezie vydala 20. ledna 1763 reskript, jímž přikazovala lékařům sepsat a chemicky prozkoumat léčivé vody dědičných zemí habsburských, a že 24. prosince téhož roku přislíbila v dvorském dekretu úhradu nákladů nutných pro realizaci tohoto výzkumu. Z těchto dokumentů celostátní platnosti, do značné míry vzniklých jako odraz společenské potřeby rozvinout zdravotnické instituce, vykristalisovala i pro Zauschnera možnost toho, aby hned v první práci maximálně účinně uplatnil společenský užitek svého vědeckého zájmu. Byl k tomu také veden učitelským vlivem profesora Jana Křtitele Boháče, učitelským vlivem učence světového jména, u nějž byla silně vyvinuta schopnost podporovat ve vědě rozvoj užitečného²¹⁾. Na jedné z exkursí do západních Čech, na níž Zauschner svého učitele doprovázel, také vykristalisovala příležitost zpracovat téma užitečné pro rozvoj našich zdravotnických institucí. A Zauschner se této příležitosti bystře chopil a ještě za svých studentských let napsal pojednání, které co do kvality předčí vše to, co napsal i jako profesor University Karlovy v době, kdy již ztratil zájem na vědomém spojování problematiky své vědecké práce se společenským užitekem²²⁾.

Místo výskytu pramenů, jejichž vody analysoval, popsal Zauschner všeobecně v úvodu ke své disertaci takto: „... znovu jsem se vydal k Úšovicím, vybral jsem tři obzvláště hojně tam pramenící zřídla, prozkoumal jsem chemicky jejich povahu a objasnil lékařsky jejich mírnící účinky v chorobách. Tomu, kdo vystupuje od Úšovic doprava od královské cesty chebské mezi horami směrem k úpatí, pramen první se objeví, nejčistší, nejpříjemnější, ale nestálé chuti, ježž ať jest dovoleno na krásnou paměť nejmávanějšího, převznešeného a přeslavného opata pana Jeronýma Xavera Ambrože nazvat pramenem Ambrožovým: Ambrožovu pramenu tedy Ambrož dal jméno. Tomu, kdo vystoupí o něco dále směrem nahoru, se brzy objeví pramen po zápachu sirných jater, nazvaný podle Panny Marie na obrazu namalované pramen Mariin. Půjdeš-li od něj nalevo, dospěješ ke třetímu prameni slabě slanému, jenž zprvu málo od kyseliny stahuje, pak trochu nahořklému a lixiviosnímu, a jenž podle podoby sluhy na kříži na přípevněném tu obraze se nazývá pramen Křížový.“²³⁾ Ambrožův pramen byl takto poprvé pojmenován Zauschnerem, jména pramenů Křížového a Mariina Zauschner zaznamenal podle názvů, jež se již vžívaly. Dnešní název pramenů Ambrožova naznačuje význam Zauschnerovy disertace. Vždyť teprve roku 1779 začal Jan Josef Nehr cílevědomě pečovat o kultivaci okolí pramenů! V období 1765 až 1779 byla o nich zainteresovaná vědecká veřejnost, která uchovala Zauschnerův název, infor-

²¹⁾ Zauschner: c. d., str. 7.

²²⁾ O vývoji Zauschnerovy vědecké práce viz mé pojednání Jan Křtitel Josef Zauschner a jeho postoj k Lavoisierově oxidační teorii v 1. čísle tohoto sborníku!

²³⁾ Zauschner: c. d., str. 8—9.

mována především spiskem Boháčova žáka, a uchování Zauschnerova názvu tedy ukazuje na vliv jeho disertace na rozvoj společenského zájmu o využití léčivých vod tohoto místa. I to je důvodem pro to, že Zauschnerově práci věnujeme poměrně značnou pozornost. Podívejme se tedy na Zauschnerovu lékařsko-chemickou erudici, předpoklad to zrodu jeho disertace, a uveďme zároveň několik faktů o úrovni lékařského studia na Universitě Karlově na počátku šedesátých let osvětského století.

II.

Jan Křtitel Josef Zauschner se věnoval pod vedením Jana Křtitele Boháče svědomitě studiu lékařství. Podal nám o tom důkaz nejenom obsahem a vědeckým přínosem své disertace, ale i odkazovými svědectvími o literatuře, z níž vycházel při hodnocení výsledků analýzy minerálních vod, a ve svých úvahách o možném terapeutickém využití jejich solí. Odkazy tyto si zaslouhují podrobnějšího rozboru, neboť dokumentují skutečnost, že lékařská fakulta University Karlovy byla na počátku šedesátých let osvětského století institucí, kde se studovalo vše to, čeho bylo ve světové vědě dosaženo od počátku sedmnáctého století. Ukazují nejen vyspělost nadaného studenta, ale jsou zároveň i měřítkem cílevědomého působení jeho učitelů, z nichž mnozí jsou právem počítáni k předním vědeckým kapacitám té doby.

V úvodu ke své disertaci jmenoval Zauschner dva profesory lékařské fakulty, kteří dle jeho soudu měli na jeho odborný růst největší vliv. Nejprve se zmiňuje o *Mac Nevenovi O'Kellym z Aghrimu (1714—1787)*, van Swietenově chráněnci, který s pomocí metod často velmi nepopulárních usiloval o další zvýšení úrovně studia lékařství v Praze. Mac Nevena jmenoval Zauschner v souvislosti se svým studiem botaniky, z čehož plyne, že Mac Nevenovy přednášky měly svou úroveň, anebo také to, že se Mac Neven věnoval Zauschnerovi více než jiným studentům, protože nenapsal žádné pojednání, které by mohlo Zauschnerovi sloužit jako vodítko při jeho studiu botaniky. Druhým učitelem, jehož vliv na Zauschnera byl daleko větší než vliv Mac Nevenův, byl *Jan Křtitel Boháč*. V předmluvě Zauschner hovoří o tom, že se od něj učil jak v Praze tak i mimo ni, na exkursích, na nichž svého učitele doprovázel. Tedy Boháč dal tomuto svému žákovi to, co by mu nemohl dát jen v průběhu vlastní výuky.²⁴⁾

²⁴⁾ Zauschner: c. d., str. 4—7: Quare simul ac Medicinæ limen salutabam, et ingrediebatur, pari confestim alacritate, qua vitæ, sanitatis, morborumque sinceram cognitionem tum historicam tum philosophicam mihi comparare studebam, et sollicitus agebam de ea instrumentorum, quorum applicatorum effectu vitam sanam praesentem a lapsu praeservarem, firmamque conservarem, lapsam vero in pristinum firmitatis statum erigerem. Sed instrumentorum haud minimam classem constituunt, quae ex regno plantarum deliguntur. Eapropter Botanicen a Perillustri Domino Guilielmo Mac-Neven o Kelly Equite ab Aghrim, Inclytae Facultatis Medicæ Caesareo-Regio Preside ac Directore, studiorum et sanitatis Commissionis Assessore Patrono meo gratiosissimo plurimum commendatam, et a Celeberrimo Domino Joanne Baptista Bohadsch Sac. Reg. Apost. Majest. in Commercialibus Consiliario, in Universitate Pragensi Historiae naturalis, et Botanices Professore, Academiae Londinens.

Zauschner mu snad přímo pomáhal v jeho práci na soupisu české flóry, prohlubuje si přitom své vědomosti botanické. Na exkursích si zároveň prohluboval své vědomosti zoologické a mineralogické, poslouchal Boháčovy úvahy o horninách, úvahy, v nichž byly již obsaženy zárodky některých idejí geologických. Prohloubil si ve styku se svým učitelem své vědomosti o chemické analýze anorganických přírodních jedinců a ujasňoval si hlavní rysy její metodiky. V pojednání o úšovických minerálních vodách necitoval žádný spis Boháčův, zaznamenal však některé v Boháčových spisech neobsažené závěry svého učitele, což je dostatečným svědectvím toho, že ze styku se svým učitelem získal to, co by nikdy nemohl získat studiem knih a pojednání. Dík Boháčovi se nám může ve své disertaci představit jako student dobře připravený k vědecké práci. A třetím učitelem, který měl na Zauschnera velký vliv, byl *Jan Tadeáš Klinkoš* (1734—1778)²⁵⁾, jehož anatomická cvičení zanechala u Zauschnera takový dojem, že dovedl ještě roku 1766 psát o některých jejích podrobnostech.²⁶⁾ Od těchto tří učitelů získal Zauschner spolehlivý základ jak vědomostní tak i metodický k tomu, aby mohl přistoupit k vědeckému rozpracování dílčí přírodovědecké problematiky.

Znalosti, získané v procesu výuky si Zauschner prohluboval studiem literatury. Jeho disertace obsahuje odkazy na spisy a pojednání celkem 51 autorů, které nemohou být dokladem toho, že všechny tyto spisy Zauschner skutečně prostudoval. Mezi datem, kdy se Zauschner rozhodl zpracovat toto

Bavaric. et Florentin. Sodali, Praeceptore meo nunquam satis colendo cum domi in horto botanico, tum foris in frequentibus, iisque longe lateque susceptis excursionibus nitidissime propositam impense colui, varias per Bohemiae Provincias, privatas ipse nonnumquam faciens excursiones...

²⁵⁾ O Klinkošovi viz *Wurzbach*: Biographisches Lexikon XII., Wien 1864, str. 101—103.

²⁶⁾ *Zauschner*: c. d. str. 223—224: „In ceteris nempe Vir Illustrissimus (Hallerus) nervum a fibra musculari differre ponit per vim contractilem vivam seu irritabilitatem, qua ille destituitur. Celeberrimus Dominus Josephus Thaddaeus Klinkosch in Universitate Pragensi Anatomiae Professor Reg. Publ. ac Ordinarius irritabilitatem fibrae musculari soli propriam haud esse, verum et nervis aliisque corporis animalibus partibus mollibus communem probare conatus est anno 1761, nullam eas inter partes irritabiles et airritabiles differentiam admittens propterea, quod licet contrario manigesta stimulo mechanico non ubique responderet, ea tamen stimulo chemico respondevit. Haller vero in Element. Physiologiae IV. anno 1762. edit. lib. II. sect. 2. §. 3. hanc contractionem mortuam refert, quod semper absque alterna relaxatione peragatur. Oscillationes quippe ex sententia Haller c. I. lib. 10. sect. 6. §. 7. signum essentiale naturae irritabilis constituunt. Si ideo nervis aliisque partibus denegatur irritabilitas, cur vesica urinaria lib. 11. sect. 2. §. 8. p. 455. in musculis numeretur et per §. 11. qua musculus irritabilis sit, dum §. 5. irritata perpetua contractione in arctitudinem nititur, absque alterna relaxatione? Si nervis porro lib. 10. sect. 6. §. 7. denegatur, irritabilitas, quod ad omnem stimulum contractio non respondeat, nec fibris muscularibus sphincterum vesicae anique per experimenta Celeberrimi Dom. Klinkosch irritabilitas concedenda, nec omnis fibra muscularis foret irritabilis, contra ac Illust. Haller proponit. An nervorum irritabilitas minus tuto asseritur quam ea glandularum occulta statuatur ab Illust. Haller lib. 7. sect. 3. §. 12. et lib. 18. sect. 2. §. 11. pag. 57, dum glandulae lib. 7. sect. 2. pag. 377. et sect. 3. §. 12. velut nervi lib. 10. sect. 6. §. 7. a scalpello irritatae non constringunt, nullumque hoc motum conspicuum producit in illis? sed ista aliaque plura cum altiora sint, quam quae a juveni mente mea penetrentur, ad reliqua potius, digrediamur.“ Pěkný dokument o intenzitě pedagogického působení Klinkošova, dokumentující vysokou úroveň výuky co do obsahu na lékařské fakultě.

téma (nejdříve jaro 1765), a datem, kdy dokončil text své disertace (nejpozději jaro 1766), nemohlo uplynout ani dvanáct měsíců, a za tuto dobu nemohl v žádném případě citovanou literaturu zvládnout. Je proto zřejmé, že některé jeho odkazy se vztahují k literatuře, kterou studoval již dříve, jako součást svých medicínských studií. Je zřejmé, že řada jeho odkazů se vztahuje k literatuře, z níž použil jen vhodné části, aniž by ji prostudoval jako celek. Je možné, že některé tituly znal jen z druhé ruky. Je obtížné vydělit z jeho odkazů tyto tři skupiny. Pohlédneme-li však na tyto odkazy jako na zdroj informací o tom, co bylo na lékařské fakultě známo v té době z odborné literatury, pak nám podají dobrou, nikoliv však úplnou představu o tom, co bylo známo v Boháčově okruhu, o tom, na čem Zauschner mohl zdokonalovat svou lékařskou erudici.

Je charakteristické, že Zauschner téměř neodkazoval na literaturu antické doby. Jen jméno Hippokratovo (460—375)²⁷⁾ figuruje mezi jmény 51 citovaných autorů. V jeho odkazech je zastoupena převážně evropská medicínská literatura, psaná v první polovině osmnáctého století. I to naznačuje dobrou práci učitele, k němuž měl Zauschner nejbliže, dobrou práci Jana Křtitele Boháče.

Zauschner dobře znal spisy těch autorů, kteří antický odkaz zpracovávali pro novou dobu. Znal spis „novověkého Galéna“, lékaře francouzského krále Henri II., Jeana Françoise Fernela (1497—1558) *Therapeutices universalis libri septem*, jenž byl vydán v Lyoně roku 1571.²⁸⁾ Znal ženevské vydání spisů londýnského lékaře Thomase Sydenhama (1623—1689), jež vyšly roku 1757 pod názvem *Opera omnia*.²⁹⁾ Velkou pozornost věnoval i dalším lékařským spisům šestnáctého i sedmnáctého století. Studoval spis profesora Karlovy university Jana Jesenia (1566—1621) *Anatomia Pragensis*.³⁰⁾ Studoval spis padovského lékaře Prospera Alpina (1533—1617), snad prvního z těch učenců, kteří pochopili význam soustavného geografického průzkumu flóry z hlediska lékařského, *De praesagienda vita et morte aegrotantium* z roku 1601.³¹⁾ Pozornost věnoval i iatromechanickým lékařským spisům italským. Studoval spis Santoria Santoria (1561—1636) *De statica medicina*,³²⁾ v němž se autor, od roku 1611 profesor lékařství v Padově, pokusil vyložit některé aspekty životních procesů na základě matematiky; nemohl mu dále uniknout *Tractatus de motu animalium* (vydán v Římě 1680—1) vlastního zakladatele iatromatematiky Gian-Alfonse Borelliho (1608—1679)³³⁾, věnoval pozornost spisu

²⁷⁾ *Zauschner*: c. d. str. 79, 186, 212, 222, 232 atd.

²⁸⁾ *Zauschner*: c. d. str. 215.

²⁹⁾ *Zauschner*: c. d. str. 242.

³⁰⁾ *Zauschner*: c. d., str. 231.

³¹⁾ *Zauschner*: c. d., str. 250. O Alpinovi píše *A. Davy de Virville* v *Histoire générale des sciences* II, str. 173.

³²⁾ *Zauschner*: c. d., str. 214. O Santoriově píše *Louis Dulieu* v *Histoire générale des sciences* (dále jen HGS) II, str. 385.

³³⁾ *Zauschner*: c. d., str. 144. O něm píše *Émile Guyénot* v HGS II, str. 385.

jednoho z prvních stoupců Borelliho metody studia a výkladu životních procesů *Dissertatio prima de anatome fibrarum, de motu musculorum, ac de morbis solidorum* Giorgia Bagliviho (1668—1707)³⁴). Citoval dále jednoho z prvních iatromatematiků anglických Jamesa Keilla (1673—1719), který se pokusil ve výkladu svalových stahů a krevního oběhu aplikovat Newtonovu metodu v lékařských vědách³⁵). Z anglické literatury jej dále zaujal spis Williama Harveye (1578—1657) *Exercitatio de motu cordis et sanguinis* z roku 1628³⁶), Jacoba Backa *Dissertatio de corde*³⁷), spisy všestranně nadaného přírodovědce Martina Listera (1638—1712)³⁸), studie dvou významných fyziologů Thomase Willise (1621—1675) a Roberta Whytta (1714—1766)³⁹) a práce zakladatele vojenského lékařství Johna Pringlea (1707—1782)⁴⁰). Z italských autorů znal ještě spisy Antonia Vallisneria (1661—1730)⁴¹). Je charakteristické, že mezi jmény těchto učenců, většinou lékařů již překované iatromechanické lékařské vědy, nalezneme značný počet Italů. Je to nesporně dozvuk italské orientace našich předosvícenských lékařů, a zároveň i ozvěna vlivu Jana Křtitele Boháče, znalce italských spisů lékařských, znalce přírody i přírodovědy Apeninského poloostrova.

Prvořadý význam pro Zauschnerovo lékařské vzdělání měla věda holandská, symbolisovaná dílem *Hermannus Boerhaave* (1668—1738), věda, která synteticky shrnula pozitivní výsledky dosavadních chemiatrických, iatromechanických a iatrochemických soustav na podkladě obecné důsledné osvícensky aplikované mechanické metody Newtonovy. Boerhaave je pro Zauschnera vědeckou autoritou citovanou také nejhojněji. Zauschner odkazoval čtenáře především na spis *Elementa chemiae quae anniversario labore docuit in publicis privatisque scholis Hermannus Boerhaave*⁴²), dále na Hallerem vydaný a komentovaný Boerhaavův spis *Praelectiones academicae*⁴³), na Boerhaavovy *Institutiones medicae* z roku 1708⁴⁴) a na jeho spisek *De cognoscendis et curandis morbis* z roku 1709⁴⁵). Boerhaavův vliv byl o to silnější, že byl v Rakousku zprostředkován jedním z jeho žáků nejbližších *Gerhardem van Swietenem* (1700—1772), jenž působil ve Vídni jako osobní lékař Marie Teresie od roku 1745 a jenž sem přenášel metody svého učitele; Zauschner znal velmi dobře jeho *Commentaria in Hermanni Boerhaavi*

³⁴) Zauschner: c. d., str. 17. O Baglivim píše přehledně rovněž *Émile Guyénot* v HGS II, str. 385—6.

³⁵) Zauschner: c. d., str. 212. O Keillovi viz v přehledu lékařských věd, vtěleném v HGS II, str. 385 (*Émile Guyénot*) a str. 601—602 (*Georges Canguilhem*).

³⁶) Zauschner: c. d., str. 23.

³⁷) Zauschner: c. d., str. 66.

³⁸) Zauschner: c. d., str. 210.

³⁹) Zauschner: c. d., str. 195, 241.

⁴⁰) Zauschner: c. d., str. 241.

⁴¹) Zauschner: c. d., str. 95.

⁴²) Zauschner: c. d., str. 15, 19, 22, 31, 41, 46, 48, 49, 52, 58, 71, 72, 76, 111 aj.

⁴³) Zauschner: c. d., str. 16, 38, 39, 40, 58, 185, 193, 145 aj.

⁴⁴) Zauschner: c. d., str. 23, 56, 184, 249 aj.

⁴⁵) Zauschner: c. d., str. 62, 137, 228 aj.

*Aphorismos de cognoscendis et curandis morbis*⁴⁶). Ve stejném směru působil na Zauschnera i další Boerhaavův žák *Anton de Haen* (1704—1776), profesor vídeňské lékařské fakulty od roku 1754, odpůrce Hallerova vitalismu, z jehož literární tvorby Zauschner znal první svazky spisu *Ratio medendi in Nosocomio practico, quod in gratiam Medicinae Studiosorum condidit Maria Theresia* (Viennae 1758—1770)⁴⁷). Zauschner znal dále spisy Hieronyma Davida Gauba (1705—1780), Boerhaavova žáka a zároveň stoupence Hallerových teorií, zvláště pak jeho *Institutiones pathologiae medicales* z roku 1758⁴⁸). Znal spis *Materia medica et chirurgica juxta systema naturae digesta*, vydaný ve Vídni roku 1762, který vyšel z pera významného rakouského botanika, žáka van Swietenova, Heinricha Johanna Nepomuka Cranze (1722 až 1799).⁴⁹) Silný vliv holandské lékařské vědy na vzdělání Zauschnerovo byl determinován nejenom Boháčem, ale přes Mac Nevena i van Swietenem, jehož osobností byla lékařská věda v Rakousku cele orientována na jeden z historických vrcholů svého vývoje, na školu Boerhaaveovu. Příklon k ní byl u Zauschnera motivován i subjektivně tím, že byl pod vlivem premonstrátů, v jistém slova smyslu nepřátelských jezuitismu, a proto musel tím horlivěji přilnout k tomu, co vznikalo v protestantském ovzduší buržoasní společnosti na rané etapě svého vývoje.

Stojí za povšimnutí, že Zauschner hojně citoval spis Boerhaaveova žáka sice, ale vitalisty *Albrechta Hallera* (1708—1777) *Elementa physiologiae corporis humani*, vydaný v létech 1757 až 1766⁵⁰). Vliv holandské školy byl u Zauschnera dostatek silný, aby mu znemožnil rozhodně se postavit za Hallerovu vitalistickou doktrinu. Zdá se, že jako student eklekticky vybíral z jednotlivých systémů to, co se mu zdálo být pravdivé. Kromě toho typický mechanista Boháč vedl samozřejmě svého žáka k typicky mechanistickým systémům boerhaaveovským, jež byly „věku rozumu“ přece jen dominantou, v jejímž stínu však mohl kvést i vitalismus Hallerův.

Tyto these potvrzuje i skutečnost, že dalším učencem, jehož vliv na Zauschnera se vyrovnal vlivu Boerhaaveovu, byl tvůrce druhého významného ryze osvícenského lékařského systému *Friedrich Hoffmann* (1660—1742), od roku 1693 profesor lékařství na universitě v Halle, jehož *Medicina rationalis*

⁴⁶) Zauschner: c. d., str. 17, 23, 39, 142, 145, 195, 213, 214, 215, 222, 233, 241 a d. O van Swietenovi viz *Wurzbach*: Biographisches Lexikon (dále jen Wurzbach) XXXXI, Wien 1880, str. 37 n, přehledně o něm píše *Louis Dulieu* v HGS II, str. 632.

⁴⁷) Zauschner: c. d., str. 59, 60, 187, 199, 213, 233, 241, 260, 272. *Wurzbach* VII, Wien 1861, str. 176—178.

⁴⁸) Zauschner: c. d., str. 16, 21, 38, 249. O Gaubovi viz *Allgemeine deutsche Biographie* (dále jen ADB) VIII, Leipzig 1878, str. 416—418, dále jen obrysově *Louis Dulieu* v HGS II, str. 626 a j.

⁴⁹) Zauschner: c. d., str. 234, 264. O Cranzovi viz *Wurzbach* III, Wien 1858, str. 25—26, dále pak *Adrien Davy de Virville* v HGS II, str. 646, aj.

⁵⁰) Zauschner: c. d., str. 23, 37, 39, 52, 59, 60, 142, 145, 193, 195, 207 a d. O Hallerovi viz *Hugo Glaser*: *Objevitelé člověka*, Praha 1958, str. 104n; ADB X, Leipzig 1879, str. 420—427 atd.

systematica byla základním spísem, z něhož Zauschner vedle Boerhaava doplňoval své vědomosti lékařské.⁵¹⁾ Z další německé literatury znal spis iatrofysika Georga Erharda Hambergera (1697—1755), profesora university v Jeně, nesmířitelného protivníka Hallerova, *Physiologia medica*⁵²⁾. Studoval práce švýcarského anatoma Théophila Boneta (1620—1689), pokoušejícího se před Boerhaavem, Hoffmannem a Stahlem vytvořit jakousi syntésu tehdejšího lékařského vědění⁵³⁾. Znal spis *Institutiones chirurgiae* Lorenze Heistera (1683—1758), profesora chirurgie, lékařství a botaniky z Helmstädtu, jednoho z nejobratnějších chirurgů osmnáctého věku⁵⁴⁾. Použil i práce *Physiologia medica*⁵⁵⁾ jenského profesora Georga Wolfganga Wedella (1645—1721), stoupence Sylviova chemiatrického učení. Používal anatomických tabulek vatislavského lékaře Johanna Adama Kulmuse (1689—1745)⁵⁶⁾. Tedy lékařská věda, vyvíjející se v německých územích mimorakouských, nebyla Zauschnerovi cizí.

V souvislosti s thematem Zauschnerovy disertace nás dále zajímá, odkud čerpal či si doplňoval své vědomosti chemické. A je možno říci, že je čerpal ze dvou podobných a přece od sebe podstatně odlišných zdrojů, z chemie lékařské a z chemie minerální anorganické. Lékařskou chemii studoval z řady spisů, do jejichž čela musíme zařadit již zmíněnou učebnici chemie Hermanna Boerhaava a *Observationum physico-chemicarum libri tres* Friedricha Hoffmanna⁵⁷⁾. Hned za nimi stojí *Elementa chymiae dogmatico-experimentalis* z roku 1736 Johanna Friedricha Cartheusera (1704—1777)⁵⁸⁾, *Chymia medica* dvorského lékárníka pruského, učitele Marggrafova Kaspara Neumanna (1683—1737)⁵⁹⁾, *Tractatus de materia medica* profesora v pařížské *Jardin des Plantes* Étiennea Françoise Geoffroye (1672 až 1731)⁶⁰⁾, *Institutiones chemiae ad lectiones academias accomodatae* z roku 1755 vynikajícího představitele göttingenské lékařské školy Rudolfa Augustina Vogela (1724—1774)⁶¹⁾, *Conspectus chemiae theoretico-practicae in forma tabularum repraesentatus* (vydán v létech 1730 až 1754) jednoho z nejhrošlivějších stoupenců Stahlovy

⁵¹⁾ Zauschner: c. d., str. 37, 71, 72, 143, 181, 222, 240, 261.

⁵²⁾ Zauschner: c. d., str. 37, 203, 208. O Hambergerovi: ADB X, Leipzig 1879, str. 470—471, Glaser; c. d., str. 107, aj.

⁵³⁾ Zauschner: c. d., str. 78, 210. O Bonetovi krátce *Louis Dulieu* v HGS II, str. 381, 388.

⁵⁴⁾ Zauschner: c. d., str. 208, 279. O Heisterovi viz ADB XI, Leipzig 1880, str. 672—676, A. Davy de Virville v HGS II, str. 644, aj.

⁵⁵⁾ Zauschner: c. d., str. 37, 78. O Wedellovi viz ADB XXXXI, Leipzig 1896, str. 403, aj.

⁵⁶⁾ Zauschner, c. d., str. 210. Viz ADB XVII, Leipzig 1883, str. 364.

⁵⁷⁾ Zauschner: c. d., str. 142, 165, 36, 41, 45, 66, 77, 210.

⁵⁸⁾ Zauschner: c. d., str. 44, 60, 78, 242, 255, 261, 268, 278, 282. O Cartheuserovi viz ADB IV, Leipzig 1876, str. 36, *Adrien Davy de Virville* v HGS II, str. 652, aj.

⁵⁹⁾ Zauschner: c. d., str. 41, 42, 45, 72, 74, 91, 94, 234. O Neumannovi viz ADB XXIII, Leipzig 1886, str. 535, dále pak *Ernst von Meyer*: *Geschichte der Chemie von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Leipzig 1905, str. 103.

⁶⁰⁾ Zauschner: c. d., str. 37, 78, 234, 268, 278. O Geoffroyovi viz *Maurice Daumas* v HGS II, str. 560—562, *Ernst von Meyer*: c. d., str. 103, aj.

⁶¹⁾ Zauschner: c. d., str. 21, 31, 35, 45, 80. O Vogelovi viz ADB XXXX, Leipzig 1896, str. 123.

doktriny, profesora lékařství v Halle Johanna Junckera (1679—1759)⁶²⁾, *Elementa chemiae francouzského flogistonika* Pierra Macquera (1718—1784)⁶³⁾, *Allgemeine Grundsätze der theoretisch praktischen Chemie* Johanna Christiana Zimmermanna⁶⁴⁾, ostře protialchymisticky a protichemiatricky zaměřený spis *Perfectus chymicus* Nicolase Lémeryho (1645—1715)⁶⁵⁾ a *Manuductio ad chemiam pharmaceuticam* lipského profesora botaniky a fysiologie Augusta Quirina Rivinuse (1652 až 1723)⁶⁶⁾. Druhý směr je u Zauschnera zastoupen přehledy chemie, založené na analýse přírodních anorganických jedinců, nebo přímo chemicky zaměřenými přehledy mineralogie. Tu Zauschner použil prací zakladatele agrochemie, švédského mineraloga Johana Walleria (1709—1785), hlavně jeho práce *Regnum lapideum* v německém překladu⁶⁷⁾, dále pak spisů posledního vynikajícího flogistonika německého Andrease Sigismunda Marggrafova (1718 až 1784)⁶⁸⁾, prací ředitele dvorské laboratoře švédské Hiärnea⁶⁹⁾, přehledné práce giessenského profesora přírodopisu Friedricha Augusta Cartheusera (1734—1796) *Elementa mineralogiae systematicae*⁷⁰⁾. Počtem autorů i titulů je literatura minerálně-chemická u Zauschnera daleko slaběji zastoupena, a lze říci, že i její vliv byl minimální, o čemž svědčí i to, že Zauschnerovi unikl tehdy nejrozšířenější a nejvýznamnější spis o mineralogii, totiž spis Axela Cronstedta, anonymně vydaný již roku 1758. Tedy tím, co determinovalo celkové niveau Zauschnerových chemických vědomostí, byl tehdejší stav lékařské a farmaceutické chemie, o čemž lze říci, že se stávalo v té době již nedostatkem. Neboť vedoucím oborem, který v době vystoupení Axela Cronstedta v základě determinoval celkový stav chemické teorie a praxe, byla minerální anorganická chemie. Zauschner sice docenil význam prací Marggrafových, avšak *autoritami svého řádu pro Zauschnerovu chemii zůstali Boerhaave a Friedrich Hoffmann*.

Není bez zajímavosti, že Zauschner vcelku opomenul spisy jednoho z nejpřednějších učenců počátku osmnáctého století, spisy Georga Ernsta Stahla, fakticky tvůrce tehdy vládnoucí flogistonové hypotézy. Necitoval jediný jeho spis lékařský či chemický. Tuto skutečnost nelze vyložit jen na základě Zauschnerova nezájmu o díla tehdy evropsky proslulého učenice. Je nutno vzít v úvahu i vliv učitelů lékařské fakulty, jakož i celkové tendence

⁶²⁾ Zauschner: c. d., str. 20, 27, 223. O Junckerovi viz ADB XIV, Leipzig 1878, str. 692, dále *Ernst von Meyer*: c. d., str. 119, *Maurice Daumas* v HGS II, str. 351, aj.

⁶³⁾ Zauschner: c. d., str. 17, 44, 47, 195. O Macquerovi viz *Ernst von Meyer*; c. d., str. 119, *Maurice Daumas* v HGS II, str. 351.

⁶⁴⁾ Zauschner: c. d., str. 45, 74, 91, 279.

⁶⁵⁾ *Ibid.*, str. 285. O Lémerym *Maurice Daumas*: HGS II, str. 345.

⁶⁶⁾ Zauschner: c. d., str. 265. O Rivinovi ADB XXVIII, Leipzig 1889, str. 708. A. Davy de Virville v HGS II, str. 397, aj.

⁶⁷⁾ Zauschner: c. d., str. 44, 47, 48, 70, 77, 79, 128. V HGS II píší o tomto učenci *Adrien Davy de Virville*, str. 650 a *Raymond Furon*, str. 672.

⁶⁸⁾ Zauschner: c. d., str. 35, 44, 70, 126.

⁶⁹⁾ *Ibid.*, str. 95.

⁷⁰⁾ *Ibid.*, str. 45, 80. O Cartheuserovi viz ADB IV, Leipzig 1776, str. 35—36.

bádání tohoto druhu u nás, tendence dané nejen vnitřním obsahem vědy, ale i některými faktory její společenské podmíněnosti. Stahl byl jedním z nejrozhodnějších stoupců nábožensky exaltovaného animismu, tedy učení, jež bylo ještě cizejší mechanisticcky osvícenskému vědeckému myšlení než Hallerův vitalismus. A právě osvícenské vědecké myšlení a rozhodný příklon k němu bylo u Boháče a v našich poměrech vůbec formou emancipace vědeckého myšlení z područí sil doby temna. Všude tam u nás, kde suverénně dominuje ve vědě osvícenský mechanicismus, je zpravidla osvícenský a deistický Boerhaave stavěn vysoko nad Stahla a někdy i proti němu, a to do té míry, že někteří moderní autoři jsou schopni z těchto rozdílů vyvozovat protiflogistonický charakter chemické doktriny Boerhaavovy. Ve skutečnosti se však Hoffmann a Boerhaave lišili jen málo od Stahla, jejich stanovisko k základním principům výkladu chemických dějů bylo velmi podobné, a tudíž nemůžeme z té skutečnosti, že Zauschner Stahlovo dílo neznal, usuzovat na to, že by byl antiflogistonikem. Naopak, studiem Boerhaava a Hoffmanna získal všechny předpoklady pro to, aby se mohl vědomě postavit na obranu flogistonové hypotézy. Základní vědomosti o ní tedy získal jednak studiem zdánlivých jejich odpůrců, jednak studiem spisů stoupců Stahlových, kteří flogistonovou teorii vykládali racionálněji a proto i pro naše poměry přijatelněji.

Poslední problém, který nás v souvislosti s Zauschnerovým rozhledem po lékařské a chemické literatuře zajímá, souvisí nejužší s nejpřínosnější částí jeho disertace, s chemickým rozbohem minerálních vod tří pramenů úšovických. U Zauschnera nalézáme poměrně vyspělou metodiku chemického rozboru minerálních vod a tedy právem se tážeme, kterými autory byla přímo tato metodika ovlivněna. Zauschner mohl řadu poznatků načerpat z přehledů chemie a mineralogie, znal však také řadu prací o minerálních vodách. Z prací o léčivých pramenech ho zaujalo Springsfeldovo Pojednání o Karlových Varech⁷¹⁾, dále pak Johanna Philippa Seipa *Dissertatio de aquis mineralis Pymontanis*⁷²⁾. Velký význam pro něj měly práce Johana Walleria, a to jeho *Manuductio ad aquas probandas*⁷³⁾ a *Hydrologie*⁷⁴⁾. Největší význam pro něj měly monografické studie Friedricha Hoffmanna *Dissertatio de elementis aquarum mineralium recte dijudicandis et examinandis*⁷⁵⁾, *Dissertatio de convenientia elementorum ac virium in thermis et acidulis*⁷⁶⁾, *Observationes et cautellae circa thermarum usu et abusu*⁷⁷⁾ a *Dissertatio de principiis et viribus praecipuorum medicamentorum fontium Germaniae*.⁷⁸⁾ Hoffmann byl totiž prvním, kdo se v evropském měřítku soustavně zabýval metodikou vý-

⁷¹⁾ *Zauschner*: c. d., str. 67, 78, 106, 256, 269.

⁷²⁾ *Ibid.*, str. 137.

⁷³⁾ *Ibid.*, str. 137.

⁷⁴⁾ *Ibid.*, str. 48, 136.

⁷⁵⁾ *Ibid.*, str. 139, 142, 143, 145.

⁷⁶⁾ *Ibid.*, str. 143.

⁷⁷⁾ *Ibid.*, str. 185.

⁷⁸⁾ *Ibid.*, str. 88, 94, 142, 145.

zkumu minerálních vod nikoliv již na základě chemiatrie či iatrochemie, ale na základě chemické teorie odpovídající období převládnutí flogistonové teorie. Uplatnil tu, a i v celé lékařské vědě, důkladné znalosti chemie, což se projeвило i v tom, že Hoffmannův přínos ve vědě se koncentruje na poli chemicko-farmaceutického analytického zkoumání⁷⁹⁾. V tomto směru dovedl Zauschner vhodně na Hoffmanna navázat, vzít z jeho spisů to, co skutečně potřeboval, spojit metody, vyvinuté z analytického výzkumu farmaceutického s metodami, vyvíjejícími se pod vlivem studia minerálních jedinců, a na jejich podkladě vypracovat dobovou metodu rozboru minerálních vod, s níž bylo možno dosáhnout dobrých výsledků.

Stojí za povšimnutí, že mezi spisy naposled uváděnými není pojednání Scriniovo o těchž minerálních pramenech, jaké zkoumal i Zauschner. Je možné, že Zauschner Scriniovo pojednání z roku 1758 neznal, je však také možné, že toto pojednání četl a záměrně se vyhnul jeho použití. Připustíme-li možnost druhou, pak Zauschnerovo počínání nelze vyložit jinak, než domněnkou, že Scriniovo pojednání nemohlo Zauschnerovi pomoci v propracovávání metodiky analýsy minerálních vod, že nemohlo ani svými konkrétními závěry napomoci dosáhnout dokonalejších výsledků. Při tom musíme opět předpokládat, že i učitelé lékařské fakulty, jimž nemohlo být Scriniovo pojednání neznámo, zaujímali k němu poměr podobný. Neboť možná domněnka, že Zauschner mohl zneužít výsledků Scriniových pokusů, nenalezne argumenty pro své potvrzení. Tím více se nám Zauschner na počátku své vědecké dráhy ukazuje jako člověk, který dovede samostatně přistoupit k řešení i složitějších vědeckých problémů a dosáhnout za vedení takového učitele, jakým byl Boháč, dobrých výsledků.

Můžeme uzavřít konstatováním, že Zauschnerův rozhled po lékařské a chemické literatuře na konci studia byl velmi dobrý. Byl seznámen jak se starší chemiatickou, iatromechanicou a iatrochemickou literaturou, tak i s nejzávažnějšími spisy Boerhaavovými a žáků jeho školy. Byl důkladně seznámen s řadou prací Friedricha Hoffmanna, s nejzávažnějšími spisy soudobých stoupců flogistonové chemie, a pronikl v první polovině šedesátých let k lékařské literatuře, ovlivněné učením Hallerovým. Dovedl v literatuře najít to, co potřeboval k rozpracování své metodiky chemické analýsy minerálních vod. V základních otázkách byl plně pod vlivem dvou základních lékařských systémů osvícenské doby a jejich tvůrců, Hermanna Boerhaava a Friedricha Hoffmanna, při čemž z Hoffmannova díla dobře znal běžnou metodiku chemické analýsy minerálních vod. Jeho rozhled po literatuře, daný jak studiem, tak použitím některých částí uvedených prací, tak i pouhou informací z druhé ruky, ukazuje, že na lékařské fakultě University Karlovy bylo v té době známo to nejpodstatnější z odborné literatury medicínské sou-

⁷⁹⁾ O Hoffmannovi viz ADB XII, Leipzig 1880, str. 584—588, dále *Maurice Daumas* v HGS II, str. 541, aj.

časné i minulé. Jen proto neuniklo Zauschnerovi, a to jak z hlediska jeho disertace tak i z hlediska jeho studia lékařství, téměř nic podstatného, co nebylo možno neopomenout. I to je důkaz vysoké úrovně pedagogické práce učitelů lékařské fakulty a jeden z důvodů pro závěr, že Universita Karlova patřila tehdy k předním institucím svého druhu v Evropě.

III

Přistoupíme-li nyní ke zkoumání konkrétních dat jádra Zauschnerovy disertace, pak si musíme povšimnout několika okruhů problémů. Především za úvahu stojí Zauschnerova pregeologická charakteristika lokalit vývěru pramenů, dále pak výsledky a metodika jeho kvalitativního zkoumání těchto minerálních vod, a nakonec výsledky jeho pokusu o stanovení váhového množství jím vyloučených solí. V každém z těchto okruhů problematiky nalezneme určitá nova, o nichž je nesnadno říci, do jaké míry jsou to osobní přínosy autorovy, a do jaké míry tu jde o autorovo potvrzení disposic, daných Janem Křtitelem Boháčem.

Zauschner si povšimnul toho, že Křížový pramen se prodírá žulovým masivem, o jehož hranicích však ještě nemohl mít přesnou představu. Proto píše, že pramení z nitra skály z křemene, slídy a schistu⁸⁰), což zároveň svědčí o tom, že jeho pozorování a zkoumání žuly není ještě zkoumáním petrografického individua, nýbrž jen zkoumáním určitého lokálního nakupení jednotlivých minerálů, „skály“, skládající se z křemene, slídy a nerostu široce definovaného termínem schistum, pod nímž se v tomto případě nejpravděpodobněji skrývá nerost amfibol. Další součástí této skály je podle Zauschnera „jíl do červena zbarvený“, avšak ani zdaleka tu nejde o jíl, jak bychom mohli vysoudit z mechanického překladu latinského termínu „argilla“, nýbrž o z větší části kaolinisovaný živec, v němž jsou hojně vtroušena zrna křemene, což Zauschner dovedl bystře vyzpozorovat. O tom, že tu jde skutečně o kaolinisovaný živec, svědčí i další Zauschnerův výklad, podle nějž tento „jíl“ v ohni ztrácí svou červenou barvu, až konečně vzhledem ke vtroušeným zrnům křemene se roztápí. Dále si Zauschner povšiml hojných inklusí železných rud v žulovém tělese, jímž proniká pramen Křížový. Tedy na svou dobu podchytil lépe než dobře nerostopisný ráz lokality vývěru Křížového pramene, uvážíme-li, že

⁸⁰) Zauschner: c. d., str. 81—82: „Medium inter saxum quarzoso-micaceo schistosum argilla colorata rubente variis in locis obsessum multis usque perpavis scaturiginibus prorumpit aqua plus minus limpida, inodora, frigida, subsalsa... Quantum ex doctrina celeberrimi D. Bohadsch fidelissima aequae ac liberalissima didiceram, saxum hoc magna ex parte quarzo rubente opaco irregulari, paucis micis, et schisto gryseo compositum est; minera ferri nigra quoque hinc illinc micans interspersa apparet.“ Tento text je zároveň důkazem, že Boháč sám prozkoumal okolí úšovických minerálních pramenů. Viz dále: „Insigni hoc eodem Interprete cognovi argillam coloratam rubentem impuram esse admodum, plurimis siliculis permixtam, quae in igne albescit, et demum in vitrum turbidum abit.“ str. 82—83.

při tomto zkoumání se musel spokojit s povrchovými nálezy jednotlivých kusů hornin.

Mariin pramen vyvěrá dle Zauschnera na okraji „černavé hmoty“, kterou obecně charakterisoval „terra sulphureo-micaceo-humacea“. Z této charakteristiky je zjevné, že v šedesátých letech osmnáctého století vyvěral Mariin pramen na pokraji slatiniště, jehož hmota se dle Zauschnera skládá ze sloučenin síry, z některých kysličníků a z pozůstatků ústrojných jedinců. Povšiml si, že ve slatiništi se hojně vyskytují zbytky rostlin, dosud nedokonale humifikací přeměněných. Dále zjistil Zauschner ve slatiništi vývěry plynu. S tímto jistě širokým empirickým stanovením některých znaků slatiny a slatiniště se nespokojil a pokusil se zjistit experimentálně další vlastnosti této slatiny. Zkoumal její rozpustnost ve vodě a zjistil, že velká většina jejích minerálních součástí je ve vodě nerozpustná. Zahříval slatinou sušinu a zjistil, že zvyšováním teploty vypouští dým, zprvu velmi slabě žhne a nakonec začíná hořet jako obyčejné uhlí. Zpozoroval, že tyto přeměny jsou doprovázeny zápachem, podobným zápachu plynů při spalování síry, a je nesporné, že na tomto stadiu zahřívání skutečně kysličníky síry vznikaly, důkaz čehož je možno také vidět v tom, že slatina se spalovala s modravým plaménkem. Na konci tohoto Zauschnerova pokusu vznikla popelovitá látka, netečná vůči všem kyselinám. V souladu s těmito pozorovanými znaky pak Zauschner nazval tuto slatinu „zemina sirno-slídovito-humosní“ na rozdíl od Boháče, který ji prostě charakterisoval jako „zeminu bituminosně-humusovitou“.⁸¹)

Geologické poměry vývěru pramene Ambrožova jsou Zauschnerem charakterisovány nejkuseji. Ambrožův pramen vyvěrá dle Zauschnera ze „dna pokrytého pískem“, a vůbec si nepovšiml toho, že vývěr této minerální vody je situován tam, kde probíhá hranice mezi masivem žulovým a amfibolitovým.⁸²)

Kusé Zauschnerovy charakteristiky geologického prostředí vývěru těchto léčivých pramenů jsou determinovány možnostmi, jež byly dány celkovým stavem vědomostí o této oblasti říše nerostné. Zauschner si povšiml jen těch jevů, které pozoroval v bezprostředním sousedství pramenů, jevů, o nichž předpokládal, že jsou s vývěrem minerálních vod v úzké souvislosti. Nepřikročil k systematickému geologickému výzkumu celého okolí vývěru úšovických pramenů. Takto charakterisovaný stupeň vědeckých cílů Zauschnerových však naprosto nelze považovat za nedostatek jeho disertace. Naopak: léčivé vody byly v té době zkoumány většinou jen chemicky, a nejen geologie, dokonce i její předpoklad — soustavná petrografie byly v té době naprosto nerozvinuty a celý jejich obsah byl dán zkušenostními poznatky horníků, ve většině případů neaplikovatelnými pro geologickou charakteristiku míst vývěrů minerálních

⁸¹) Zauschner: c. d., str. 146—149.

⁸²) Ibid., str. 168: „Ex fundo, quousque investigando mihi penetrare dabatur, arena tecto scaturit aqua limpidissima...“

pramenů. I přes tyto skutečnosti Zauschner konec konců usiloval o získání prvních faktů tohoto druhu, a možno říci, že u Křížového pramene postihl nejzákladnější data poměrně dobře.

A nic nezmenšuje zásluhy Zauschnerovy v tomto směru skutečnost, že tato linie výzkumu přírodního výběru minerálních vod byla promyšlena a ražena jeho učitelem, Janem Křtitelem Boháčem.⁸³⁾ Žulový masiv východního okraje mariánskolázeňského údolí charakterisoval vědomě vycházejce „ex doctrina Celeberrimi D. Bohadsch fidelissima aequae ac liberalissima“. Rovněž kaolinisovaný živec definoval na základě Boháčových závěrů, a při charakteristice slatiny z ložiska poblíž Mariína pramene se dokonce pokusil upřesnit závěry svého učitele. Možno říci, že si osvojil dobře to nové, co ve studiu tohoto druhu prosazoval jeho učitel, a v tom, že *zaznamenal první geologická data vývěru úšovických pramenů*, předstihl jiné badatele osvětské doby, kteří se z toho či onoho hlediska zajímali o tyto léčivé vody.

Zauschnerova práce se cele koncentrovala především na chemický rozbor minerálních vod, a tedy přírodopisná charakteristika lokality je u něj jen okrajovým problémem. Jádrem jeho disertace, jak již bylo řečeno, je zápis výsledků chemických rozborů, který vlastně není ničím jiným než *protokolem o postupu jednotlivých pokusů se zápisem jejich výsledků*. V souvislosti se záznamem o původu vzorků Zauschner považoval za nutné charakterisovat dnešní údolí Mariánských Lázní nejen geograficky, což učinil v úvodu k disertaci, ale i možno říci pregeologicky, jak jsme právě rozebrali. Poté pak následuje popis vzorku a záznamy o jeho množství.

Zauschner věnoval velkou pozornost odebrání vzorků minerálních vod. Nejprve bral vzorky pro zjištění základních dat o jejich objemu, váze a hustotě, pak odebíral vzorky pro provedení orientačních zkoušek, a nakonec vzorky, z nichž vyděloval jednotlivé ve vodách obsažené minerální látky. V tomto postupu se zcela shodoval s Friedrichem Hoffmannem, jehož analýsy minerálních vod mu sloužily jako metodické vodítko pro postup vlastní práce.

Po prvé odebral vzorky 25. září 1765, „die sereno“, jak sám říká, po druhé pak „die nonnihil pluvioso“⁸⁴⁾, 11. října téhož roku. U všech vzorků udával i objem (jednotkou objemovou mu byla lékařská mírka o obsahu 0,35 litru) i váhu. Hustotu zjišťoval u vzorku o 1 lékařské mírce, pro orientační zkoušky odebíral 6,5 lékařských mírek a pro vlastní rozbor pak 767 lékařských mírek. Ověříme si přesnost váhových údajů, jež zaznamenal. Mírka Křížovky vážila 25. září 1765 351 g, 11. října však 361,2 g (ze vzorku pro orientační zkoušky) a 375,6 g (ze vzorku pro vlastní rozbor). Mírka minerální vody pramene Mariína vážila 25. září 357 g, o 16 dnů později však 342,1 g (ze vzorku pro orientační zkoušky) a 355 g (ze vzorku pro vlastní rozbor). Mírka Ambrožky vážila 25. září 358 g, 11. října však 351,3 g (ze vzorku pro orientační zkouš-

⁸³⁾ Viz odkaz č. 80!

⁸⁴⁾ Zauschner: I. c., str. 84–87, §. XXIX.

ky) a 358,2 g (ze vzorku pro vlastní rozbor). Z těchto málo přesných údajů bylo možno učinit jen závěr, že hustota zkoumaných roztoků není stejná. Zauschner se ji snažil změřit přístrojem, který nazval „hydrometrem“, avšak konstatoval, že získané údaje nejsou pro analýsu použitelné. Ztotožnil se s názorem Friedricha Hoffmanna, který použití tohoto přístroje, jehož popis v Zauschnerově pojednání nenalezneme, při rozboru minerálních vod přímo nedoporučil.⁸⁵⁾

Zauschner, stejně jako Friedrich Hoffmann, „aquarum mineralium scrutator versatissimus“, vycházel ze zásady, že je nutno zkoumat vodu takovou, jaká pramení, dříve, než se její fyzikální vlastnosti změní.⁸⁶⁾ Jeho konečným cílem bylo zjistit váhu solí, obsažených v odebraném vzorku jednotlivých vod.⁸⁷⁾ Mohl v této snaze dojít dále než jeho vzor, než Friedrich Hoffmann?

Přistoupíme nyní k rozboru výsledků Zauschnerových analýs vzorků tří minerálních vod úšovických. Nejprve se zaměříme na kvalitativní aspekty jeho rozborů, a začneme výsledky rozboru salinicko-alkalicko-muriatické kyselky Křížového pramene.

Hned na místě vývěru prováděl Zauschner některé orientační zkoušky, a to jak se zředěnými kyselinami, tak i s alkalickými roztoky některých solí. Nejprve použil zředěné kyseliny sírové, dusičné, solné a octové (píše, že zkoušku prováděl „cum aceto stillatitio“), a zjistil, že vzorek Křížovky, k této zkoušce zvláště odebraný, s každou kyselinou více či méně reaguje. Pak použil jednak alkalicky reagujícího roztoku uhličitanu draselného⁸⁸⁾, jednak uhličitanu draselného, získaného z vinného kamene,⁸⁹⁾ a zjistil, že vzorek Křížovky ani s touto solí ani s jejím vodným roztokem nereaguje. Dále použil žíravého sublimátu rtuti⁹⁰⁾ a vyzoroval, že v přírodním roztoku vody Křížové barvu nemění. Výtažek korunních plátků violky vonné (*Viola odorata* L.), zvaný syrupus violarum, vtiskl vzorku Křížovky temně zelenou barvu. Tannin, lékařská tříslovina tureckých či aleppských duběnek, slabá kyselina tříslová, již Zauschner použil v prášku duběnek tureckého dubu,⁹¹⁾ zabarvila roztok zprvu do

⁸⁵⁾ Zauschner: c. d., str. 87: „Fridericus Hoffmannus aquarum mineralium scrutator versatissimus suo tempore id ipse tandem agnovit, et in dissertatione de principiis et virtutibus praecipuorum medicamentorum Germaniae fontium opusc. physico-medic. tom. 2. insert. §. 33. pag. 109. adnotavit.“

⁸⁶⁾ Zauschner: c. d., str. 85: „Quoniam calore et frigore corporum volumen varie mutatur, necessarium esse judicari aquam, ut scaturit, mox ponderationi committere, nec e re fore expectare.“

⁸⁷⁾ Zauschner: c. d., str. 87: „Restat porro videndum: an haec constater perduratura sint omni anni tempestate omnique sub aura. Mihi sufficiat definito hoc sub volumine et pondere aquae nostrae mineralis singulorum pondus principiorum proximorum quoad fieri potest determinare. Quem in usum hydrometrum se nequaquam commendat.“ Zbývá dodat, že z kontextu plyne, že Zauschnerův hydrometr nemohl být v žádném případě přístrojem k měření vydatnosti vývěru.

⁸⁸⁾ Tento roztok nazval Zauschner „oleum tartari per deliquium“, na jiném místě pak „liquor salis alcalini fixi tartari“.

⁸⁹⁾ Tuto sůl nazval „sal alcalinus fixus tartari siccissimus.“

⁹⁰⁾ „Mercurium sublimatum corrosivum.“

⁹¹⁾ „Gallae Quercus turcicae.“

hněda, a hnědá barva pak pozvolna přešla v barvu tmavě zelenou; Zauschner při tom popřel, že by tyto její změny byly způsobeny přítomností solí železa v kyselce, a považoval je pouze, stejně tak jako i data ostatních orientačních zkoušek, za svědectví převážně alkalické povahy tohoto přírodního roztoku.

Hlavní část Zauschnerovy chemické analýsy byla prováděna možno říci s makrovzorkem minerální vody. Odebíral totiž k analýze 767 lékařských mírek z každého pramene, tedy i z pramene Křížového, což je 268 litrů; to nebyla chemická analýsa, ale malovýroba. Z tohoto vzorku se mu po určité době vyloučily „flocci lutei“, jež zkoušel se zředěnými kyselinami (sírovou, dusičnou, solnou a octovou) a zjistil, že při těchto zkouškách vzniká efervescence, to znamená, že se v tomto případě uvolňoval kysličník uhličitý. „Jílovité vločky“ této sloučeniny pak redukoval práškovitým uhlím ve vzduchotěsně uzavřeném „tyglíku“ a zjistil, že vzniká „obyčejné železo, jež se magnetem přitahuje.“⁹²⁾ Jeho závěr pak zněl: ve vodě Křížové je obsažena „terra martialis“, neboli „zemina martialová“, ve směsi s nějakou jinou alkalicky reagující látkou, z čehož je možno vyvodit jen ten závěr, že Zauschner postřehl přítomnost nějaké sloučeniny železa v minerální vodě pramene Křížového. Dovedl dále vysoudit jen tolik, že ona „terra martialis“ je smíšená s jakousi alkalickou látkou, jež umožňuje její vzkypění s kyselinami, tedy podle tehdejšího nazírání na charakter sloučeniny není látkou jednoduchou, ale směsí několika látek jednodušších. Není pochyb o tom, že vydělil z této léčivé vody *uhličitan železnatý*.

Druhou sůl v Křížovce obsaženou získal Zauschner po převaření vzorku, z něž již vydělil „jílovité vločky“ uhličitanu železnatého. S pomocí filtru oddělil ze zbylého roztoku ve vodě nerozpustnou sraženinu, bílou látku, reagující se všemi kyselinami, jež použil, a to jak se slabými tak i se silnými. Definoval lakonicky tuto sloučeninu termínem „terra alcalina“ neboli alkalická zemina, rozpustil ji ve zředěné kyselině dusičné a srazil v tomto novém roztoku uhličitanem draselným tutéž bílou látku, o níž vyslovil dobovou domněnku, že je snad onou alkalickou látkou zeminy martialové, to jest uhličitanu železnatého již z původního roztoku vyděleného. Ve skutečnosti Zauschner takto vydělil ze zkoumaného roztoku *směs dvou uhličitanů, a to uhličitanu vápenatého především a uhličitanu hořečnatého za druhé*.

Poté se Zauschner dal do vydělování třetí soli. Pečlivě přefiltrovaný roztok nechal ustát „na místě chladném a klidném“, a po určité době vznikly na dně nádoby krystalky. Zjistil, že tyto krystaly jsou ve vodě dobře rozpustné, na jazyku budí nahořklou chuť, při zahřívání se roztékají působením své vlastní

⁹²⁾ „Ferrum sincerum, quod magnes attrahebat.“ Zauschnerovy termíny zpravidla překládám možným českým adekvátním výrazem. Česká terminologie chemická v 18. století neexistovala, a tudíž při překladu jednotlivých Zauschnerem použitých termínů se nelze opřít o tehdejší český pojmový systém chemický. Proto jednotlivé příklady překladu mohou být sporné. I přesto se domnívám, že tento postup je nanejvýš účelný, protože moderní chemické terminologie nelze naprosto při transkripci Zauschnerových názvů použít. Tudíž český překlad, třeba více či méně dokonalý, se stává nutností.

krystalické vody, při jejímž odpaření ztrácejí 7/12 své celkové váhy. Zauschner pak vzal tři libry (1260,1 g) krystalků této soli, vložil je do železného tyglíku, který vzduchotěsně uzavřel a zahříval mírným plamenem, při čemž získal v zachycovači celkem 21 uncí obyčejné vody. Tuto sůl pak zkoušel orientačně kyselinami i zásadami a konstatoval, že ani s jedním druhem těchto látek nereaguje. Vřadil ji tedy do třídy tak zvaných neutrálních solí a nazval ji „acidulární soli tepelskou“. Rozpustil ji ve vinném líhu a zjistil, že z tohoto jejího roztoku se sráží opět krystalky téže soli. Dobře věděl, že takto krystalisuje ze svého roztoku v alkoholu Glauberova sůl, že takto též krystalisuje ze svého roztoku v alkoholu i ledek.

„Acidulární tepelskou sůl“ zkoumal důkladně dále. Rozpustil ji v kyselině dusičné, takto vzniklý roztok nechal působit na rtuť a zjistil, že při tom vzniká t.zv. turpethum minerale neboli žlutý zásaditý síran rtuťnatý, k jehož vzniku rovněž dochází dle Zauschnera působením vodného roztoku vitriolovaného tartaru (to jest síranu draselného) na rtuť. Ledek a sůl kamenná dle Zauschnera takto nereaguje. Z toho vyvodil závěr, že acidulární sůl tepelská je složena „z kyseliny vitriolové“ jako prvku, což podle našeho nazírání znamená, že určil tuto sůl jako síran. To dále dokazoval tím, že acidulární sůl tepelská nereaguje s kyselinou sírovou. Dále pak tím, že promísil vodný roztok této soli s vodným roztokem „stálé alkalické soli“ neboli uhličitanu draselného a pozoroval vznik „jednoduchého vitriolovaného tartaru“ neboli síranu draselného. Tedy třetí látkou, Zauschnerem vydělenou z minerální vody pramene Křížového, byl *síran sodný*.

Zbylý roztok přefiltroval, zahustil a opět uložil ke krystalisaci. Na dně nádoby vznikaly drobné krystaly, jež Zauschner jednoznačně určil jako krystaly chloridu sodného. Dále zjistil, že tato sůl, podle jeho názoru nesprávně nazývaná „muria fontana“, v plameni dekrepituje, což správně vyložil působením v krystalech uzavřené vlhkosti. S chloridem sodným pak provedl několik dalších zkoušek, aby zjistil, jak sám říká, jeho „afinitní vztahy“ k některým jiným sloučeninám. Z roztoku uhličitanu draselného v kyselině sírové vyloučil krystalický síran draselný (tartarus vitriolatus crystallinus), rozpustil jej v destilované vodě a tento roztok smísel s roztokem chloridu sodného ve vodě. Z výsledného roztoku pak vykristalisoval síran sodný, složený podle Zauschnera „z vitriolové kyseliny vitriolovaného vinného kamene“, vsazené v „alkalickou basi pramenné murie“. Stejného výsledku dosáhl s roztokem acidulární vitriolované soli, s roztokem tepelské soli acidulární. Takto vzniklou sůl Glauberovu rozpustil v destilované vodě, vzniklý roztok smísel s vodním roztokem uhličitanu draselného, při čemž pozoroval vznik síranu draselného.

Poslední látku minerální získal Zauschner dokonalým odpařením zbylého roztoku, jenž musel být až „k suchosti zahuštěn“. Vyloučil modravobílou látku snadno ve vodě rozpustnou, ostřejší pálivé až urinosní chuti, a hydro-skopickou. Orientačními zkouškami zjistil její alkalickou povahu, a to s pomocí

violkového syropu, z jejich reakcí se všemi solemi kyselé povahy a z její netečnosti vůči všem solím zásaditým. Toto zjistik dále zkoumal, zda je tato sůl „stálou alkalickou solí vinného kamene“ neboli uhličitanem draselným. Musel konstatovat, že na rozdíl od této soli má méně pálivou chuť, že její hydroskopické vlastnosti jsou menší. Zjistil, že reaguje se všemi solemi kyseliny sírové, s kamenci na příklad, při čemž vznikají krystalky síranu sodného. Tedy vyloučil možnost, že by tato sůl mohla být uhličitanem draselným. Poslední sůl, z minerální vody pramene Křížového vyloučenou, nazval „stálou minerální alkalickou solí“, to znamená, že v pořadí pátou solí pramene Křížového je *uhličitan sodný*.

Závěrem lze tedy říci, že „aqua plus minus limpida, inodora, frigida, subsalsa, lenissime ex acido adstringens primum, dein amarescens nonnihil et pauxillum lixiviosa“⁹³), tedy minerální voda pramene Křížového obsahuje tyto látky: 1. uhličitan železnatý, dále pak 2. směs uhličitanu vápenatého a hořečnatého, 3. síran sodný, 4. chlorid sodný a 5. uhličitan sodný.⁹⁴) Jinými slovy, Zauschner s velmi jednoduchými metodami kvalitativního chemického rozboru, s pomocí chemické interpretace flogistonové doby, po několika desítkách zcela zvrácené oxidační teorií, s pomocí dnes velmi těžko srozumitelného pojmového systému, odpovídajícího flogistonové hypotéze, určil kvalitativně v přírodním roztoku minerální vody Křížového pramene *ty sloučeniny, jež podle dnešního nazírání vytvářejí v tomto roztoku ionty Na⁺, Mg²⁺, Ca²⁺, Fe²⁺, Cl⁻, HCO₃⁻ a SO₄²⁻*. Srovnáme-li tento přepis Zauschnerových výsledků s tím, čeho dosáhli chemikové doby pozdější,⁹⁵) pak zjistíme, že kvalitativní určení jednotlivých v této vodě disociovaných sloučenin se proti výsledkům Zauschnerovy analýsy počalo podstatně měnit až ve třicátých letech devatenáctého století, prvně v roce 1837, kdy v ní byly objeveny v nepatrném množství sloučeniny manganu, podstatně však až roku 1842, kdy v ní byly objeveny sloučeniny strontia, draslíku a soli kyseliny fosforečné. Je samozřejmé, že Zauschner mohl z tohoto roztoku vydělit jen ty sloučeniny, jejichž ionty jsou v něm procentuálně nejhojněji zastoupeny.

Je pro Zauschnera a jeho dobu charakteristické, že stále ještě považoval vzduch za homogenní jednotlivinu, za inertní nakupení základních částic stejné kvality. Hovořil v souladu s názory Boerhaavovými, van Swietenovými a Hallerovými o tom, že obyčejná voda může být jen po určité mez nasycována „vzduchem rozděleným na své elementy“, a dojde-li k tomu, že voda je

⁹³) Zauschner: I. c., str. 81—82.

⁹⁴) Ibid., str. 139 n: „Quae cum ita se habeant, ut aliter constituta, experientia repetitis vicibus consulta, deprehensa non sint, patet principia proxima esse aquae crucis: I. Vitriolum martis fugax primum, dein acido vitriolico spoliata terram martialem. II. Terram alcalinam. III. Salem alcalinum fixum acidularem. IV. Salem neutrum acidularem. V. Muriam fontanum. VI. Aquam communem simplicem, quae enumeratorum principiorum nihil suppeditat.“

⁹⁵) Karel Suchý ve sborníku Mariánské Lázně, přírodní zdroje a jejich léčebný význam, Praha 1958, str. 126.

přesycena těmito „elementy“ vzduchu, to znamená částicemi vzduchu, pak tyto v bublinkách unikají. Tedy obyčejná voda proto, že je ve styku se vzduchem, v sobě nutně obsahuje ono „principium aereum“, jinak elementy vzdušného „principia“, jako neoddělitelnou součást svého chemického složení, a tedy eo ipso proto, že v minerální vodě Křížové je obsažena dle Zauschnera „voda obyčejná“, pak se v ní vyskytuje ono flogistonické „principium“ ze vzduchu pocházející, a tedy není nutné uvádět je jako zvláštní složku minerálních vod. Tedy ztotožnil kysličník uhličitý se vzduchem vůbec. Ostře pak odmítl názor Friedricha Hoffmanna, jenž přisoudil tomuto Zauschnerovu „vzdušnému principiu“ minerální původ, považuje jej za minerální „spirit“, za sloučeninu, vznikající mimo atmosféru. Hoffmann navíc považoval tento spirit za terapeuticky nejúčinnější složku minerálních vod, s čímž Zauschner rovněž nesouhlasil. Podle Hoffmanna tento minerální spirit „vzdušno-étericko-elastický“ je obsažen v „kyselém spiritu síry“, to znamená v kysličnicích tohoto prvku, vytvářejících ve spojení s železem také vitrioly neboli sírany železa, o nichž se Zauschner domníval, že jsou rovněž obsaženy v minerální vodě pramene Křížového jako nestálá sloučenina přecházející v „zeminu martialovou“, neboli v uhličitan železnatý. Podle Hoffmanna je tento minerální spirit rovněž obsažen v neutrálních vitriolických solích, v síranech vůbec, a tedy dle Zauschnera i v neutrální acidulární soli tepelské. To byla pro Zauschnera fakta, která i přes difference ve výkladu provenience vzdušného principia od Hoffmanna převzal, a což mu vytvořilo nové důvody pro to, *nepovažovat „vzdušné principium“ za součást jím zkoumaných přírodních roztoků*.

Není třeba zvláštního výkladu k tomu, abychom pochopili, že tento výklad Zauschnerův je založen na řadě mylných předpokladů, úzce spjatých s flogistonickým nazíráním na povahu plynů. Bylo by závažným omylem předpokládat, že oním minerálním spirem Hoffmannovým neboli vzdušným principiem Zauschnerovým je snad kyslík, z toho prostého důvodu, že podle obou je obsažen jak v síranech tak i v uhličitanech. O existenci kyslíku a o oxydaci neměl v té době ani Zauschner ani jeho vrstevníci nejmenší představu. Empiricky dovedl rozeznat kysličník uhličitý, minerální spirit Hoffmannův, a teoreticky jej nesprávně uvedl v souvislost s kysličníky síry. Vzduch je dle Zauschnera jen flogistonovou modifikací tohoto „základního vzdušného principia“, stejně i kysličník sírový je sírovou modifikací tohoto vzdušného principia, jež v čisté podobě uniká v podobě bublinek z minerálních vod. Takovéto teoretické vysvětlení mělo tehdy již velmi negativní vliv na nazírání na povahu plynů a můžeme říci, že překáželo dalšímu zkoumání, neboť názor, že vzduch je elementární povahy a že jeho základní částice i přes to, že samozřejmě pronikají v minerální látky, jsou vcelku naprosto inertní, dlouho bránil dospět k závěru, že je nutno provádět rozbor uzavřených chemických soustav, k závěru, bez jehož realizace nemohly metody kvantitativně analytické logicky vyústit, k závěru, bez něhož kvalitativní určování plyných sloučenin a prvků bylo nemožné. Tak Zauschne-

rův výklad perlení kysličníku uhličitého v minerálních vodách konec konců dokazuje, že Zauschner stál ve své době pevně na stanovisku flogistonové teorie, a odmítal názory, jež domyšleny se mohly dostat s touto teorií do konfliktu, názory svého učitele Hoffmanna na kysličník uhličitý jakožto na minerální spirit.

Druhým pramenem, jehož voda „copiosis plus minus amplis scaturiginibus prorumpit... limpida satis, odorem illi hepatis sulphuris... non absimilem, longe lateque circa scaturiginem diffudens, ceterum brevi evanidum frigida, saporis ex amaricante leniter lixiviosi, verbis forte non satis determinandi“⁹⁶⁾, a taková byla Zauschnerem analysována, byla voda pramene Mariina, pramenící na pokraji slatiniště. Zauschner dospěl k názoru, že v minerální vodě Mariina pramene je obsažena „zemina alkalická“, „neutrální acidulární sůl“, a dále pak sírná játra, z nichž uniká „těkavý díl“, v důsledku čehož se tato sírná játra přetvářejí ve „stálou alkalickou sůl znečistěnou dílem hořlavého“⁹⁷⁾. Pokusme se z rozboru postupu analýzy zjistit, jaké sloučeniny odpovídají těmto dobovým chemickým názvům.

První látku, kterou Zauschner vydělil z této minerální vody, nazval zeminou alkalickou. Získal ji filtrací převařeného vzorku této vody (pracoval stejně jako u pramene Křížového se 767 lékařskými mírkami vzorku, to jest s 534 librami a 22 loty staročeské zemské váhy). Filtrací oddělil od roztoku namodralou hmotu, bez chuti a bez zápachu, vtiskující jazyku jen vjem suchosti. Podrobil ji orientačním zkouškám se slabými i silnějšími kyselinami a zjistil její zásaditou povahu. A uzavřel, že tato látka je všemi svými vlastnostmi shodná s alkalickou zeminou, vydělenou z vody pramene Křížového. Tedy získal opět směs dvou uhličitánů, a to 1. *uhličitánu vápenatého a hořečnatého*, co do množství jen čtvrtinu stejné látky, vydělené z Křížovky.

Dalšími pokusy chtěl Zauschner dokázat, že v minerální vodě pramene Mariina jsou obsažena tak zvaná sírná játra, to jest v tomto případě směs síranů, thiosíranů a siričků sodíku. Odpařením roztoku po vydělení oné alkalické zeminy získal 3 unce 5 drachem a 3 zrna směsi síranů, které pak roztopil v tyglíku za nepřístupu vzduchu, a po dokončení celé této operace získal červenočernou hmotu siričků jater, skutečnou směs síranů a siričků sodíku. Zjistil dále, že tato sírná játra rozpuštěna v okyselené vodě ponechávají na dně nádoby práškovitou usazeninu síry. Z toho usoudil, že jde o zvláštní sloučeninu, tedy nikoliv o směs několika sloučenin, minerální vody pramene Mariina. Nedovedl ještě postřehnout, že v průběhu těch chemických operací, jimž podrobil po odpaření roztoku vzniklou směs síranů, se původní sloučeniny vlivem tepla

⁹⁶⁾ Zauschner: c. d., str. 147.

⁹⁷⁾ Ibid., str. 166—167: „Id circo aqua mariana scaturiens ex terra alcalina, ex hepate sulphuris suae indolis, ex sale neutro acidulari..., et aqua communi simpliciter proxime compositur adeo: ut evanescere portione volatili supersit de hepate sulphuris sal alcalinus fixus portione inflammabili mistus ad saponis indolem accedens.“

částečně přeměnily na sloučeniny jiné. Dále pak byl v omyl uveden hned při popisu vzorku zápachem ze slatiniště unikajícího sirovodíku, vznikajícího jako produkt humidifikace organických látek, kterýžto „zevní“ znak považoval za datum o existenci zvláštní látky, obsažené jak v minerální vodě pramene Mariina, tak i ve slatině.

Pak se Zauschner znovu vrátil k roztoku, jenž zbyl po vydělení oné alkalické zeminy, zahustil jej za varu a nechal ustát na místě chladném a klidném. Zkoumal vzniklé krystalky a zjistil, že se všemi svými vlastnostmi, i tvarem, podobají krystalkům acidulární soli neutrální pramene Křížového, tedy že jsou krystaly 2. *stranu sodného*.

Poslední soli, kterou Zauschner vydělil z minerální vody Mariina pramene, byl 3. *uhličitánu sodný*, určený podobně jako stejná sůl Křížovky. Zauschner však zjistil, že tato sůl není chemicky čistá, nýbrž že je jí přimísena nějaká jiná, „hořlavá látka“, a to zřejmě nějaká sloučenina síry, neboť při jejím roztavení za nepřístupu vzduchu Zauschner postihl zápach siričků jater, vlastní směsi siričků a síranů alkalických kovů. Polemisoval při tom s možnou námitkou, že příčinou tohoto jevu by mohl být síran sodný, nedokonale vydělený předcházející krystalisací, a připomněl, opřev se opět o domněnku Hoffmannovu, podle níž minerální vody mohou obsahovat tak zvaná hepar sulphuris, že Mariin pramen vyvěrá ze země poblíž slatiniště, v němž se tvořil sirovodík, jehož zápach měl být podle Zauschnera zápachem siričků jater. Tento Zauschnerův omyl vznikl jako důsledek toho, že svou analýzu považoval za úplnou, a tedy nepředpokládal existenci jiných solí v minerálních vodách, než těch, které se mu podařilo vydělit. Proto uvedl v souvislost sírná játra se „stálou alkalickou solí“, již může být jen uhličitánu sodný, tím, že zápach po sirovodíku vyložil předpokládanou existencí siričků jater ve zkoumané minerální vodě, a uhličitánu sodný považoval za produkt rozkladu těchto siričků jater. Ve skutečnosti však nakonec vydělil nejen sloučeninu, která vznikla z iontů Na^+ a HCO_3^- , ale všechny ostatní zbylé součásti, a tedy i další nevydělené sírany. Tyto sírany se pak při zahřívání redukovaly a příznakem této redukce byl vznik zápachu siričků jater, který neměl původ v tom, že by sírná játra byla přímo obsažena v přírodních roztocích minerálních vod. Omyl Zauschnerův lze dále vyložit i tím, že neměl dostatek zkušeností s tehdejšími metodami metodami kvalitativního určování jednotlivých minerálních sloučenin. Svě chemické vědomosti čerpal většinou z lékařských spisů, a protože nositelem nejprogresivnějších metod tehdejšího vývoje v chemii se již stala chemie anorganická, chemie, spojená velmi úzce s hutnictvím a se vznikajícím průmyslem chemickým, pak se Zauschner v mnohých otázkách nemohl dostat na niveau tehdejšího vývoje vědy, i když nemůžeme nepřiznat, že jeho rozbor minerálních vod byl na svou dobu a vzhledem k tomu, že jím vstupoval na dráhu vědeckého bádání, vskutku velmi vyspělý.

Posledním pramenem, jehož vody Zauschner analysoval, byl pramen

Ambrožův, obsahující železnatou kyselku salinicko-zemitou.⁹⁸⁾ Orientačními zkouškami jednotlivými kyselinami, oleem vinného kamene, žíravým sublimovaným merkuriem a violkovým syropem ji definoval jako vodu alkalickou a začal zjišťovat, které soli jí tento obecný charakter vtiskují. Po převážení celého vzorku o objemu 767 lékařských mírek a o váze 535 staročeských zemských liber a 19,5 lotu oddělil z něj filtrací popelovitou nažloutlou látku, která reagovala se všemi kyselinami, kterou pak roztopil ve vzduchotěsně uzavřeném tyglíku, a zjistil, že získal „ferrum sincerum“. Z eferescence usoudil, že získal směs jílovitého okru a nějaké alkalické zeminy, předpokládaje, že s kyselinami takto efereskují jen látky alkalické povahy. S největší pravděpodobností získal i tu 1. *uhličitan železnatý*.

Druhou solí kyselky Ambrožova pramene byl 2. *síran sodný*, který Zauschner určil tak, že porovnával jednotlivé její znaky, tedy i tvar, se znaky stejné soli pramene Křížového. A po úplném odpaření zbylého roztoku získal popelavě bílou látku, „sal alcalinus fixus nativus“ neboli 3. *uhličitan sodný*.

Tedy z výsledků Zauschnerových rozborů je zřejmé, že z přírodních roztoků minerálních vod získal soli, jež vznikají z iontů Na^+ , Mg^{2+} , Ca^{2+} , Fe^{2+} , Cl^- , SO_4^{2-} a HCO_3^- . Tedy zůstaly mu skryty sloučeniny, vznikající z dalších iontů ve zkoumaných vodách obsažených, z iontů Cl^- ve vodě Mariina pramene, z iontů K^+ , Mn^{2+} , Al^{3+} , Cl^- a HPO_4^{2-} ve vodě Ambrožova pramene, a z iontů K^+ , Sr^{2+} , Ba^{2+} , Mn^{2+} , Al^{3+} a HPO_4^{2-} ve vodě pramene Křížového. Většina sloučenin tvořená těmito ionty byla známa tehdy jen empiricky, většina prvků, jež tyto sloučeniny vytvářejí, nebyla známa vůbec. Tedy Zauschner došel ve svém rozboru až tam, kam dojít mohl, jeho analýsa posuzovaná dobovými kritérii byla dokonalá.

Kdybychom chtěli posuzovat pracovní postup kvalitativního chemického rozboru Zauschnerova s postupem dnešním, pak bychom zjistili řadu zásadních odlišností. Minerální soli ve vodném roztoku ve stavu kladných a záporných iontů dnes určujeme pomocí soustavy analytických reakcí, a proto zpravidla analysovaný vzorek převádíme do roztoku a pak reakcemi zjišťujeme přítomnost jednotlivých iontů. Minerální voda je sama o sobě takovýmto přirozeným roztokem, v němž lze přímo reakcemi stanovit přítomné ionty. Zauschner však postupoval vzhledem k dnešní praxi obráceně. Nepokoušel se, a ani se nemohl pokoušet o to, aby v roztocích, jež zkoumal, přímo stanovil přítomnost jednotlivých solí, nýbrž nejprve přistoupil k vydělení jednotlivých solí z těchto roztoků, které pak určoval posuzováním jejich vnějšího vzhledu, studiem tak zvaných jejich zevních znaků, studiem jejich barvy, rozpustnosti, chuti, krystalického tvaru. Snad by se dalo říci, že prvních analytických reakcí použil při tak zvaných orientačních zkouškách, avšak podobně jako Boyle byl velmi opatr-

⁹⁸⁾ Zauschner: 1. c., str. 168, popisuje minerální vodu Ambrožova pramene takto: „... aqua limpidissima, frigida, saporis ex acido adstringentis gratissimi, quem tamen alio delata sensim perdit.“

ný při vyvozování konkrétních závěrů. Z orientačních zkoušek vyvozoval jen nejobecnější závěry o povaze buď roztoku jako celku nebo jednotlivé soli, nejobecnější v tom smyslu, že zjišťoval pouze alkaličnost či kyselost studovaného chemického individua či soustavy. Navíc byl velmi skeptický k možnostem kvalitativního stanovení určité sloučeniny v roztoku pomocí analytické reakce, o čemž nás přesvědčuje i to, s jakou mírou nedůvěry se díval na duběnkový nálev jakožto na reagentii, s jejíž pomocí lze zjistit sloučeniny železa v roztoku.⁹⁹⁾

Jeho metody vydělování jednotlivých solí z roztoků byly sice velmi jednoduché, ale přesto prováděny velmi pečlivě. Málo rozpustné soli získával srážením, získanou sloučeninu pak pečlivě čistil promýváním. Sraženinu z roztoku odděloval mechanickou filtrací. Získal-li některou sůl z roztoku krystalisací, pak ji pečlivě čistil rekrystalisací. Poslední vydělovaná sloučenina byla získávána úplným odpařením rozpustidla, a tudíž šlo tu zpravidla o směs několika sloučenin, v níž některá z nich převládala. Všechny tyto operace prováděl pouze na základě empirických pravidel, odpovídající teorii operace neměl a ani mít nemohl.

Přesto je v Zauschnerových pracovních metodách dílčí novum, s hlediska vývoje metod kvalitativně analytických velmi závažné. Chceme-li je plně pochopit, pak musíme naznačit jeho nejobecnější názory na látky, jimiž se ve svých analýsách zabýval, na soli.

Zauschner podal tuto obecnou definici soli: „Sůl je pevné, hranaté, samo přirozeně rozpustné a chutné těleso, těleso, jež může vytvářet krystaly a rozpouštět se, pokud dříve nevyprchá, a samo o sobě nehořlavé.“¹⁰⁰⁾ Prvá část této definice, obsahující čtyři tehdy základní znaky soli, se obsahem zcela shoduje s tehdy běžnými definicemi, obsaženými ve spisech, z nichž Zauschner čerpal za studentských let své vědomosti lékařské i chemické, v Lékařské fyziologii Georga Wolfganga Wedella z roku 1680, v Racionálním systematickém lékařství Friedricha Hoffmanna, v Lékařské fyziologii Georga Erharda Hamburgera, v Úvodu k lékopisu Étiennea Françoise Geoffroye i v Základech fyziologie Albrechta Hallera. Definice tato je prostým výčtem zevních znaků solí. V druhé části své definice pak Zauschner jen rozvádí první její část, a to tím, že všeobecně přijaté mínění „sal est corpus angulosum“ zkonkrétnil závěrem, že sůl může „in crystallos abire“. Právě toto rozvedení přivádí k otázce, nezabýval-li se Zauschner zevním tvarem solí daleko intenzivněji než ti, jejichž názorů se při této příležitosti dovolává. A jestliže „hranatost“ ve shodě se svými předchůdci považuje za základní znak solí, pak se můžeme ptát, zda tento základní znak studoval a zda použil výsledků tohoto studia k vyvození závěrů užitečných pro kvalitativní stanovení některých solí. Mohl i při charakteristice krystalického tvaru jako podstatného znaku solí studium tohoto znaku odmít-

⁹⁹⁾ Arnošt Okáč: Analytická chemie kvalitativní, Praha 1956, str. 13n.

¹⁰⁰⁾ Zauschner: 1. c., §. XIII., str. 37—38.

nout s poukazem na jeho variabilitnost i u solí stálého chemického složení, v níž nelze najít obecnější vztahy a zákonitosti. Mohl však také variabilitnost tohoto znaku spojit s variabilitností chemického složení solí tím, že soli určitého chemického složení přisoudí též určitý krystalický tvar. Kterou cestou se dal?

Při analýze minerální vody Křížového pramene vydělil Zauschner z tohoto přírodního roztoku krystalisací značné množství síranu sodného, celkem 3168,2 g ze vzorku o objemu 767 lékařských mírek. Krystalky této soli pak popsal takto: „... krystaly, které, jsou-li pravidelné, mají uprostřed tvar podlouhlého čtyřbokého hranolu, vyrůstajícího z různoběžníkové základny, téměř se blížící kosodélnému rovnoběžníku od pravouhlého nepatrně se odchylujícímu; u vrcholu mají tvar čtyřbokého jehlanu, který vyrůstá z téže základny a je rovnoběžně k ní zkomolený; od tohoto tvaru se více či méně odchylují krystaly nepravidelné.“¹⁰¹⁾ Pro druhou možnou výše naznačenou odpověď svědčí v této citaci především ta skutečnost, že Zauschner jasně rozlišil pravidelné (regulares) a nepravidelné (irregulares) krystaly mirabilitu. Nepravidelné krystaly pak považoval za tvary, jež jsou v úzké souvislosti s pravidelnými tím, že se shodují se základními znaky tvarů pravidelných, a nepravidelné jsou proto, že se jen některými svými specifickými znaky odlišují od pravidelného tvaru. Z Zauschnerova popisu je zřejmé, že jeho crystalli regulares mirabilitu byly čtyřbokým prismaticem prvořadým či druhořadým, zakončeným 4 domatickými či 4 pyramidálními plochami a pinakoidem. Nutno Zauschnera doplnit v tom, že všechny jím verbálně určené plochy krystalu mirabilitu byly plochami tvarů soustavy monoklinické, což Zauschner přirozeně ještě rozeznat nemohl. Z jeho výkladu je dále zřejmé, že tento „základní“ tvar mirabilitu musel určovat snad i s pomocí verbálních popisů jiných autorů, o čemž svědčí jeho mikroskopické studium takto definovaného tvaru. Zauschner vytvořil z krystalků tak zvané acidulární soli tepelské vodný roztok, nanesl kapičku tohoto roztoku štětečkem na podložní sklíčko mikroskopu, na němž pak mikroskopem pozoroval tak zvaný solný nálet.¹⁰²⁾ Tímto pozorováním utvrdil své závěry, jež získal studiem makrokrystalů síranu sodného, tedy z charakteristické kresby náletu činil závěry, nutné ke stanovení základního pravidelného tvaru mirabilitu, závěry, jichž přímo použil ke kvalitativnímu určování této soli. V tomto případě postupoval Zauschner podobně jako ruský učenec Tobias Lowitz (1757—1804) v devadesátých letech osvicenského století, který to, co u Zauschnera nalézáme jako jednotlivinu, rozpracoval v celý systém, v metodu kvalitativního určování solí srovnáváním jejich krystalického tvaru s charakteris-

¹⁰¹⁾ Zauschner: l. c., §. XXXIV, str. 101: „Crystalli in patena terrea nascebatur (sic!), quae regulares in medio sunt prisma tetragonum oblongum ex basi trapezia ad parallelogramum rhomboideum a rectangulo haud multum recedens proxime accedente ortum: ad extrema pyramidas tetragona ex eadem basi procedens et parallela ad eam truncata, a qua forma plus minus deflectunt irregulares.“

¹⁰²⁾ Zauschner: l. c., str. 102—103: „Microscopium idem confirmat, dum crystalli aqua solutae guttullam penicillo minimam quam possumus vitro imponimus, illique subjicimus, ut nonnullas tamen hinc illinc partes cubulos referentes interjectas conspiciamus.“

tickou kresbou náletu.¹⁰³⁾ Tedy acidulární sůl tepelská, vydělená Zauschnerem z minerální vody dnešního Křížového pramene, byla první anorganickou solí, při jejímž studiu byly uplatněny ty názory, s nimiž Lowitz přistoupil ke studiu všech solí.

Závěr tento potvrzuje i Zauschnerovo kvalitativní určení stejné soli, vydělené však ze dvou jiných minerálních vod stejného místa, z vod pramenů Mariina a Ambrožova. Zauschner určil tuto sůl, vydělenou krystalisací z vody pramene Mariina, takto: „Krystaly tyto všemi svými znaky i jednotlivými se shodují s neutrální solí acidulární vody pramene Křížového.“¹⁰⁴⁾ Podobně pak i síran sodný, vydělený z vody pramene Ambrožova: „Znaky... všemi i jednotlivými se shodují s acidulární solí neutrální vody Křížové, takže po zásluze se tvrdí, že neutrální sůl zde vydělená z vody Ambrožovy táž jest jako sůl acidulární vody Křížové.“¹⁰⁵⁾ Tedy srovnáváním znaků krystalků téže soli různé provenience dospěl k závěru, že se shodují „characteribus omnibus et singulis,“ všemi znaky, i znakem tak významným, jakým byl jejich pravidelný krystalický tvar, jehož základní znaky u mirabilitu určil i s pomocí mikroskopu. Proto nenadsadíme, řekneme-li, že Zauschner použil v chemické analýze, ukončené buď v posledních třech měsících roku 1765 nebo v prvních měsících roku následujícího, výsledků mikroskopického pozorování solného náletu stranu sodného ke kvalitativnímu určování této soli vůbec.¹⁰⁶⁾

Srovnáme-li toto Zauschnerovo novum ve vývoji chemické analýsy v Čechách s použitím mikroskopu v chemické analýze v měřítku evropském, pak zjistíme, že mezi tímto Zauschnerovým počinem a mezi prvním teoretickým zdůvodněním i praktickým použitím mikroskopu v chemické analýze, jež jsou spojeny s činností Michaila Vasiljeviče Lomonosova¹⁰⁷⁾, dále pak s použitím mikroskopu při kvalitativním určování krystalků cukru vyloučených ze šťávy cukrové řepy, jež uskutečnil Andreas Sigismund Marggraf¹⁰⁸⁾, pak zjistíme, že mezi Lomonosovem a Zauschnerem je mezidobí asi 21 let, mezi Zauschnerem a Marggrafem pak mezidobí asi 18 let. Zauschner však použil mikroskopu v chemické analýze jako student, a tedy lze vyslovit domněnku, že se přidržel těch postupů, které byly vlastní jeho učitelům, čili lze předpokládat, že na Karlově universitě byl již před Zauschnerem mikroskop v chemické analýze použit.

¹⁰³⁾ G. G. Lemmlajn-J. V. Cechnovicer: K istorii vznikovlenija mikrochimičeskogo analiza, v: Archiv istorii nauki i techniki IV, Leningrad 1934, str. 365 n.

¹⁰⁴⁾ Zauschner: l. c., §. LX, str. 159—160.

¹⁰⁵⁾ Zauschner: l. c., §. LXXIII, str. 177.

¹⁰⁶⁾ Vzorky minerálních vod odebíral Zauschner 25. září a 11. října 1765. Za předpokladu, že prováděl ihned rozboru, by Zauschnerova mikroskopická pozorování náletu mirabilitu bylo nutno datovat říjnem nebo listopadem tohoto roku. Je možné, že nejprve soli vydělil a pak, v Praze, je zkoumal. Tím se nám časové rozmezí Zauschnerova použití posunuje o 3 měsíce, tedy na prosinec 1765 a leden a únor 1766.

¹⁰⁷⁾ S. L. Sobol': Istorija mikroskopa i mikroskopičeskich issledovanij v Rossii v XVIII veke, Moskva-Leningrad 1949, str. 173n. Podle Menšutkina vznikla Lomonosova Dissertatio de actione menstruorum chymicorum in genere již v roce 1744; viz Sobol': c. d., str. 179.

¹⁰⁸⁾ Andreas Sigismund Marggraf: Chymische Versuche, Ostwalds Klassiker der exacten Wissenschaften No 159, Leipzig 1907. Viz též Meyer: c. d., str. 104.

Zauschner dále mohl znát Marggrafův spisek o získávání cukru ze šťavy cukrové řepy, protože spisy Marggrafovy byly u nás dobře známy a sám Zauschner je rovněž dobře znal. Konečně ani Lomonosova Dissertatio de actione menstruorum chymicorum in genere z roku 1747, dosvědčující, že její autor mikroskopu jako pomocného přístroje chemické analýsy často používal, prokazatelně u nás známá až roku 1772 v okruhu učitelů štiavnické hornické akademie, nemusela již dříve uniknout pozornosti našich učenců, neboť Nové komentáře petrohradské akademie věd, v nichž byla roku 1750 otištěna, byly u nás dobře známy, o čemž nás přesvědčují fondy tehdejších šlechtických knihoven. Tedy toto Zauschnerovo použití mikroskopu v chemické analýze nemusí být produktem jeho tvůrčího přístupu k metodám chemické analýsy.

Závěrem je možno říci, že Zauschner buď na konci roku 1765 nebo počátkem roku následujícího použil mikroskopu v chemické analýze jako pomocného prostředku při kvalitativním určování mirabilitu, vyděleného z minerálních vod tří pramenů později mariánskolázeňských. Vycházel z názoru, že krystalický tvar je jedním ze základních znaků „těles“ solí, a proto se pokoušel nalézt základní krystalický tvar mirabilitu jakožto důležitý pomocný znak kvalitativního určování této soli a při jeho hledání použil mikroskopu. Získal tím data, jež podle jeho soudu napomohla identifikovat nejen krystalky mirabilitu vydělené z minerální vody pramene Křížového, ale i stejnou sůl, vydělenou z pramene Ambrožova a Mariina. V těchto všech faktech se jasně odráží vzrůstající úroveň vědecké práce na Karlově universitě v šedesátých letech osmnáctého století v oblasti chemického výzkumu nerostných jedinců.¹⁰⁹⁾

Kvalitativní určení solí, obsažených v minerálních vodách dnešních Mariánských Lázní, jehož výsledky byly jistě i přes všechny nedostatky jak analytických metod, tak i teoretických premis výkladu značným pokrokem ve vědění o léčivých pramenech západočeských, nebylo jediným cílem Zauschnerova vědeckého úsilí. Druhým jeho cílem, jak již bylo řečeno, bylo kvantitativní stanovení obsahu jednotlivých kvalitativně určených solí v těchto minerálních vodách. Zauschner zaznamenal ve svém pojednání řadu údajů o množství vydělených solí, a není snadné najít za jeho údaji čísla, která by nám ukázala, jaké množství jakých pevných částic bylo tehdy v těchto minerálních vodách obsaženo. Pokusme se dojít k určitým závěrům o výsledcích kvantitativního zkoumání Zauschnerova.

Přepočítání Zauschnerových údajů je obtížný, avšak dovoluje dospět k výsledkům poměrně přesným. Zauschner totiž neudává jen celkovou váhu vydělených solí z celého vzorku, definovaného objemem 767 lékařských mírek, ale udává i váhu jednotlivých solí, obsažených v jeho objemové jednotce, a váhu solí, obsažených v jedné staročeské libře minerální vody. I když jeho přepočítání nemusí být přesné, přece nejspolehlivěji můžeme určit přesnost Zauschnerovy

¹⁰⁹⁾ Viz můj článek Zauschnerovo použití mikroskopu v chemické analýze, Zprávy komise pro dějiny přírodních, lékařských a technických věd ČSAV 1961, č. 6, str. 17–20.

analýsy právě z údajů posledních, z údajů množství solí, vydělených ze staročeské libry, jejíž váhu známe daleko přesněji než objem a váhu lékařské mírky. Jeho výsledky jsou pak vyjádřeny těmito čísly:

Váha vzorku 513,75 g					
Pramen Křížový		Pramen Mariin	Pramen Ambrožův		
1.	0,03 g	1.	0,31 g	1.	0,36 g
2.	1,24 g	2.	0,32 g	2.	0,29 g
3.	7,00 g	3.	0,10 g	3.	0,08 g
4.	0,62 g				
5.	1,16 g				
Celkem 10,05 g		0,73 g	0,73 g		
%	1,9	0,14	0,14		

Pokusíme-li se zjistit, jaké množství pevných součástí vyloučil Zauschner z litru jmenovaných vod minerálních, pak přepočteme dojdeme k těmto závěrům:

Pramen Křížový	Pramen Mariin	Pramen Ambrožův
19,23 g	1,28 g	1,28 g

Uvážíme-li, že Křížovka obsahuje dnes na litr 11,6 g až 13,7 g pevných součástí, pak Zauschnerův výsledek by znamenal, že mineralisace této vody byla koncem roku 1765 vyšší než dnes. Ambrožka obsahuje 3 g až 4,5 g pevných součástí na litr, to znamená, že v době, kdy Zauschner prováděl analýsy, by její mineralisace musela být značně nižší. Totéž lze říci o prosté kyselce pramene Mariina. Tyto závěry však nelze z Zauschnerových dat vyvodit. Lze říci jen to, že Zauschnerovo kvantitativní určení solí bylo nespolehlivé, že bylo slabinou jeho rozboru. Bylo ovlivněno nesprávnou metodikou pokusu (pracoval s obrovitými vzorky), nepřesným vážením, i tím, že analýsy prováděl v nelaboratorních podmínkách přímo na místě vývěru pramenů. Nepřesné výsledky rozboru jsou dány také tím, že Zauschner se v metodách kvantitativního určování chemických látek nedostal nad Hoffmanna. Jsou nesporně dokladem toho, že vydělování solí z přírodních roztoků sloužilo Zauschnerovi v první řadě k jejich kvalitativnímu určování, a teprve pak ke stanovení jejich váhy. Kvantitativní určování bylo u Zauschnera stále ještě ve stínu určování kvalitativního.

Zauschner nedovedl ani teoreticky vystihnout důsledky aktuálních společenských požadavků ve vztahu k metodice chemické práce, které tkvěly v tom, že v souladu s prvními soustavnými snahami o budování zdravotnických institucí bylo možno dostat vědecký výzkum v oblasti chemie na potřebnou úroveň jen tím, že chemie jako celek musela zdokonalit své metody na základě

metod fysiky a z tohoto spojení vytvořit systematické základy kvantitativně analytické chemie. Zauschner naopak vedl mezi chemií a fysikou jasnou dělicí čáru. Chemik má dle Zauschnera konat pokusy a pozorovat, ale nemá se pokoušet teoreticky vykládat to, co bylo pokusem zjištěno, to, co bylo pozorováno. Fysik má zase vykládat chemické jevy teoreticky, avšak jeho metody nemohou přispět ničím chemikovi, konajícímu pokusy. Chemik pozoruje, jak k tomu kterému chemickému jevu dochází, jaké jsou jeho výchozí podmínky, jaký jeho průběh, jaké výsledky. Fysik má pouze vykládat nejjobecnější příčiny chemických pokusů, má je obecně vykládat, aniž by je konkrétně studoval. Fysice Zauschner vymezil pouze oblast nejvšeobecnějších výkladů příčinnosti, chemii pak pouze oblast ryzí empirie. Tím vzniká u Zauschnera v chemii zřetelná hráz mezi teorií a praxí.¹¹⁰⁾ K tomu, aby Zauschner začal vědomě uplatňovat výsledky fysiky i v metodice chemického pokusu, bylo třeba, aby k práci chemika přistoupil jako fysik, aby dovolil fysice proniknout na pole chemické empirie, což by pro něj muselo znamenat provádění pokusů s uzavřenými chemickými soustavami, pozorovat a vysvětlovat váhové změny uvnitř těchto soustav, zkoumat jako fysik průběhy chemických reakcí v takových podmínkách, které by umožnily relativně nejpřesnější měření. A bezradnost, s níž Zauschner odmítl usilovat o empirické poznání v minerálních vodách obsaženého kyslíčnicku uhličitého, bezvýhradně se přikloniv ke starému pojetí plynů a odvolává se při tom na neřešenost problému, svědčí o tom, že měl ještě daleko k tomu, aby se dal do chemického výzkumu důsledně kvantitativně analytického. To byla základní příčina nepřesností výsledků jeho rozboru. Tedy kvantitativistická hlediska jeho analýsy se v ničem neliší od hledisek těch, na něž navazoval. A to bylo málo již v době, kdy plně zralý předpoklady pro novou etapu ve vývoji chemie. Nicolas Joseph Jacquin v Banské Štiavnici v roce 1769 dovedl již přesně měřit při svých pokusech. V téže době zahajoval

¹¹⁰⁾ Toto pojetí plyne z řady Zauschnerových formulací. Uvedme jednu z nich: „Ne quis roget hic a me: quae sit vis illa, qua ejusmodi corpora secum invicem in corpus unum abire conantur. Hoc enim non mei, sed Physici est officii explicare; an nimirum vis illa haec conans sit intrinseca, nec ne? Citra id Chemicus et Medicus suum sibi praefixum potest obtinere finem. Ad effectum chemicum et medicum parum conferet: sive cohaesio (attractione repulsioneve pro distantiarum varietate) nascatur ex viribus intrinsecis, sive extrinsecis, modo cohaesio haec inter corpora singularia in usum chemicum et medicum fieri experientia comprobetur. Mutuo eoque nexu intimo coire sulphur cum sale alcalino fixo expertus novit Chemicus, istoque medio desideratum ex antimonio crudo separari. Hunc adeptus non habet, quod ultra sollicitus quaerat: an sulphur cum sale alcalino fixo in unum concreverit per vim intrinsecam aut extrinsecam, per attractionem, repulsionem, vel aliter quomodocunque? Medicus ex Chemia praenovit in corporis humani partibus firmis cohaesionem ceteris paribus determinata aquae, olei, aliisque inter elementa terrestria interpositorum quantitate poni determinatam, variarique hac variata. Dum itaque in corporis humani vivis partibus firmis per cohaesionem (relate ad naturalem individui hujus nec alius symmetriam) nunc majorem minoremque, morbo praesente facto, ex signo pathognomico definit Medicus, quid absit ex hujus generis requisitis ad cohaesionem naturalem, aut adsit praeter ea cohaesionem hanc laedens, quidque proinde addendum sit, aut demendum, ut cohaesio naturalis restituatur, si fieri possit; his actis munere suo perfunctus est adeo, ut nihil sit, quod ei ut Medico porro agendum restet. Finem suum consecutus, quid ultra progrediretur, ni Physici munus iam susciperet?“ 1. c., str. 14—15.

Lavoisier svá zkoumání, vedoucí přímočaře k protiflogistonové interpretaci chemických jevů. A Michail V. Lomonosov v té době již dovedl důsledně uplatňovat metodiku fysikálního výzkumu při zkoumání chemických jevů. Zauschner ve své první práci nedovedl odrazit tyto nové dílčí kvality ve vývoji chemie a tedy jeho první práce v sobě obsahuje vše to, čeho bylo třeba, aby v době pozdější mohl zaujmout negativní stanovisko k tomu nejpokrokovějšímu, k čemu dospěla chemie na konci osmnáctého století.

Největším přínosem Zauschnerovy disertace byla tedy pregeologická charakteristika lokality vývěru minerálních vod a jeho kvalitativní analýsa. Nedostatkem, v té době již závažným, byla nepřipravenost prosazovat prvky kvantitativní analýsy, a z tohoto hlediska ustrnul Zauschner na úrovni lékařské chemie poloviny osmnáctého století.

Zauschnerova disertace měla v době svého vzniku i přes své negativní stránky nemalý význam. Byla dosud nejdůkladnější monografií, již odpověděla česká chemie na konkrétní problémy společenské praxe, prosazující se prostřednictvím snahy osvícenského státu o podpoření soupisu a průzkumu léčivých vod, vedoucí v konečné fázi k soustavnějšímu využití minerálních pramenů pro lékařské účely. Odrážela úroveň výuky přírodovědeckých oborů na lékařské fakultě University Karlovy a tím dosvědčovala nejen nadání posluchače, ale i vědeckou a pedagogickou vyspělost jejich učitelů, kteří dovedli svého žáka připravit tak, aby hned na počátku své vědecké dráhy podal cenný vklad v průzkum české přírody. Disertace Zauschnerova měla význam i proto, že po studii Scriniově byla dalším spisem, který poskytoval zainteresované vědecké veřejnosti možnost důkladněji se seznámit s prameny, základem to významných příštích našich lázní. I na základě jejího obsahu byly tyto prameny registrovány téměř ve všech soupisech minerálních vod, jež byly vydány v dalších desetiletích, čímž se takto nepřímou zvyšoval zájem společnosti té doby na léčebném využití těchto vod, a tedy od ní vede cesta k Janu Josefu Nehrovi, skutečnému lékařskému tvůrci a zakladateli Mariánských Lázní.

ZÁVĚR

V souvislosti se snahami rozvinout budování zdravotnických institucí se v prvních desetiletích druhé poloviny osmnáctého století v našich zemích a v celém Rakousku prudce rozvíjí společenský zájem o léčivé vody, projevující se v úsilí osvícenské tereziánské vlády podpořit soupis minerálních pramenů a zajistit — a to i materiálně — jejich chemický výzkum. Proto nastává nová epocha i v dějinách úšovických pramenů na panství tepelských premonstrátů, pramenů, kol nichž vyrostly počátkem následujícího století Mariánské Lázně. Dřívější doba je poznamenána pokusy o přímé využití těchto léčivých pramenů jak pro účely terapeutické tak i pro dobývání některých minerálních solí, jež tyto vody vynášejí na povrch země. Konec padesátých a první polovina šede-

sátých let je poznamenána úsilím vědecky stanovit jednotlivé minerální složky těchto vod a určit předpokládané jejich léčivé účinky. Zveřejnění výsledků tohoto vědeckého úsilí pak dále zvýšilo společenský zájem o využití těchto vod. Tím se otevřela nová etapa v dějinách úšovických pramenů, etapa přímé přípravy vzniku nové léčebné instituce v západních Čechách, etapa přípravy vzniku Mariánských Lázní.

Nejvýznamnějším produktem tohoto vědeckého úsilí po poznání úšovických pramenů byla v Praze roku 1766 tiskem vydaná doktorská disertace absolventa lékařské fakulty Karlovy university Jana Křitele Josefa Zauschnera (1737—1799) *De elementis et viribus medicis trium aquarum Teplensium*. Byla napsána nezávisle na výsledcích prvního vědeckého pojednání o úšovických pramenech, jež vydal roku 1760 profesor lékařské fakulty Karlovy university Jan Antonín Scrinici (1697—1773) pod názvem *Tractatus de fontibus soteriis Teplensibus*. V nejprůnosnější části Zauschnerovy disertace, jež je předmětem této studie, jsou shrnuty výsledky chemického rozboru minerálních vod tří úšovických pramenů, pramene Křížového, Mariina a Ambrožova.

K rozboru minerálních vod tří jmenovaných pramenů přistoupil Zauschner dokonale připraven. Podstatný podíl na tom měl profesor lékařské fakulty Jan Křitel Boháč. Výsledky Zauschnerovy disertace jsou skvělým důkazem pedagogických i vědeckých vlastností tohoto předního evropského učenice osmnáctého věku.

V disertaci citoval Zauschner spisy celkem 51 lékařů a chemiků. Znal řadu významných lékařských spisů sedmnáctého století. Znal spisy Jana Jesenia, Williama Harveye a iatromechaniků italských (Gian-Alfonse Borelliho) a anglických. Velkou pozornost věnoval výsledkům vědecké práce Albrechta Hallera (1708—1777). Zásadní význam pro Zauschnerovu erudici měly práce nejvýznačnějšího představitele osvícenských lékařských věd Hermanna Boerhaava (1668—1738) a jeho žáků, mezi nimi pak spisy v Rakousku působících Gerharda van Swieteny (1700—1772) a Antona de Haena (1704—1776). Encyklopedické chemické vědomosti si Zauschner rozšiřoval studiem Boerhaavovy učebnice chemie, v metodice analýsy minerálních vod se držel druhého nejvýznačnějšího představitele osvícenských lékařských věd Friedricha Hoffmanna (1660—1742). V teorii i metodice chemického zkoumání se Zauschner přiklonil k osvícenské lékařské a farmaceutické chemii, při čemž jen málo pozornosti věnoval anorganické chemii minerální, jež stála v čele chemického pokroku již na konci padesátých let osvícenského století. Zauschnerova orientace na Boerhaava a zvláště pak v metodice chemického rozboru přírodních minerálních roztoků na Friedricha Hoffmanna mohla být maximálně užitečná jen při zjišťování kvalit v léčivých vodách obsažených solí.

U Zauschnera je nové to, že si povšiml jako jeden z prvních i geologických podmínek vývěru zkoumaných minerálních vod. V provádění vlastní kvalitativní analýsy je u Zauschnera významné to, že při určování síranu sodného se

opřel o prohloubené poznání tvarů krystalků této soli, jakož dosáhl s pomocí mikroskopu. V Zauschnerově disertaci máme tak v českých poměrech zaznamenáno po prvé použití mikroskopu jako pomocného přístroje v kvalitativním rozboru, což nás přivádí k domněnce, že mikroskop mohl být použit již v chemické práci Zauschnerových učitelů.

Ze 767 lékařských mírek minerální vody pramene Křížového vydělil Zauschner celkem 5 solí: uhličitán železnatý, směs uhličitanu vápenatého a hořečnatého, síran sodný, chlorid sodný a uhličitán sodný; nedovedl vydělit ty sloučeniny, jež disociovány v tomto roztoku vytvářejí ionty K^+ , Mn^{2+} , Al^{3+} a HPO_4^{2-} . Ze stejného objemu minerální vody pramene Mariina pak vydělil směs uhličitanu vápenatého a hořečnatého, síran sodný a uhličitán sodný; nedovedl vydělit soli, jež v tomto roztoku vytvářejí ionty Cl^- . Ze vzorku o stejném objemu minerální vody pramene Ambrožova pak vydělil uhličitán železnatý, síran sodný a uhličitán sodný, avšak nedovedl vydělit sloučeniny, jež v tomto roztoku disociovány vytvářejí ionty K^+ , Mn^{2+} , Al^{3+} , Cl^- a HPO_4^{2-} . Tyto výsledky Zauschnerovy analýsy je nutno považovat za zdařilé. Výsledky Zauschnerovy kvantitativní analýsy nebyly zdařilé. Z minerální vody pramene Křížového vydělil ze vzorku o váze 513,75 g jen 10,05 g pevných součástí, ze vzorku o stejné váze vody pramene Mariina jen 0,73 g, z pramene Ambrožova rovněž jen 0,73 g ze vzorku o stejné váze. Základním cílem jeho rozboru bylo zjistit kvalitu obsažených solí. Kvantitativní analýsu nedovedl přesně provádět.

Zauschnerova chemická analýsa jako celek nemohla být plně rozvinuta proto, že Zauschner odmítl spojovat výsledky tehdejší fyziky s metodami chemické analýsy. Podle něj má fyzik pouze na obecně teoretickém podkladě vysvětlovat nejobecnější chemické jevy, kdežto chemik se má pouze empiricky zabývat zkoumáním minerálních jedinců. Tím vědomě oddělil fyzikální teorii i praxi od chemické empirie, což bylo závažnou překážkou jak rozvoje konkrétních analytických chemických metod tak i zábranou dalšího rozvíjení chemické teorie.

Zauschner dále vycházel z nesprávného flogistonického chápání vzduchu jako jednoduché látky vcelku inertní k chemickým reakcím, což mu zabránilo důsledně pracovat v chemickém analyse s uzavřenými soustavami látek. Proto se jeho kvantitativní analýsa musela zastavit na půli cesty. Přesto však kvantitativní zkoumání minerálních roztoků bylo u Zauschnera pokrokem, který nám ukazuje, že tehdejší chemie byla již připravena ke kupení takových poznatků, na jejichž základě bylo možno otrást a vyvrátit tehdy ještě převládající chemickou teorii, teorii flogistonu. Nedostatky chemického rozboru, které Zauschner nedokázal za celou svou vědeckou dráhu odstranit, se na sklonku jeho života musely v plné síle projevit v tom, že se postavil na obranu teoretických principů flogistonové chemie proti Lavoisierovu systému oxydační chemie.

Výsledky Zauschnerova chemického výzkumu povzbudily růst společenského zájmu o minerální prameny úšovické tak, že můžeme říci, že od Zauschnera vede přímá cesta k lékařskému zakladateli Mariánských Lázní, k Janu Josefu Nehrovi (1757—1820).

ИЗ ИСТОРИИ ИНТЕРЕСА НАУКИ К ЧЕШСКОЙ ПРИРОДЕ В КАРЛОВОМ УНИВЕРСИТЕТЕ В 18-ОМ ВЕКЕ

Анализ ушовицких минеральных вод, произведенный Цаушнером

Иосиф Гаубельт

Резюме

Труд Гаубельта посвящен анализу докторской диссертации Ивана Крестителя Цаушнера (1737—1799) *De elementis et viribus medicis trium aquarum Teplicensium*, в которой Цаушнер, ставший впоследствии выдающимся профессором пражского медицинского факультета, подытожил результаты химического анализа минеральных вод трех ушовицких источников, находящихся во владении тепельских префектур. Эта диссертация, изданная в печати в 1766 году и написанная независимо от результатов первого научного труда об ушовицких источниках, опубликованного в 1760 профессором медицинского факультета Яном Антонином Скринци (1697—1773) является выдающимся вкладом в научное усилие исследования минеральных вод, сопровождавшееся во второй половине 18-го века поволшебным интересом общества к лечебным водам, когда, особенно в конце пятидесятых и в первой половине шестидесятых годов, встречаемся с научными попытками открыть отдельные минеральные слагаемые и определить лечебное действия источников находящихся в имении тепельского монастыря.

Цаушнер приступил к анализу этих минеральных вод вооруженный замечательными знаниями более старой и современной медицинской и химической литературы (этот кругозор знаний автор приписывает педагогическим способностям учителя Цаушнера, профессора Яна Крестителя Богаче). В своей работе он цитирует произведения Есения, Вилиамса Гарвея, английских и итальянских ятромехаников. Значительное внимание посвятил работам Альбрехта Галлера (1708—1777) и трудам самого выдающегося представителя медицинских наук периода просвещения Германа Бюргера (1668—1738) и его учеников в Австрии (ван Свистен, Антон де Ген); в методике анализа минеральных вод он придерживался результатов Фридриха Гоффмана (1660—1742), а также просвещенческой и медицинской химии.

Ориентация Цаушнера на Бюргера, а особенно его ориентация в методике химического анализа естественных растворов на Фридриха Гоффмана могла быть максимально полезной лишь при определении качества солей, содержащихся в лечебных водах.

Новым у Цаушнера является то, что он одним из первых обратил внимание также на геологические условия родников исследуемых минеральных вод. В проведении самого качественного анализа у Цаушнера весьма

важным является то, что при определении сульфата натрия он руководствовался углублением познания форм кристаллов этой соли, чего достиг при помощи микроскопа. И, таким образом, в диссертации Цаушнера впервые встречаемся в чешской среде с употреблением микроскопа, как вспомогательного прибора при качественном анализе, и это нас наводит на мысль, что микроскоп мог быть употребляем уже при химической работе учителей Цаушнера.

Из 767 медицинских проб минеральной воды из источника Кржижовы Цаушнер выделил всего пять солей: карбонат железа, смесь известкового карбоната и карбоната магния, сульфат натрия, хлорид натрия и карбонат натрия; однако не смог выделить те химические соединения, которые в диссоциированном состоянии создают в растворе ионы K^+ , Mn^{2+} , Al^{3+} и HPO_4^{2-} . Из того же объема минеральной воды у источника Марии выделил смесь карбоната кальция и карбоната магния, сульфат натрия и карбонат натрия; не смог выделить солей, которые в данном растворе создают ионы K^+ , Mn^{2+} , Al^{3+} , Cl^- и HPO_4^{2-} . Эти результаты анализа Цаушнера необходимо считать удачными. Результаты его количественного анализа наоборот, не были удачными. Из минеральной воды источника Кржижовы он выделил из взятой пробы весом в 513,75 г лишь 10,05 г твердых частиц, из пробы воды того же веса из источника Марии лишь 0,73 г, из источника Амброжа также лишь 0,73 г. Основной целью его анализа было определение качества содержащихся солей. Но он не был в состоянии произвести точного количественного анализа. Химический анализ Цаушнера не мог быть основательно разработанным потому, что Цаушнер отказался соединить результаты современной физики с методом химического анализа.

Далее Цаушнер исходил из ошибочной флогистонной теории воздуха, считая его простым веществом, инертным к химическим реакциям, что мешало ему со всей последовательностью работать над химическим анализом с замкнутыми системами веществ. Несмотря на то, количественное исследование минеральных растворов Цаушнером можно назвать прогрессом, доказывающим, что современная химия была уже подготовлена к накоплению такого опыта, при помощи которого можно было потрясти и опровергнуть преобладающую еще в то время химическую теорию флогистона. Недостатки химического анализа, которые Цаушнер не сумел в течение всей своей научной деятельности устранить, на склоне его жизни с полной силой проявились в том, что он стал на защиту теоретических принципов флогистонной химии, против системы оксидации Лавуазье. Результаты химического исследования Цаушнера вызвали увеличение общественного интереса к минеральным ушовицким источникам. От Цаушнера ведет прямой путь к врачебному основателю Марианских Лазней Яну Иосифу Негру (1757—1820).

FROM THE HISTORY OF SCIENTIFIC INTEREST IN CZECH NATURE AT THE
CAROLINE UNIVERSITY IN THE 18TH CENTURY

Zauschner's analysis of the Ůšovice mineral waters

Josef Haubelt

Summary

Haubelt's paper deals with an analysis of the doctor's thesis of Jan Křtitel Josef Zauschner (1737—1799) „De elementis et viribus medicis trium aquarum Teplensium“, in which Zauschner, who was later to become an outstanding professor at the Prague medical faculty, summarised the results of the chemical analysis of the mineral waters of three springs at Ůšovice on the lands of the Premonstratensians in Teplá. This thesis, which was published in 1766 and written independently of the results of the first scientific paper on the Ůšovice springs published in 1760 by professor Jan Antonín Scrinzi (1697—1773) of the medical faculty, is an outstanding literary contribution to the scientific work on chemical research of mineral waters accompanying the interest in mineral waters with healing power that existed in the second half of the 18th century; especially at the end of the fifties and the beginning of the sixties attempts were being made at a scientific determination of the various mineral components and the healing power of the springs on the lands of the Teplá monastery.

Zauschner had perfect knowledge of older and contemporary medical and chemical literature when he began with the analysis of the above mentioned springs — the author of this paper attributes this knowledge to the pedagogic qualities of Zauschner's teacher, professor Jan Křtitel Boháč. Zauschner in his work quotes the writings of Jesenius, William Harvey, the English and Italian iatrochemists, pays considerable attention to the works of Albrecht Haller (1708—1777) and also to the writings of the most outstanding representative of enlightened medical science — to Hermann Boerhaave (1668—1738) and his pupils in Austria (van Svieten, Anton de Haen); in the analysis of mineral waters he used the results of Friedrich Hoffmann (1660—1742) as well as contemporary enlightened theories of chemistry and medical chemistry.

Zauschner's dependence on Boerhaave and especially in the chemical analysis of natural mineral solutions on Friedrich Hoffmann could be of maximum use to him only in the determination of the characteristics of salts present in the mineral waters.

But Zauschner is one of the first to notice the geological conditions under which the mineral waters reach the earth surface. It is important to note that when carrying out his own qualitative analysis Zauschner made use of his extensive findings on the shape of the crystals of sodium sulphate which he obtained through the use of a microscope. In Zauschner's thesis we find the first mention in Bohemia of the use of the microscope in qualitative analysis, which leads to the conjecture that the microscope might have been used already in the chemical works of Zauschner's teachers.

From 767 medical collections of mineral water from the “Cross” Spring Zauschner determined a total of 5 salts: ferrous carbonate, a mixture of calcium and magnesium carbonate, sodium sulphate, sodium chloride and sodium carbonate; he did not succeed in determining the compound, which dissociated

in this solution form ions K^+ , Mn^{2+} , Al^{3+} , and HPO_4^{2-} . From the same volume of mineral water from the “Mary” Spring he determined a mixture of calcium and magnesium carbonate, which forms ion Cl^- in this solution. From a sample of the same volume from the Ambrosius Spring he determined ferrous carbonate and sodium sulphate, but he could not determine the compounds which dissociated in this solution form ions K^+ , Mn^{2+} , Al^{3+} , Cl^- and HPO_4^{2-} . The results of Zauschner's analysis must be regarded as successful. The results of his quantitative analysis were not. In a sample of mineral water from the Cross Spring, weight 513,75 g, he determined only 10,05 g of solids; in a sample of the same weight from the Mary Spring only 0,73 g and in a sample from the Ambrosius spring also only 0,73 g. The main aim of his analysis was to determine the characteristics of the salts present in the water. He was not capable of carrying out an exact quantitative analysis.

Zauschner further set out from the erroneous theory of phlogiston which regards air as a simple substance, on the whole inert to chemical reactions, which prevented him from working consistently during a chemical analysis with properly isolated material. Nevertheless his quantitative investigation of mineral solutions was a step forward which clearly indicates that chemistry at that time was ready to assemble such findings on the basis of which the generally accepted chemical theory of the time — the theory of phlogiston — could be weakened and eventually refuted. The shortcomings in his chemical analysis which Zauschner did not manage to eliminate throughout his scientific carrier became fully apparent towards the end of his life when he defended the theoretic principles of phlogistonian chemistry against Lavoisier's system of oxidation chemistry. The results of Zauschner's chemical investigations encouraged an increase of the general interest in mineral springs. A straight line leads from Zauschner directly to Josef Nehr, (1757—1820), the medical founder of Mariánské Lázně.

PRAŽSKÁ UNIVERSITNÍ LÉTA DR. RUDOLFA TAXISE

ПРАЖСКИЕ УНИВЕРСИТЕТСКИЕ ГОДЫ Д-РА РУДОЛЬФА ТАКСИСА

DR. RUDOLF TAXIS AT THE PRAGUE UNIVERSITY

JIŘÍ CVETLER

Podobně jako byl pohnutý téměř celý život dr. Rudolfa Taxise, byla rušná i jeho mladá léta.¹⁾ Jako student malostranského gymnasia v Praze dal se zařadit do kohorty gymnasistů ve studentské legii r. 1848,²⁾ a i když nezanedbával studium práv, na které se dal r. 1851 zapsat na pražské universitě,³⁾ zúčastnil se s mladistvým zápalem společenského a národního ruchu let padesátých minulého století, jakkoli dušeného těžkým příkrovem bachovského absolutismu.⁴⁾ Málo bylo tehdy těch, kdo si troufali zvedat hlavu proti rakouskému

¹⁾ Kromě příležitostně, byl původní a cenné menší práce Vladimíra Zapletala: JUDr. Rudolf kníže Thurn-Taxis, Brno 1933, 82 strany, nenašel dosud tento muž, tak významný pro naše politické i kulturní dějiny šedesátých let minulého století, životopisec. Lety šedesátými se zabývala diplomová práce Zdenka Šikla, jejíž trest byla publikována pod názvem „Úloha JUDr. Rudolfa knížete Thurn-Taxis v národním a politickém životě na počátku šedesátých let minulého století“ v Zápiskách katedry čsl. dějin a archivního studia II — 1957, Karlova universita, fil.-hist. fakulta, str. 107—110. A přece ukazují studie těch, kdo se o Taxisovi zmiňují i jen na okraji jiných souvislostí, jak mnohostranný byl zásah této výjimečné osobnosti do českého života, zejména mezi lety 1863 až 1866, kdy Taxis spolu s Fričem hráli odvažnou hru o osudy českých zemí. Málo bylo stránek českého života, kam Taxis nezasáhl. Nazývali ho „prvním českým rolníkem“, byl zakladatelem pražského zpěváckého spolku „Hlahol“, štědrým podporovatelem hudby vůbec, spoluzakladatelem pražského „Sokola“, prvního českého odborného časopisu „Právník“, založil a financoval opoziční list „Boleslavan“ i jiné, po boku Smetanově bil se o české Národní divadlo, podporoval Němcovou, Sabinu i jiné. Nebylo tehdy počínů, aby za ním nestál, když ničím jiným, tedy aspoň svým jménem a finanční pomocí — a ta byla v našich poměrech let šedesátých dvojnásob důležitá. Jde o věci známé a tak významné, že v některých souvislostech uvádí Rudolfa Taxise i maketa Přehledu čsl. dějin, díl II, sv. 1 (1960) str. 226—228, 409, 410.

²⁾ Srov. Životopisný nástin z 19. XI. 1903, Drážďany-Trachau, Taxisem podepsaný, v Literárním archivu Nár. Musea v Praze (dále jen LANM), sign. Varia 18 F 27. Jeho pracovníkům, zejména dr. F. S. Bařhovi a Haně Podzemské, děkuji i zde za účinnou pomoc.

³⁾ Srov. životní běh, přiložený k žádosti za promoci, podané Taxisem profesorskému sboru právnické fakulty 25. XI. 1857, zn. „Senát 1858 č. 330“ v archivu University Karlovy (dále AUK). Jeho pracovníkům, zejména dr. M. Trucovi, děkuji i zde za pomoc.

⁴⁾ Zlým duchem režimu nebyl ani tolik jeho titulní „hrdina“, dr. Alexander Bach, jako Johann Kempen von Fichtenstamm, šéf Nejvyššího policejního úřadu, člen ministerské konference, odpovědný toliko císaři. Srov. Josef Volf: K Bachovu absolutismu v revui „Parlament“

policejnímu státu, který stíhal i pro činy dávno amnestované nebo neprokázané a pronásledoval své oběti všemi prostředky,⁵⁾ niče bezohledně jejich existence. Tím pozoruhodnější je tehdejší opoziční a protistátní a vlastenecké vystupování mladistvého Rudolfa Taxise, příslušníka jednoho z nejužší postavených rodů evropské aristokracie, knížecí rodiny Thurnů a Taxisů, spřízněné se samým rakouským císařem.⁶⁾

Z pramenů, které autor tohoto článku shromáždil pro poznání *studentských* let Rudolfa Taxise *vůbec*, uveřejňuje zde pouze to, co má vztah k *pražské universitě* a k společenskému životu tehdejších jejích studentů a profesorů. Zůstávají tedy stranou léta, která Taxis strávil jako gymnasista, dále jeho studijní pobyt na universitě v Heidelbergu (1854 a 1855), jeho prázdninové cesty do zahraničí (r. 1853 do Německa severního a r. 1854 do jižního a do Švýcar), jakož i jeho styky s jinými než studentskými kruhy.

I.

STUDIUM PRÁV NA PRAŽSKÉ UNIVERSITĚ V PADESÁTÝCH LETECH 19. STOLETÍ

Složiv maturitu, dal se Rudolf Taxis v říjnu 1851 zapsat na právnické fakultě pražské university a absolvoval právnická studia letním semestrem r. 1855.⁷⁾ Promován byl však až koncem r. 1857, takže jeho právnické studium je rozloženo téměř do celých let padesátých minulého století, a jeho *celkový* obraz lze shrnout v povšechné vylíčení pražského právnického studia té doby.

Nic tak dobře nevystihuje poměr veřejné moci, t. j. absolutní habsburské monarchie předbřeznové k vědění, jako výrok jejího představitele, císaře Františka I.: „Já nepotřebuji učenců, nýbrž hodné, řádné občany.“⁸⁾ V žádném oboru nebyla tato zásada uplatněna tak dokonale, jako na právnických fakultách. Bylo sice ve Vídni i v Praze několik mužů, kteří vedli nerovný boj s censu-

2 (1922/23) str. 255—261. O „persekuci demokratického a národního hnutí za bachovského absolutismu“ viz nejnověji Jaroslav Purš: K případu Karla Sabiny, 1959, str. 16—22 a týž v maketě Přehledu čsl. dějin, 1960, str. 142—148 a 153—155. Pod Kempenovým policejním dozorem byli i ministři, srov. *J. Goll*: Rozdělení pražské university, 1908, str. 7 a *Ant. Grund*: Karel Jaromír Erben, 1935, str. 108.

⁵⁾ Srv. osudy manželů Josefa a Boženy Němcových v dokladech, uspořádaných *M. Novotným*: Život Boženy Němcové, V. a VI. a „Přehled našinců v posledním desetiletí protizákonně pronásledovaných“ v článku *J. V. Friče*: Co se nám dělo těch posledních dvanáct let ve Fričově Čechu, 1861, otištěném v jeho Spisech, I (1956) str. 190—205, dále i *J. Volf*: Za vlády policejního ministra Kempena; Osvěta 49 (1919) str. 513 násl. a 606 ns.

⁶⁾ Rakouská císařovna Alžběta byla rodem bavorská princezna a byla příbuzná bavorské (řezenské) větve Thurn-Taxisů.

⁷⁾ Srov. životní běh, pozn. 3.

⁸⁾ „Ich brauche keine Gelehrten, sondern brave rechtschaffene Bürger.“ *Augsburger Allgemeine Zeitung*, 1821, str. 152, cit. podle *Paula Molische*: Die deutschen Hochschulen in Oesterreich und die politisch-nationale Entwicklung nach dem Jahre 1848. (1922) str. 11.

rou o uplatnění některých relativně pokrokových myšlenek ve svých spisech a učebnicích,⁹⁾ ale zásadně „občanský zákoník a právní filosofie představovaly celou látku právnické literatury, která byla uveřejněna v Rakousku v době od 1810 do 1848... Právní bádání zakršovalo, jak to v absolutním státě bez svobody tisku ani jinak nebylo možné“¹⁰⁾.

Profesorům byly předepsány určité učebnice, ze kterých směli přednášet, přesněji číst, a chtěli-li použít vlastních poznatků, musili je předložit k povolení, aby je mohli vykládat. Vůbec bylo hlavní myšlenkou předbřeznové právnické výchovy, spočívající na studijním řádu z r. 1810, že „má se jen tomu vyučovat, co absolvent práv může potřebovat pro své praktické účely, jmenovitě pro rakouskou státní službu.“¹¹⁾

Stejně jako zvláštní úřady, studijní ředitelé, dohlíželi na profesory, ustanovené bez habilitace, zásadně ze suplujících asistentů na základě konkursu, tak dozíraly na studenty, a to nejen na jejich chování, mravní či politické, nýbrž i na jejich studijní prospěch, úřady *policejní*. Jako byly profesorům předepsány určité učebnice, tak byly studujícím stanoveny pevné studijní plány jak co do předmětů, jež měli poslouchat, tak co do zkoušek a času, ve kterém se jim měli podrobit. Konaly se zpravidla koncem každého pololetí.

Není divu, že tyto omezivé předpisy, jimž podobné, i když ne v té míře, platily i v jiných státech, kde se na universitách vyučovalo německy, budily odpor studentů — ojedinele i profesorů — a tento odpor dostal živnou půdu v únorové revoluci r. 1848. Proti zásadám absolutismu bouřil manifest studentského parlamentu v Eisenachu o letnicích r. 1848, v němž se mimo jiné hlásalo, že „*revoluce* tohoto roku otřásl nejhlubšími základy všech stavů, také našeho (roz. studentského); *revoluce je matkou naší studentské reformy*...“¹²⁾

Základní požadavky této *studijní reformy* byly v celé střední Evropě stejně a čteme je také v peticích, které podávali pražští studenti nadřízeným úřadům a přímo císaři.¹³⁾ Byly v podstatě uznány, a svoboda vyučování a učení, zaručená zásadně císařem a rozvedená v podrobnostech různými výnosy úřadů, zejména nově zřízeného ministerstva vyučování, zůstala i za bachovského absolutismu jakýmsi palladiem rakouského vysokého školství.¹⁴⁾ Definitivně

⁹⁾ Byli to zejména v Praze Georg Norbert Schnabel (o něm viz dále str. 105) a Franz X. Schneider, tento zejména uplatňováním myšlenky horní svobody proti státu, sr. jeho *Eine biographische Skizze herausgegeben aus Anlassung seines 50jährigen Doctors-Jubiläums* 18. Mai 1882, str. 4.

¹⁰⁾ *Gustav Strakosch-Grassmann*: Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens, 1905, str. 146.

¹¹⁾ *Pfaff — Hoffmann*: Commentar zum österreichischen allgemeinen Gesetzbuch, 1877, I. Band, 1. Abt. str. 39. K předbřeznovým poměrům na pražské právnické fakultě srov. zejména *Jiří Klabouch*: Osvícenské právní nauky v českých zemích, 1958.

¹²⁾ *Paul Ssymank*: Das deutsche Studententum von 1750 bis zur Gegenwart, 1910, str. 229/30.

¹³⁾ Viz např. *Karel Kazbuda*: České hnutí r. 1848 (1929), str. 77, 83 i jinde. Starší přehled má *Josef Alexander Helfert*: Veliká reforma studií; Osvěta 25 (1895) str. 300—303.

¹⁴⁾ *Molisch*: Hochschulen, str. 13, zdůrazňuje, že kdežto v celém ostatním životě nastal posylvestrovských patentech r. 1851 návrat k absolutismu, pokračovalo se v universitní re-

byla zakotvena v §u 1. disciplinárního řádu z 13. X. 1849, jenž ukládal akademickým úřadům „účinně ochraňovat svobodu akademického vyučování a života v souhlasu s účelem universit, který především spočívá v pěstování pravé vědeckosti a opravdového vzdělání charakteru“. Pokud jde o ony akademické úřady, měl zákon o (prozatímní) organizaci akademických úřadů z 30. IX. 1949 č. 401 ř. z. o pražské universitě zvláštní ustanovení. Prohlašovala se jimi za pospolitost (Gemeinschaft) složenou ze sboru učitelského, sboru doktorského a z imatrikulovaných studentů. To platilo i o jednotlivých fakultách. Nad vyučováním a chováním učitelů i studentů bděl rektor, volený na rok.

Obecné nařízení o studiu na třech světských fakultách¹⁵⁾ provádělo zásadu o svobodě vyučování a učení těmito hlavními body:

a) návštěva zahraničních universit se dovoluje a započítává jakoby domácí studium,¹⁶⁾

b) k připuštění ke zkouškám doktorským a státním nutno prokázat návštěvu university po určitou dobu, z níž aspoň část musí být v tuzemsku,

c) studující požívají svobody učení, tzn. volí si libovolně studijní obory, dobu i učitele; dosud přípustné soukromé studium se ruší.

Záleželo mnoho na tom, jak tyto a jiné předpisy, jimiž měla být universita vůbec¹⁷⁾ a zejména právnická fakulta zmodernizována, budou prováděny. Paradoxní zjev, že zákonodárné akty, zrozené za revoluce, měly uvádět v život úřady působící ve zcela jiných poměrech, za absolutismu, lze pozorovat i na některých dokladech, o něž je opřena tato studie. Vyžadovalo mnoho mužnosti, síly, trpělivosti i taktu, chtěly-li úřady, povolané k provádění předpisů, ať to byl rektor, ať místodržitel, ať sám ministr vyučování, uhájit je naproti policii. Ta se stala od zřízení Nejvyššího úřadu policejního (1852) druhou mocností ve státě vedle vlády a souvisí s tím, že ministr Thun se vyjádřil, že není všemocný, a to ani ne v ministerstvu, jehož byl šéfem.¹⁸⁾

Krátký čas na počátku padesátých let vládla skutečně na pražské právnické fakultě — podobně jako ve Vídni — svoboda učení v mezích zmíněných zásad a předpisů prováděcích, ale brzy došlo ke dvěma zásahům do ní. Jeden

byl povlovný a nenápadný, ale tím nebezpečnější. Víme, že předběžnové právnické studium nebylo v Rakousku nic jiného než bezduché komentování zákonů, především občanského zákoníku, a vymyšlení nových podrobností, jimiž by se mohl doplnit systém přirozeného práva. Toto dědictví Josefské doby spěchal absolutismus padesátých let nahradit jiným směrem, právní školou historickou. Její vynikající představitelé, jak je z německých universit volal do Prahy Thun, resp. jeho referent pro právnické fakulty, Eduard Tomaschek,¹⁹⁾ ať romanisté Schwanert a Chambon, ať kanonista a germanista Schulte, plnili povolaně úkol seznamovat posluchače také s něčím jiným, než s tím, čeho budou mít zapotřebí jako státní úředníci. Ale postupně stále větší zdůrazňování historických disciplin²⁰⁾ mělo vážnou tendenci politickou, a šlo ruku v ruce s převládáním konservativních a posléze zcela reakčních záměrů, jak je projevovala vláda i zástupce školství v ní, hrabě Lev Thun. Podle jejich přání, jak je formuloval Thun v řeči v aule vídeňské university, měl „právní vědu nadále pronikat historický i náboženský duch, a měl být konečně opuštěn státu nebezpečný směr osmnáctého století, epochy osvícenectví (Aufklärerei) a racionalismu.“²¹⁾

Ačkoli na papíře byl i na právnických a státovědeckých fakultách prohlášen výhost tendenčnímu vyučování ve smyslu vládním, a deklarována zásada, že bádání profesorů a studium posluchačů je odděleno od politického zasahování (sr. § 1 disciplinárního řádu, str. 104), a ačkoli profesori sami se zpravidla bránili vědomě se propůjčit za nástroje jiných cílů než vědeckých nebo pedagogických, přece jen volky nevolky sloužili politickému reakčnímu režimu Bachovu. Formálně podařilo se ovšem ubránit některé vymoženosti svobody vyučovací, jako volnost učitelů v používání učebnic,²²⁾ nebo zabránit zavedení některých reakčních institucí, jako studijních ředitelů.²³⁾

Pražská právnická fakulta poskytovala v předběžnové době s výjimkou snad dvou učitelů²⁴⁾ tristní obraz školy degradované držiteli moci na pouhou přípravku pro státní úředníky. Z profesorů zejména Schnabel, zdatný odborník, byl znám svými svobodomyšlnými názory, jež se opět pokoušel uplatnit

¹⁹⁾ Srov. *Strakosch-Grassmann*, str. 190.

²⁰⁾ Došlo k tomu zejména změnou studijního a zkušebního řádu při reformě podle nařízení z 2. X. 1855 č. 172 ř. z. K historickoprávní škole sr. např. Erik Wolf: *Grosse Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte* (1944) str. 487—490, 499—500.

²¹⁾ Cituji podle *Strakosch-Grassmanna*, str. 191, 192, kde podrobnosti. Srov. též J. V. Frič, v článku uv. v pozn. 5, str. 195: „O universitě daro mluvit. Všechny vědy měly být prodchnuty rakousko-katolickým duchem.“

²²⁾ Protokol ministerské rady z 26. XI. 1853, cit. podle *Molische*, str. 15 pozn. 8.

²³⁾ *Molisch*, str. 19, 20.

²⁴⁾ Byli to *Georg Norbert Schnabel* a Franz X. Schneider. Schnabel se narodil v Bezdruzičích 31. III. 1791, zemřel v Praze 22. X. 1857. Již 1817 byl řádným profesorem statistiky v Praze, od 1835 práva přirozeného, státního, mezinárodního a trestního. Jako profesor působil 40 let. Již druhý svazek jeho prvního většího spisu byl zakázán předběžnovou censurou. Jeho spisy ze statistiky, tehdy nového vědního oboru, měly evropskou pověst. Přesto přešel na jinou stolicí, kde mu nehrozily opět konflikty s censurou a politickou vrchností. Srov. *Hugelmann* v *Allgemeine deutsche Biographie* (dále jen ADB) sv. 32 str. 73—76, *Wurzbach*: *Biograph. Lexikon*, sv. 31, toto heslo.

formě, započaté r. 1848, bez přerušení. Naproti tomu soudí *Strakosch-Grassmann*, str. 248, že kdyby ministr vyučování Thun nebyl býval poután poměrem osobní piety k tvůrci reformy, Fr. Exnerovi, svému učiteli, nebyl by jistě pokračoval v studijní reformě, zrozené v revolučním roce 1848. Jakkoli různě možno soudit o vývojových obdobích Thunovy složité, impulsivní a více citové než rozumové osobnosti, aspoň do konkordátu z r. 1855 dlužno mu přiznat, že v ministerské konferenci i mimo ní se zasazoval o některé důsledky zásady svobody vyučování a učení, a to proti vysokému klérem i proti přání samého císaře. Doklady u *Molische*, str. 15, 19, 20. Po odevzdání rukopisu jsem četl: *Hans Lentze*, *Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein*, Wien 1962, 372 s.

¹⁵⁾ Nejvyšší rozhodnutí z 11. X. 1849.

¹⁶⁾ Tím byl zrušen starší předpis, podle něhož se takové studium neuznávalo.

¹⁷⁾ Došlo zejména k úplné změně filosofické fakulty, dříve pouhé přípravy k jinému vysokoškolskému studiu, která však nyní měla jako rovnocenná s tímto, vychovávat středoškolské učitele, jejichž dosavadní vzdělání bylo nahodilé a obsazování míst záviselo na konkursu.

¹⁸⁾ Thun V. V. Tomkovi 9. V. 1858, cit. *Tomkem* v jeho *Pamětech*, I, str. 428.

i tiskem, sváděje zápasy s censurou knih i s politickou vrchností. V naší době byl to již jen „starý dobromyslný pán, jenž přednášel nejvýš nudně, resp. předčítal.“²⁵⁾

K prvnímu oživení stojatých vod na právech v Praze došlo koncem r. 1849 a počátkem let padesátých. Příspěly k tomu poměry na obou polských univerzitách, v Krakově a ve Lvově. Jagellonská universita poté co Rakousko anektovalo krakovskou republiku (1846), měla být „porakouštěna“ a proto rakouská vláda na ní ustanovila r. 1847 řadu profesorů, na právnické fakultě i Čechy Helferta a Jonáka a Němce z Čech, Makowiczku. Podobný cíl sledovalo jmenování Čechů Chluppa a Tuna na lvovské universitě. Když později byla polština stanovena jako výlučný jazyk vyučovací na polských univerzitách, opustili zmínění „austriaci“ Krakov a Lvov, a kromě Helferta, jenž byl ustanoven v ministerstvu vyučování, byli jmenováni profesory v Praze.²⁶⁾ Nejprve byl povolán Jan Chlupp (10. XI. 1849) na nově založenou stolicí finančního zákonodárství, počátkem r. 1850 ustanoveni Leopold Hasner jako profesor právní filosofie, J. N. Schier pro rakouské správní právo a E. Jonák pro statistiku. Koncem roku (4. XII. 1850) byl jmenován dosavadní pražský učitel F. X. Schneider řádným profesorem rakouského občanského práva.²⁷⁾ K těmto profesorům nutno ještě přičíst z domácích sil Michaela T. Kastla, jenž od r. 1850 suploval církevní právo, a ostatní učitele, z nichž nás zajímají Dr. Josef Frič a Dr. Vendelín Grünwald.

Tito přišli, celkem mladí učitelé, kteří zpravidla studovali nebo dokonce započali svou učitelskou dráhu ve Vídni (Jonák, Tuna, Hasner, u vídeňské prokuratury sloužil též Grünwald), a z nichž někteří spatřili i kus jiného, polského světa, přinesli na pražskou fakultu jisté oživení a nové myšlenky. Jan Mořic Chlupp, který již r. 1835 suploval v Praze stolicí přirozeného, státního a mezinárodního práva,²⁸⁾ přišel přednášet předmět, který se stal zkušebním při nově zavedených státních zkouškách, právo finanční, a přednášel je — později (po Jonákovi) spolu se statistikou — až do r. 1871, kdy šel do výslužby.²⁹⁾ Chlupp byl sice Čech,³⁰⁾ ale teprve od r. 1863 troufal si přednášet také česky. Eberhard Antonín Jonák,³¹⁾ absolvent vídeňské a pražské fakulty, byl muž značného formátu a rozhledu. Nabyl ho v sídelním městě jako vycho-

²⁵⁾ A. O. *Zeithammer* v článku „Aus jungen Jahren“ (dále jen „Jahre“), uveř. poprvé v deníku „Union“ v květnu 1915 a přístupném v soukr. tisku v *Zeithammerově* pozůstalosti v LANM č. 38 B 7 č. 163/49, str. 11.

²⁶⁾ Podle *Helferta*: Veliká reforma, str. 513, 521.

²⁷⁾ Sborník „Die deutsche Karl-Ferdinands-Universität in Prag unter der Regierung seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I.“ (1899), dále jen „Universität“, str. 10, 11.

²⁸⁾ *Universität*, str. 126.

²⁹⁾ Tamže, str. 132, 143, 146.

³⁰⁾ Narodil se ve Vysokém Chlumci u Sedlčan 22. XI. 1801, promoval v Praze, působil ve Lvově od 1837 do 1850 jako profesor finančních zákonů a statistiky. Zemřel v Praze 1876. Jeho systematická příručka přímých daní dočkala se několika vydání. Srov. Riegrův SN, toto heslo.

³¹⁾ Narodil se v Křinci u Nymburka 12. IV. 1820, zemřel v Praze 11. X. 1879. Byl členem kroměřížského sněmu. Srov. Riegrův SN t. h. a *Universität*, str. 140, 146.

vatel v rodině slavného orientalisty Josefa Hammra-Purgstalla i jako úředník dvorní prokuratury a později četnými cestami. Věnoval se politické ekonomii, statistice a vůbec politickým vědám. Přednášel o nich již ve Vídni, krátce i v Krakově, odkud byl jmenován r. 1849 mimořádným a r. 1860 řádným profesorem oněch oborů (statistiky a politických věd) v Praze. Byl znám svým bezvadným zevnějškem a českým posluchačům byl milý i proto, že se zúčastnil českého kulturního života,³²⁾ chudým studentům nadto organizováním akce bezplatných obědů. Ve svých názorech na práci podléhal plně liberalistickým tendencím té doby.³³⁾ Také Tuna byl Čech.³⁴⁾ Učil v Praze civilnímu řízení, obchodnímu a směnečnému i lennímu právu od r. 1852 až do své smrti, 20. XI. 1862. Krátce předtím byl i rektorem. Mezi posluchači se těšil veliké oblibě a své jmění věnoval nadaci pro nemajetné posluchače práv.³⁵⁾

Zbývající dva členové posily, které se dostalo pražské fakultě, byli Němci, Leopold Hasner a Johann Nep. Schier. Schier byl velmi pochybným ziskem, jak vzhledem k své osobě, tak k svým vědním oborům. V krátké době ústavnosti (1849—1851) četl Schier o rakouském ústavním právu, a pak nezbylo než přednášet jen o rakouském správním právu. V době od r. 1855 přednášel o právu Německého spolku, což souviselo se zápasem Rakouska s Pruskem o prvenství v něm. Tyto neoblíbené přednášky ukončila válka r. 1866, ale s obnovením ústavnosti r. 1861 ožily Schierovy výklady o právu ústavním. Uvádím to zde jako ukázkou, jak politická situace působí na právnické fakulty. Schier, muž značných jinak vědomostí, nedovedl ani nic kloudně napsat, ani poutavě přednášet. Nemohl proto, pokud šlo o církevní právo, pomýšlet na soutěž s Schultem.³⁶⁾ Hasner³⁷⁾ naproti tomu byl osobností vynikající a přesahoval svým temperamentem i schopnostmi formát vysokoškolského profesora. Rozpoznal to již r. 1848 Lev Thun, tehdy místopředseda v Čechách, když Hasnera pověřil redigováním vládních novin „Prager Zeitung“, a jenž ho jako potomní ministr vyučování za služby tím prokazané, ale také v uznání skutečných kvalit, jmenoval r. 1849 profesorem právní filosofie v Praze. Sotva však uplynuly dva roky, uvolnila se stolice politické ekonomie, a Hasner ji neváhal přijmout, zase z rukou Thunových. Proto i jako právního filosofa i v této disciplíně poznal jej v padesátých letech i Taxis. Měl v ní ovšem brzy vyni-

³²⁾ Sr. *Zeithammer*: Jahre, str. 11. Roku 1850 přednášel i česky o národním hospodářství, srov. *Jan Kapras*: Právní dějiny země koruny české, I, 1913, str. 145.

³³⁾ Viz *Václav Vaněček*: České právnictví za kapitalismu (1953) str. 31/32.

³⁴⁾ *František Eduard Tuna* se narodil v Bohdalově na Moravě 12. V. 1800, studoval a promoval ve Vídni. Po mnohaleté činnosti praktické byl jmenován profesorem ve Lvově. V lednu 1850 byl původně ustanoven státním zástupcem v Brně, ale 5. VIII. 1852 zase profesorem a to v Praze, kde učil hlavně soudnímu procesu. Srov. Ottův SN t. h.

³⁵⁾ Srov. *Universität*, str. 123.

³⁶⁾ Podle *Universität*, str. 132/133.

³⁷⁾ *Leopold Hasner* z Arthy, nar. v Praze 15. III. 1818, tam i studoval, ale promoval ve Vídni. Zemřel 5. VI. 1891 v Ischlu. V mládí se hodně stýkal s Čechy, zvláště s Václavem Štulcem. Uměl česky a 1861 byl Čechy i Němci společně volen v Praze za poslance do českého zemského sněmu.

kající soutěž, Petra Mischlera. Ale poněvadž Mischler byl duch více praktický a dbal hlavně o ekonomickou politiku, neztrácel Hasner, spíše teoretik, vedle něho svého postavení. Hasner jako přednášeč „překypoval proudem řeči, byl hlubokomyslný, nesnadno srozumitelný“.³⁸⁾ Jeho politické schopnosti jej uzpůsobily k dalším úlohám, které hrál v rakouském veřejném životě.³⁹⁾

K vyšší úrovni a lepší pověsti pražské právnické fakulty přispělo však více povolávání vynikajících vědců z ciziny, arci německé. V té věci počínalo si ministerstvo velkoryse, ačkoli přitom zůstávala univerzitní autonomie na papíře. „Celá řada stolic byla obsazena, aniž se mělo zato, že stojí za námahu otázet se na to profesorského sboru, jenž se o obsazení dověděl teprve, když to stálo ve Wiener Zeitung.“⁴⁰⁾ Toto opomíjení profesorského sboru, i když byli do Prahy vesměs povoláni vědci, jejichž postavení na fakultě se opíralo o vlastní autoritu literární i pedagogickou, nemohlo přispívat k tomu, aby se v něm noví členové cítili dobře,⁴¹⁾ a proto vítali příležitost Prahu opustit.⁴²⁾ Avšak i těch popřípadě jen několik let, kdy tito mužové tam působili, nezůstalo beze stop v tehdejších posluchačích, a proto se sluší říci o nich několik slov.

První ze zahraničních profesorů byl Hermann August Schwanert,⁴³⁾ který sotva dvacetiosmiletý, byl povolán r. 1851 jako mimořádný profesor římského práva. Ač stoupenec historické školy, dovedl vhodně spojit teorii s praktickými poznatky, jichž nabyl v advokátní praxi. O jeho poměru k Taxisovi ještě uslyšíme. Za Schwanertova nástupce byl r. 1853 povolán Eduard Chambon,⁴⁴⁾ a to přímo jako řádný profesor. Chambona, který již v dvaceti sedmi letech byl mimořádným profesorem v Jeně, předcházela pověst vynikajícího učenice a vzácného pedagoga. Zplna se potvrdila v Praze, kde během čtyřletého působení, z něhož ho odvolala smrt, „známostí svého předmětu, plynoucí přednáškou a zvláště příjemným chováním zjednal si přízeň vzneše-

³⁸⁾ *Zeithammer*: Jahre, str. 11. Svědčí o tom též jeho přednášky „Philosophie des Rechtes“ jejichž tresť ve formě otázek a odpovědí zachytil Taxis; nyní v AUK.

³⁹⁾ Z Prahy odešel na vídeňskou universitu, byl opětovně ministrem a později se stal odpůrcem českých snah. Viz jeho *Denkwürdigkeiten*, dále *Universität*, str. 137/138 a *Ottův SN*, t. h.

⁴⁰⁾ Citováno z řeči Eduarda *Herbsta* v poslanecké sněmovně ve Vídni 5. VI. 1862 podle *Strakosch-Grassmanna*, str. 198. „*Wiener Zeitung*“ byl úřední list pro rakouské země.

⁴¹⁾ Obzvláště nepříznivě se to projevilo v případě Josefa Ungra a F. X. Schneidra, jakož i ve věci doktorátu Petra Mischlera.

⁴²⁾ Tak odchází 1853 Schwanert do Rostocku, 1856 Unger do Vídně. Srov. vůbec *Strakosch-Grassmann*, str. 198.

⁴³⁾ Narodil se 1823 v Brunšviku, studoval v Gotinkách, kde se 1848 habilitoval pro právo římské a kanonické, ale zejména ono přednášel s velkým úspěchem. Z Prahy byl povolán do Rostocku, kde nastoupil 1853. Od 1874 až do své smrti (1886) působil ve Vratislavi. Podle *Matthiasse* v ADB 54, str. 269/270.

⁴⁴⁾ Eduard Egmont Josef Chambon se narodil 23. VI. 1822 v Lipsku, studoval tam a v Gotinkách. Habilitoval se pro římské právo v Jeně, tam byl jmenován 1850 mimořádným profesorem a předsedícím městského soudu (*Schöppenstuhl*). Jeho vědeckou pověst založila monografie „*Die negotiorum gestio*“ (1848), o dalších obligačních problémech pracoval v Praze, kde zemřel 3. III. 1857 (srov. dále str. 125/6). Srov. *Johann Günther*: *Lebensskizzen der Professoren der Universität Jena* (1858) str. 107 ns., *Steffenhagen* v ADB 4, str. 96/97, *Wurzbach*, t. h., *Riegrův SN* t. h., *Hasner*, *Denkwürdigkeiten*, str. 54, *Zeithammer*, *Jahre*, str. 12.

ných osob i lásku četných posluchačů“.⁴⁵⁾ O zájmu, jaký měla vláda na římském právu, svědčí, že po Chambonovi povolala do Prahy jako řádné profesory hned dva romanisty, efektního Aloisa Brinze, který pak proslul i jako parlamentník, a nepolitického Carla Esmarcha, jenž byl učitelem prvního českého romanisty, Leopolda Heyrovského.⁴⁶⁾ Největší akvizicí pro historický směr, jímž se měla ubírat právní věda i na pražské fakultě, bylo však povolání Johanna F. Schulta jako mimořádného profesora rakouského církevního práva r. 1854, jenž již za rok byl jmenován řádným profesorem toho oboru a nadto německých říšských a právních dějin. I jeho liberální odpůrce a pražský univerzitní kolega Hasner přiznává, že byl pozoruhodnou osobností s nesporně velikým nadáním.⁴⁸⁾ Přesto jeho povolání⁴⁹⁾ a zejména rychlá kariéra akademická i společenská byla důsledkem jeho ochoty zapřáhnout vědecké schopnosti do služeb reakce, která právě vzhledem ke konkordátu z r. 1855 takovou pomoc hledala.⁵⁰⁾ Ve stínu Schulta rychle zašla akademická dráha jeho předchůdce v Praze, Michaela Theodora Kastla,⁵¹⁾ a vedle něho jen jen živořil druhý pražský profesor církevního práva, Schier.⁵²⁾

Nebyla to však jen historická škola, která se těšila podpoře ministerstva. V letním semestru r. 1853 počal přednášet v Praze Peter Mischler, nově jmenovaný mimořádný profesor politické ekonomie.⁵³⁾ Jeho nástupní přednáška 6. IV. 1853 byla pražskou událostí.⁵⁴⁾ Díky pověsti, kterou získal zcela novou metodou jak studia, tj. empirickým poznáváním hospodářských i sociálních poměrů,⁵⁵⁾ tak vyučování — na konci semestru konal seminární exkurse za velké účasti do průmyslových a jinak hospodářsky pozoruhodných

⁴⁵⁾ *Riegrův SN*, t. h. Mezi tyto posluchače patřil i Taxis, viz dále str. 125.

⁴⁶⁾ Srov. *Leopold Heyrovský* v *Památniku Všehrdy*, 1918, str. 74—76.

⁴⁷⁾ Johann Friedrich Schulte narodil se 1827 ve vestfálském Winterbergu a habilitoval se v Bonnu, odkud byl povolán do Prahy. Záhy se uplatnil jako nástroj církevní reakce, zejména též vzhledem ke konkordátu z 1855. Jeho posluhování reakci vyneslo mu různá vyznamenání, ale obrátil, když šlo o papežskou neomylnost. Postavil se proti dogmatu o ní a přiklonil se ke starokatolictví. Roku 1873 odešel na universitu do Bonnu, kde učil až do 1906 a zemřel 1914. *Sr. Ottův SN*, t. h.

⁴⁸⁾ *Denkwürdigkeiten*, str. 54.

⁴⁹⁾ Srov. *Strakosch-Grassmann*, str. 197.

⁵⁰⁾ Ač cizinec, obdržel 1869 řád železné koruny a tím dědičné rytířství v Rakousku.

⁵¹⁾ V předbřeznové době učil v Praze římskému i církevnímu právu Josef Helfert (otec autora „*Reformy*“) a po jeho smrti nejprve F. X. Schneider a od 1850 *Michael Theodor Kastl*, zprvu jako suplent, pak jako mimořádný profesor. Přes příznivé policejní zprávy (fond PG sign. 1850—54, 6/1/22 v Státním ústředním archivu v Praze, dále jen SÚA) o něm povolán byl do Prahy Schulte a Kastl přednášel jen do letního semestru 1854. Narodil se 1817 v Křížové Huti na Hostouňsku z chudých rodičů a podporoval chudé studenty (relace polic. ředitelství v Praze z 15. XII. 1853 č. 4870/pp v SÚA).

⁵²⁾ *Johann Nep. Schier*, který působil již od 1850 jako mimořádný profesor německé právní historie a rakouského správního a státního práva (sr. str. 107), učil též právu církevnímu a po Schultově odchodu převzal je jako hlavní obor (Univerzita, str. 114/115).

⁵³⁾ *Peter Mischler*, syn rolníka, narodil se 17. II. 1821 v Heppenheimu v Hessensku, zemřel 20. VII. 1864 v Praze.

⁵⁴⁾ *Bohemia* č. 82 ze 7. IV. 1853.

⁵⁵⁾ Před sepsáním spisu o německém hutnictví z r. 1852 procestoval všechny důležitější revíry hutní v Německu, Belgii, Velké Británii a zčásti i v Rakousku.

objektů,⁵⁶⁾ byl brzy jmenován řádným profesorem (27. V. 1855). Pohříchu jeho síly a pak i zdraví trpěly množstvím úkolů a také nepěkným stanoviskem kolegia pražských doktorů v otázce jeho způsobilosti k výkonu některých akademických funkcí. Mischler nebyl totiž doktorem práv, nýbrž filosofie, a věc byla rozhodnuta v jeho prospěch až na císařův zákrok. Tyto trapné poměry byly jednou z příčin jeho předčasné smrti.

Učitelství na pražské právnické fakultě se však nedoplňoval jen z ciziny. Byla to sice jen druhá universita ve státě, ale po Vídni první, a hostila tedy nejen některé vědce, kteří v ní našli dočasný útulek, nýbrž i jiné, kteří, ukázavše v Praze své kvality, byli brzy voláni do Vídně. Mezi tyto náležel Josef Unger,⁵⁷⁾ který jako dvacetipětiletý mimořádný profesor nastoupil v Praze 8. X. 1853 proslulou přednáškou o vědeckém pěstování rakouského práva soukromého. Působil v Praze sice jen krátce, do počátku r. 1856, kdy byl povolán do Vídně, ale právě v době Taxisova studia. Ukazoval nové cesty v dosud ryze komentářovém výkladu občanského práva.⁵⁸⁾ Přechodně pobyl v Praze Józafat Ziełonacki,⁵⁹⁾ jenž se uvádí v Seznamu osob v zimním semestru r. 1855/56 jako řádný profesor římského práva a člen Učené společnosti v Krakově. Jeho přeložení z Innsbrucku do Prahy, kde působil již romanista — ordinář Chambon, a tedy zřízení dvou stolic římského práva, souviselo s popsanou již tendencí nového studijního řádu z r. 1855. Ziełonacki se v Praze necítil dobře a požádal o přeložení do Lvova, čemuž bylo koncem r. 1857 vyhověno.

Zcela ojedinělým případem profesora práv byl kriminalista — autodidakt Wolfgang Wessely,⁶⁰⁾ od roku 1851 resp. 1852 mimořádný, od r. 1858 resp. 1861 řádný profesor rakouského trestního práva a řízení. Vyslán r. 1848 spolu s jinými právníky do Porýní a Belgie, aby tam studoval moderní trestní řízení, podal o tom zprávu, která měla vliv na zavedení prvních porotních soudů v Rakousku. Wessely měl dvojí vědeckou kvalifikaci: na filosofické fakultě jako docent hebrejštiny a na právnické jako docent a později profesor krimi-

⁵⁶⁾ Díky nové metodě měl vždy plné auditorium. Své pilnější posluchače brával s sebou na rakouské i zahraniční výstavy, a jeho — tehdy v Praze nejuplněnější — odborná knihovna jim byla zcela k dispozici. Sr. článek jeho syna *Ernsta Mischlera* v ADB 22, str. 4—10 a Ottův SN, t. h.

⁵⁷⁾ *Josef Unger* se narodil 2. VII. 1828 ve Vídni, kde promoval a obrátil se se pozorností ministra Thuna použitím historické a srovnávací metody při studiu občanského zákoníka. V Praze dokončil první díl svého spisu *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts* (1856), který jej rázem proslavil.

⁵⁸⁾ Tak je vykládal dosavadní ordinář občanského práva v Praze, F. X. Schneider.
⁵⁹⁾ Narodil se 1818 v Poznaňsku, studoval v Berlíně, působil jako profesor v Krakově, Innsbrucku, v Praze a posléze ve Lvově. Tam šel 1870 do výslužby a 1884 zemřel. Viz *Universität*, str. 107, zčásti odchylná data má Ottův SN, t. h. Jeho sesazení v Krakově r. 1853 bylo dílem Kempenovým, srov. *Volf*: K Bachovu absolutismu, str. 256.

⁶⁰⁾ Narodil se 17. X. 1804 v Třebíči a byl určen k rabínství. Teprve ve čtrnácti letech měl možnost vzdělávat se moderním způsobem. Studoval v Praze jako stipendista Konviktu, promoval tamže jako filosof 1828 a jako právník 1833. Na filosofické fakultě se habilitoval 1847, na právnické 1849 resp. 1850 (*Löffler* v ADB 42, str. 146/147, srov. též obě české encyklopedie).

nalista. Pro úspornou snahu vlády je příznačné, že jmenujíc Wesselého na fakultě právnické, uložila mu, aby i nadále konal hebraistické přednášky (mluvnici, literaturu a archeologii) na fakultě filosofické. Na právech přednášel Wessely též encyklopedii práva, právní filosofii a právo mezinárodní až do své smrti r. 1870, a dával neobyčejný příklad všestrannosti, dosažené neúmorou pílí. Řádné profesury v Praze dosáhl jako jeden z prvních židů.

Pozoruhodné bylo — a nutno to uvést vzhledem k pozdější Taxisově specializaci na trestní právo —, že kdežto před r. 1850 učilo se trestnímu právu ve spojení s řízením, četl Wessely, když byl vydán toho roku (17. ledna) nový trestní řád, již v letním semestru o něm, a od r. 1850/51 přednášel — poprvé odděleně — trestní právo materiální v zimním semestru, a v druhém trestní řízení. Téhož roku konal Wessely poprvé praktická cvičení a konversatoria o nejdůležitějších předmětech trestního práva vůbec a rakouského zvláště. Podobná cvičení z praxe konal opětovně i později, ale nezanedbával přitom srovnávání, zejména s právem francouzským a anglickým, ani historického úvodu k platnému právu. Když byl v květnu r. 1852 novelován trestní zákoník, a následujícího roku trestní řád (29. VII. 1853), vedlo to k nutnosti věnovat zvýšenou pozornost trestnímu právu pozitivnímu, jež vůbec bylo vykládáno v systematické zákoníků. Teprve od zimního semestru 1855/56 dospěl Wessely k systému vědeckého výkladu všeobecného dílu trestního zákoníku.⁶¹⁾

Přesto, že čítala mezi svými profesory také Čechy (Jonáka, Tunu a Chluppa), byla pražská právnická fakulta navenek právě tak německá jako celá universita, jak ji pro dobu předbřeznovou popisuje Sabina.⁶²⁾ Než tak zle, že „na universitě nebylo slechu o jakés české přednášce“, přece jen už nebylo. Když totiž svoboda vyučování byla r. 1848 vyložena autenticky⁶³⁾ tak extensivně, že kterýkoli doktor té které fakulty bez průkazu vědecké způsobilosti mohl na ní ohlásit přednášky o kterémkoli předmětu, ohlásil tehdejší zemský advokát Dr. Josef Frič na právnické fakultě přednášky o civilním soudním řízení, a to českým jazykem.⁶⁴⁾ Téhož roku počal v prvním ročníku práv přednášet česky i profesor Schnabel, ačkoliv byl Němec a některá slova jen stěží vyslovoval⁶⁵⁾. Později bylo sice právo přednášet omezeno vydáním prozatímního habilitačního řádu,⁶⁶⁾ ale pokud šlo o docenty, kteří již přednášeli, stanovil jeho prováděcí předpis pro pražskou universitu,⁶⁷⁾ že se jim nemá bránit v pokračování a opakování přednášek. To byl právní základ, na němž

⁶¹⁾ Podle *Universität*, str. 126, 127.

⁶²⁾ „Vzpomínky“, vyd. *Hýsek*, str. 17/18.

⁶³⁾ Ministerským nařízením z 31. III. 1848.

⁶⁴⁾ Srov. *Vaněček*: České právníctví za kapitalismu, 1954, str. 30.

⁶⁵⁾ Z životopisu jeho posluchače *Františka Štěpána Kotta*, napsaného *Františkem Douchou*, v literární pozůstalosti F. Douchy v LANM, 3 A 5, otištěného *Ottou Stehlíkem*, Archiv literární, Olomouc I (1918/19) str. 226. Schnabel ještě r. 1850 přednášel česky o právu přirozeném (*Kapras*: Právní dějiny, I, str. 145.)

⁶⁶⁾ Výnos ministerstva vyučování z 19. XII. 1848.

⁶⁷⁾ Výnos z 18. X. 1849.

spočívaly první české přednášky, které potom obětavě a bez přiměřené náhrady konal⁶⁸⁾ Frič až do r. 1875.⁶⁹⁾

Na jiném právním základu, a to na konkrétním povolení císařově,⁷⁰⁾ spočívalo právo dr. Vendelína Grünwalda konat česky přednášky z občanského práva. Byla mu přitom udělena všechna práva, jichž požívali habilitovaní docenti. Používaje tohoto oprávnění, konal Grünwald v padesátých letech jediný vedle Friče⁷¹⁾ české přednášky.⁷²⁾ Když však koncem r. 1853 protičeský kurs tak zesílil, že bylo znovu poněmčeno Akademické gymnasium v Praze a množily se další doklady nenávisti režimu k českým přednáškám a vyučování, ubylo nápadně posluchačů českých přednášek i na právech z obavy před policejními a jinými nepříjemnými následky. Tehdy přestal r. 1854 „i jinak odhodlaný“ Grünwald vůbec přednášet⁷³⁾ a pokračoval česky přednášet jediný Frič k velikému pohoršení režimu.⁷⁴⁾

Byly proto vhodně položeny proti sobě poměry na právnické fakultě v prosinci 1849, kdy tři sta posluchačů podepsalo žádost, aby se mohli odborně vzdělávat českou řečí, a v polovici padesátých let, kdy i „ta trocha českých docentů stýskala si, že nemají českého posluchačstva, ano podána i na docenturu českou resignace...“⁷⁵⁾ Tak „léta padesátá i pro naše právníctví, jako pro jiné obory našeho kulturního života, dají se přirovnat k tuhé zimě, za níž se v přírodě neznatelně připravuje jaro, aby pak náhle — v letech šedesátých — po zhroucení absolutismu — propuklo novým, překvapivým, ale zákonitým životem“.⁷⁶⁾

⁶⁸⁾ Srov. Šafránek: Školy II, str. 152 pozn. 2.

⁶⁹⁾ Např. v zimním semestru 1853/54 „O příslušnosti soudní, pak o řádu soudním až pod exekuci“, nebo r. 1858/59 „O příslušnosti soudní, o řádu soudním obecném i o řízení stručném“, vždy čtyři hodiny týdně. Seznamy přednášek z těchto let, Universität, str. 7/8.

⁷⁰⁾ Nejvyšší rozhodnutí z 9. I. 1850.

⁷¹⁾ Ojediněle přednášel česky o počátcích národního hospodářství prof. Jonák r. 1852/53, podle Šafránka, II, str. 151.

⁷²⁾ Např. „Obecného občanského zákoníka díl I. o právech osobních a dílu II. odd. I o věcných právech k věci“ (7 hodin týdně), „Dějiny práva dědičného (rozuměj: dědičného) v zemích rakouského mocnářství“ (2 hod.). Oboje podle Seznamu přednášek na zimní semestr 1853/54.

⁷³⁾ Tak Šafránek, II, str. 151, srov. též Vaněček, str. 30 a Kapras, str. 145. Grünwald byl nebojácný. O tom svědčí, že neváhal opětovně převzít obtížné a nevděčné funkce předsedy a místopředsedy v Akademickém čtenářském spolku, který byl trnem v oku pražské policie, a jímž se zabývala i nejvyšší místa. Srov. Volf: K Bachovu absolutismu, str. 261. Grünwald byl později advokátem v Českých Budějovicích. Srov. A. Grund: K. J. Erben, str. 58.

⁷⁴⁾ V přípisu z 8. I. 1853 ministři vnitra zdůrazňují Kempen, že Frič „stále ještě koná přednášky o soudním řízení na pražské universitě česky“ a že proto upozorňuje ministra vyučování „na toto individuum, které se i jinak jeví podezřelým“ (Volf: tamže, str. 257).

⁷⁵⁾ Tak Šafránek: II, str. 152/153, petice ze 14. XII. 1849, otištěná Černým: Boj za právo, II, str. 681/682.

⁷⁶⁾ Tak Vaněček: České právníctví, str. 32. Srovn. zejména M. Stieber, Jubileum „Právníka“, Sborník věd právních a státních, 1911, str. 351, 352.

II.

TAXIS JAKO POSLUCHAČ PRÁV

Svoboda učení, jak ji pro sebe a pro pozdější studenty vybojovalo revoluční studentstvo v r. 1848, znamenala, že posluchač, který se dal na některé fakultě imatrikulovat, mohl poslouchat přednášky také na kterékoli fakultě jiné a že nebyl vázán ani v tom směru, že by musil na své fakultě poslouchat určité (povinné) přednášky anebo v určitém pořadí časovém. Směl dále studovat v cizině za zmíněných již podmínek. Tato svoboda učení byla omezena jen z hlediska nově zavedených státních zkoušek. Jejich kandidáti musili prokázat, že navštěvovali čtrnáct aspoň čtyřhodinových pololetních přednášek týdně na právnické fakultě a čtyři přednášky na filosofické, z toho dvě z filosofie a dvě z historie.

Přirozeně hleděli jak posluchači, tak přednášející vyhovět nejen tomuto formálnímu požadavku, který jen málo bránil zmatkům a pochybnostem při zkoumání, zdali kandidát splnil předpis, a poslouchali resp. vykládali také ty předměty, které byly předmětem zkoušek. Přesto umožňovala tato svoboda učení zcela libovolné kombinace.⁷⁷⁾ Bylo by proto odvážné usuzovat jen ze Seznamů přednášek nebo ze seznamu zkušebních předmětů na to, že posluchač z toho či onoho roku poslouchal také tehdy ohlášené, třeba i hlavní přednášky, nemáme-li jeho absolutoria. Tak je tomu pohříchu u Taxise. Taxis nadto neskládal státních zkoušek, nýbrž až po absolvování práv zkoušky přísné (rigorosa), aby mohl být promován. Doktorát práv, dosažený na kterékoli universitě v Rakousku, měl totiž tehdy pro celý stát stejný účinek, jako úplně složené zkoušky státní.⁷⁸⁾

V Taxisově studijním kurriku, přiloženém k promoční žádosti,⁷⁹⁾ čteme, že byl imatrikulován na pražské universitě počátkem studijního roku 1851/52 jako studující práv, dále že tam poslouchal přednášky jak na právnické, tak na filosofické fakultě po pět semestrů. V letním běhu r. 1854 a v zimním běhu r. 1855 že poslouchal jako řádný posluchač výklady na právnické fakultě v Heidelbergu. Vrátil se do Prahy, dal se tam znovu zapsat a odposloucháním přednášek v letním semestru 1855 absolvoval práva vůbec.

Již v předběžnové době, kdy profesori, přednášející, byli zásadně vázání na schválené učebnice,⁸⁰⁾ podávali — někteří ovšem také na základě cizích výsledků — látku ve formě výkladů, *explikací*, které někdy diktovali, jindy jen volně přednášeli, ponechávající formulaci píšicím posluchačům.⁸¹⁾ Tato forma

⁷⁷⁾ Jejich ukázkou je průběh studií Taxisova nejdůvěrnějšího přítele té doby, A. O. Zeithammra, patrný z jeho absolutoria z 1. VIII. 1854 v jeho pozůstalosti v LANM.

⁷⁸⁾ Universität, str. 97.

⁷⁹⁾ Viz pozn. 3.

⁸⁰⁾ Některé jmenuje sborník „Die... Universität“, str. 95/96.

⁸¹⁾ Srov. Helfert: Reforma, str. 296.

zachycení výkladu udržela se i v padesátých letech a zachovaly se dokonce právě explikace Taxisovy.⁸²⁾ Složiv koncem r. 1851 akademický slib do rukou tehdejšího děkana Chluppa, octl se Taxis uprostřed akademického života. Pečlivě psané jeho explikace nebo jeho vpisky do starších, cizích, svědčí, že to se studiem mínil vážně.⁸³⁾ Z přednášek onoho prvního jeho studijního roku (1851/52) zachovaly se jen Schnablovy výklady o státním právu přirozeném (Natürliches Staatsrecht), Taxisem psané a jím datované (1852) i podepsané. Je však pravděpodobné, že poslouchal i tradiční výklady Jonákovy o statistice a na filosofické fakultě Vietzovy přednášky z rakouských dějin.⁸⁴⁾ Již počátkem zimního semestru byl na filosofické fakultě pilným účastníkem cvičení profesora Leonhardiho,⁸⁵⁾ a poslouchal tam také — zřejmě již po propuštění profesora Hanuše, kterého mohl ještě poslouchat jeho starší druh Zeithammer⁸⁶⁾ — přednášku Roberta Zimmermanna z právní filosofie (Grundzüge der Rechtsphilosophie), kterou sám psal.

Z následujícího studijního roku (1852/53) nezachovaly se doklady o běžných přednáškách, jako bylo Kastlovo právo kanonické, Jonákova politická ekonomie a Hasnerova finanční politika, nýbrž toliko zlomek přednášky významného romanisty Schwanerta, který zaujal Taxise více než jiní přednášející.⁸⁷⁾ Z třetího školního roku (1853/54) poslouchal Taxis v Praze jen přednášky zimního semestru. Zřejmě ho upoutaly výklady Schwanertova nástupce, Chambona, protože jenom o nich zachovaly se Taxisovy explikace,⁸⁸⁾ ačkoli

⁸²⁾ Některé jsou jím psány celé, do jiných pouze vpisoval. Jde o devět přednášek, původně uchovávaných Taxisovým zetěm Arthurem Kallusem, nyní v archivu university Karlovy (dále AUK). Arthuru Kallusovi děkuji i zde též za půjčení jejich i jiných dokladů z rodinného archivu (dále AAK).

⁸³⁾ Dovídáme se to i z rekursu, o němž dále str. 119.

⁸⁴⁾ Karl Vietz byl od 1838 do 1870 profesorem všeobecných světových a rakouských státních dějin (Universität, str. 437). Byl originální, vtipný přednášec a líboval si v paradoxech (Zeithammer, Jahre, str. 10).

⁸⁵⁾ Víme o tom z rekursu, o němž více na str. 119. Hermann Karl baron Leonhardi, nar. 1809 ve Frankfurtě n. Moh., působil od 1849 resp. 1866 jako profesor filosofie v Praze současně s herbartovcem Zimmermannem. Byl stoupencem filosofického směru Karla Chr. Friedricha Krause, z jehož pozůstalosti vydával spisy. O jeho oblíbenosti u studentů svědčí, že byl 2. XII. 1858 zvolen za čestného člena Akad. čtenář. spolku mezi prvními čestnými členy vůbec, a to spolu s Františkem Palackým, Strossmayerem, Šafaříkem a Purkyněm. Není divu, že „Thun poslal i bavorského filosofa pana Leonardiho (!) na cesty...“ (J. V. Frič v článku uv. v pozn. 5 shora.) Leonhardi zemřel 1875 v Praze, sr. Universität, str. 389, Slavík: Stručný dějepis akademického čtenářského spolku v Praze, str. 18.

⁸⁶⁾ Viz též jeho absolutorium. Prof. Hanuš byl propuštěn, protože byl stoupencem Heglovým a nadto byl podezírán ze styků s osobami pochybnými politicky, zejména s Boženou Němcovou.

⁸⁷⁾ Tato přednáška (Geschichte und Institutionen des römischen Privatrechts nach dem Vortrage des Professors Dor. Schwanert), podepsaná Taxisem, není sice datována, ale protože Schwanert odešel o velikonočích 1853 do Rostocku, mohla být jen z některého roku předchozího, a v zimním semestru r. 1852/53 do ní vpisoval Taxis.

⁸⁸⁾ Chambon počal přednášet v listopadu 1853, proto jeho výklady psal Taxis vlastní rukou. Jsou to „Römisches Civilrecht. Allgemeine Lehren und Sachenrecht nach Prof. Chambon's Vortrag“ s Taxisovým podpisem a datem „Wintersemester 1853/54“ a dále „Obligationenrecht nach Prof. Chambon's Vortrag“ s podpisem a datem „Winterkurs 1853—54“.

v onom semestru zase byly ohlášeny⁸⁹⁾ důležité přednášky Tunovy o civilním řízení a skvělé Ungrovy výklady občanského práva.⁹⁰⁾ V letním běhu 1854 a v zimním r. 1854/55 studoval Taxis v Heidelbergu. V zimě tam u něho bydlel a společně studoval krajan, Václav Krouský z Katusic. Po návratu z Heidelbergu končil Taxis v Praze letním během 1855. Poslouchal trestní řízení u Wesselého⁹¹⁾ a statistiku rakouského císařství u Jonáka,⁹²⁾ jak svědčí jeho vlastní rukou psané výklady.

Toť ve stručnosti průběh pražských studií Taxisových. Sotva je ukončil, pustil se do přípravy k doktorským zkouškám. Ale ty mu bránily stejně málo, jako návštěva přednášek, v jiné, nestudijní činnosti, kterou budeme nyní sledovat.

Taxisovi přátelé, zejména starší o něco A. O. Zeithammer, uvedli jej brzy do společenského střediska tehdejšího studentstva, do Akademického řečnického a čtenářského spolku. Ze snahy revolučního studentstva, aby se mohlo spolčovat, vyrostlo v Praze r. 1848 několik studentských spolků,⁹³⁾ z nichž nejvýznamnější byl *Akademický řečnický a čtenářský spolek*. Zprvu byl národnostně indiferentní, jak o tom svědčí řeči, pronesené při jeho ustavení 9. I. 1849, německá Antona Springra, potomního starosty spolku, česká Karla Sabiny. Ale záhy projevovali němečtí studenti secesní snahy, které přes několik pokusů spojit pražské studenty v jediném spolku nakonec zvítězily. Spolek (dále jen AČS) sdružoval nato studenty české.⁹⁴⁾ Již v prvních dobách vyvinul značnou činnost přednáškovou,⁹⁵⁾ ale ta musela rázem přestat, když byl na Prahu v květnu 1849 uvalen stav obležení. Od té doby ztratil spolek důvod, aby se označoval též jako řečnický.⁹⁶⁾ Jeho činnost omezovala se odtud na pouhý provoz čítárny, ale i tak mohl si zachovat velmi významné místo v studentském životě, když nový disciplinární řád zakázal všechny studentské spolky⁹⁷⁾ s výjimkou právě AČS. Ten stal se hlavním a jediným střediskem českých studentů, převzav nejen členy, nýbrž i jmění zrušených spolků.⁹⁸⁾

⁸⁹⁾ Chambonovy přednášky nejsou v Seznamu ohlášeny, protože přišel do Prahy až po jeho vytištění.

⁹⁰⁾ Mezi Taxisovými „explikacemi“ je také další, nikoli jeho rukou psaná přednáška „Vorerinnerungen zu den Vorträgen über das österr. allgemeine Civilrecht“, která přechází bez vnějšího oddělení do výkladu samého občanského zákoníka. Přednášející není uveden, ale bez zevrubnějšího zkoumání nelze rozhodnout, zda to byl Unger.

⁹¹⁾ „Strafprozess. Vorlesungen des Prof. Vessely (!) Sommersemester 1855“, podepsáno.

⁹²⁾ „Statistik des Kaiserthums Oestreichs (!), Vorlesungen des Prof. Jonak im Sommersemester 1855“, podepsáno.

⁹³⁾ Vypočítává je František Augustin Slavík: Dějiny českého studentstva, str. 71. Srov. též Arthur Werner: Die Studenten-Legionen der Prager Universität vom dreissigjährigen Krieg bis 1848, str. 116—120.

⁹⁴⁾ Podle Fr. A. Slavíka: Stručný dějepis akademického čtenářského spolku v Praze, str. 5—7.

⁹⁵⁾ Přednášeli v něm např. Klicpera, dr. Strobach a univ. profesori Vietz, Schier a Schneider. Srov. Slavík: Dějepis, str. 6.

⁹⁶⁾ Tato činnost byla výslovně vyloučena, když úřady formálně (po zrušení stavu obležení) potvrdily spolek. Srov. „Bohemia“, č. 227 z 25. IX. 1853.

⁹⁷⁾ Srov. Molisch, str. 22.

⁹⁸⁾ Podle Slavíka: Dějepis, str. 7, Dějiny studentstva, str. 74.

Význam spolku, který krátce po založení měl přes 500 členů, 800 zl. hotového jmění, 300 svazků ponejvíce historického a politického obsahu, a odebíral 42 časopisy domácí i zahraniční, tím jen vzrostl.⁹⁹⁾

Nejdůvěrnější kamarád Taxisova mládí, Antonín Otakar Zeithammer¹⁰⁰⁾ vstoupil do AČS hned po maturitě v říjnu 1850 a již v prosinci byl zvolen za náhradního knihovníka na rok 1851. Když Taxis v říjnu 1851 se stal členem spolku, nesetkal se v něm jen s tímto přítelem, nýbrž i s četnými českými studenty a staršími jejich přáteli¹⁰¹⁾. Byl jimi radostně uvítán a projevil takový zájem o spolkovou činnost, že byl koncem r. 1851 zvolen knihovníkem na rok 1852. Druhým knihovníkem byl zvolen Zeithammer, a i jinak byli ve výboru mužové, se kterými se brzy Taxis seznámil blíže: Jan Jungmann, profesor Akademického gymnasia, předseda, dále dr. Vendelín Grünwald, nám známý docent právnické fakulty, místopředseda, právník Ludvík Aull, jednatel, František Seidl, pokladník. Další členové výboru byli dr. Jan Palacký a právníci Klement Aull, Alois Krása i jiní¹⁰²⁾.

Akademický čtenářský spolek si mohl zachovat významné místo v českém studentském životě, ari jen kdyby se byl býval dovedl přizpůsobit těžkým podmínkám padesátých let. Jenže naši studenti nespátrovali v místnostech spolku, v druhém patře domu „U zlatého hada“ na Nových alejích čp. 342 (nynější Národní třídě) pouhou čítárnu, jak ji chtěl mít z celého spolku režim. Čeští studenti, byť sražení pobřežnou reakcí, „utvořili si legii novou — akademický řečnický a čtenářský spolek“, jehož hlavním úkolem bylo zaopatřit členům všechny prostředky, „jimiž by se v parlamentárním jednání cvičiti mohli... starati se vespolek o časopisy všeho druhu a barev, o příručné knihy, o přednášky, deklamace, řeči, debaty v parlamentární formě o předmětech vědeckých a otázkách časových“.¹⁰³⁾

Nositeli této myšlenky byli zejména Taxis a jeho druhové, Antonín O. Zeithammer, Ludvík Aull a dr. Jan Palacký. Jí nutno vysvětlit události, které se sběhly v AČS koncem února 1852, a jejichž důsledkem bylo policejní vyloučení Rudolfa Taxise a jeho právě uvedených druhů ze spolku.

⁹⁹⁾ *Slavík*: Dějiny, str. 93. V roce 1851, kdy do spolku vstoupil Taxis, čítala knihovna dokonce 889 svazků. Tamže.

¹⁰⁰⁾ Antonín Otakar Zeithammer se narodil v Písku 5. XI. 1832, kde jeho otec dr. Řehoř Zeithammer byl gymnasiijním profesorem. Studoval tam, a jako primus praemio donatus obdržel místo stipendisty v Konviktě v Praze. Krátce nato byl do Prahy přeložen jeho otec a to na malostranské gymnasium, kde studoval Taxis. Pravděpodobně tak se oba mladí lidé seznámili. Zeithammer, významný politik český, zanechal ve své literární pozůstatosti, uložené v LANM, mnoho cenného i pro poznání mladého Taxise.

¹⁰¹⁾ Z jejich seznamu, pořizovaného v listopadu 1850 a předloženého úřadům, lze uvést oba bratry Aully, Karla Habětínka, prof. Hynka Hanuše (tehdy předsedu), Antonína Mezníka, Františka Matuše, Františka Palackého a jeho syna Jana, Jana Skřejšovského, Jakuba Škardu, Františka Seidla (jednatele), profesora Ladislava Zapa a Antonína Zeithammera. (Spisy AČS ve fondu pražského policejního ředitelství č. V 626/pp, resp. karta PP 1863—69, V/4/13; III. 1).

¹⁰²⁾ *Slavík*: Dějepis, str. 9.

¹⁰³⁾ *Slavík*: Dějiny studentstva, str. 71.

Spolek měl dvě hlavní místnosti, z nichž jedna byla zařízena jako přijímací úřadovna, druhá jako vlastní čítárna. V oné vstupní místnosti visely obrazy dr. Fr. Lad. Riegra a prvního spolkového starosty Dr. A. Springra. Profesor Jungmann jako předseda spolku dal někdy kolem 20. února 1852 oba tyto obrazy snést, Riegrův vůbec uložil, kdežto Springrův dal zavěsit v čítárně. Na jejich místo do prvního pokoje dal obrazy Pavla Josefa Šafaříka a Josefa Jungmanna¹⁰⁴⁾, a nadto v onom přijímacím pokoji dal umístit obraz císaře Františka Josefa I., který spolku sám jako předseda daroval.¹⁰⁵⁾

Nevíme, co bylo Jungmannovi k tomu podnětem, zda pokyn, který obdržel v zájmu další existence spolku, či zda jen úvahy, které vyplynuly z vlastního jeho postavení jako státního zaměstnance — profesora. Když se o tom dověděli Taxis a druhové, zaslali Jungmannovi 23. II. 1852 dopis, v němž se dotazovali, zda k dispozici obrazy došlo na základě vrchnostenského rozkazu či z vlastního podnětu, ale zároveň se uváděla v pochybnost kompetence Jungmanna jako předsedy spolku k vyličené dispozici, ježto přísluší celému výboru rozhodovat o ní. Rozebíraly se důvody pro umístění obrazu spíše Riegrova než Šafaříkova a Jungmannova opatření se označovala jako ponižující a uvádějící spolek v podezření z nedosti loajálního smýšlení.¹⁰⁶⁾ Kromě toho poslal Ludvík Aull ještě osobní dopis Jungmannovi, jehož obsah neznáme, ale v němž se podobně ohražoval proti jeho postupu.

Profesor Jungmann svolal nato schůzi výboru spolku na 27. února, na které — podle zprávy intervenujícího zeměpanského komisaře¹⁰⁷⁾ — se měl zodpovídat, že „bez dotazu a souhlasu výboru provedl některé změny ve spolkové místnosti. Odstranil totiž visící tam obraz Riegrův a umístil na jeho místo obraz Jeho Veličenstva, což dalo několika členům výboru podnět k domněnce, že jsou podezírání z neloajálního smýšlení, a proto si dovolili vůči Jungmannovi věci, jež ho přiměly k resignaci. Za nového předsedu byl zvolen dr. Grünwald a za jeho zástupce školní rada Wenzig“. Potud zpráva, která vzrušila městského hejtmána a policejního ředitele Sachera-Masocha^{107a)}.

Vrátil ihned 29. února spis komisaři, aby zjistil a oznámil jména oněch členů výboru, kteří prohlašovali, že Jungmannovo opatření je podezíráním jejich smýšlení, a podotkl, že „vůbec si přeje podrobně zjistit bližší okolnosti tohoto *policejně důležitého* (proložil J. C.) případu“. Komisař provedl žádané

¹⁰⁴⁾ Příbuzný s ním nebyl.

¹⁰⁵⁾ Koncept zprávy presidia městského hejtmanství (pozdějšího policejního ředitelství) v Praze českému místodržiteli z 29. III. 1852 č. V 626/pp, vyhotovení pod č. 1602/pr. v PM, oboje v SÚA.

¹⁰⁶⁾ Dopis se zachoval v opise jako příloha rekursu proti policejnímu vyloučení ve spisech fondu PM sign. 1850—54 8/5/14, SÚA.

¹⁰⁷⁾ Byl jím Franz Czech z Czechenherzu, staroměstský policejní komisař I. třídy, známý z odhalení spolku „Rudého praporu“ a z policejně konfidentské sítě kolem manželů Josefa a Boženy Němcových. (Zpráva z 28. II. 1852 v cit. spise pol. presidia.)

^{107a)} Leopold rytíř Sacher obdržel příjmení své manželky Masoch r. 1838 jako policejní ředitel ve Lvově, odkud byl r. 1848 přeložen jako městský hejtmán — policejní ředitel do Prahy. Byl otcem známého literáta téhož jména. Srov. *Wurzbach*, sv. 28, t. h.

vyšetření obratem — kromě pisatelů dopisu z 23. února uvedl ještě Seidla — načez Sacher-Masoch přidělil věc svému nejschopnějšímu referentovi, policejnímu radovi Filipu Webrovi. Weber zpravil především místodržitele s podrobným vylíčením, dále spolek s tím, aby bděl nad zachováváním policejního opatření, kterým byli autoři dopisu z 23. února vyloučeni ze spolku a bylo jim zakázáno pobývat v jeho místnostech, pak jmenovitě odpovědné zástupce vyloučených, ježto byli nezletilí, a konečně policejního komisaře. Takovou vážnost přikládaly úřady — Sacher-Masoch se totiž předem s místodržitelem dohodl — tomuto případu.

Mezi odpovědnými zástupci nezletilých byli předně otcové, a to historio-
graf František Palacký, školní rada dr. Řehoř Zeithammer a Josef Aull, rada
vrchního zemského soudu v Čechách, kde byl v pořadí třetí, za presidentem
a předsedou senátu. Ve výměru jemu určeném se dodávalo, že jeho syn „udá-
val v té věci tón“. Zpráva místodržiteli neopomněla poznamenat, že „Ludvík
Aull... již od r. 1848 upozorňoval na sebe úřady svou účastí na studentských
rejdech a radikálním smýšlením“. K tomu sluší podotknout, že z obou synů
Josefa Aulla, Ludvíka a Klementa, Ludvík se zapsal do historie roku 1848,
když se osobně vypravil do Kroměříže poděkovat sněmu za to, že podporoval
požadavek studentů, aby byli osvobozeni od vojenské služby při dobrém
studijním prospěchu.¹⁰⁸⁾

Pokud jde o Taxise, výměr o vyloučení adresovalo městské hejtmanství
jeho poručníkovi, hraběti Jindřichu Chotkovi. V tomto případě dodával
výměr, aby Chotek působil k tomu, „aby pan kníže Rudolf, příslušník tak vzne-
šené rodiny naší vlasti, nenásledoval dále směr, který jej uvádí do spojení se
špatnými osobami,¹⁰⁹⁾ a mohl by být nepřiměřený jeho sociálnímu a politické-
mu postavení“.

Ve zprávě místodržiteli se kromě vylíčení případu označuje za arogantní
onen dopis z 23. února, a z ní také víme, že Aull psal ještě i sám, a že při schůzi
27. února se pokusil vyložit svou výtku Jungmannovi tak, že měl provést
zavěšení císařova obrazu slavnostním způsobem. Když mu nato odňal komisař
slovo, ježto taková diskuse překračovala ohlášený program schůze, přikročilo
se k volbě Jungmannova nástupce.

Zpráva dodávala, že většina členů spolku si přála projevit důvěru Jung-
mannovi a nesouhlas s Taxisem a jeho druhy. Proto byla ve spolkové místnosti
vyložena k podpisování děkovaná adresa Jungmannovi. Ale hned první večer

¹⁰⁸⁾ President sněmu Smolka potvrdil Aullovi převzetí děkované adresy polsky 6. III. 1849 (Podle A. Wenera: Studenten-Legionen, str. 137/138, jenž otiskuje doklad z „Constitutionelles Blatt aus Böhmen“). Ludvík Aull byl nejstarší ze čtyř synů Josefa Ludvíka rytíře Aulla (nar. v Zásmukách 1796, zemřelého v Praze 1864), narodil se v Praze 19. I. 1831, vystudoval práva (viz str. 131) a později byl advokátem v Praze, kde zemřel 29. I. 1893 (Evidenční arch, Pražané, Archiv hl. m. Prahy).

¹⁰⁹⁾ Na „schlechte Subjekte“ opravil Sacher-Masoch z původního Webrova konceptu, kde stálo „mit minder gut konduisirten Studenten“.

zmizela, a když byla vyložena znovu, byla ještě dvakrát v následujících dnech odstraněna. Zpráva podotýká, že „podle důvěrných (tj. konfidentských) vyšetření odstranil ji Rudolf Taxis“.

Proto se Sacher-Masoch u Taxise s pouhým vyloučením nespokojil. Obrá-
til se zvláště¹¹⁰⁾ na hraběte Antonína Mitrovského z Mitrovic a Nemyše,
presidenta vrchního zemského soudu v korunní zemi Čechy. Líčil mu, jaké
má pochybnosti nad Taxisovým chováním: „Tento již dávno upoutal svým
vystupováním a svým zapojením do strany vládě nepřátelské pozornost a hanu
lepší společnosti a příslušníků svého stavu... Je povinností poručerstva, aby
byl vytržen z okolí, jež má na jeho budoucnost velmi špatný vliv, a mohlo by to
vést k tomu, že by mu byl zakázán pobyt v Praze (prol. J. C.)“. Závěrem žádá
Sacher-Masoch Mitrovského, aby učinil potřebné z hlediska vrchnoporučen-
ského dozoru.

Toto oznámení postoupil Mitrovský příslušnému poručenskému soudu,
jímž byl okresní soud v Nymburce, který uložil¹¹¹⁾ Taxisovu poručníkovi, aby
vzdálil poručence z jeho závadného okolí a aby mu opatřil vychovatele se
zdatným smýšlením (gesinnungstüchtig). Za takto „zdatného“ zřejmě úřady
nepokládaly tehdejšího Taxisova vychovatele, jímž byl JUDr. František
Hubna.¹¹²⁾

Hrabě Chotek odpověděl na toto usnesení¹¹³⁾ a odevzdal je Taxisově
matce, Marii Isabelle. Ta totiž již předem podala (15. III. 1852) proti poli-
cejnímu vyloučení obsáhlý rekurs. Uváděla v něm, že její syn tráví volný čas
studiem a jinak jen v rodinném kruhu a pod jejím dohledem. Do AČS že
vstoupil teprve nedávno a věnoval mu až doposud málo času, ježto přes zimu
spolu s Zeithammrem pořádal v těch málo hodinách, jež mu zbývaly po studiu,
domácí kabinet minerálií. Jiných styků než s Zeithammrem že nemá, a pode-
psání onoho dopisu z 23. února že je tak ojedinělý úkon, že nemůže odůvodnit
opatření tak dalekosáhlé, jako je policejní vyloučení ze spolku.

Místodržitel (Mecséry) zaslal¹¹⁴⁾ předložený mu rekurs městskému hejt-
manství k vyjádření, a koncipoval je zase Weber. Podle Webra je otázka, kdo
byl příslušný k dispozici obrazu, zcela vedlejší, ježto trestné rejdy a zlovolné
výstřelky nutno shledávat ve způsobu, jakým si vyloučení vzali umístění císa-
řova portrétu za podnět, aby napadli předsedu, nutili jej k poděkování a sna-
žili se odstraňováním děkované adresy ovlivnit většinu. Důsledky takového
politického chování nemohou být ve studentském spolku trpěny. Výlevy loa-

¹¹⁰⁾ Přípisem z 1. III. 1852 v cit. spisu.

¹¹¹⁾ Usnesením z 1. IV. 1852 č. 2195, založeným v cit. spise.

¹¹²⁾ Sdělení o něm učinil Webrovi okresní vrchní policejní komisař na Malé Straně, Karl Schiller, 2. III. 1852. Dr. František Hubna byl později advokátem v Mladé Boleslavi a samosprávným pracovníkem (srov. Šimák: Dopisování Jana Krouského a jeho přátel, str. 229), zemřel v Plzni 1. II. 1899 (evid. arch jeho vdovy v A. hl. m. Prahy, cizí příslušníci).

¹¹³⁾ Dne 23. IV. 1852 podle poznámky na spise; neznámo však, jak.

¹¹⁴⁾ Dne 20. III. 1852 č. 816/pp.

jálnosti takového „Aulla“ nebo „Palackého“ nejsou při známém smýšlení těchto mladíků nic jiného než pokrytectví a výsměch.¹¹⁵⁾

Weber shrnuje dále vše, co má policie proti Taxisovi a proč jeho podpis na kritickém dopise nemůže být pokládán za cosi ojedinělého. Vzpomíná jeho účasti na Národní gardě v Dobrovici, „jeho buršíkózního vystupování a buršíkózního oblečení, které by svědčilo spíše *proletáři* (prol. J. C.) než knížeti, což vše se nehodí k jeho sociálnímu postavení“. Vyjádření připomíná místodržitele, že k vyloučení došlo s jeho schválením a se souhlasem zemského vojenského velitele (pro stav obležení), což by mělo být stěžovatelce oznámeno s tím, že může podat rekurs k nejvyššímu místu.

Taxisova matka se však omezila na dodatek k původnímu rekursu¹¹⁶⁾, ohražujíc se proti akci, kterou rozvířilo oznámení poručenského soudu. Ze spisů není patrné, že rekurs byl nějak formálně (zamítnutím) vyřízen. Ve spolku zvítězila poráženecká nálada. Usnesl se totiž, že umístí obraz Františka Josefa do zasedací síně, a nadto že dá do čítárny obraz bývalého císaře, Ferdinanda V.¹¹⁷⁾ A což bylo horší, AČS musel na rozkaz městského hejtmanství odevzdat z knihovny 45 děl, která byla shledána závadnými z hlediska režimu.¹¹⁸⁾

Ačkoli byl Taxis se svými druhy vyloučen z AČS a vstup do něho mu byl zakázán, nebránilo to, aby se s jeho členy stýkal jinde, hlavně na fakultě. Ve výboru spolku zůstali zejména dva lidé Taxisovi oddaní, Seidl a Vraný. Jejich prostřednictvím i jinak snažili se vyloučení působit na spolek v opozičním duchu. Dovídáme se o tom z dotazu, adresovaného místodržitelem policejnímu řediteli 4. I. 1853.¹¹⁹⁾ Mecséry v něm žádal, aby mu Sacher-Masoch s největším urychlením sdělil, jak se nyní Taxis chová a zda stále ještě pokračuje ve stycích (Verbindungen), která mu Sacher-Masoch naznačil v poslední zprávě.¹²⁰⁾ Policejní ředitel odpověděl, že Taxis pokračuje ve svých stycích s Aullem, Palackým, Seidlem, Zeithammrem a Vraným, který je členem výboru AČS, a že nelze podceňovat (verkennen) jistý nepřímý vliv Taxisův na tento spolek. Spolek prý zamýšlí uspořádat besedu (eine Beseda) a chce se prý obrátit na knížete, aby sbíral příspěvky u vysoké šlechty.¹²¹⁾

Sledujíc pozorně Taxisovo počínání konfidenty, které měla mezi posluchači práv i jinde, i vlastními orgány, přišla policie brzy na kloub oné sběratelské

¹¹⁵⁾ Weber prohlédl Aullův manévř vytykat Jungmannovi, že neměl zavěšovat císařův obraz jen tak, nýbrž v slavnostním aktu.

¹¹⁶⁾ Koncipoval jej asi profesor Schneider.

¹¹⁷⁾ Zpráva komisaře Czecha ze 7. III. 1852 o výborové schůzi AČS ze 6. III. 1852, spisy AČS, karton PP 1863—69, V 4/13 III. 1.

¹¹⁸⁾ Jejich seznam je založen v cit. spisech AČS.

¹¹⁹⁾ Číslo 2057 pr. ve spisech Pol. pres. 1863—69 T 1/5, koncept ve spisech místodržitelství PM.

¹²⁰⁾ Ze dne 20. III. 1852 č. 816.

¹²¹⁾ Přípis z 11. I. 1853 č. 52/pp, T 1/3, koncept; vyhotovení ve spise místodržitelství PM.

činnosti Taxisově. Již 3. II. 1853¹²²⁾ podal Sacher-Masoch Mecsérymu zprávu, že posluchač práv, kníže Rudolf Thurn-Taxis, známý z AČS, koná mezi svými kolegy sbírky na české Národní divadlo. Sacher-Masoch zjišťoval, že Taxis není mezi osobami, oprávněnými Divadelním sborem k sbírání, ano že není ani členem Sboru, a proto že žádá současně akademický senát pražské university, aby Taxisovi další sbírání zakázal a sběrací listinu aby mu odňal. Vůči místodržiteli ještě dodával, že si Taxis „nevzal vyloučení za výstrahu, nýbrž že stále ještě se přiklání ke straně, která dělá obchod z agitace v nacionálním smyslu. Stejně neodložil své buršíkózní, jeho stavu zcela nepatřičné chování, a budí tím nadále pohoršení u všech těch, kdo dovedou hodnotit význam takových výstřelků u osoby, náležející k nejvyšším kruhům společnosti“.

Akademický senát vyhověl výzvě policejního ředitelství, a z jeho odpovědi¹²³⁾ je patrné, že Taxis obdržel dvě stejné sběrací listiny od tajemníka Divadelního sboru, profesora Jungmanna. Policejní ředitel proto navrhol, aby Divadelnímu sboru bylo uloženo, aby dával vidovat sběrací listiny policejnímu ředitelství, a aby stáhl listiny, kde sběratel není označen jménem. K tomuto návrhu se Sbor pro postavení Národního divadla vyjádřil záporně a podal zároveň vysvětlení o sběrací činnosti.¹²⁴⁾ V tomto vysvětlení, spolupodepsaném Jungmannem, se uvádělo, že se mu loni nabídli někteří studenti pražské university i techniky jako sběratelé příspěvků na Národní divadlo, a proto použil jejich služeb. Také letos se hlásili Rudolf Thurn-Taxis, Schäffner, Vraný, Pelikán a Ant. Zeithammer, vesměs synové vážených rodin. Proto žádal Sbor, aby Taxisovi bylo dovoleno dokončit činnost, kterou zejména on úspěšně započal. Žádal také, aby bylo upuštěno od vidování listin, protože to ostatní státní úřady nežádají, a odradilo by to ony sběratele od pomoci Sboru.

Odpovídajíc Sboru,¹²⁵⁾ povolilo místodržitelství další sběrací činnost všem, které Sbor právě uvedl, i Zeithammrovi, ale výslovně ji zakázalo Taxisovi. Opis obdržel Sacher-Masoch. To byl zřejmě další projev nedůvěry policie k Taxisovi, a překvapoval tím více, že Taxis vykazoval dobré výsledky a měl přístup do kruhů, odkud se bylo nadati větších příspěvků.¹²⁶⁾

¹²²⁾ Tato zpráva se výslovně opírá o „výpověď jednoho o tom vyslechnutého právníka“. Je to zpráva č. 391/pp, došla 5. II. 1853 č. 1027 pr., 8/5/14 PM místodržitelství. Spis „Národní divadlo“ ve fondu PM v SÚA.

¹²³⁾ Podáváje o tom zprávu 12. III. 1853 č. 533/pp místodržiteli, přiložil Sacher-Masoch odpověď akademického senátu (je ve spise PM 1853 2/23/4) a uvádí z ní podstatné věci.

¹²⁴⁾ Přípis Sboru pro postavení Národního divadla z 8. II. 1853 č. 35/1853, došlý místodržitelství pod č. 1144 pr. Z toho i z dalšího je patrné, že poměr mezi Taxisem a Janem Jungmannem neutrpěl „obrazovou“ aférou v AČS.

¹²⁵⁾ Dne 11. II. 1853 č. 1291, koncept v cit. spise PM 1850—54, sign. 2/23/4.

¹²⁶⁾ Jak svědčí tiskem vydávané Seznamy příspěvků (založené v cit. spise), byli mezi prvními přispěvateli Josef Aull a jeho synové Ludvík a Klement. Jsou mezi nimi stejně gymnasisté (oktávy malostranského a akademického gymnasia), jako dělníci (typografové z Haasovy tiskárny) i krejcarové sbírky. V Seznamu č. V. z 3. XII. 1851 se uvádí „výnos první sbírky mezi právníky na vysokých školách pražských učiněné od p. Lud. Aulla, 107 zl. 12 kr. hotově“, a mezi jednotlivými účastníky té sbírky m. j. Rudolf Taxis 10 zl. a Ant. Zeithammer 2 zl. K tomu, jak vláda tyto sbírky „podporovala“ srov. J. V. Frič v článku v pozn. 5 uvedeném, str. 200.

Taxis se asi bránil svému vyloučení ze sběrací činnosti, ale není o tom dokladu. Jenom na jednom spise je vlastnoruční záznam místodržitele Mecséryho z 16. II. (či III.) 1853, podle něhož tuto věc projednal *ústně* (prol. J. C.) s Taxisovou matkou a nato dal spis uložit.

Neuplynul však ani měsíc, a policie byla opět nucena zabývat se Taxisem. Dne 12. III. 1853 přinesl denní tisk zprávu,¹²⁷⁾ že profesor Schwanert, který přijal povolání na universitu do Rostocku, odjede ještě před velikonoce z Prahy. Vládě bylo velmi nepříjemné, že profesor, kterého sotva před dvěma lety povolala do Prahy, opouští ji do méně významné university, a byla si vědoma, že příčinou jsou dusné poměry rakouské. Taxis byl pilným Schwanertovým posluchačem, a proto se zúčastnil podniku, který dal policii podnět k vyšetřování, protože v něm spatřovala demonstrativní souhlas se Schwanertovým rozhodnutím. Policejní ředitel se, jak oznamoval místodržiteli,¹²⁸⁾ dověděl, že Taxis organizuje peněžitou sbírku, aby uspořádal prof. Schwanertovi slavnostní rozloučení. Jeho přívrženci prý zastavují mladíky, o kterých myslí, že jsou právníky, na ulici, s otázkou: „Jste právník?“ Přisvědčí-li, zvou je k příspěvku slovy: „To jste také jistě jedním z četných přívrženců knížete Taxise, který pořádá peněžitou sbírku na rozloučenou s prof. Schwanertem, a jistě něčím přispějete.“ Omlouvá-li se oslovený, že nemá u sebe peněz, je sběratel ihned ochotný jít s ním do jeho bytu. Policejní ředitel k tomu dodával, že chystanou oslavu zakázal a že žádá současně akademický senát pražské university, aby zpravil Taxise o tomto zákazu.

Oznamuje Taxisovo počínání akademickému senátu,¹²⁹⁾ žádal policejní ředitel, aby senát Taxisovi naznačil, že uspořádání slavnosti Schwanertovi by nemohlo být povoleno, a aby se tedy každý zdržel dalších příprav (Einleitungen). Mužem, jemuž disciplinární řád svěřil dozor na chování posluchačů, rektorem pražské university, byl svobodomyšlný, byť tehdy již zestárlý Georg Norbert Schnabel, profesor právnické fakulty (viz str. 105). Pozval si Taxise a jistě s chutí odpověděl presidiu policejního ředitelství,¹³⁰⁾ „že se podle výpovědi ihned vyslechnutého pana knížete Rudolfa Thurn-Taxise nikterak nejednalo o uspořádání slavnosti Schwanertovi, nýbrž jen o to, odevzdat mu malou upomínku na jeho posluchače, a to prsten. Podnět k tomu že nevyšel od Taxise, nýbrž od posluchače Löwyho. Ten že se obrátil na Taxise o příspěvek a také jej obdržel. Vzav takto policii výt s plachet pokud šlo o Taxise, považoval rektor přece jen za opatrné dodat, že když Löwy k takové sbírce nebyl oprávněn a ani o ní nevěděl děkana, že mu ji zamezí (verheben) a naznačí mu, jak se pro příště zařídit.

Tím byla tato aféra, příznačná pro Taxisovu pověst u policie, a na níž

určitě byla Taxisova účast větší, než jak připouštěl akademický senát (policie měla mezi posluchači konfidenty), skončena.

III.

TAXIS JAKO KANDIDÁT PRÁV

V životopisné příloze k žádosti za povolení promoce připomíná Taxis¹³¹⁾, jak se neprodleně po absolvování práv dal do soustředěného studia, aby mohl skládat přísné zkoušky doktorské — examina rigorosa. Jiné doklady, zejména dopisy, nezanechávají pochybnosti, že ona slova nebyla u něho pouhou formulí, opakovanou tradičně v promočních žádostech. Doba více než dvouletá, která dělí Taxise od absolutoria v srpnu 1855 do posledního rigorosa v listopadu 1857, je prostoupena studováním, starostmi o jeho zdárný výsledek, a je vyznačena jednotlivými zkouškami jako mezníky. Je to sice doba, kdy Taxis poněmáhlu připravuje svou rodinu na chystaný nerovný svůj sňatek s Jenny Ständlerovou, kterou poznal v Heidelbergu a o kterou se nyní stará a někdy ji i její rodinu podporuje též finančně, ale studijní úsilí přece jen převažuje a vtiskuje ráz tomuto Taxisovu životnímu období.

Kdežto u teoretické státní zkoušky se projeví již při jejím zavedení r. 1850 některé reformní tendence, vidíme při pohledu na rubriky zkušebních protokolů rigorosních z let padesátých, že jsou ovládány předměty, které stanovily předpisy čtyřicet let staré.¹³²⁾ Pořadí mezi jednotlivými rigorosy nebylo stanoveno, takže bylo možno si volit. Zpravidla se dělalo II. rigorosum (římské, církevní a lenní právo) nejdříve, ježto bylo považováno za nejtěžší, a ostatní po něm. Rovněž Taxis se jal od prázdnin r. 1855 — až do prosince byl s matkou v jejím venkovském majetku a sídle Niměřicích u Mladé Boleslavi — studovat k tomuto rigorosu. Učil se až do října a za další měsíc je chtěl skládat¹³³⁾. Ale do toho přišla jako puma zpráva o studijní reformě. Na základě císařova rozhodnutí z 25. IX. 1855 došlo totiž ministerským nařízením z 2. X. 1855 č. 172 k pronikavému zásahu do svobody učení tím, že určité předměty byly stanoveny jako povinné a musely se poslouchat v pevném pořadí, ale zejména, že jako předpoklad pro postup do vyššího studijního oddílu byla zavedena zkouška, obsahující předměty historické povahy. Vyhláška děkanství, obsahující toto nařízení s podrobným výkladem, byla vyvěšena 6. X. 1855 v aule Karolina a „po celý den byla doslova obléhána horlivě čtoucími mladými zájemci o práva“.¹³⁴⁾

¹³¹⁾ Viz pozn. 3 shora.

¹³²⁾ Dvorský dekret ze 7. IX. 1810, srov. Universität, str. 95.

¹³³⁾ Taxis Ferdinandu Laubovi, slavnému houslistovi, jehož byl důvěrným přítelem, Praha, 29. II. 1856.

¹³⁴⁾ Bohemia č. 237 ze 6. X. 1855 str. 437 a č. 238 ze 7. X. 1855 str. 440/441. Srov. *Kapras*: Právní dějiny, I, str. 145.

¹²⁷⁾ Bohemia č. 61, citující úřední „Pražské noviny“.

¹²⁸⁾ Dne 16. III. 1853 č. 1230/pp, T 1/3, koncept.

¹²⁹⁾ Dne 17. III. 1853 č. 1230/pp, T 1/3, koncept.

¹³⁰⁾ Zpráva akademického senátu z 18. III. 1853 č. 578 v cit. spise policejního ředitelství.

Avšak Taxis, osamělý v Niměřicích, nevyložil si nařízení, o němž se do-
věděl z denního tisku, správně: „Novým požadavkem rigoros od ministerstva
pobláznit jsem se dal, praštil jsem totiž s tím prvním (rigorosem) a začal jsem
se připravovat na jiné rigorosum, v jisté naději, že podle nového pořádku,
který mnoho výhod má, nám bude povoleno doktorát dosáhnouti. Naděje ta
byla ale sklamána, a tak zajisté o tři měsíce času jsem se připravil, teď dělám
co mohu a doufám tak ke konci dubna konečně jedno rigorosum si odbyti,
jest to (to) nejtěžší, ta druhá pak již se budou čerstvěji moci po sobě udělati,
takže za nějakého jeden a čtvrt roku přece doufám tím doktorem býti.“¹³⁵⁾

Po návratu do Prahy nastal Taxisovi čas stejně jednotvárný, jako byl
v Niměřicích: „jeden den jako druhý sedím u své knihy“, píše Laubovi.
Přesídlení z Niměřic přineslo však cennou pracovní změnu: Václav Krouský,
se kterým studoval Taxis již v Heidelberku, přijal pozvání Taxisových a uby-
toval se v jejich malostranském paláci. „Dřením k rigorosu také hlavu svou
příliš namáhá,“ podotýká dovětkem k zprávě o tom Laubovi Taxis.¹³⁶⁾ Od té
doby čelili oba přátelé studijním námahám společně, ať v Praze — nedbajíce
ani takových „událostí“, jako byl právnícký ples toho roku¹³⁷⁾ — ať v Niměřicích.
O jejich vystoupeních při zkouškách, která následovala vždy těsně za
sebou, svědčí i to, že jsou susedy v rigorosních protokolech, Taxis na straně
204, Krouský na 205.¹³⁸⁾

Díky pracovnímu společenství ubíhal čas lépe, a dne 14. V. 1856 Krouský
a 18. téhož měsíce Taxis, představili se zkušebním komisařům přísné zkoušky
doktorské. Složili tu nejtěžší jako první, oba jednomyslně, per vota unanimita.
Taxise zkoušeli Schnabel, Tuna, Zielonacki a Chambon, a jako děkani
hlasovali Schneider za sbor profesorů a Karl Walther za sbor doktorů, který
až do r. 1873 vysílal své zástupce i ke zkouškám. Taxisův prospěch mohl být
lepší, ale jeden z obou romanistů, Zielonacki, hlasoval pouze pro dostatečnou.

Radost ze zkoušky tím zkalena nebyla a Taxis využil přestávky, než se
pustil do dalšího rigorosa, k tomu, že se podíval ještě jednou do Heidelberka.
Po návratu v srpnu 1856 dal se s Václavem Krouským do studia k prvnímu
rigorosu, jež zahrnovalo právo přirozené, státní, mezinárodní a statistiku.
Podstatnou část té přípravy strávili v Niměřicích, a ještě 5. X. 1856, když psal
z Prahy Janu Krouskému, dával Antonín Mezník „učeným a mučeným pá-
nům na Niměřicích vyřídit příležitostně jeho a přítele Jeřábka srdečné pozdra-
vení a přátelsky kolegiální servus.“¹³⁹⁾

Četné ohlasy rigorosní přípravy obou kandidátů jsou patrné i z dopisů,

¹³⁵⁾ Taxis Laubovi 29. II. 1856.

¹³⁶⁾ Uvedený dopis.

¹³⁷⁾ Sr. Bohemia č. 27 z 31. I. 1856 str. 143: der herrliche jugendfrische „Juristenball“.
Zúčastnila se ho toliko Taxisova matka.

¹³⁸⁾ Kniha rigorosních protokolů právnické fakulty z let 1847—1863 v AUK.

¹³⁹⁾ Dopis uveřejnil Šimák, Dopisování, č. 210/211, str. 238. O Mezníkovi více v pozn.
178) t. článku.

které Taxisovi zaslala ze Sedla u Ústí nad Labem jeho snoubenka Jenny
Ständlerová v době od 15. X. do 10. XII. 1856.¹⁴⁰⁾ Studium mělo plný úspěch.
Tentokrát šel ke zkoušce první Taxis (17. XII. 1856) a složil ji výtečně — cum
applausu, když mu všichni examinátoři dali známku velmi dobře — valde
bene. Byli to Schnabel, Schneider, Hasner, Jonák a jako děkani fungovali za
profesory Tuna a za doktory Franz Pelzel. O tři dny později udělal rigorosum
Krouský, jednomyslně.

Příprava k dalšímu rigorosu trvala našim kandidátům pět měsíců a ne-
byla nerušená. Nevytrhl je ovšem zase právnícký ples, při kterém „urození
právníci postavili Žofín jako do ohně“, již proto ne, že Taxisovi zemřel strýc
a v domě byl smutek, a Krouský „si to daroval posud a nepůjde také již nikam
letos.“¹⁴¹⁾ Z práce je vytrhla smrt profesora Chambona, jednoho z těch, kdo
hluboce zapůsobili na Taxise.

Eduard Egmont Josef Chambon byl podle všech soudobých zpráv (viz
str. 108) jedním z nejlepších učitelů práv, kteří v padesátých letech v Praze
působili. Práva studoval v Berlíně, kde jej vedl Puchta a Ihering, u něhož mno-
ho pracoval. Původně se chtěl věnovat advokacii, ale když Ihering rozpoznal
jeho vlohy, habilitoval se pro římské právo v Jeně r. 1848. Již tam měl neoby-
čejné úspěchy pedagogické a byl r. 1850 jmenován mimořádným profesorem.¹⁴²⁾
Jeho pověst způsobila, že mu, ač protestantovi, nabídlo Thunovo ministerstvo
po Schwanertově odchodu řádnou profesuru v Praze. Nastoupil tam v říjnu
1853 a stal se rázem nejoblíbenějším profesorem. Přilnul k němu zejména
i Taxis, protože Chambon velmi miloval hudbu a již jako chlapec dokonale
ovládal houslovou hru. I když později se věnoval akademické dráze, vyplño-
vala hudba jeho volné chvíle.¹⁴³⁾

Taxis i po absolvování práv udržoval s Chambonem styky a sledoval
s účastí nemoc jeho dvouletého synka, který v únoru 1857 onemocněl tyfem.
Ještě větší znepokojení se zmocnilo Chambonových žáků a přátel, když se
roznemohl sám, a ohromeni četli zprávu, že 3. března po čtrnáctidenní nemoci
zemřel na tyfus, stár teprve 34 roky. Dne 4. března měl být mrtvý dopraven do
Jeny a pohřben na tamním protestantském hřbitově. Taxis, který tuto akci vedl,
a několik dalších bývalých posluchačů se rozhodlo, že doprovodí Chambona
do Jeny, aby mu prokázali poslední poctu a byli přítomni pohřbu jako zástupci
pražských studentů.¹⁴⁴⁾ Ačkoli byly právě pololetní prázdniny a většina
právníků byla mimo Prahu, shromáždilo se jich přece veliké množství, aby se

¹⁴⁰⁾ Originály dopisů v rodinném archivu A. Kallusa.

¹⁴¹⁾ Václav Krouský Janu Krouskému do Katusic, Praha 4. II. 1857, uveř. Šimák, č. 241
str. 212. Sr. Bohemia č. 31 z 5. II. 1857. Taxisův strýc, Friedrich Hannibal Thurn-Taxis,
zemřel 17. I. 1857.

¹⁴²⁾ Spisy Friedrich-Schillerovy university v Jeně, z nichž mi pořídil výpis a přehled
tamní universitní archiv (Dr. Köhler) v dopise ze 14. VII. 1960, za což mu i zde děkuji.

¹⁴³⁾ Johannes Günther, Lebensskizzen der Professoren der Universität Jena seit 1558 bis
1858, Jena 1858, str. 107 ns.

¹⁴⁴⁾ Bohemia č. 54 z 4. III. 1857 str. 316.

zúčastnili pohřbu v Praze. Po páté hodině 4. března pohyboval se z Chambonova bytu v Krakovské ulici pohřební vůz, ozdobený doktorskými insigniemi a doprovázený osmdesáti právníky, kteří nesli planoucí pochodně, přes Václavské náměstí k aule Karolina a odtud k nádraží drážďanské dráhy (v Hybernské ulici). V průvodu šli představitelé university s rektorem Chlupem a děkanem právnické fakulty. Pohnutými slovy líčí dopisovatel „Bohemie“,¹⁴⁵⁾ jak „žáci se nechtěli odloučit od tělesné schránky milovaného učitele, ležící v železničním voze“, a jak „odešel z jejich středu muž, který si zasluhoval nejplnější úcty neméně jako učitel, než jako otec rodiny a přítel, a byl ctěn a milován svými žáky“.¹⁴⁶⁾

Posluchačů, kteří se rozjeli až do Jeny, bylo čtrnáct, s Taxisem v čele. V Jeně byli hosty prorektora¹⁴⁷⁾ tamní university i jiných funkcionářů a jenských studentů. Druhého dne, 7. III. 1857, za přítomnosti akademického senátu, všech profesorů a přechytných studentů jenských dostalo se pražským studentům cti, že oni nesli mrtvého učitele ke hrobu. Evangelický duchovní poděkoval pražským studentům za jejich projev lásky, načež tito zapěli čtyřhlasně českou píseň (ein böhmisches Quartett) a pohřžili Chambonovo tělo k jeho matce.¹⁴⁸⁾ O hlubokém dojmu, který učinily důkazy příchylnosti pražských studentů v Jeně, lze číst též v tamním tisku, který výslovně uvádí,¹⁴⁹⁾ že z Prahy přijela patnáctičlenná deputace. Lidský osud Chambonův, „který svůj předčasný skon přivodil si tím, že mnoho týdnů probděl ve dne v noci u lůžka svého milovaného dítěte“,¹⁵⁰⁾ vryl se do myslí jeho žáků, a vzpomínali trvale i oni na jeho pohřeb, na kterém — jistě na Taxisův podnět a za jeho osobní účasti — zpívali česky.

Pilná práce na přípravě k předposlednímu rigorosu, ale také pražská hudební sezóna, jejíž zlatým hřebem byly koncerty Taxisova důvěrného přítele, houslisty Ferdinanda Lauba,¹⁵¹⁾ odvedly Taxise od smutných vzpomínek. Ještě v létě vzpomínal¹⁵²⁾ na Laubovy koncerty, které oslňovaly tehdejší Prahu. Taxisovi zabírala jistý čas také přítomnost Jenny Ständlerové, se kterou jeho matka zacházela již jako s budoucí dcerou. Krouský zase občas vyřizoval věci svým příbuzným v Katusicích. Měl obstarat nápisy pro nové sochy v tamním kostele, ale sliboval to, „jen co se vyrvе zase jednou z labyrintu

¹⁴⁵⁾ Značka „π“.

¹⁴⁶⁾ Bohemia č. 55 z 5. III. 1857 str. 321.

¹⁴⁷⁾ Rektorem byl vévoda výmarský, jak poznamenává dopisovatel Bohemie, zřejmě studentský účastník pohřbu.

¹⁴⁸⁾ Bohemia č. 60 z 11. III. 1857 str. 355, *Wurzbach 2* (1857), heslo „Chambon“. Šlo o čtverozpěv (strofickou píseň), jak tyto starší české sbory skládal v 50. letech zejména Alois Jelen, bratři Vašákové i jiní. Sr. *Dějiny světové hudby*, Jan *Branberger*, str. 539.

¹⁴⁹⁾ „Blätter von der Saale“ č. 27 z 5. III. 1857. Zprávy o úmrtí a o pohřbu přinesly tyto noviny v č. 26 a 28. Za tyto informace rovněž děkuji archiváři jenské university, Dr. *Köhlerovi*.

¹⁵⁰⁾ Bohemia č. 55 z 5. III. 1857 str. 321.

¹⁵¹⁾ Bohemia č. 63 ze 14. III. 1857 str. 376 a následující březnová čísla.

¹⁵²⁾ Taxis Zeithammrovi, Niměřice 16. VII. 1857, uveř. *Hynek Hrubý* v *Lidových novinách* z 25. XI. 1933, ranní vyd., fejton.

těch zákonů a zákoníčků; od zítřka za týden má rigorosum, pochopitelně tedy že nemá dlouhé chvíle“. V postskriptu dodává, že „kdyby to s jistotou věděl, že přijde ta kometa, tak by to rigorosum s chutí prozatím odložil“.¹⁵³⁾

Poněvadž kometa nijak neintervenovala, šel Krouský, zase za Taxisovým příkladem, ke zkoušce 8. VI. 1857 a byl při ní jednomyslně aprobován. Taxis skládal toto rigorosum, jehož předměty byly právo občanské, obchodní a směnečné, 6. VI., a opět byl uznán způsobilým cum applausu. Zkoušeli Schnabel, Schneider, Hasner, Zielonacki, jako děkani fungovali Tuna a Pelzel. Všichni dali Taxisovi velmi dobrou.

Nyní bylo před našimi studijními druhy už jen čtvrté a poslední rigorosum, a čekali bychom, že se neprodleně pustili do studia. Je však dalším svědectvím Taxisova nadšení pro „dobrou věc“, jak se s tímto výrazem setkáváme později v jeho spolupráci s J. V. Fričem, že se nerozmýšlel zdržet se v plné práci, aby pomohl svým boleslavským krajanům v jejich zápase za *české pedagogium*.

Provoláním z 20. I. 1856, tištěným německy i česky a adresovaným obcím krajů boleslavského, litoměřického a žateckého, vyvolal školní rada Johann Maresch akci, aby se v Litoměřicích dokončil výchovný ústav pro učitele, pedagogium, a aby obce za tím účelem finančně přispěly a organizovaly sbírky. Čertovým kopýtkem Mareschovy akce bylo, že v Litoměřicích měli studovat jen německí kandidáti. Proto si kněží boleslavského kraje opatřili souhlas litoměřického biskupa a vyvinuli protiakci, jejímž cílem bylo zřídit pro českou část litoměřické diecése české pedagogium v Mladé Boleslavi.¹⁵⁴⁾

Podáváje o této protiakci zprávu místodržiteli, připojil k ní šéf boleslavské správy, rytíř Bach, oznámení boleslavského okresního představeného,¹⁵⁵⁾ podle kterého „zamýšlí v Niměřicích se zdržující kandidát práv, Rudolf kníže Thurn-Taxis, uspořádat hudební akademii ve prospěch českého učitelského pedagogia v Mladé Boleslavi, o něž se usiluje, a žádá o povolení“. Bach žádal o pokyn, zda smí být pro zamýšlený účel povolení uděleno, a krátce nato hlásil ještě dodatkem,¹⁵⁶⁾ že sbírky k založení výlučně českého pedagogia probíhají s takovou intenzitou, že by to mohlo ohrozit akci školního rady Maresche.

Místodržitelský referent, uvažuje o obou hořejších zprávách a o žádosti obou kandidátů práv, Taxise v Niměřicích a Krouského v Katusicích, o povolení akademie, chtěl dát zamítavý pokyn a chtěl jej odůvodnit prostě tím, že ony žádosti nemají ani tak za cíl založení pedagogia, nýbrž „mají zjevně za základ jen tendenci založit výhradně české učitelské pedagogium, a jeho

¹⁵³⁾ Václav Krouský Janu Krouskému, Praha 31. V. 1857, uveř. *Šimák*, č. 244.

¹⁵⁴⁾ Spisy PM 6/5/10 z r. 1857 (pres. 1855—59) v SÚA, zvl. zpráva boleslavského krajského představeného rytíře Bacha presidiu místodržitelství z 15. VI. 1857 č. 7556. Sr. *Safránek*, II, str. 163.

¹⁵⁵⁾ Tímto oznámením okresního úřadu v Mladé Boleslavi ze 14. VI. 1857 č. 4812 předkládala se ústní žádost Taxisova, opakovaná i písemně, s tím, že „k tomu účelu vedle více hudebních celebrit bylo k spoluúčinkování získáno také několik členů pražské opery“.

¹⁵⁶⁾ Dne 20. VI. 1857 č. 7807.

pomocí agitovat na obecných školách pro českou národnost“.¹⁵⁷⁾ Ale místodržitel Mecséry, který si vyhradil aprobaci, poznamenal, že nepokládá za vhodné žádosti *prostě* zamítnout, nýbrž byl pro to, zamítnout je *jen* z toho hlediska, že v Mladé Boleslavi není pedagogium povoleno, a že není rozhodnuto, zda vůbec bude zřízeno. Koncert že má jistě nacionálně demonstrativní stránku, ale lze ji jen velmi těžko prokázat.¹⁵⁸⁾

Pořadatelé koncertu se nenechali zvíkat v přesvědčení, že se jim přece jen podaří jej uskutečnit, a proto dali mezitím tisknout jeho program. Dali jej vytisknout v Praze, a tím se stalo, že výtisk na zkoušku, předložený policii, dostal se do rukou Paümanna, nástupce Sachera-Masocha v úřadě pražského policejního ředitele. Nemeškal předložit program místodržiteli a podotkl, že podle došlých zpráv má koncert sloužit českému učitelskému semináři v Mladé Boleslavi a že „přitom je zvláště nápadné, že vedle jiných ochotníků a několika členů pražského divadla bude při této akademii spoluúčinkovat pan kníže Rudolf Thurn-Taxis jako zpěvák“. Vskutku podle onoho zkušební tisku, který nám zachoval celý pořad onoho pamětihodného koncertu,¹⁵⁹⁾ měl Taxis vystoupit ve dvou operních áriích, jednou sám, podruhé v duettu.

Tím se na místodržitelství pozdrželo napsání zamítavého pokynu krajskému představenému v Mladé Boleslavi. Byl nucen znovu se obrátit na místodržitelství s tím, že zatím co ještě očekává odpověď na své dřívější dotazy resp. zprávy, informovali jej oba žadatelé o mnohostranných přípravách, které již byly pro akademii učiněny. Kdyby tedy nemohla snad být povolena pro původně oznámený účel, aby byla povolena pro nějaký *jiný místní školní účel* v Mladé Boleslavi. Protože tedy otázka pedagogia zůstala tím vyloučena, oznamoval krajský představený, že koncert 22. VI. 1857 povolil za potřebných záruk.¹⁶⁰⁾ Místodržitelství vzalo tuto disposici na vědomí a uvědomilo Paümanna.¹⁶¹⁾

Toto vyřízení křížovalo se s novou zprávou rytíře Bacha,¹⁶²⁾ podle které agitace pro pedagogium tak zesílila, že budí obavy. První popud k té akci dal prý osobní děkan páter Jiří Procháška ze Skalska v Niměřicích, majetku to kněžny Taxisové. Jemu prý se podařilo získat pro tu myšlenku vikáře českých částí kraje boleslavského, a nejméně se jí ujímají Vojtěch Zuman a Antonín

Marek v Libuni.¹⁶³⁾ Bach doporučoval zakročit u biskupské konsistoře v Litoměřicích, která českému kléru jeho akci schválila. Výsledkem byl oběžník Mecséryho¹⁶⁴⁾, kterým se zakazují sbírky pro pedagogium v Mladé Boleslavi. Byl rozeslán podřízeným krajským představeným.

Příprava a průběh koncertu, který se konal 5. VII. 1857, tím už nebyly brzděny. Taxis při něm přednesl árii z opery „Kouzelná fletna“ (!) od Mozarta se sborem a průvodem piana, a spolu s Miloslavou Chaloupkovou, J. L. Lukesem a pány N. a J. vystoupil ve finále z opery Lucia di Lammermoor od Donizettiho se sborem a klavírem. Bylo to jeho první veřejné vystoupení, na které se připravoval tím, že „chodíval v zimě pilně k Voglovi se učit“.¹⁶⁵⁾ Stojí za povšimnutí, že jiní ochotníci, „páni N. a J.“, nedali se uvést veřejně na program spolu s „aktéry“, kdežto Taxis neváhal tak učinit s plným uvedením rodového titulu. Je zajímavé, že mu to neschvalovala ani jeho snoubenka Jenny Ständlerová.¹⁶⁶⁾ Hudební akademie začala v pět hodin odpoledne a kromě uvedených členů pražské opery, kteří vystoupili ještě v dalších pořadech, zúčastnil se jí zpěvácký spolek Josefodolský, který zapěl též české i německé sborové písně, a vynikající houslista Bennewitz. Koncert měl veliký význam morální, a díky zejména Taxisově matce, i úspěch finanční. „Všechno velmi dobře se podařilo,“ referoval o něm Taxis příteli Zeithammrovi.

Krajský úřad podal místodržiteli zprávu,¹⁶⁷⁾ že výnos byl asi 300 zlatých, z čehož že složila 100 zl. u pokladny Taxisova matka. Čistý zisk nebyl ještě znám,¹⁶⁸⁾ ani jak s ním bude naloženo, ale pomýšlí prý se na to, ponechat jej zatím bez použití, až jak bude rozhodnuto o pedagogiu. Vidíme z toho, že pořadatelům se podařilo ošálit úřady předstíráním, že jim nejde o pedagogium. Dále uváděla zpráva, že návštěvníci koncertu byli z největší části venkované, mezi nimi kněží a zejména mnoho *rolníků* (prol. J. C.). Místodržitelství bylo velmi znepokojeno doslovem této zprávy,¹⁶⁹⁾ podle kterého rolníci míní, že k českému pedagogiu v Boleslavi přece jen dojde, „i když na vysokém místě

¹⁶³⁾ Jiří Procháška (nar. 1795) jako apoštolský protonotář, a známý Antonín Marek jako honor. kanovník měli vliv na litoměřickou konsistoř. Sr. Catalogus universi cleri dioecesis litomericensis... anno 1857, str. 5, 51, 68.

¹⁶⁴⁾ Ze dne 2. VIII. 1857 č. 5998 pr.

¹⁶⁵⁾ Taxis Zeithammrovi, Niměřice 16. VII. 1857, uveř. *Hrubým*. František Arnold Vogl (1821—1891) učil od 1845 sborovému zpěvu na pražské konservatoři, sr. Ottův SN, t. h.

¹⁶⁶⁾ Jenny Ständlerová, píšic Taxisovi 6. VII. 1857, se diví při četbě programu, který jí zaslal, že „nechat tisknout své jméno, což by na jeho místě neučinila“, a opakuje 10. VII. 1857: „mně jest to pořáde nemilé, žes nechal Tvé (!) jméno na cedulky tisknout“. Dopisy v AAK.

¹⁶⁷⁾ Dne 10. VII. 1857 č. 57 pr.

¹⁶⁸⁾ Podle pozdější zprávy krajského úřadu činil 300 zl., v čemž kromě 100 zl., složených Isabellou Taxisovou u pokladny, bylo 18 zl. 36 kr., které dala dodatečně k zaokrouhlení.

¹⁶⁹⁾ In dorso je poznámka z 12. VII. 1857, podle které měl referent projednat věc s místodržitelem. Výsledkem byla obsáhlá zpráva, kterou místodržitel podával ministru Thunovi 17. VII. 1857 č. 6344 pr., koncept ve spise PM.

¹⁵⁷⁾ Koncept odpovědi z 21. VI. 1857 č. 5568 a 5671 pr. v cit. spise PM.

¹⁵⁸⁾ Koncept Mecséryho z 22. VI. 1857 na cit. spise. K umírněnému postupu Mecséryho sr. *Jaroslav Purš*, K případu K. Sabiny, str. 35.

¹⁵⁹⁾ Výtisk je založen v Paümannově oznámení z 26. VI. 1857 v cit. spise PM. Sr. též Bohemia č. 151 z 28. VI. 1857 č. 922.

¹⁶⁰⁾ Bylo jimi zachování policejních předpisů, zejména předem schváleného programu a doslovného textu jednotlivých kusů. Dále měl starosta města a místní děkan provést kontrolu peněz (vstupného) a uschovat je na obci, konečně se měl městský úřad obrátit stran použití peněz k nadřízeným úřadům. (Zpráva ryt. Bacha z 29. VI. 1857 ad 40 pr. v cit. spise PM.) Pořadatelé se přesto netajili pravým účelem koncertu, sr. Bohemia, v předešlé poznámce.

¹⁶¹⁾ Koncept z 30. VI. 1857 č. 5947 pr. ve spise PM.

¹⁶²⁾ Ze dne 30. VI. 1857 č. 45. Sr. též *Safránek*, II, str. 163.

v Praze“ jsou proti němu. Bude proto vypravena co nejdříve deputace „do Vídně a tam jistě dosáhne cíle“.

Při onom koncertu a za příprav k němu došlo k pozoruhodným výrokům Rudolfa Taxise, a poněvadž vhodně dokreslují jeho počínání vzhledem k zavěšení císařova obrazu v Akademickém čtenářském spolku r. 1852 (viz str. 117), nebude nemístné uvést je zde v doslovném znění úřední zprávy:¹⁷⁰⁾ „Když den před koncertem boleslavský lékárník Sommer, jenž si vzal na starost výzdobu sálu, umísťoval tam poprsí jejich c. k. apoštolských Veličenstev, mínil Taxis, že takovéhle věci nejsou zde nutné. A když 5. VII., kdy sál byl již vyzdoben, tázal se ho Sommer, ukazuje na zmíněná poprsí, jak se mu to nyní líbí, odvětil Taxis: „Mně se to vůbec nelíbí, bylo by bývalo lepší postavit zde poprsí Mozarta a Beethovena.“ „Na konci koncertu agitoval JUC. Krouský, aby se Taxisovi provolalo ‚Vivat‘ (Lebehoch). Ale to prý nemělo ohlasu, naopak na Sommerův podnět zanotoval Josefodolský spolek hymnu (Volks-hymne).¹⁷¹⁾ Když to slyšel Taxis, pozval k sobě známého svého úředníka krajského úřadu, a řekl mu, že zpívání hymny je docela proti jeho vůli a bez jeho vědomí.“ Zpráva považuje tyto výroky za nedůležité, protože byly učiněny v pouhém rozhovoru, ale podává o nich sdělení, ježto mohou platit jako příspěvek k Taxisově charakteristice. Referent Weber (nyní již na místodržitelství)¹⁷²⁾ i Mecséry, kteří znali Taxise dříve a lépe než Bach, věděli dobře, že nějaká snaha o nápravu „excentrického mladého knížete“, jak se Bach vyjádřoval, byla by marná. Resignovaně napsali na rubu zprávy: „Slouží k informaci (Dient zur Kenntniz)“ dne 2. IX. 1857 a odložili ji.

Přes veškeré úsilí nedosáhli boleslavští a ostatní venkované cíle. Vláda byla příliš mocná a dovedla překazit pokusy o obnovení českého pedagogia.¹⁷³⁾ Ale Taxis a jeho druhové v tomto zápase mohli být spokojeni alespoň s tím, že učinili koncertem, na venkovské poměry velkolepým, kus dobré práce pro české uvědomění na Boleslavsku a pro pokrok mezi tamním rolnictvem. Taxis sám byl cele zaujat tímto bojem a jeho tehdejší dopisy přátelům i snoubence podávají o tom svědectví.¹⁷⁴⁾

Když se uklidnily vlny vzbouřené tímto podnikem, pustili se Taxis a Krouský do posledního rigorosa. Jeho předmětem byly politické vědy a politické zákony, jakož i sporné a nesporné soudní řízení. Také tentokrát předstihl Taxis kamaráda a skládal zkoušku 6. listopadu 1857, kdežto Krouský až 20. I tentokrát vyskytl se jeden (Schierův) hlas pro pouze dostatečnou, takže, ačkoli vota

¹⁷⁰⁾ Krajského představeného Bacha v Ml. Boleslavi z 24. VIII. 1857 č. 71 pr. ve spise PM.

¹⁷¹⁾ Tím zde lze rozumět jenom rakouskou státní hymnu.

¹⁷²⁾ Místodržitelství rada baron Filip Weber byl později místodržitelem na Moravě a nato i v Čechách. (*M. Novotný: Život Jana Nerudy*, III, str. 429).

¹⁷³⁾ Sr. *Šafránek* II, str. 163, *J. V. Frič*, v článku uv. v pozn. 5, str. 196.

¹⁷⁴⁾ Taxis Zeithammrovi do Vídně z Nimětic 16. VII. 1857; Jenny Ständlerová, odpovídající Taxisovi 1. VII. 1857 píše, že bude ráda, až bude mít odbyt ten koncert v Jičíně; příště ať si takovou práci na sebe nebere. AAK.

ostatních zkoušejících byla pro velmi dobrou a dobrou, celkový výsledek byla jen jednomyslná aprobace. Zkoušeli Tuna, Mischler, Schier a Schneider, jako děkan za profesory hlasoval Hasner, jenž také zkoušel, a za doktory se zúčastnil dr. Josef Doctor.

Tím však nebylo ještě dosaženo všech předpokladů pro povolení promoce. Taxis byl ještě povinen předložit tak zvané these, které měl veřejně obhajovat, a k čemuž zval. Šlo ovšem o přežitek ze starých dob, vypočítaný pro efekt na veřejnost, a mezi doktorandem a oponenty docházelo tradičně k domluvě o těch tezích, o kterých s ním budou diskutovat. These, tištěné, obsahovaly po třech — čtyřech otázkách ze všech předmětů celého právnického studia, jak se v Praze tradovalo.¹⁷⁵⁾

K disputaci, konané 24. XI. 1857, dostavili se četní Taxisovi přátelé, a některé z těch, kdo mu posloužili jako oponenti, známe z dřívějších let. Byl to předně Ludvík Aull, který — sám doktorem od 24. V. 1855 — oponoval v 1. bodě thesi z trestního práva. Aull byl výtečný student, všechna rigorosa skládal cum applausu, a po stránce politické byl zajedno s Taxisem. Dr. Alois Krása,¹⁷⁶⁾ který promoval společně s Aullem a byl Taxisův známý z Čtenářského spolku, oponoval mu v thesi z rakouského občanského práva.¹⁷⁷⁾ Z právní filosofie disputoval dr. Antonín Mezník.¹⁷⁸⁾ Vedle diskuse s Aullem však jistě nejvyšší úroveň mělo oponentské vystoupení k thesi z římského práva. Taxisovi totiž neoponoval jen mladý doktor, který všechna dosavadní rigorosa skládal cum applausu, nýbrž budoucí docent a pak vynikající profesor tohoto oboru, Karl Czychlarz.¹⁷⁹⁾

Obhájiv své these, požádal Taxis druhého dne profesorský sbor o povolení promoce. Současně učinil tak Viktorin Zeithammer, bratr Taxisova kamaráda Antonína Otakara Zeithammra, jenž v té době již učil v Záhřebu a pak

¹⁷⁵⁾ „Sätze, welche Rudolf Fürst Thurn-Taxis, J. U. C. etc.“, Praha 1857, nestránkováno, příloha k Taxisově promoční žádosti v AUK. Vzhledem k Taxisově kriminalistickému zájmu uvádím these z trestního práva:

1. Nejbližším právním důvodem trestu je vůle člověka, směřující projeveným činem proti právu nebo proti právní povinnosti, a nejbližším účelem trestu je zmaření právě této vůle všemi přiměřenými právními prostředky;
2. Toliko teorie polepšení může si činit nárok na jméno skutečné teorie trestní spravedlnosti;
3. Historický vývoj ukazuje reakci na trestný čin nejprve ve formě náboženské (vina — pokání);
4. Stavovský rozdíl neměl podle staroslovanského práva takový vliv na výši wergeldu jako u většiny germánských kmenů.

¹⁷⁶⁾ Dr. Alois Krása, pozdější vydavatel „Času“ a politik. Nejnověji o něm *Karel Krejčí: Z doby Nerudovy*, str. 11—15.

¹⁷⁷⁾ „K prenotaci zástavního práva je nutný titul tohoto práva v listině k tomu svolující.“

¹⁷⁸⁾ Dr. Antonín Mezník, nar. v Křižanově 1831, byl profesorem právních oborů na pražském vysokém učení technickém, pak advokátem, od r. 1862 politicky činným jako staročeský poslanec zemského sněmu moravského. Zemřel 1907 v Praze. K jeho mladým zájmům literárním sr. *Antonín Grund: K. J. Erben*, str. 112 a passim.

¹⁷⁹⁾ Dr. Karl Czychlarz (v protokole „Zihlař“) nar. v Lovosicích 17. VIII. 1833, promoval 23. X. 1856, habilitoval se v Praze 1858, profesorem tamže 1863 resp. 1869. Povolán do Vídně 1892, kde zemřel 21. VII. 1914. Jeho klasické učebnice se dosud užívá v přepracovaných vydáních.

v Pešti.¹⁸⁰⁾ Společná promoce byla stanovena na 26. listopadu 1857, a oba doktorandi si dali tisknout její společné oznámení plakátového formátu v latinském jazyku a kromě toho malé pozvánky česky a německy.¹⁸¹⁾

Během promočního aktu, zahájeného o 10. hodině dopolední ve „velké síni Karlové“, představil oba doktorandy rektorovi Gabrielu Güntnerovi¹⁸²⁾ profesor Tuna a promoval je — jistě na společnou žádost všech zúčastněných — profesor Schneider, téměř člen taxisovského domu. Obvyklý problém, který byl doktorandy v rámci promoce řešen, týkal se rakouských železnic, a sotva chybíme, když jeho autorství přičteme prof. Mischlerovi. Výsledky shrnul v konečnou resoluci prof. Chlupp.¹⁸³⁾ Noví doktoři promluvili ještě zvláště, a Taxis, mluvě o trestu smrti, uchvácen teorií polepšení, jejíž výmluvné zastánce poznal v Heidelbergu,¹⁸⁴⁾ prohlásil přitom, že „stát, který by k svému zachování se zapotřebí měl trestu smrti, státi by musel věru již na tak slabých nohách, že by za další trvání nestál“.¹⁸⁵⁾

Krouský se podrobil poslednímu rigorosu 20. XI. 1857, a disputace, která proběhla 18. XII. 1857, zúčastnil se též Taxis jako novopečený doktor. Oponoval Krouského thesi, že trest na svobodě je skutečně jediným druhem trestu, odůvodněným právem. Také se jistě zúčastnil jeho promoce 22. XII. 1857.

Tím přibyli další dva či — s Viktorinem Zeithammrem — tři doktoři do celkového počtu dvaceti nových doktorů práv onoho celého studijního roku.¹⁸⁶⁾ Nebylo jich tak málo jen proto, že zkoušky byly přísné a studium i pro toho, kdo jako Taxis a Krouský, nemusili si během něho vydělávat na svou existenci, obtížné. Hlavní důvod byl jinde. Právnícký doktorát v Praze byl nejdražší v celém Rakousku,¹⁸⁷⁾ a to bylo překážkou pro mnohé, jistě neméně nadané a pilné studenty, než byli naši. Tato okolnost nešla Taxisově matce. Na památku promoce svého syna založila Thurn-taxisskou rigorosní nadaci pro kandidáty právníckého nebo i teologického doktorátu, kteří se po absolvování studií připravují na rigorosa, ale nemají peněz na zkušební a jiné taxy, jestliže jejich studijní prospěch dává naději, že složí rigorosa výtečně. Nešlo sice o nadaci

¹⁸⁰⁾ Viktorin Zeithammer se narodil v Písku 5. IX. 1830 a byl tedy o tři roky starší než Taxis. Nebyl zdaleka tak úspěšným studentem jako jeho bratr, opozdil se ve studiu, a připravuje se k rigorosům, konal advokátní praxi. Sr. jeho životní běh v č. 330 ex 1858, spis Akad. senát v AUK.

¹⁸¹⁾ Plakát v Zeithammrově pozůstalosti v LANM, Taxisovu pozvánku uveřejnil Šimák, č. 254 str. 223/224.

¹⁸²⁾ Byl profesorem bibliotiky na teologické fakultě, sr. Riegrův SN, toto heslo.

¹⁸³⁾ „Welche Bedeutung haben die modernen Communicationsmittel für Oesterreich.“ Hořejší údaje podle knihy právnických rigorosních protokolů z 1847—1862 v AUK.

¹⁸⁴⁾ Byli to Karl J. A. Mittermaier a Karl D. A. Röder.

¹⁸⁵⁾ Tak doslova Taxis ve svém životopise z 19. XI. 1903 (LANM, Varia 18 F 27). Tomuto projevu připsuje tamže Taxis, že nebyl ministři Thunovi přijatelný jako uchazeč o habilitaci z trestního práva.

¹⁸⁶⁾ Podle Serváce B. *Hellera*: Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického (1916—1920), II, str. 147.

¹⁸⁷⁾ Stál tehdy 800 až 1000 zlatých podle toho, konala-li se promoce ve velké síni s trubači, či v malé bez nich. Ve Vídni stál doktorát pouze 400 zl. a ve Štýrském Hradci dokonce jen 200 zl. (*Heller*, uv. spis, str. 149).

zvláště bohatou,¹⁸⁸⁾ ale je pěkným svědectvím zájmu, se kterým Taxisova matka sledovala synova studia.

Skončila úspěšně dosažením doktorského gradu a tím skončila rokem 1857 studentská léta Dr. Rudolfa Taxise. Porozumění své matky děkoval také za to, že se druhého dne po promoci oženil s dívkou nikoli svého stavu, nýbrž svého srdce, Jenny Ständlerovou.¹⁸⁹⁾

Byl to nový a závažný projev Taxisova *demokratismu*, který jej vedl k nenávisti a k uvědomělému odporu k dynastii, k šlechtě¹⁹⁰⁾ a tím k existujícímu vykořisťovatelskému řádu. Vysoko je hodnotit zejména akci pro zřízení českého pedagogia v Mladé Boleslavi, protože to byla akce široce rozvětvená a vypočtená na zainteresování rolnických mas, a s jejich pomocí také uskutečňovaná. Jejím inspirátorem byl Taxis a jeho hlavními pomocníky Krouský a někteří kněží.

Taxisova snaha využít mladých let k vzdělání, jeho pilná příprava k budoucímu povolání, při které se však obětavě stavěl do služeb celku, zejména národních, ale i jiných, jeho ušlechtilé zájmy, jeho odpor proti útlu absolutistického režimu, odpor vytrvalý, a ne jeden jeho neohrožený projev, pro který jej policie pronásledovala, opravňuje úsudek, že dr. Rudolf Taxis již jako student¹⁹¹⁾ byl výjimečným, kladným a pokrokovým zjevem v české společnosti let padesátých devatenáctého století.

ПРАЖСКИЕ УНИВЕРСИТЕТСКИЕ ГОДЫ Д-РА РУДОЛЬФА ТАКСИСА

Иржи Цветлер

Резюме

Революционный 1848 год был знаменательным рубежом не только в истории Европы, но главным образом в истории педагогики бывшей габсбургской монархии. Свободолюбивые идеи, провозглашаемые в то время, проявлялись ярче всего в высших учебных заведениях. И даже после победы реакции и быстрой потери большинства привилегий в 1848 г., полицейский режим власти Баха лишь постепенно, на протяжении 50 годов, подавлял эти привилегии в высших учебных заведениях.

Настоящий труд, основанный на личности одного из современных сту-

¹⁸⁸⁾ Její stav koncem 19. stol. byl 1165 zl. 76 kr. Sr. Universität, str. 45—50, kde pro srovnání viz i stav jiných nadací.

¹⁸⁹⁾ K rozruchu, jaký tento sňatek vzbudil, sr. *J. Čeleda*: Smetanův druh sděluje..., str. 49, a *V. Zapletal*, str. 13.

¹⁹⁰⁾ Taxis Zeithammrovi do Pešti, Praha 5. XII. 1860, uveř. *Hrubým*: „šlechta naše ukázala se a ukazuje se ustavičně v pravém ničemnosti a málomocnosti své“. Známý je jeho projev o ztrátě české šlechty v důsledku bitvy bělohorské, spolu s ostatním materiálem nyní snadno přístupný u *M. Novotného*: Život Jana Nerudy, IV, str. 171—175.

¹⁹¹⁾ Tak i výslovně zpráva policejního ředitelství v Praze z 6. I. 1866 (Pol. pres. 1863—69, T 1/5 fol. 26 ns. v SÚA): „Již jako posluchač práv dával na jevo sympatie pro českou stranu.“

дентов юридического факультета пражского университета Рудольфа Таксиса, характеризует эти события. Однако его образ не был типичен. Представитель одной из самых знатных немецких семей феодальной Европы князь Рудольф из рода Турнов и Таксисов, изменил своему классу, и в области национальных и социальных вопросов выступил против него же. Будучи студентом, он принял очень активное участие в чешском национальном движении и до некоторой степени в социальной борьбе, поскольку этим можно назвать борьбу с отживающими органами феодальной системы, каким являлись, монархический строй, аристократия и т. п. В более поздний период Таксис продолжает свою деятельность и играет в экономической, культурной и политической чешской среде шестидесятых годов видную роль. Нынешний труд посвящен лишь периоду студенческой деятельности Таксиса и разделяется на вступительную часть, часть представляющую Таксиса как студента юридического факультета и часть изображающую его как кандидата на присуждение степени доктора наук. После защиты докторской диссертации начинается новый период в жизни и деятельности Таксиса, достопримечателен его активным участием в общественной жизни. В вступительной части автор характеризует состояние школьного дела в Австрии в домартовский период, обучение на юридическом факультете, школьную реформу проведенную в начале 50-х годов министром просвещения Львом Туном, показывает постепенное ограничение этой реформы, осуществляемое особенно в пражском университете. Автор приводит доказательства того, как призывом новых учителей, особенно из немецких областей, хотя повышался научный уровень пражского юридического факультета, однако одновременно укреплялась политическая зависимость этого факультета от режима, становившегося все более реакционным.

Дана подробная характеристика отдельных профессоров и приведены некоторые данные о первых лекциях, прочитанных на чешском языке на юридическом факультете. В начале второй главы описан четырехлетний период жизни Таксиса во время его занятий на юридическом факультете. Из этого периода Таксис лишь три года провел в Праге, два семестра был действительным студентом гейдельбергского университета. Предметом настоящего труда является лишь пражский период его обучения, а особенно его отношение к Карлову университету. В дальнейшем автор обращает внимание на внеуниверситетскую студенческую жизнь, в которой важную роль играло Академическое литературное общество. Таксис стал его членом, а вскоре занимал в нем и некоторую должность и вызвал аферу в связи с помещением портрета императора в Обществе, в результате чего, путем вмешательства полиции, был исключен из этого Общества.

Однако и в дальнейшем он сохранил свое влияние в Обществе, и как представитель высоких аристократических кругов проводил среди аристократии сбор на постройку чешского национального театра до тех пор, пока полиция этого ему не запретила.

После окончания юридического факультета, будучи кандидатом юридических наук, Таксис готовится к получению диплома доктора. Для этой цели в те времена необходимо было сдать четыре тяжелых экзамена. От подготовки к экзаменам, производимой вместе с Вацлавом Кроуским, Таксиса отрывала усиленная общественная деятельность. На погребение молодого профессора пражского юридического факультета Шамбона, он вместе с пражскими студентами уезжает даже в Ену. Однако, особенно

деятельное участие он принимал в организации концерта в пользу чешского педагогического института в Младе Болеслави, лично выступая на нем в роли певца. В то время опять проявляются его антимонархические настроения. Заслуживают внимания его попытки привлечь интерес крестьянских масс к педагогическому институту.

В конце 1857 года Таксису был вручен диплом доктора юридических наук. В свои студенческие годы он сознательно и последовательно боролся против аристократии и монархической династии, выступая как решительный преверженец демократического направления. Его достоинства и проявляемая им деятельность обеспечивают ему передовое место в чешском обществе 50-ых лет 19-го века.

DR. RUDOLF TAXIS AT THE PRAGUE UNIVERSITY

Jiří Coetler

Summary

The revolutionary year 1848 was a milestone not only in the history of Europe but especially in the history of education in the former Hapsburg monarchy. The Postulates of Liberty proclaimed at that time found particularly strong expression in university education. Even though reaction was victorious in the end and most of the achievements of the year 1848 were soon cancelled they were only gradually suppressed at university level by the police regime of Bach's government in the course of the next fifties years.

This paper illustrates on the person of Rudolf Taxis, a law student at the Law Faculty of the Prague University at that time, how this came to pass. His case was not, however, typical. Prince Rudolf Thurn Taxis, member of one of the most illustrious German noble families in feudal Europe left his class and fought against it both from the national and social point of view. As a student he took an active part in the Czech national movement and up to a point also in the social struggle, as long as we mean this to include also the fight against antiquated feudal traditions such as the monarchy, aristocracy, etc. Taxis remained faithful to this activity in later years and played an important part in the Czech economic, cultural and political life of the sixties. The paper is only concerned with Taxis' student years and is divided into an introduction, a description of Taxis as law student and as a postgraduate studying for his doctor's degree. At that point a new period begins in Taxis' life and work, characterised by intensive participation in public life.

First the author deals with the state of law studies in Austria in the pre-March days, characterises the reforms taking place under minister of education Lev Thun at the beginning of the fifties and their gradual retrenchment especially at the Prague University. He concludes that by the appointment of new teachers in particular from the German countries the scientific level of Prague law studies increased but simultaneously also the political dependence of this study course on the regime that was becoming more and more reactionary. Various professors of law are described in detail and some data is quoted on the first lectures held in Czech at the law faculty.

Chapter II describes Taxis' four-year study course. Taxis spent only three years in Prague and one year at Heidelberg. This year is not dealt with in this paper. The author further takes note of student life outside the faculty. An important part was played by the Academic Reading Circle. Taxis became a member and soon official and caused a scandal over the matter of putting up the Emperor's picture in the club room, for which he was expelled by the police. He continued to influence the Circle and as a member of the high nobility he carried out collections among the members of his own class towards financing the establishment of a Czech national theatre until the police stepped in again and forbade his activities.

Having finished his law course Taxis continued his studies for a doctor's degree. Four difficult examinations had to be passed for this purpose for which he prepared together with Václav Krouský. He interrupted his studies for the sake of very far-reaching social activities. Together with other Prague students he travelled to Jena to attend the funeral of Chambon, a young member of the Prague law faculty. He took an active part in the organization of concerts to collect funds for a Czech teachers' training college at Mladá Boleslav, and even participated in the performances as singer. His antimonarchist attitude was again clearly noticeable throughout his work and his efforts to interest the country population in the teachers' training college were noteworthy.

Taxis was awarded his doctor's degree at the end of 1857. During his study years he proved himself to be an energetic supporter of democracy. He class-consciously and persistently opposed the aristocracy and dynasty. The characteristics and activities he showed ensure him a place in the progressive Czech society of the fifties of the 19th century.

MATERIÁLŮ

STUDENTI Z ČESKÝCH ZEMÍ A SLOVENSKA NA VÍDEŇSKÉ
UNIVERSITĚ

II. ČÁST

СТУДЕНТЫ ИЗ ЧЕШСКИХ ЗЕМЕЛЬ И СЛОВАКИИ В ВЕНСКОМ УНИВЕРСИ-
ТЕТЕ. II-АЯ ЧАСТЬ

STUDENTS FROM THE CZECH LANDS AND SLOVAKIA AT THE UNIVERSITY
OF VIENNA. II.

IVAN HLAVÁČEK — LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

Textovými částmi II. a III. dílu vídeňských matrik byla badatelům zpřístupněna jména posluchačů vídeňské university až do konce 70. let 16. století.¹⁾ Úkol, který si vydavatelé uložili, je tedy již do značné míry splněn, i když chybí dosud ještě vydání rejstříků, které teprve umožní plné využití díla. Pro naše účely je ale k dispozici již více než je potřebí, protože máme v úmyslu sledovat vztah našich zemí k vídeňské universitě pouze do konce 50. let 16. století; jelikož pak nejde o zjišťování jednotlivých osob, možno se bez rejstříků do určité míry obejít. Nejprve je ale třeba pokusit se o bližší zdůvodnění výše naznačeného mezníku, jenž se může zdát zcela nahodilým a vnějškovým.

Stejně tak vnějškové ovšem jsou i ostatní mezníky, jež by v 16. století připadaly v úvahu. Tak je tomu např. i u roku 1526, kde by se mohlo předpokládat, že tento základní zvrát v politických dějinách českých zemí i Slovenska bude hrát větší úlohu. Především lze předpokládat zájem Ferdinanda I. na tom, aby do Vídně přicházely početnější zástupy studentů z obou oblastí, neboť není pochyb, že po svém návratu by tyto osoby konaly Ferdinandovi platné služby v nejrůznějších směrech. Toto datum je však — přihlédne-li se ke konkrétnímu materiálu — zcela bezvýznamné, neboť právě v kritické době druhé poloviny 20. let, ale i dále, je vídeňská universita ve velkém úpadku a v jednotlivých semestrových intitulacích jde o pouhé jednotlivce a to hlavně z vlastních dědičných zemí Ferdinandových. 50. léta jsou proto vhodnějším

¹⁾ Die Matrikel der Universität Wien II. 1. 1451—1518 LS, str. 454 a III. 1. 1518 ZS—1579 LS str. 176, oba sv. Wien 1959, Svazek II. je zpracován anonymně, svazek III. připravil *Franz Gall*. Rejstříky s předmluvami a titulními listy vyjdou později. Dosud známe prakticky jedinou práci věnovanou obdobnému problému, ale v komplexnějším záběru. Jde o studii *H. R. Abeho*, Die Frequenz der Universität Erfurt im Mittelalter (1392—1521) v *Beiträge zur Geschichte der Universität Erfurt* (1392—1816 I, 1956, str. 7—68. Tato práce opomíjí však právě aspekt, který nás zde zajímá, totiž provenienci jednotlivých studentů.

datem, a to z toho důvodu, že v r. 1556 byla v Praze založena jezuitská kolej, která mohla mít důležitost pro změnu počtu studentů z českých zemí ve Vídni, neboť je zřejmé, že katolíci, kteří především odcházeli do Vídně, dostali přímo v Praze významné učiliště. Pro Slovensko toto datum ovšem přímý význam nemá.

Lze-li zdůvodnit přetištění seznamů všech osob z našich zemí na vídeňské universitě pro období předcházející,²⁾ pro tuto dobu tomu tak není. Budeme proto věnovat pozornost sledování některých tendencí, které se v oněch 110 letech objevily. Protože však tato pozorování musí úzce navazovat na závěry vyplývající z materiálu publikovaného v první části této studie³⁾, obrátíme pozornost nejdříve k době předhusitské.

V podstatě půjde o vystižení prvního úkolu, naznačeného v předcházející části této stati.⁴⁾ Ten se v zásadě rozpadá do dvou složek, jež je potřeba sledovat samostatně; na jedné straně jsou to posluchači z českých zemí, na druhé ze Slovenska. Uvnitř těchto skupin se pozornost zaměří především na zjištění národnostního původu osob, dále na stanovení oblastí, které především dodávaly posluchače do Vídně⁵⁾ a jejich původ.

Nejdříve tedy k první části tohoto období. Pokud jde o studenty z českých zemí — slovenských se to týká již značně menší měrou — nelze dobu do r. 1450 brát jako jediný celek, nýbrž je v ní potřeba vidět několik epoch: první do r. 1409, kdy byl vydán Kutnohorský dekret, druhou do počátku husitských válek, třetí, uzavřenou jejich koncem a konečně čtvrtou, jež se rokem 1450 neuzavírá, ale přesahuje do druhé poloviny 15. století. Tato data nejsou ovšem jedinými, mezníky lze nalézt i uvnitř jednotlivých období, především v první periodě, mají však v této souvislosti jen podřadný význam.

Nejdříve bude s prospěchem vyčíslit, jaký byl počet studentů z jednotlivých zemí v příslušných obdobích; pro srovnání jsou udána i celková čísla:⁶⁾

V počátcích imatrikulací lze pozorovat, že téměř všichni studenti vídeňské university, pocházející z českých zemí, přicházejí z oblasti jižní Moravy,

²⁾ Upozorněme např. jen na to, že *Fr. Šmahel* ve své rozpravě *Počátky humanismu na pražské universitě v době poděbradské*, *Acta Univ. Carolinae* 1960, t. I, str. 66 uvádí jen asi dvě třetiny skutečného počtu studentů z českých zemí, kteří na vídeňské universitě studovali v době do r. 1450; pro dobu po tomto datu jsou jeho údaje ještě neúplnější, částečně ovšem vlivem použitého pramene (srv. níže o matrice uherského národa).

³⁾ V HUC II. 1 1961. Je třeba upozornit na některá přehlédnutí, jež byla způsobena do značné míry podlehnutím lokalisacím vídeňského rejstříku. Tak lze uvést, že Rosenberg z 1416, ZS je nepochybně slovenský Ružomberok, u ostatních výskytů není určení tak jednoznačné.

⁴⁾ L. c. str. 98.

⁵⁾ Na první pohled by se mohlo zdát, že první a druhá otázka jsou totožné; tak tomu ovšem zdaleka není. Je třeba si uvědomit, že často šlo o místa jazykově smíšená, nebo o oblasti, v nichž převládaly vztahy především k jiným kulturním střediskům ap.

⁶⁾ Je si nutno ovšem být vědom toho, že celkový stav byl poněkud vyšší, neboť místa, jejichž lokalizace nebyla zřetelně pravděpodobná, nebyla sem pojata, i když byla povědomost o tom, že šlo o místo buď české nebo moravské.

	—1409	1410—1419	1420—1436	1437—1450
Celkový počet posluchačů	5122	3317	4845	6490
Uherský národ	642 ⁷⁾	830	1332	1231
Čechy	60	50	105	97
Morava	81	51	96	93
Slovensko	98	94	169	152

jež tvoří v třísti ostatních míst jediný uzavřenější celek.⁸⁾ Je proto třeba upozornit na to, že jde o oblast, která v té době — platí to samozřejmě především o pohraničním pásu⁹⁾ — měla s Vídní úzké styky, a to nejenom hospodářské. Proto spíše než toto konstatování překvapí zjištění, že Vídeň tu nemá monopolní postavení a že pražská universita s ní v tomto směru úspěšně soupeří a uplatňuje svůj vliv.¹⁰⁾ Z ostatních moravských oblastí jsou tu zastoupena nejružnější místa, která nedovolují žádný určitější závěr než ten, že při úvahách o volbě university v tomto období hrály často hlavní úlohu momenty osobní (dnes ovšem nerekonstruovatelné) a nikoliv teritoriální. U některých osob byla hnací silou jejich snaha poznat život na více universitách, neboť se s nimi střetáváme nejdříve v Praze a teprve pak ve Vídni.¹¹⁾

Počet posluchačů z Čech, který v prvních létech vedení vídeňských matrik byl jen velice sporý, již od osmdesátých let 14. století značně stoupá, i když i nadále přicházejí léta, kde tito nejsou vůbec zastoupeni. Provádění nějaké přesné statistiky nemá smyslu, protože seznam sám hovoří jasnou řečí. Přesto ale je aspoň zajímavé uvést některá absolutní čísla. Nejpočetněji jsou ve Vídni zastoupeni posluchači z Prahy a Brna (po 9), za nimi následují Znojmo se 6, Bítov s 5, Slavonice, Mikulov a Olomouc po 4, Louka, Kroměříž, Litovel, Bzenec, Marieves a Cheb po 3 atd. Pokud jde o místa s menší frekvencí, je jejich počet dost značný — dosahuje několika desítek, a nalézáme mezi nimi sídla nejružnějšího právního postavení; od velkých královských měst přes města poddanská až k sídlům vesnického typu, venkovským klášterům a hradům. Kdyby se zachytilo jejich teritoriální rozvrstvení, vidělo by se, že s výjimkou

⁷⁾ Poměrně nízký počet je způsoben tím, že podle národů se začalo zapisovat až 1385 ZS.

⁸⁾ Zhruba lze pod ten termín zahrnout oblast jižně od Brna.

⁹⁾ Srv. *L. Hosák*: *Moravsko-rakouská hranice v středověku*, ČSPS LXVIII. (1960) str. 68—80.

¹⁰⁾ Z pohraničního pásma moravského je např. jen pro léta 1373—1385 v matrice graduovaných osob na pražské artistické fakultě, která eviduje jen zlomek posluchačů, 7 osob: 3 ze Znojma, 2 ze Slavonic a 1 z Bítova a Mikulova) *MUPr* I.—1 str. 157, 169, 185, 190, 208, 228 a 232).

¹¹⁾ Mezi tyto osoby lze (vedle cizinců, uvedených v první části této rozpravy na str. 101) počítat snad i Konráda z Mohelnice z r. 1377, jenž se může v pražské děkanské knize skrývat k r. 1373 pod jménem „Conradus de Moravia“ (*MUPr* I. 1 str. 156). Zdá se však, že Praha měla větší přitažlivost než Vídeň, protože jen do r. 1385 je v pražské matrice graduovaných uvedeno ne méně než pět osob, zčásti rodilých Vídeňáků, kteří pokračují ve studiu v Praze (*MUPr* I. 1 str. 134, 144, 145, 219).

jižní Moravy, která je z pochopitelných důvodů zastoupena četněji, nelze o žádné oblasti českého státu říci, že by byla zastoupena podstatně výrazněji než některá oblast jiná. Najdou se, samozřejmě, i větší střediska, která v tomto soupisu nepřicházejí, ale snad vždy lze nalézt nějakou jinou lokalitu, jež onu oblast v jistém smyslu reprezentuje. Tak např. chybí v tomto seznamu Plzeň, nalzáme tu však posluchače z Klatov, Domažlic, Tachova ap.

Teritoriální rozvrstvení automaticky vzbuzuje další závažné otázky, především z jakých sociálních vrstev jednotlivé osoby pocházely a jaký byl poměr živlu českého a německého.

I když v zápisech samých je jenom málo záchytných bodů, je nepochybné, že většinu posluchačů tvořili členové měšťanských rodin. Ale není třeba účast omezovat jen na ně. Méně často, nelze však říci, že sporadicky, vystupují tu i představitelé venkovského lidu. Od obou těchto skupin, jejichž příslušníci jsou uváděni pouhými křestními jmény s přídomkem, se liší zástupci šlechty a duchovenstva, u nichž je jejich důstojenství zdůrazňováno. U šlechticů zpravidla připojením označení „nobilis“, u duchovních označením charakteru jejich hodnosti — především zda jde o duchovního světského nebo řádového — s připojením místa jejich prebendy nebo ústavu. Obě tyto skupiny se obvykle liší od běžných posluchačů i výší odevzdávaných poplatků, jež zpravidla dosahuje dvojnásobku i více než je běžný průměr. Je ovšem samozřejmé, že zdaleka nejpočetnější skupinou jsou osoby z měst, nejdříve přicházejí představitelé šlechty a duchovenstva, kdy jde vždy pouze o jednotlivce.

U otázky národnostního rozdělení posluchačů je třeba se poněkud pozdržet, protože by se na první pohled mohlo mít zato, že jde vesměs, nebo aspoň téměř vesměs o osoby původu německého, které spíš mohly mít spád do ryze německého města. Při bližším studiu se však ukáže, že tomu tak není. Nejdříve je ale třeba znovu konstatovat, že středověké university byly instituce, jež svým charakterem a především studijní náplní měly být organizacemi internacionální povahy. Existence různých universitních národů, která byla na středověkých universitách běžná, měla zaručovat práva jednotlivým členům těchto teritoriálních zájmových sdružení. Ve Vídni byl vývoj tohoto zařízení českému národu značně nepříznivý; původně existoval totiž samostatný český národ, který byl v r. 1384 zrušen a přičleněn k národu uherskému. Na jeho místě byl zaveden národ rýnský, který se oddělil od národa rakouského.¹²⁾ Pokud v tomto rozhodnutí lze vidět národnostní boj, je sporné.¹³⁾ Hlavní úlohu tu totiž hrály

¹²⁾ Obecně o národech na středověkých universitách srv. *P. Kibre: The Nations in the Mediaeval Universities*, Cambridge Mass. 1948 passim, podrobněji o Vídni u *R. Kinka: Geschichte der Wiener Universität II.*, Wien 1854, str. 32 a 51 a *J. Aschbach: Geschichte der Wiener Universität*, Wien 1865, str. 37 nn. Srv. i *Ferd. Tadra: Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, str. 300 n.

¹³⁾ A to nejspíš ještě ve smyslu dynastickém, totiž v protivě, v níž proti sobě stáli Habsburkové a Lucemburkové (o konkrétním sporu obou těchto mocností poučuje nejnověji *A. Gerlich: Habsburg-Lucemburg-Wittelsbach im Kampf um die deutsche Königskrone*, Wiesbaden 1960).

především zájmy vlastního státu a také snaha po jisté rovnoměrnosti v počtu členů jednotlivých národů. Z toho důvodu bylo ovšem pochopitelné, že musil přijít v úvahu především národ český, který i s osobami z polských oblastí byl přece jen poněkud slabší, než druhý nejmenší národ, národ saský, jehož význam však měl v podstatě stále sestupnou tendenci. Zrušení českého národa však zřejmě přesto zapůsobilo na osoby přicházející z českých zemí; v letech 1385—1387 LS se v matrikách neseťkáváme — nepočítaje v to jihomoravský obvod — s výjimkou jednoho rodáka klatovského s nikým, kdo by s určitostí pocházel z českých zemí. Po tomto přerušení se však osoby z Čech a Moravy pocházející objevují opět již pravidelně a bez přestávek.¹⁴⁾

Při charakteristice národnostního složení je třeba postupovat podle výše uvedených společenských skupin, neboť každá má své specifické postavení. Kriteria k zjišťování národnosti jednotlivých osob je několik, hlavní pak dvě: 1. především forma vlastního jména, ale někdy i jeho predikátu. Není to samozřejmě zjištění ve všech případech určité — vzpomeňme též na zdiskreditování této metody v době nepřilíš vzdálené — a to tím spíše, že často bylo užíváno neutrální latinské formy.¹⁵⁾ Na druhé straně je třeba být si vědom toho, že písař provádějící zápis nepostupoval asi vždy tak, aby jméno, především místa původu, zapsal v té formě, jak mu bylo sděleno. Je-li např. u Domažlic doklad,¹⁶⁾ že písař zapsal český název místa, jenž byl diametrálně odlišný od latinského a německého, neznamená to, že by bylo závaznou zvyklostí zapisovat místo původu ve znění sděleném příchozí osobou, nýbrž pouze tolik, že písař si při provádění zápisu nevzpomněl na jemu běžný latinský nebo německý ekvivalent.¹⁷⁾ Ostatně byla to nepochybně výjimka, neboť i Čechové zpravidla udávali místo svého původu i samo vlastní jméno v zlatinisované formě. Tato výjimka však jasně dosvědčuje přítomnost českého živlu.

2. Mnoho též záleží na jméně místa, neboť v řadě případů již ono samo může rozhodnout, jaké národnosti byla příslušná osoba (jde-li o oblasti s nacionálně kompaktním obyvatelstvem). Vedle těch dvou vyhraněných oblastí se však častěji setkáváme s územím smíšeným, kde je třeba větší obezřetnosti a kde nezřídka snaha o přesné zjištění vůbec neuspěje.

Nejdříve tedy k obyvatelstvu městskému, které tvoří převážnou část posluchačstva. Podle jmen v matrikách přicházejících se zdá, že osoby německého původu převládají, i když ten poměr nebude českému živlu příliš nepříznivý. V městech královských bude ten vztah méně vyrovnaný než v městech

¹⁴⁾ Tuto formulaci je třeba brát s jistou výhradou, protože i v období bezprostředně předcházejícím toto datum, je tam zachyceno jen málo osob z českých zemí, ač universita byla jinak poměrně hojně navštěvována.

¹⁵⁾ Též vyhraněnost českých a německých jmen křestních je v této době do určité míry stírána.

¹⁶⁾ V první části tohoto článku str. 105 k r. 1388.

¹⁷⁾ K tomu účelu by bylo třeba rozebrat příslušné vídeňské matriky podle způsobů, kterými do ní bylo zapisováno. To však — pokud je známo — nebylo dosud uděláno; je ovšem otázka, zda by to vůbec bylo možno.

poddanských; v královských příznivější Čechům v Praze než např. v Brně nebo Znojme. Též nelze s určitostí uvést, o představitele kterých společenských vrstev jde, protože jména jsou v tomto smyslu značně neurčitá. Nejsou-li uvedeny názvy řemesel, neznamená to, že by nemohlo jít o osoby z řemeslnického prostředí, neboť užití předikátů otců jednotlivých osob se pro účely matrik jistě považovalo za nadbytečné.¹⁸⁾ Proti tomu, že by šlo většinou o syny patricijů — nehledě k tomu, že tato vrstva přicházela v úvahu jen v některých městech — hovoří i výše imatrikulačních poplatků uvedených u jednotlivých osob. Pro naše účely nemá smysl sledovat úpravu těchto sum, jež ve Vídni proběhla v r. 1413,¹⁹⁾ nýbrž stačí pouze konstatovat, že bohatí měšťanští synkové, doprovázeni často průvodci, platili taxy obdobné těm, které skládali členové šlechtických rodů, nebo církevní hodnostáři.²⁰⁾ Průměrně zámožní měli taxy upraveny, ti nejchudší pak byli od jejich placení osvobozeni vůbec.²¹⁾ Přitom je třeba dodat, že mezi ty „pauperes“ jistě nebyli počítáni synové průměrně zámožných řemeslníků. Zbývá tedy závěr, že označení „pauper“ u osob přicházejících z měst označuje nepochybně osoby pocházející z nižších společenských vrstev a ty byly — s výjimkou jednoznačně německých oblastí²²⁾ — převážně české. Lze tedy uzavřít, že — i když není možno udat určitá čísla — podíl národnostně českých studentů pocházejících z měst byl poměrně značný, v některých letech dokonce i převládající.

Pokud jde o zástupce venkovského lidu na vídeňské universitě v té době, zdá se, že lze o nich — uvědomíme-li si, že je jich menší počet — říci totéž, co o skupině předcházející. Největší překážky přicházejí tehdy, chce-li se dospět k závěrům o sociálním původu těchto osob.

Zcela jiná je situace u osob šlechtického původu, neboť ty vesměs patří k Čechům. Přitom jde výlučně o moravské rody; přicházejí tu: Jindřich z Bítova (a později též jeho bratři,²³⁾ Čížkraj z Litovan²⁴⁾ Čeněk z Kunštátu,²⁵⁾ bratři Matyáš a Jan ze Šternberka,²⁶⁾ Václav z Kravař.²⁷⁾

Osoby duchovního stavu pocházejí z nejrůznějších institucí a jsou rozmanitého původu. Vedle osob řádových (z klášterů je to především Břevnov,

¹⁸⁾ Výjimky jistě jen potvrzují pravidlo; srv. např. v první části str. 107.

¹⁹⁾ *J. Aschbach: Geschichte*, str. 185 n.

²⁰⁾ Srv. např. v první části tohoto čl. str. 106—107 Václav z Prahy, Jan z Loun a další.

²¹⁾ Označování jako „pauperes“. Srv. i *H. Grundmann: Vom Ursprung der Universität im Mittelalter, Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Phil.-hist. Klasse Bd. 103, H. 2, Berlin 1957, str. 21 n.*

²²⁾ Jejich výskyt neni tak častý, jak se snadno mohlo předpokládat. Srv. např. *Fr. Hoffmann: Jihlava v husitském revolucnim hnutí*, Havl. Brod 1961.

²³⁾ Nepochybne jde o Bitovske z Lichtemburka, srv. *A. Sedlacek v OSN III. str. 113*. Jindřich podle něho přichází pozdejši jako farář v Hrušovanech, oba dále jmenovaní nejsou tam uváděni jako bratři, ale jako bratranci; který údaj je presnejši, tezko rozhodnout.

²⁴⁾ V OSN neni ani zmínka. Ani *J. Pilnacek: Staromoravsti rodove, Videa 1930, nepodava vysvětlení*.

²⁵⁾ Nepochybne z poštlosti bolearadske. Viz *A. Sedlacek v OSN XV. str. 377*.

²⁶⁾ Jako bratři nejsou uritelni. Srv. OSN XXXIV. str. 777 nn.

²⁷⁾ Snad synem Beneše z Kravař. Srv. *A. Sedlacek v OSN XV. str. 98 a Pilnacek, I. c. str. 383*.

Tišnov a Louka) to jsou faráři, kanovníci i blíže neurčení kněží. Podle jmen i prebend jde zřejmě pevazne o Čechy, jak je to ostatně pochopitelne z lokalit, jež jsou uváděny.

Druhé období, od vydání dekretu kutnohorského do vypuknutí husitských válek, lze obecne charakterisovat asi v tom smyslu, že ti z rodáků z eskych zemí, kterí nesouhlasili s novým zamerenim pražské university a chtěli studovat, musili se odebrat na university cizí.²⁸⁾ Že to byli zpoatku pedevšim Němci je zřejme, neboť je známo, jak čeští mistři bez rozdílu názorů v otázce provedení dekretu kutnohorského byli zajedno.²⁹⁾ Konservativni a reakční strana se separuje teprve postupně a s tím je jiste v souvislosti klesajici zájem o pražskou universitu u konservativně smýšlejících studentů. A skutecne; takto naznačene situaci odpovídá složení posluchačstva na videauske universitě v té době. Ačkoliv počet posluchačů z Čech a Moravy je menši než v období předchozím, přesto některá města jsou ve Vídni v oné době zastoupena relativně etnejši než diive. Tak např. Kutná Hora, jež v předchozím období neni ve videauskych matrikách jmenována ani jednou (bezprostřední blízkost Prahy byla nepochybne priliš přitažlivá), se nyní uvádí hned u šesti osob a stojí tak souasně s Olomoucí a Valticemi v čele. Teprve pak následuje Praha s 5, Brno a Mikulov se 4, Cheb, Znojmo, Vartenberk a dalši se 3 posluchači atd. Ale ani tak neni zvyšeny odliv posluchačů z pražské university patrný. Jako i v pedchazejicim období, tak i nyní jde v podstatě o jednotlivce. Zajímave je konstatování, že v této době přichází u osob z eskych zemí, hlavně ale z Čech, poměrně méně často poznámka „pauper“. To může na jedné straně znamenat zpiisneni meritek v tomto směru,³⁰⁾ na druhé ale tez jistý přesun v zakladne, z níž se studenti rekrutovali. A protože i nadále hlavním dodavatelem posluchačů zůstavala města, lze se domýšlet, že tu nastal určitý přesun směrem k majetnějším vrstvám. Neznamená to však, že by se na videauskem učení uastnili pedevšim Němci; naopak máme doklady, že i z měst pevazne německých, jako byl např. Uničov, přicházeli i Češi.³¹⁾ A jiste nešlo vylucne o odpurce husitského směru na universitě, i když títo převažovali.

Ostatní tři skupiny společenské jsou méně vyznamne. Tak pedevšim upadl počet šlechticů;³²⁾ z duchovních osob tu potkáváme jen arcijáhna olomouckého a faráře opatovického a karlovickeho.

Rok 1419—1420 dovršil výbuchem husitských válek rozchod videauske

²⁸⁾ Jestliže v Lipsku je v této době imatrikulováno z eskych zemí a ze Slovenska jen 27 osob (srv. *G. Schallich: Studenten*, str. 67), je zřejme, že nejvíce padá v úvahu Videa.

²⁹⁾ Nejnovejši *Z. Fiala: O vzniku Dekretu kutnohorského, AUC 1959, Philosophica et Historica II., Dekret kutnohorský a jeho místo v dějinách* str. 31 a *J. Kejř: Sporné otázky v bádání o Dekretu kutnohorském v HUC III. I, 1962. str. 112*.

³⁰⁾ Snad v souvislosti s reformou imatrikulačních poplatků v roce 1413, jak je o tom zminka výše v pozn. 19.

³¹⁾ Jde o Matouše z Uničova, jenž je imatrikulován v r. 1415 (str. 112), který uvedl místo svého původu česky (v edici je nepochybne chyba; jméno má znít: „Vniczho(w)“.

³²⁾ Výjimkou jsou 4 Wolfove z Vartenberka, pro jejichž šlechtický původ, jenž jinak neni zjevny, svedci výši taxy.

university s nekatolickou částí obyvatelstva českého království. Přesto ale ve výše uvedené tabulce překvapí vedle téměř 100 osob z Moravy účast neméně silné složky osob pocházejících z Čech. Na první pohled se zdá, jakoby politické a válečné události do této sféry života ani nezasáhly. Při bližším rozboru se však ukáže, že tomu tak nebylo.

Nejčastěji se ve Vídni spatřují rodáci z Chebu, kterých je 24,³³⁾ pak přichází Olomouc s 15, Brno a Praha s 12, Kutná Hora s 5, Uničov, Úterý, Nový Jičín a Jihlava se 4, Slavonice, Znojmo, Hradec Králové, Valtice, Krnov, Opava, Vysoké Mýto aj. se 3 a čtená další města s menším počtem osob. Pokud jde o místa, která se k husitství nepřipojila, lze údaje matrik přijímat doslova. Jinak tomu však bude u Prahy, Kutné Hory a jiných měst, jež byla oporou husitského hnutí. Tu je třeba jednotlivá jména podrobit kontrole. Nejlépe bude ukázat to na příkladu „Pražanů“. Jsou to tyto osoby v jednotlivých letech:

- 1421 ZS Mikuláš Kraft;
- 1423 LS Konrád Erasmí;
- 1423 ZS tři Munheinové;
- 1424 ZS Jan Ade, Prokop Thome a arcijáhen pražský Mikuláš;
- 1425 ZS M. Jan Nigrastella;
- 1426 ZS Jan Gerngrozz;
- 1435 LS Prokop z Prahy;
- 1436 ZS Prokop Vilémův, probošt u Všech svatých.

Z tohoto výčtu je patrné, že až na určité výjimky, kdy je pochybnost, či kdy už se mezinárodní styky aspoň trochu normalisovaly, jde buď o osoby národnosti německé, které nepochybně většinou opustily své bydliště,³⁴⁾ nebo o katolické církevní hodnostáře, kteří žili v exilu. Obdobně lze sledovat i postavení dalších měst a osob z nich pocházejících. Přesto ale husitství nepřerušilo všechny svazky mezi husitskými Čechami a vídeňskou universitou. Dokladem pro to je 1422 LS Čáslavan Pavel, 1424 ZS Královéhradečan Jan a Písečan Augustin a několik málo dalších. Pozoruhodné na druhé straně je, že např. tak velké protihusitské středisko, jako byla Plzeň, nemělo pro období husitských válek ani jednoho svého rodáka na této universitě,³⁵⁾ ač mnoho katolických měst, jež byla daleko menší, tam zastoupeno je.

³³⁾ Lipsko v této době stále ještě nemá tu přitažlivost jako Vídeň, neboť po celých 17 let husitských válek lze tu z českých zemí napočítat kolem 60 posluchačů (*Schallich*, l. c. str. 67 n), tedy ani ne 1/3 vídeňských. Chebského původu je jen 7 osob. Z chebských rodáků ve Vídni si zaslouží pozornost jakýsi Štěpán (str. 120), u něhož přichází název Chebu v české formě (!).

³⁴⁾ Srv. např. *E. Schwarz*: *Sudetendeutsche Familiennamen aus vorhussitischer Zeit*, Köln Graz 1957, str. 174 (Kraft), 108 (Gerngross).

³⁵⁾ Otázka Plzně je tu vůbec zajímavá. Z tohoto města nepřichází do Vídne ani v době předhusitské žádný posluchač, v Lipsku jsou až do konce husitských válek dosvědčeny pouze dvě osoby a to v r. 1422 (*Schallich*, str. 67). V Krakově nalézáme (podle *Album studiosorum universitatis Cracoviensis I.*, Cracoviae 1887) sice dost posluchačů s predikátem „de Pilzno“, to se však týká polského města Pilzno. Na pochybách můžeme být snad jen jednou (str. 53), kdy přichází predikát k r. 1422 „de Pylsna“, ač i tu jde pravděpodobně o výše uvedenou lokalitu.

Se šlechtici z českých zemí se v tomto údobí nesetkáváme vůbec, s osobami duchovními naopak poněkud častěji. Pozoruhodné je, že stoupá počet farářů, hlavně na počátku dvacátých let, kteří byli asi převážně české národnosti a jsouce v exilu, věnovali se studiu.

V následujících 14 letech se situace kupodivu příliš nemění. Počet osob přicházejících z českých zemí zůstává zhruba na stejné úrovni.³⁶⁾ V hierarchii míst odkud především přicházejí posluchači na universitu dochází k několika změnám. V čele stojí opět Cheb, tentokrát se 14 osobami, pak následuje Znojmo se 13, Brno a Olomouc s 11, Opava a Kadaň s 8, Jemnice se 7, Č. Budějovice a Krnov se 6,³⁷⁾ Uničov aj. s 5 atd. Na první pohled je zřejmé, že z řady vypadá Praha, z níž jsou dosvědčeny jen 3 osoby, poklesá i Kutná Hora i některá jiná města, především jihomoravská.

Z tohoto stručného výčtu je patrné, že do Vídne v tuto dobu směřují z českých zemí již převážně Němci, Češi naopak inklinují k Praze, kde se projevuje opět čilejší universitní život.³⁸⁾ Protože Praha a jiná města se během husitské revoluce počestila a Němci z ní odšedší k ní ztratili už bližší vztah, je zřejmé, že Vídeň ve svém významu v této souvislosti musila klesnout.³⁹⁾

Z venkovského obyvatelstva lze upozornit na mlynáře z jihočeského Vidova a jeho dva syny, kteří na konci 40. let — každý v jiném semestru — v matrikách přicházejí.⁴⁰⁾ Jinak jde o jednotlivé lokality, roztroušené sporadicky vlastně po celé zemi.

Z duchovenstva tu potkáváme pouze nemnohé osobnosti, byť rozmanitého postavení,⁴¹⁾ ze šlechty jen opavského vévodu Přemka.⁴²⁾

Pokud jde o posluchače ze Slovenska, není potřebí držet se mezníků vytýčených pro posluchače z českých zemí tak striktně. Protože však pražská universita byla jedním z podstatných středisek i pro posluchače slovenské,⁴³⁾ lze u jednotlivých mezníků, především pro přehlednější utřídění látky, zůstat.⁴⁴⁾

³⁶⁾ Zajímavé je srovnat tento stav s posluchači v Lipsku, kde lze prokázat z českých zemí pouze 37 osob, tedy zhruba asi 0,33 počtu prokázaného ve Vídni. Z toho jich 8 pochází z Chebu, 6 z Prahy, 3 z Mostu (*Schallich*, str. 68 n.). Plzeň, která ve Vídni opět není zastoupena, tu přichází ve dvou případech.

³⁷⁾ Šest osob pochází z Boleslavi, protože však není jisto, zda je jí vždy míněna Mladá Boleslav, neuvádíme ji v základní řadě.

³⁸⁾ Srv. *V. V. Tomek*: *Geschichte der Prager Universität*, Prag 1849, str. 124 nn., hlavně 139 a *Fr. Šmahel*: *Počátky humanismu*, str. 55 nn. s několika nepřesnostmi.

³⁹⁾ Tento proces souvisí pochopitelně úzce s nacionalisací vzdělání, jež se tehdy začíná výrazněji projevovat.

⁴⁰⁾ L. c., str. 130 n.

⁴¹⁾ L. c.

⁴²⁾ V ZS 1450. Za zmínku stojí, že v r. 1447 přichází v krakovských matrikách (*Album studiosorum* etc. str. 115).

⁴³⁾ Tak např. universita lipská uvádí pro dobu do poloviny 15. stol. jen dva posluchače (*Schallich*, l. c., str. 67 nn.). V Krakově je jich sice poněkud více, ale ani tu netvoří souvislou skupinu.

⁴⁴⁾ O studentech ze Slovenska na pražské universitě je k dispozici práce *B. Varsika*: *Slováci na pražské universitě do konce středověku*, *Sborník filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě IV.* Bratislava 1926.

Varsík ukazuje⁴⁵⁾, že rok 1409 neznamenal v počtu uherských členů českého národa na Karlově universitě podstatný zvrat, a to je konečně dosvědčeno i čísly, jež jsou k dispozici z vídeňských matrik. Teprve údobí husitských válek znamená změnu, protože přestávka ve výuce na Karlově universitě způsobila, že ti posluchači, kteří by šli do Prahy, se musili obracet na jiné university.⁴⁶⁾ V období pohusitském je pak opět v náznaku možno pozorovat, jak pražská universita odebírá Vídní část jejího uherského posluchačstva v nejširším slova smyslu, protože počet členů uherského národa i příchozích ze Slovenska poněkud klesá, ač celkový počet imatrikulací se zvětšuje. Nebude na škodu podat výčet některých významnějších měst s údaji o tom, jak se v kterých dobách podílela na vysílání dorostu na vídeňskou universitu:

	—1409	1410—1419	1420—1436	1437—1450	celkem
Bratislava	18	5	7	16	46
Kežmarok	—	1	3	2	6
Košice	4	7	8	11	30
Kremnica	5	3	11	15	34
Levoča	—	6	9	8	23
Spiš	5	5	15	—	25
Trnava	2	8	4	10	24

Lze pozorovat, jak relativně rovnoměrně jsou tato namátkou vybraná čísla rozložena do jednotlivých období. Srovnáním se soupisem graduovaných osob na universitě pražské do r. 1420, jichž ze Slovenska bylo na 46,⁴⁷⁾ může se dospět k závěru, že přitažlivost obou universit byla v normálních dobách zhruba asi stejně veliká. Rozdíl ale nepochybně přicházely, pokud šlo o jednotlivé oblasti; tak je zřejmo, že např. Bratislava měla stále větší přirozený spád k Vídní, což se zřejmě týkalo i některých dalších oblastí. Do této konkurence Vídně a Prahy mohly teoreticky zasahovat ještě další university, především universita krakovská a lipská; ve skutečnosti však svým významem stojí hluboko za oběma dříve jmenovanými.⁴⁸⁾

Valná většina posluchačů pochází z měst, nemusí to však znamenat, že to musili být vesměs Němci nebo Maďaři (ti ovšem v daleko menší míře), neboť řada těchto měst měla už ve 14. a tím spíše potom ve stol. 15. značnou slovenskou menšinu, která se jistě uplatňovala i v těchto záležitostech. Jako do Prahy nedocházeli jistě jenom Slováci, tak neputovali do Vídně opět pouze Němci. Zjišťování původu je však na tomto materiálu ještě daleko nevděčnější než v českém,⁴⁹⁾ přesto lze ale říci, že i z takových měst, jakými byla Trnava nebo Košice, přicházeli Slováci v poněkud větší míře než třeba z Bratislavy či

spišských měst. Příznivěji z tohoto hlediska vypadala situace v sídlech vesnického charakteru, kde mohlo jít především o Slováky nebo Maďary. Národnostní hranice, která tehdy na Slovensku vedla, umožňuje určit původ aspoň některých osob s určitou pravděpodobností; Malčice, Cerevo, Senica, Necpaly aj. jsou nepochybně rodišti osob slovenského původu, Bešeňov, Belín, Jagersek a další osob národnosti maďarské i když národnostní situace byla tehdy velice komplikovaná.⁵⁰⁾ Nejde nám tu — a ani nemůže jít — o detailní analýsu původu jednotlivých osob, nýbrž pouze o naznačení tendence a pro to, myslíme, uvedené příklady dostačují.

A konečně ještě o sociálním zařazení osob pocházejících ze Slovenska. Osoby z měst ve většině případů platí běžné dávky, nebo jsou označovány jako chudé. Z toho lze vyvodit, že jde asi především o representanty středních a nižších měšťanských vrstev. Proporcionálně přibližně stejný obraz dává i složení obyvatelstva venkovského, kde ale častěji přichází mezivrstva mezi chudými, kteří neplatí nic, a ostatními, platícími běžné dávky. Duchovenstva přichází ze Slovenska méně než např. z českých zemí, šlechtic pak dokonce pouze jediný (1426, ZS).

Pro druhou polovinu 15. století se prameny pro naše zkoumání rozšiřují. Vedle základních universitních matrik pro všechny národy, jež jsou vedeny stejným způsobem jako v době předcházející, přicházejí ještě matriky speciální, pro jednotlivé národy. Je povědomost především našťastí právě o matrikách uherských. První, jež byla vedena v první polovině 15. století, je sice již po staletí ztracena,⁵¹⁾ matrika od r. 1453 je však zachována a svým vydavatelem i důkladně zpracována.⁵²⁾ To však neznamená, že není nezodpovězených otázek, naopak. Schrauf si totiž nepoložil nejdůležitější otázku pokud jde o hodnocení uherské matriky, totiž jaký je její vztah k matrikám všeobecným. Protože — pokud je nám známo — tuto otázku neřešili ani ostatní autoři, je třeba se u ní poněkud pozdržet a naznačit alespoň cestu k uspokojivému výkladu, neboť již zběžný pohled ukazuje, že se obě matriky odlišují nejenom v počtu osob, které jsou pro jednotlivé semestry uváděny, ale že mnohdy si neodpovídají ani jména osob tam přicházejících. Protože v uherské matrice není jednotná chronologická řada všech imatrikulovaných (jak je tomu v hlavních matrikách), nýbrž tito jsou děleni do jednotlivých hodnostních a společenských kategorií, do nichž se zapisovalo samostatně⁵³⁾, bylo by možno

⁴⁵⁾ Srv. např. V. Chaloupecký: Staré Slovensko, Bratislava 1923, str. 252—287.

⁵¹⁾ K. Schrauf: Die Matrikel der ungarischen Nation an der Wiener Universität 1453—1630, Wien 1902, str. LXXXVI pozn. 3 z předcházející str. Srv. i tamže str. XV n.

⁵²⁾ Jde o dílo, citované v předchozí poznámce. Rozboru matriky je věnován téměř stostránkový úvod. Popisu pak str. LXXIV nn. a vztahu k matrice hlavní str. LXXXIX n; oba však jsou nevyhovující.

⁵³⁾ Mezi ty skupiny patří např. Principes, prelati maiores et barones scolares, prelati minores scolares, doctores, magistri arcium, baccalarii arcium aj. Srv. obsah uvedené knihy. Třeba však dodat, že tyto skupiny nebyly vždy dodržovány.

⁴⁶⁾ L. c., str. 26 n.

⁴⁷⁾ Jak plyne i z pozn. 43, hrála tu hlavní úlohu universita vídeňská.

⁴⁸⁾ Varsík, l. c. str. 27.

⁴⁹⁾ Z pochopitelných důvodů jsou posluchači ze Slovenska poněkud čteněji zastoupeni v Krakově.

⁵⁰⁾ Srv. Varsík, l. c. passim.

se domnívat, že nesrovnalosti jsou způsobovány těmito vnějšími okolnostmi. Ale není tomu tak. Osoba uvedená v jedné matrice v určitém roku přichází často v druhé s časovým odstupem jednoho, dvou a neřídka i více semestrů. Protože se s tímto zjevem setkáváme v celém námi sledovaném období, není možno hovořit o nějaké neurčitosti v provádění zápisů na počátku vedení uvedených knih. Ale lze jíti dále. Přichází-li určitá osoba ve dvou termínech, je to snad vždycky tak, že pozdější zápis nalézáme ve speciální matrice uherského národa.⁵⁴⁾ Ale i tam, kde je vpis proveden do obou matrik v jediném semestru, lze předpokládat určitý, byť třeba malý časový odstup. Dvojitý zápis má vedle toho i důležitost formální, protože jména nepřicházejí vždy ve zcela shodných formách a v stejné šíři, nýbrž naopak.⁵⁵⁾

Jak veliké je kolísání v počtu osob zapsaných v jediný semestr v obou matrikách, je zbytečné sledovat; stačí říci, že rozdíly bývají často značně vysoké.⁵⁶⁾ Protože však Schrauf v poznámkovém aparátu své edice často hlavní matriku cituje, vzniká dojem, jakoby žádné větší rozpory mezi oběma prameny nebyly, ač pravý opak je pravdou, jak ukazují již výše uvedené poznámky, které v dalším zkonkrétníme.

Tak v uherské matrice nejsou uvedeni někteří šlechtici z českých zemí pocházející⁵⁷⁾ nebo se v obou matrikách značně liší počet osob přicházejících z určitého města. Schrauf např. uvádí,⁵⁸⁾ podle uherské matriky, a to pro období značně delší, např. pro Cheb 16, Olomouc 46, Znojmo 34, Jihlavu 40 a Brno 52 rodáků; pro námi sledované období (1451—1550) v matrice hlavní je počet takový: Cheb 52, Olomouc 85, Znojmo 65, Jihlava 76 a Brno dokonce 123 osob. A podobné disproporce jsou skoro u každého místa, jež Schrauf cituje. Pokud jde o Cheb, bylo by možno ještě rozdíly vyložit tím, že řada jmen je zaznamenávána v národě rýnském (jak je patrné i ze záznamů podaných v první části této rozpravy), ale pokud jde o další výše uváděná, také i pro zde zatím konkrétně necitovaná města, lze vysvětlení hledat jinde. Odpověď pak musí znít asi tak, že do uherské matriky nebyly zapisovány všechny osoby, jež na universitě působily a jichž jména vešla do matriky hlavní.

Z těchto důvodů je třeba podrobit obě matriky zevrubnější kritice a srovnat je navzájem. Probírá-li se hlavní matrika, lze upozornit na několik

⁵⁴⁾ Snad říkáme proto, že nebylo možno probrat takto všechny v úvahu přicházející zápisy. Rejstřík je pak k dispozici pouze u edice Schraufovy; lze o něm ostatně říci, že zdaleka ne vždy slouží tak, jak by bylo třeba.

⁵⁵⁾ To na druhé straně dovoluje určitou představu o způsobu práce jednotlivých písařů protože lze předpokládat, že imatrikulované osoby uváděly ve většině případů své jméno po obakrát stejně. Na nepořádky ve vedení matrik lze ostatně narazit prakticky asi všude. Viz např. práci *H. R. Abeho* cit. v pozn. I. str. 21n.

⁵⁶⁾ Tak např. v letním semestru 1478 je v matrice hlavní zaznamenáno 62 osob, ve všech oddílech matriky uherské jich však přichází pouze 30. Je-li někdy poměr obrácený (např. v ZS 1476, kdy v hlavní matrice je uvedeno 39 osob, je jen v základní rubrice matriky uherské osob 51), je to vysvětlitelné tím, že se tehdy zapsala ještě řada starších studentů.

⁵⁷⁾ Např. 1510 LS Uherský národ č. 36 „Tiburtius Patalosky nobilis Boemus“ aj., ač úplnost by v těchto případech byla nejpochopitelnější.

⁵⁸⁾ L. c. str. XXXVII.

zajímavostí: i když se zapisování podle jednotlivých národů v podstatě dodržuje, přesto v některých obdobích — především pro malý počet posluchačů — je toto nahrazeno jednotným seznamem, byť v něm lze nalézt osoby z nejrůznějších teritorií.⁵⁹⁾ V matrice uherské se tato skutečnost obráží jen částečně a to tak, že někdy uvedený semestr není ani realizován. Zápis do hlavní matriky byl zcela nepochybně závazný, neboť neprokazoval jen právo posluchačovo účastnit se universitních podniků, ale zajišťoval mu i ochranu před mimouniversitní jurisdikcí, především městskou, a činil jej účastným i dalších výhod. Proto i ze subjektivního hlediska posluchačova bylo naprosto nutno, aby byl v hlavní matrice zapsán. A protože až na výjimky zmíněné výše, nebyla jiná možnost, musil být zapsán a přiřčen k určitému universitnímu národu. Když se ale zjistí, že v některých dobách nemohly být některé národy pro příliš malý počet členů jako korporace ustaveny, je jasné, že činnost národů se nevyvíjela vždy nepřetržitě.⁶⁰⁾

Jinak ale vypadala situace se zápisy v dochované matrice uherského národa, a lze soudit, že tomu bylo stejně i u ostatních národních matrik, pokud byly vedeny. I když většina studujících měla nepochybně zájem na tom, aby byla co nejdříve zapsána a přijata do určitého národa, nelze říci, že by všichni, jichž se to dotýkalo, dospěli k názoru o užitečnosti takového činu již při začátku studia. Bylo to tím spíše, že takový vstup byl vždy podmíněn složením určitého obnosu, což nepochybně především odrazovalo.⁶¹⁾ Proto je zřejmé, že určitý počet studentů dospěl k závěru o nutnosti vstupu do určitého národa až během studií, někteří pak vůbec ne. Je tedy zřejmé, že rozdělení do národů v hlavní matrice nesouvisí vůbec se vstupem příslušné osoby do toho kterého národa, nýbrž jde o pouhou potencialitu pro případnou pozdější volbu určitého národa a to především podle místa původu té osoby, ale též podle jejích společenských i jiných styků. Bylo sice nepochybně snahou jednotlivých národů získat co největší procento organisovanosti, to se jim však dařilo jenom zčásti, neboť po imatrikulaci v hlavní matrice, která byla první povinností,⁶²⁾ následuje zápis do národní matriky často s odstupem i několika let, nebo dokonce k němu nedochází vůbec.

⁵⁹⁾ Nejčastěji ve 30. a 40. letech 16. století.

⁶⁰⁾ To se týká především národa saského, který od 2. poloviny 15. stol. trpěl více než kdy předtím chronickým nedostatkem studentů. V četných semestrech nepřichází vůbec nikdo, jindy jedna či dvě osoby. Vyšší stavy jsou výjimkou. V některých — méně četných — obdobích (především v důsledku nepříznivých vnějších okolností — srv. např. *Schrauf*: Studien zur Geschichte der Wiener Universität im Mittelalter, str. 49) to platí např. i o zápisech v národě uherském (v letech 1482 ZS — 1484 ZS, kdy je tam zapsána pouze jediná osoba). V semestru 1485 LS, kdy v hlavní matrice počet studentů z Uher stoupá na 12, praví se v speciální matrice uherské suše „nullus“.

⁶¹⁾ V tom byl hlavní rozdíl proti hlavní matrice, kde se stále setkáváme s osobami osvozenými od zápisného. Zajímavé je, že většina osob označených v hlavní matrice jako „pauperes“ v matrice uherské chybí. Toto konstatování by mohlo vésti dále.

⁶²⁾ Srv. též *J. Aschbach*: Geschichte, str. 66 n. Viz ale poznámku písařovu k 1538, ZS č. 30, kde se praví: „Hinko Sskarka nob. dt. 2 fl. quem ex fidedignorum testimonio maticulas nunc inscripsi cum olim id neglexerat.“ To bylo ale zcela určitě jen ojedinělé případy.

Z výše naznačeného vyplývá ovšem zcela nutně, že tedy nelze ani zdaleka přijímat to, co Schrauf ve své edici podal i shrnul v úvodu. Dále jsou proto neúplné a velmi nepřesné všechny úvahy a závěry, které na základě Schraufovy edice dělali ostatní autoři.⁶³⁾

Po těchto poznámkách lze se konečně pokusit o načrtnutí obrazu o účasti studentů z českých zemí a Slovenska ve Vídni v druhé polovině století 15., i v převážné části věku následujícího.

Pro výše vymezené období bude nejlépe vyjít z tabulky, která zachycuje sumárně počet posluchačů na universitě v jednotlivých kategoriích a v příslušných desetiletích. Stav podle hlavní matriky vypadá takto:

	1451 — 1460	1461 — 1470	1471 — 1480	1481 — 1490	1491 — 1500	1501 — 1510
I. Čechy	51	14	16	22	31	36
II. Morava	83	69	68	30	68	105
III. Slovensko	64	57	72	28	45	36
I.—III.	198	140	156	80	144	177
Uherský národ ⁶⁴⁾	813	530	670	406	590	701
Celkem	5306	3484	3902	2278	4501	4832

	1511 — 1520	1521 — 1530	1531 — 1540	1541 — 1550	1551 — 1560
I. Čechy	87	12	19	37	47
II. Morava	133	30	22	27	29
III. Slovensko	47	7	7	18	16
I.—III.	267	49	48	82	92
Uherský národ ⁶⁴⁾	965	315	120	261	237
Celkem	5679	1486	827	1460	1506

Přitom je třeba znovu zdůraznit, že konečná čísla prvních tří skupin jsou pravidelně poněkud vyšší, protože některé pochybné lokalisace nebyly (až na výjimky) v této souvislosti uvažovány.⁶⁵⁾

Nyní tedy konkrétně ke studentům z českých zemí a Slovenska, kteří v každé době tvoří dosti rozsáhlou skupinu osob, především v národě uherském. Úbytek jejich počtu je patrný hlavně tehdy, kdy nastává z jakýchkoliv důvodů vnějších nebo vnitřních, krize vídeňské university. Tak je to např. období počátku 80. let 15. století, kdy v důsledku bojů o Vídeň bylo imatrikulováno jen několik jedinců, nebo období dvacátých let 16. století, kdy pro turecké války

⁶³⁾ Tak např. *F. Šmahel* v cit. rozpravě str. 66 uvádí, že v l. 1453—1470 bylo ve Vídni přes 40 osob z Čech a Moravy. Ve skutečnosti jich bylo několikrát tolik. Viz i str. 159.

⁶⁴⁾ Pro některá desetiletí není tento počet úplný, protože nebylo vždy zapisováno podle národů. Jde o tyto roky: 1533 ZS — 1534 ZS, 1536 LS, 1537 LS — 1538 ZS, 1540 ZS — 1541 LS, 1542 ZS a 1554 ZS.

⁶⁵⁾ Srv. ostatně na různých místech výše.

a selské povstání přicházejí osoby z Čech, Moravy, ale i z jiných oblastí jen zcela sporadicky. Reformy vnitřní, především zavedení humanismu v r. 1490, mají naopak kladný vliv na zvýšení frekvence posluchačů, neboť bezprostředně po tomto datu začíná počet osob — v tom i studentů z našich zemí — zřetelně stoupat, i když zakrátko se Vídeň vynořují někteří konkurenti.

Naopak ale politické i jiné události v českých zemích (na Slovensku je tomu jinak především v důsledku tureckých válek) nehrají v regulaci počtu studentů vážnější úlohu. Přesto ale lze z výše uvedené tabulky vyčíst i jiné zajímavé poznatky, především srovnává-li se s tabulkou, jež byla uvedena výše pro dobu do r. 1450.

Na první pohled je patrné, že klesá podíl uherského národa na počtu studentů celé university a to zcela zřetelně hned od poloviny 15. století, když náznak toho lze spatřovat již ke konci období předcházejícího. Za hlavní důvod tohoto faktu je třeba považovat zvyšování stavu již dříve hlavních národů vídeňské university, totiž rakouského a rýnského, vedle toho však určitou úlohu hrály i ty oblasti, odkud přicházeli studenti uherského národa, neboť je patrný jejich zřejmý pokles.⁶⁶⁾

I když je tento pokles patrný u všech tří zemí, přesto je nejzřetelnější na Slovensku a v Čechách, zatímco Morava je postižena podstatně méně. Je to pochopitelné, protože Morava měla zcela specifickou situaci politickou a náboženskou. Procházela především samostatným vývojem politickým, jenž vždy více inklinoval k oblasti rakouské, mj. též proto, že na vídeňskou universitu se vydávali hlavně synkové měšťanských rodin a, jak ještě níže ukážeme, převážně německého původu. Ba, vezme-li se k ruce děkanská kniha pražské artistické fakulty z doby pohusitské, je možno jíti ještě dále. Ukazuje se tak totiž, že posluchačů z Moravy (lépe řečeno promováných osob) je v Praze prokázáno velice málo a situace ta trvá i v století šestnáctém. Z velkých moravských měst, ve Vídni početně zastoupených, se v pražské děkanské knize mihnou rodáci jen zcela výjimečně. Spíše se zde lze střetnout s osobami z míst menších, jež byla převážně česká, ačkoliv i z nich se chodilo dost často a možná častěji do Vídně.⁶⁷⁾ V každém případě však rozsah této absence v Praze naznačuje, že pro Moravu se v době pohusitské stala Praha a její universita institucí v podstatě cizí a že jí vídeňská universita stála blíže.^{67a)}

V Čechách naopak nastává dosti radikální pokles členů vídeňské university, patrný již ke konci 40. let 15. století, plně se však projevující od 60. let po celé následující období, s mírným zakolísáním v 2. desetiletí 16. století. Počátek té změny lze spojit nepochybně se zintenzivněním činnosti pražské

⁶⁶⁾ Tak v letech 1527—1530 přicházejí na vídeňskou universitu jen dvě osoby, totiž 2 bratři Popelové z Lobkovic (1528 LS).

⁶⁷⁾ Např. z Jemnice je ve Vídni dosvědčeno 13 osob, z Telče 7 aj.

^{67a)} Zdá se, že *J. Macůrek-M. Rejmuš*: K otázce spisovné češtiny v Polsku v 15. a poč. 16. století ve *Slovanských historických studiích IV*. 1961 str. 196—198 úzké sepětí Moravy s krakovskou universitou v letech 1471—1526 poněkud přeceňují.

university, jak už toho bylo vzpomenuto výše, přistoupil k tomu však i stav otázky náboženské, jež se v Čechách vyvíjela odlišně než na Moravě, když se většina národa připojila ke kališnictví. Při analýze studentů z Čech lze však jíti ještě dále. Již při zběžném prohlédnutí seznamů se vidí, že značná část studentů pochází z jižních, s Rakouskem sousedících a do značné míry katolických a i německých oblastí Čech. Jen z Českých Budějovic a z Českého Krumlova⁶⁸⁾ jde do Vídně v letech 1450—1560 neméně než 70 osob (52 z Č. Budějovic, zbytek z Č. Krumlova). Připočte-li se k tomu ještě 55 osob z Chebu ve stejném období, vidí se, že jde o více než 1/3 všech osob z Čech. Na druhé straně lze uvést, že např. Praha je v citovaných 110 letech jako místo původu prokázána jen u 10 osob a po dlouhá desetiletí (např. pro celou druhou polovinu 15. století) nepřichází vůbec v úvahu. Třeba však zdůraznit, že aspoň do určité míry jde i zde o osoby českého původu.⁶⁹⁾

V této souvislosti jistě stojí za zmínku konstatovat, že rok 1462, kdy se pražská universita znovu stala výlučně ústavem podobojí (v letech tomuto datu předcházejících se pražská universita do značné míry stala opět ústavem universálním), se nijak neprojevil ve zvýšeném přílivu katolických studentů z Čech. Nepochybně jedním z důvodů pro to bylo, že do katolických kruhů českého světa začal pronikat humanismus, s čímž souvisela studia na některých universitách italských. Ale úlohu hrály i jiné universality, především v blízkosti našeho státu. Tak se zvyšuje počet studentů z Čech na universitě lipské⁷⁰⁾, kde až na výjimky, jež v té souvislosti nepadají na váhu, jde vesměs o osoby německého původu z oblasti severozápadního pohraničí, tehdy protkaného saskými lény. Z ostatních universit je třeba uvést universitu krakovskou,⁷¹⁾ která — jako konečně již dříve — se stává především útočištěm osob ze Slovenska a českého Slezska. Početně však ji nelze klást na roveň oběma institucím předcházejícím, neboť jde ve všech případech pouze o jednotlivce. Od počátku 16. století se začíná ve značné míře uplatňovat universita ve Wittenberku,⁷²⁾ kde pro jednotlivá desetiletí 16. století přicházejí tyto počty studentů.

1502—10 26;	1521—30 29;	1541—50 94;
1511—20 26;	1531—40 88;	1551—60 162;

Na první pohled je zřejmé, že vzrůst počtu osob, jenž je stálý a dosti značný, je výrazný hlavně tehdy, kdy upadá ve Vídni. Souvislost mezi oběma

⁶⁸⁾ V několika málo případech může jít snad i o Moravské Budějovice a Moravský Krumlov. To však nehraje v celkovém souhrnu větší roli.

⁶⁹⁾ Tak např. 1555 ZS N. Ung. č. 17: Cyprián Kulhánek.

⁷⁰⁾ O. Schallich, l.c. str. 69 nn.

⁷¹⁾ Album studiosorum l.c. str. 129 nn.

⁷²⁾ Viz F. Menčík: Studenti z Čech a Moravy ve Wittenberku od r. 1502 až do r. 1602 v ČČM 71 (1897) str. 250—268. Vzdálenější university uvádějí v této době též různé studenty z českých zemí, jsou to však vlastně jednotlivci šlechtického původu nebo duchovního stavu. Viz M. L. Černá: Studenti ze zemí českých na francouzských universitách v ČČH XL. 1934, str. 347—362 a 548—564 a tam str. 347 uvedenou literaturu, hlavně práci Hrdinovu.

jevy je nepochybná, není však zcela jednoznačná, protože do Wittenberka šly především osoby ze severního, tehdy převážně německého pohraničí, i když i osoby z centrálních oblastí Čech a Moravy jsou zastoupeny.

Ostatní university v Německu i Švýcarsku jsou — s výjimkou Erfurtu, kde pro léta 1392—1560 je imatrikulováno celkem 64 osob, hlavně ze severozápadních Čech⁷³⁾ — z tohoto aspektu bezvýznamné.

Ale vraťme se opět k universitě vídeňské. Absolutní zvýšení počtu studentů vídeňské university z Čech přichází přechodně v 2. desetiletí 16. století, aby pak nastal opět pokles, spojený nepochybně s obdobím úpadku samotné university. Po něm však lze opět pozorovat vzrůst počtu osob z Čech, které tak — téměř po stoleté přestávce — předstihují oblast moravskou, ale i — a to poprvé vůbec — zatlačují i počet osob ze Slovenska. Zásahu na této změně má nepochybně především vytvoření personální unie českého státu s rakouskými zeměmi v r. 1526, jež se z vnějších důvodů nemohlo dříve projevit. Zřízení jesuitské koleje v Praze v padesátých letech se na druhé straně nemohlo ještě stát konkurencí Vídně, i když by bylo logické, že část stálého proudu katolíků z Čech směřujících do Vídně (není pochyb o tom, že to byli většinou katolíci, kteří odcházeli za hranice, byť to nelze říci výlučně) po jejím zřízení mohla zůstat doma.

V době pohusitské význam Vídně pro české království jako celek klesá, až do poloviny 16. století, i když některé oblasti udržují staré styky. Centrální kraje Čech však inklinují k pražské universitě, zatím co oblasti severní mají stále větší spád k Lipsku, případně později k Wittenberku. Větší příliv Čechů do Vídně se datuje od 30. let 16. stol. a způsobuje relativní pokles počtu posluchačů z Moravy.

V zhruba stejné době je pozorovatelný pokles počtu osob ze Slovenska, jenž byl způsoben hlavně politickými převraty v Uhrách, především v souvislosti s tureckými válkami, které ztížily možnost bezprostředního styku. Pokud jde o universitu krakovskou, je pozoruhodné, že v pozdním 15. a pak hlavně v 16. století na ni přicházejí osoby ze Slovenska jen velice sporadicky, ač by se čekal pravý opak.

Protože reformami třicátých let se vídeňská universita stala výrazně zemskou institucí, zbavivši se středověkého universalistického charakteru, lze zvýšení počtu studentů z českých zemí přece jen asi připočítat do značné míry vytvoření mnohonárodnostního státu habsburského^{73a)}, i když tento rys není možno absolutisovat.

Proti období předcházejícímu dochází v této době k důležité změně i v národnostním složení studentů, především na Moravě, kde se základní kádr těchto osob rekrutuje z velkých královských měst Brna, Olomouce, Jihlavy a Znojma anebo z oblastí pohraničních, převážně německých. Ovšem i tu jsou

⁷³⁾ Srv. J. V. Šimák: Studenti etc. ČČM LXXIX. (1905) str. 421 n.

^{73a)} Viz A. Lhotský, Österreichische Historiographie, Wien 1962, str. 126.

doklady o českém původu některých osob a nelze tedy odpověď zjednodušovat a tvrdit, že do Vídně odcházeli Němci, do Prahy pak Češi. Je ale zřejmé, že v prvním případě lze počítat s převahou živlu německého, v druhém — jenž však měl svou početností omezenější dosah — s převahou živlu českého. Pokud jde o Čechy, je ve Vídni poměr obou národností značně úměrnější (přicházejí tam jednotlivci i z Tábora, Chrudimi a jiných vysloveně českých měst), a totéž lze říci s určitými obměnami rovněž o posluchačích ze Slovenska.

Tato charakteristika je dána společenským zařazením jednotlivých osob. Zatím co na Moravě došlo ve městech v důsledku husitského hnutí jen k zcela nepatrným přesunům (podobně je tomu i s některými českými pohraničními oblastmi), je tomu s jádrem českého státu jinak. Pozoruhodné též je konstatovat, že převážně česká města — byť katolická (především jde o Plzeň) se ve Vídni vlastně systematictěji neuplatňují (z Plzně je ve Vídni dosvědčeno pro toto období jen 17 osob, z toho pak 9 nárazově v druhém desetiletí 16. století). To naznačuje, že v Čechách samotných kulturní orientace byla zřejmě více ovlivňována nejenom stavem otázky náboženské, ale i národnostní.

A konečně pokud jde o vyšší společenské vrstvy, šlechtu a duchovenstvo. Jejich představitelé přicházejí ojediněle, řídkěji než v období předcházejícím, hlavně pokud jde o duchovenstvo. Jejich výskyt je však rozložen poměrně značně rovnoměrně do celého období a pokud jde o šlechtu je pochopitelné, že je v českých zemích převážně českého původu.⁷⁴⁾ Tak se tu např. setkáváme s vévody opavskými⁷⁵⁾ a těšínskými,⁷⁶⁾ s nejvyšším maršálkem českého království Bertoldem z Lipé,⁷⁷⁾ s Žerotíny⁷⁸⁾, Popely z Lobkovic⁷⁹⁾ aj. ze šlechty, i s některými vyššími hodnostáři katolické církve, např. proboštem vyšehradským⁸⁰⁾ nebo členy jednotlivých klášterů.⁸¹⁾

Ve Vídni přicházejí i jména šlechticů slovenských,⁸²⁾ byť ne v takovém rozsahu; duchovenstvo však zřejmě nepřichází.

Obraz, jenž takto vzchází, ukazuje důležitost vídeňské university jako střediska umožňujícího získat nejvyšší vzdělání pro české země a Slovensko. Důkladnější rozbor vídeňských matrik zároveň umožňuje blíže stanovit oblasti, dobu, národnostní složení i třídní původ jednotlivých osob, které tam přicházely. Zároveň se ukazuje další směr, jímž se má brát příští studium. V souhrn-

⁷⁴⁾ Fr. Gall nás laskavě upozornil na článek Fr. Pilnáčka: Památky našich starých rodů v Rakousku, Dunaj 3, 1925—6, kde se však na str. 350 n. nalézá jen velice stručný a neurčitý výčet několika konkrétních jmen bez jakéhokoliv chronologického zařazení.

⁷⁵⁾ 1471 ZS, NU č. 1.

⁷⁶⁾ 1502 ZS, NU č. 24.

⁷⁷⁾ 1470 ZS, NU č. 22.

⁷⁸⁾ 1551 ZS, NU č. 2—4 a 1554 ZS, NU č. 45—6.

⁷⁹⁾ Srv. výše pozn. 66.

⁸⁰⁾ 1554 LS, NU č. 1.

⁸¹⁾ Je to hlavně jihomoravská Louka, jež tam vyslala na 12 členů. Zajímavé je, že tu nepřicházejí nikde představitelé nižšího kléru, za doby husitské poměrně četní. Odpovídá to ale výše podanému zdůvodnění smyslu té účasti.

⁸²⁾ Např. 1497 LS, NU č. 1.

ných číslech se pochopitelně ztrácí individuálnost jednotlivých osob. Vdechnout jim život a ukázat, jak se tyto osoby uplatňovaly dále, to je program pro budoucnost.

Výsledky studia vídeňských matrik jsou však důležitým materiálem i pro poznání významu, funkce a teritoriálního záběru Karlovy university v jednotlivých dobách. Význam toho se zvyšuje i konstatováním, že otázky, na něž se hledala v předchozím odpověď, jsou ze samotného materiálu pražského vlastně neřešitelné.⁸³⁾

СТУДЕНТЫ ИЗ ЧЕШСКИХ ЗЕМЕЛЬ И СЛОВАКИИ В ВЕНСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

II-АЯ ЧАСТЬ

Иван Главачек — Людмила Главачкова

Резюме

Авторы навязывают на первую часть своего труда, в которой привели список студентов из чешских земель, учащихся в венском университете до 1450-го года (ИУЦ, II, 1, стр. 97—132). Во второй части они приступают к анализу изданного материала и исследуют отношение наших земель к венским высшим учебным заведениям до конца 50-ых лет 16-го века.

Из материалов следует, что большинство студентов, пришедших в XIV веке в Вену с территории Чехии, Моравии и Словакии, происходило главным образом из южной Моравии, которая была в близких отношениях с Веной; не отсутствовали там также студенты из Праги и других городов Чехии. Хотя большинство из них было представителями мещанских семей, однако в перечне встречаемся также с именами представителей крестьянства, шляхты и духовенства. Общее количество студентов наших земель, обучающихся в венском университете составляло незначительное меньшинство, о чем свидетельствует тоже исключение чешской национальности из университетских списков с 1384 г. С этого времени студенты, происходящие из Чехии вступали в ряды представителей рейнской, а затем и венгерской национальности. Причем национальное расслоение студентов было довольно равномерным. Немецкий элемент преобладает среди студентов, происходящих из городской среды и возрастает особенно после издания Кутногорского декрета в 1409 году, когда немецкие студенты покидают пражский университет, хотя среди венских студентов появляются тоже некоторые представители консервативных взглядов чешской национальности. В период гуситских войн это опять — таки немцы, прибывающие учиться в Вену из чешских земель — чаще всего можно в Вене заметить уроженцев Хеба — из Чехии находим здесь прежде всего, живущих в изгнании, некоторых предс-

⁸³⁾ Затím je nám známa jenom jedna obdobná práce, která pojednává souborněji o významu vídeňské university pro jižní Německo. Je to I. kapitola díla V. Redlicha: Tegernsee und die deutsche Geistesgeschichte im 15. Jahrhundert, Schriften zur bayerischen Landesgeschichte Bd. 9, München 1931, str. 8—71, která však zřejmě poněkud nadsazuje ve svých závěrech.

тавителей высшего духовенства. Ограничение обучения в пражском университете приводит в это время в Вену также студентов из Словакии, среди которых преобладают представители городского происхождения.

В последующем периоде, начинающемся со второй половины 15-го века (к этому периоду авторы не приводят перепечатанных перечней), на основании большего количества записей можем следить за приливом студентов в Вену, взаимоотношения которых рассмотрены в статье. Из чешских земель в Вене преобладают уроженцы Моравии немецкого происхождения и только лишь с тридцатых годов 16-го века наступает там временное преобладание студентов из Чехии; на количество студентов из Словакии повлияли в то время турецкие войны. Таким образом можно сказать, что в этой области до второй половины 16-го века Вена теряет свое значение для чешского королевства. Однако результаты изучения венских записей предоставляют собой важный материал, главным образом для исследования значения пражского университета для чешских земель.

STUDENTS FROM THE CZECH LANDS AND SLOVAKIA AT THE UNIVERSITY OF VIENNA

Ivan Hlaváček — Ludmila Hlaváčková

Summary

This paper is the sequel to the first part of the authors' report where a list of the names of students from the Czech lands at the Vienna University up to the year 1450 was published (HUC, II, 1, pp. 97—132). It contains the analysis of the already published material and research on the relationship of our country to the seat of high learning in Vienna up to the fifties of the 16th century.

A study of the material shows that the students who came to Vienna in the 14th century from the territory of Bohemia, Moravia and Slovakia were for the most part from Southern Moravia, which had close links with Vienna; naturally there were also students from Prague and other towns in Bohemia. The majority were members of burghers' families, but some were country people, members of the nobility and the clergy. The total number of students from our country formed a negligible minority at the University of Vienna, which is confirmed by the dissolution of the Czech national group in 1384. The students from Bohemia joined the members of the Rhein and later the Hungarian group. The national distribution of the students was fairly even. The German influence was stronger among the students from the towns and increased especially after the publication of the Decree of Kutná Hora in 1409 when the German students left the University of Prague, although some conservative students of Czech nationality also appeared in Vienna. During the Hussite wars it is naturally again the Germans from the Czech lands who come to study in Vienna — most often from Cheb — from Bohemia there are some members of the higher clergy living in exile. The restriction in teaching at the Prague university made students from Slovakia go to Vienna during that time, of whom the majority came from the towns.

During the next period beginning with the second half of the 15th century (here the authors do not submit lists of names) the influx of students to the Vienna university can be traced in more registers, the interrelations of which are elucidated in this paper. From the Czech lands Moravians of German origin are in the majority and as late as the thirties of the 16th century a temporary increase in the influx of students from Bohemia occurs. The number of students from Slovakia at that time was influenced by the Turkish wars. It may thus be said that the importance of Vienna for the Czech kingdom considerably decreases towards the second half of the 16th century. The study of the Vienna registers remains an important aid in ascertaining from what regions the Prague university drew its students.

Dodatek k pozn. 63 na str. 152:

Stejně tak jsou značně neúplné seznamy moravských studentů 16. stol. na vídeňské universitě, které podává I. Hübel v příloze ke stati Beziehungen Mährens zu den deutschen Universitäten im 16. Jahrhundert v ZGMS 30, 1928, str. 5—14 samostatně stránkované přílohy, neboť rovněž vychází ze Schraufa. Srv. i jeho vývoody v samotném článku, jenž vyšel v témže časopise 29, 1927, hlavně str. 157 nn.

VYSVĚDČENÍ BEÁNSKÉ DEPOSICE Z KARLOVY UNIVERSITY

СВИДЕТЕЛЬСТВО БЕАНСКОЙ ДИПОЗИЦИИ ИЗ КАВЛОВА УНИВЕРСИТЕТА

THE TESTIMONIAL OF
THE "DEPOSITIO BEANORUM" OF THE CAROLINE UNIVERSITY

KAREL BERÁNEK

Studium prací českých humanistů nemůže se zabývat pouze sledováním jejich básnické činnosti, ale musí přihlédnouti i k próze. Nejsou však bez zajímavosti jen jejich díla v pravém slova smyslu literární, nebo jejich soukromá korespondence, v níž se snažili dosáhnouti klasických vzorů Ciceronových, avšak i úřední písemnosti. V tomto smyslu vyniká nad jiné Karlova universita, jejíž profesori na počátku XVII. století stáli v čele českého humanismu. Karel Hrdina uvedl proto v přepracování prvního dílu Truhlářovy „Rukověti k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému“, i intimace ke zkouškám¹⁾.

Pro umělou skladbu a výtečnou latinu si zasluhují pozornosti i vysvědčení — „testimonia“. V tomto případě nutno ovšem přistupovati k tomuto druhu písemností s jistou rezervou. Vysvědčení se nedochovalo mnoho, většinu těch, která známe, máme pouze ve starých opisech v universitních manuálech. Je-li jejich opis úplný, jde většinou o nějaké zvláštní vysvědčení. Tak tomu je např. s vysvědčením o deposici kněze Václava Seidelia,²⁾ který přes námitky profesorů si vyprosil, aby byl vsazen do kozla a stal se tak údem pražské university. Takové vysvědčení bylo ovšem prosté a jednoduché. Jinak tomu bylo však s beánskými vysvědčeními, vydávanými všeobecně. Formulář těchto vysvědčení byl tištěn a jméno studentovo se pouze dopisovalo. Tomu nasvědčuje záznam v rektorském manuálu o vydání vysvědčení synu svatopetrského faráře Matouše Nigra, Jakubu Nigrinovi, kde se registrový záznam skládá pouze z intitulace a pak jména studentova v akusativu,³⁾ jak bylo dopsáno do

¹⁾ *Truhlář-Hrdina*: Rukověť I. str. 493, heslo „Campanus Jan“.

²⁾ *Fr. Dvorský*: Paměti o školách českých, str. 265—267. Text vysvědčení viz AUK: Oec. B 15, fol. 296 r.

³⁾ AUK: A 13 b, str. 561.

formuláře. Vydavatelem beánského vysvědčení byl podle této intitulace děkan⁴⁾).

Při pořádání arcibiskupského archivu byl nalezen originál vysvědčení z r. 1616. Je to jedno z běžných, tištěných vysvědčení, kam bylo dopsáno pouze jméno beánovo.⁵⁾ Text vysvědčení je velmi pěkně stylisován. V arenze, která zaujímá větší část „testimonia“, se hovoří o zvyklosti lidských společností přijímatí své členy teprve po zjištění jejich minulosti. Odtud přechází k přijímání studentů na university, které se nazývá beánskou deposicí, a poukazuje na její starobylý původ, který odvozuje od filosofických škol orientálního i řeckého starověku, a vychvaluje týrání nováčků jako prostředek k potlačení pýchy. V dalších částech kontextu se vypráví, že se této deposici podrobil s úspěchem žák malostranského gymnasia Jan Salicius a proto byl zapsán do universitní matriky a bylo mu dopřáno užívání universitních výsad.

Za autora universitních písemností bývá zpravidla v 16. stol. a na počátku 17. věku pokládána ta osoba, která je uvedena v intitulaci. Universitní hodnostáři mívali sice k ruce své fámuly a po Rudolfově majestátu i notáře, avšak těm koncipování listů, které měly representovat Karlovu university, nesvěřovali. V našem případě je však uveden v intitulaci urozený student, který byl volen rektorem spíše k získání hmotné podpory školy, Jan Abrahám Gersdorf z Gersdorfu. Ten ovšem autorem konceptu sotva byl, leda by dostal úkol od svého učitele, aby takový list sepsal. Prorektorem a vlastním správcem Karlovy university, který ji za rektora — studenta řídil, byl M. Mikuláš Troilus Hagiochoranus, profesor „etiky a politiky“.⁶⁾ Jak víme z jeho osobního manuálu, koncipoval např. pod Gersdorfovou intitulací intimaci z 26. dubna 1616,⁷⁾ a na vysvědčení Saliciově je dokonce vlastnoručně podepsán. Jinak se o beáních r. 1616 mnoho zpráv nedochovalo. Víme, že se měla ohlásit před svátkem sv. Vavřince (10. VIII.). Rektorský manuál pro r. 1616 se nám v úplnosti nedochoval. Byly to pravděpodobně ony „kusé listy“, které Winter cituje, a kde bychom podle písma záznamu o tisku vysvědčení „Povoleno, abych dal 400 exemplářů tisknouti“⁸⁾ získali nezvratný důkaz pro autorství Hagiochoranova.

⁴⁾ Stejně je tomu i na vysvědčení pro Petra Kautského z Jenštejna, otištěné *Jičínským* v *Programmatische* pro r. 1612 (fol. D 5v—6r).

⁵⁾ SÚA: APA: H11/2 kart. 4376. Vysvědčení je tištěno na listu formátu 26,5 × 18,4 cm podle kratší strany. Intitulace a první řádek kontextu je tištěn majuskulou, ostatní text minuskulou. Iniciálka „S“ je zdobena stylisovanými listy. Pečeť rektorova je přitiskována tak, že plika (4,7 cm) tvoří její kryt. Na plíce je rovněž vlastnoruční prorektorův podpis. V příloze jsou části, v originále dopisované, tištěny kursivou.

⁶⁾ Podle rozdělení profesí z 29. března 1610 (*Fr. Dvorský: Paměti*, str. 501).

⁷⁾ PNP: Strahov DB IV. 15, fol. 424 r.

⁸⁾ *Ž. Winter: O životě na vysokých školách pražských*, str. 228, pozn. 4.

RECTOR ACADEMIÆ PRAGENSIS JOHANNES ABRAHAMUS GERSSTORFIUS
DE GERSSTORF ET MALSCHVICZ & c.

Omnibus hasce literas lecturis & auditoris

S. D.

SAPIENTER SIMUL ET SALUBRITER IN OMNIBUS

hominum societatis honestis constitutum est et passim usu receptum, ut iurium earum, privilegiorum et immunitatum fiat particeps nemo, nisi prius, quo quisque genere natus, qualem vitam antea duxerit, et quid sibi et communitati illi emolumentum allaturus sit, accurate exploretur.

Qua ratione in collegiis academicis receptio et examen studiosorum, quae nunc fere depositio beanorum vocatur, ab ultima antiquitate petita, puta Brachmanorum, Pythagoreorum, scholam Aristotelis, Lacedaemoniorum, Atheniensium, Essacorum (testibus Gellio, Strabone, Eusebio, Rhodigino), non ut vulgo putatur puerilis, ridicula atque supervacanea, sed honesta ac utilis, a sapientibus recepta, a gravissimis probata, a doctissimis usurpata est. Noluerunt equidem veteres philosophi quemquam in suam disciplinam recipere, cuius indolem, mores, naturam ante diligenter non perspexissent, ad quam disciplinam natura sua ferretur atque aptior esset, magistri ut viderent, ordinem studiosorum monstrarent prius, ne, si omnino esset ἀμωσσεος, in vita Minervae aut temere per campos doctrinarum vagaretur, nobilem aetatem, parentumque sudorem frustra in gymnasio consumeret dedecorans et scholae, et praeceptorum auctoritatem, naturae malitia instructa armis doctrinae, velut furiosus gladio, ne sibi et generi humano pestem afferat. Exagitationes, vexatio, verbera (Laconum saepe ad mortem) instituta fuerunt, ut novitiorum fastum arrogantiamque reprimerent, iuventutemque feroculam, humaniorem et faciliorem redderent. Denique totus ritus initiationis illius documento est, tyrones non ad ocium turpe aut voluptates, sed ad laborem, frugalitatem, continentiam, iustitiam et sanctam patientiam in omni statione, ad quodcunque genus vitae ex hoc militiae scholasticae munere vocati fuerint, mox in aditu primo consecrari et devoveri, ut sapientiae divinae iuxta ac humanae, simulque eloquentiae studiis exculti Deo ac hominibus grata sibi gratia salutaria facere et dicere condiscant et, quod Salvator noster praecipit, ut sint sal terrae et lux mundi. Cum ergo apud nos etiam a pietate, modestia et honestate bene commendatus Iohannes Salicius Pragensis, scholae Micropr. p. t. alumnus per depositionis examen probatus, ingenii et doctrinae specimen eximium, pro aetatis conditione ediderit, in civium nostrorum censum eum adscripsimus eique iura universitatis a summis monarchis et regibus Bohemiae nobis largiter concessa libenter communicavimus. Quod plenioris fidei gratia appresso rectoratus nostri sigilo testatum facimus. Datae Praegae mensis Aug. die 19. anno 1616.

L.S. M. Nicol. Troilus Hagiochoranus, prorektor academiae Pragensis mp.

Překlad: Rektor pražské akademie Jan Abrahám Gerstorf z Gerstorfu a Malšovic etc. zdraví všechny, kdo tento list budou čísti a uslyší.

Moudře jakož i zdravě bylo ustanoveno ve všech počestných lidských společnostech a všeobecně se vžilo, aby se nikdo nestal účastným jejich práv, privilegií a výsad, leč se na něm dříve pečlivě vyzví, jakého je rodu, jaký vedl předtím život a jaký zisk přinese sobě i oné společnosti. Pročež bylo v akademických kolejích přijato od nejmoudřejších lidí, schváleno od nejvážnějších a převzato od nejučenějších přijímání a zkouška studentů, která se nyní nazývá beánskou deposicí, pocházející z nejvzdálenějšího dávnověku, totiž školy Brahminů, Pytagorejců, Aristotela, Spartanů, Atheňanů a Esejů (dle svědectví Gelliova, Strabonova, Eusebiova a Rhodiginova), ne jak se obecně myslí dětská, směšná a zbytečná, ale čestná a užitečná. Staří filosofové vskutku nechtěli přijmouti kohokoliv do svého učení, jehož nadání, mravy a povahu předem pečlivě neprozkoumali, aby učitelé viděli, ke kterému učení svou přiroze-

ností směřuje a lépe se hodí, a ukázali dříve studijní řád, aby, je-li vůbec nenadaný, se v životě Minervině buď po nivách věd slepě nepotuloval, ušlechtilý věk a pot rodičů nadarmo na gymnasiu netrával znešvařuje vážnost školy i učitelů a ničemnou přirozeností opatřenou zbraněmi učenosti jako zuřivec mečem nepřinesl sobě a lidstvu záhubu. Tupení, týrání a rány (u Spartanů často k smrti) byly ustanoveny, aby potlačily hrdost a zpupnost nováčků a učinily nespoutanou mládež ušlechtilější a povolnější. Konečně celý ritus oné slavnosti je důkazem, že nejsou nováčkové hned při prvním vstupu zasvěcováni a určeni k ohavné zahálce a rozkošem, ale k práci, rozvážnosti, zdrženlivosti, ke kterémukoliv druhu života budou z tohoto úředu školské vojny povoláni, aby podle božské a lidské moudrosti a zároveň studiemí výmluvnosti vzdělání se naučili konat a mluvit Bohu a lidem milé a sobě prospěšné, a to, co náš Spasitel nařizuje, aby byli solí země a světlem světa. Poněvadž tedy před námi také *nábožností, poctivostí, skromností a počestností dobře doporučený Jan Salicius Pražský, t. chovanec malostranské školy* posouzený depositionskou zkouškou vydal vynikající důkaz nadání a učenosti podle možnosti věku, připsali jsme jej do počtu našich občanů a rádi jsme mu poskytli práva university, která nám byla štědře udělena od nejvyšších samovládců a českých králů. A to vysvědčujeme přitisknuvše na plnější důvěru pečeť našeho rektorátu. Dáno v Praze v měsíci srpnu dne 19. roku 1616.

L.S. M. Mikuláš Troilus Hagiochoránus, prorektor pražské akademie v. r.

СВИДЕТЕЛЬСТВО БЕАНСКОЙ ДИПОЗИЦИИ ИЗ КАРЛОВА УНИВЕРСИТЕТА

Карел Беранек

Резюме

Автор приводит оригинал беанского свидетельства 1616 года, найденный при просмотре архиепископского архива. В кратком вступлении комментирует его текст, объясняет содержание и концепцию этого документа. Издательство пополнено переводом.

THE TESTIMONIAL OF
THE "DEPOSITIO BEANORUM" OF THE CAROLINE UNIVERSITY

Karel Beránek

Summary

The author submits the text of the testimonial of the "depositio beanorum" from the year 1616 which was found during the filing of the episcopal archives. He comments on the wording of the text and explains the contents and the manner in which this document was drawn up. A translation of the original text is attached.

První vystoupení nové komise na stockholmském historickém kongresu, komise zabývající se speciálně dějinami universit,¹⁾ zmobilisovalo řadu pracovníků na tomto úseku historické vědy a podnítilo i německou historiografii k tomu, aby přehlédla výsledky své činnosti na tomto poli historického bádání za posledních zhruba 15 let. Sborník rozborů a zpráv vydaný historiky Německé demokratické republiky právě u příležitosti XI. mezinárodního historického kongresu ve Stockholmu přinesl rozsáhlou stať G. Steigera a M. Straubeho o pracích týkajících se dějin universit i jiných vysokých škol na území NDR,²⁾ když již o rok dříve otiskl Aubinův časopis pro sociální a hospodářské dějiny rovněž obsáhlou studii o výsledcích německého bádání k dějinám universit, jejímž autorem je L. Petry.³⁾ Máme tak před sebou dvě práce, jež dávají možnost učinit si představu nejen o rozsahu a intenzitě německé historické produkce literární v této oblasti, nýbrž i o směrech, jimiž se bádání o dějinách německých universit ubírá. Obě studie, ačkoliv sledují zhruba též cíl, se od sebe liší. Hlavní rozdíl spočívá v tom, že zatím co autoři východoněmečtí používají při hodnocení

výsledků historické práce kritického hlediska marxistické historiografie, nelze pochopitelně podobné měřítko hledat v článku, jehož autorem je badatel západoněmecký. Petry si ostatně práci podstatně zjednodušil tím, že veškerou literární produkci, o níž se ve své stati zmiňuje, utřídil jenom podle jednotlivých universit a nepokusil se vůbec o vymezení thematických okruhů. Autorská dvojice Steiger-Straube použila samozřejmě také způsobu, na nějž se omezil Petry, ale teprve na místě druhém, a v první části své studie uvádí a hodnotí alespoň rozsáhlejší a významnější práce zabývající se důležitými epochami v dějinách německých universit (humanismus a reformace, rok 1848, listopad 1918 apod.) nebo speciálními tematy (bibliografie, edice pramenů apod.). Petryho stať má jedinou přednost před prací Steigera a Straubeho, totiž tu, že uvádí literaturu k dějinám všech německých universit a dokonce ještě víc, kdežto autoři východoněmečtí se omezili toliko na území NDR, pro něž však zachytili také literaturu zabývající se historií vysokých škol neuniversitních.⁴⁾

Nežli se pokusíme o poznání výsledků německé historické vědy o dějinách universit

¹⁾ Viz *Fr. Kavka*: Posledních dvacetpět let historické práce o dějinách středověkých a renesančních universit (HUCP II, 2 1961), str. 154 — 156.

²⁾ *G. Steiger—M. Straube*: Forschungen und Publikationen seit 1945 zur Geschichte der deutschen Universitäten und Hochschulen auf dem Territorium der DDR (Historische Forschungen in der DDR. Analysen und Berichte. Zum XI. Internationalen Historikerkongress in Stockholm August 1960. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Sonderheft, VIII. Jhg. Berlin, 1960, str. 563—599).

³⁾ *L. Petry*: Deutsche Forschungen nach dem Zweiten Weltkrieg zur Geschichte der Universitäten (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 46. Bd, 1959, str. 145—203).

⁴⁾ Pokud jde o vysoké školy neuniversitního typu, zachytil článek práce k dějinám lesnické akademie v Tharandtu (zal. 1806/16), drážďanské techniky (1826), báňské akademie ve Freibergu (1765), uměleckých akademií v Drážďanech a Lipsku (1764), drážďanské vysoké školy výtvarných umění, vysokých uměleckých škol nejružnějších typů ve Výmaru (od r. 1860) a dokonce i práce osvětující zatím krátký vývoj vysokých škol založených po r. 1945.

od konce druhé světové války, je třeba říci několik slov ke stati západoněmeckého historika. Českého čtenáře nepřekvapí skutečnost, že v Petryho článku se pod označením „die älteste deutsche Reichsuniversität“ objevuje „die Prager Karolina“ (str. 149). Spíše se pozastaví nad tím, kam tento autor pražskou universitu zařadil. Petry totiž počíná svůj přehled universitami „der verlorenen deutschen Ostgebieten“ — Královcem a Vratislaví, za něž položil Universitu Karlovu, aby dále pokračoval universitami „sovětské okupační zóny“. A protože po universitách na území NDR autor probírá historickou produkci týkající se jednotlivých universit ve Spolkové republice a v závěru pak universit jazykově sice německých, ale ležících mimo Německo, tj. universit rakouských (Vídeň, Štýrský Hradec a Innsbruck) a bavorských, lze se domnívat jediné, že totiž Praha se svou universitou podle pana Petryho leží rovněž někde „ve ztraceném německém území na východě“! Petryho stať také hrubě zkresluje výsledky poválečného bádání o dějinách pražského vysokého učení, z nichž autor uvádí vlastní jenom práce (a někde jde dokonce jen o články vskutku nepatrné) německé, zatímco z naší produkce ví jediné o Chaloupeckého jubilejní publikaci (zná ji pouze v anglickém znění) a ze studií autorů jiných jenom o jubilejním oxfordském sborníku, který redigoval R. W. Seton-Watson. Všechno ostatní Petrymu buď uniklo nebo nebylo úmyslně uvedeno.⁵⁾ Šlo-li autorovi toliko o výsledky bádání německého, pak měl uvést opravdu jenom publikace německé, snažil-li se však o úplnost (a o tu mu v jiných případech zřejmě šlo), pak je hrubou chybou, že se v článku neuvádí ani jediná česká vydaná práce a dokonce ani jiné práce cizojazyčné. A zařadil-li už vůbec autor do své stati i práce o dějinách vysokého učení pražského, je podivné, že nevezal vůbec na vědomí existenci olomoucké university. Uvedené skutečnosti ukazují na přílišnou neseriosnost Petryho práce, jež ostatně leckde ani neskrývá svůj nepřátelský postoj k výsledkům pracovního úsilí historiků v NDR, ale lze

snad předpokládat, že její údaje jsou — pokud jde o historickou produkci západoněmeckou, rakouskou a švýcarskou — spolehlivější a že ukazují pravdivější stav a výsledky bádání.

Především nutno konstatovat, že v poválečné německé literatuře historické — jak marxistické, tak buržoasní — nenajdeme ani jedinou velkou práci pojednávající o universitách všeobecně, knihu, jež by svým významem alespoň poněkud připomínala klasické práce německého pozitivismu, jakými byla monumentální díla ze sklonku minulého století. Práci zaměřených všeobecně k dějinám vysokých učení je málo a pokud se vůbec objevily, zabývají se buď velmi úzce vymezenou (H. Maack, A. Kluge⁶⁾) nebo dokonce jen okrajovou tematikou (W. Paatz) a nejsou ani příliš obsáhlé (O. Eissfeldt, E. T. Nauck, L. Petry, Z. Schnitzler). A tak to nejcněnější, co v tomto směru poválečná doba přinesla (a co v Petryho stati není zmíněno), jsou nová vydání základních prací jako Deniflovy a Kaufmannovy, jejichž reedice nasvědčují tomu, jak potřebná by byla syntetická díla věnovaná obecným problémům universitních dějin.

Pokud jde o přínos posledního patnáctiletí k poznání významu úlohy jednotlivých universit v minulosti, je přirozené, že největší podíl na zintenzivnění prací měla jubilea vysokých škol, do jejichž slavnostního rámce bylo většinou zařazeno i vydání historických publikací. Byla to zejména Německá demokratická republika, v níž právě uplynulé desetiletí bylo vskutku desetiletím jubilej universit a kde téměř každé takové výročí znamenalo vydání obsáhlého několikavazkového sborníku nebo velkých dějin university. Tak 450. výročí university Martina Luthera v Halle-Vitenberku slavené v r. 1952 přineslo velký třísvazkový sborník příspěvků k dějinám obou od r. 1817 spojených universit, v r. 1956 oslavila 500 let svého trvání universita greifswaldská sborníkem dvou-svazkovým a k čtyřstému výročí Schillerovy university jenské v r. 1958 připravil velký autorský kolektiv obsáhlé dějiny své univer-

sity od založení až po současnost.⁷⁾ A vydala-li i universita Karla Marxe v Lipsku u příležitosti svého 550. jubilea v r. 1959 sborník o dvou obsáhlých svazcích a berlínská universita Humboldtova, oslavujíc 150 let své činnosti, v roce následujícím dokonce sborník třísvazkový,⁸⁾ znamená to, že v NDR prošlo bez takového ohlasu jediné jubileum, 450. výročí založení university ve Frankfurtu, existující toliko v letech 1456—1811 a nemající dnes instituce, která by na její působení navazovala. K pětistému výročí založení university bavorské (1960) připravil obsáhlou syntésu jejích dějin E. Bonjour,⁹⁾ práce Götze von Selle podávající poměrně rovněž dosti obšírný přehled dějin university v Královci a vydaná původně v r. 1944 u příležitosti čtyřstého jubilea, vyšla v r. 1956 v novém, upraveném vydání. Poslední syntetická práce — Schergovy dějiny university a na ni navazujícího lycea v Aschaffenburgu — nesouvisí sice se žádným vnějším popudem, za to však je s 350. výročí university v Giessenu spojeno vydání rozsáhlého sborníku této university a podobně tomu bylo při vydání drobných historických sborníčků university marburské a dillingenské, kdežto znovuotevření učiliště bylo důvodem pro tisk podobných publikací v Mohuči a Erfurtu.

Tyto publikace, kromě posledně uváděných, značně rozsáhlé a připravované většinou k jubileu, představují ovšem vyvrcholení snah ať jednotlivce či kolektivu, usilujícího o posílení vývoje a historického významu té či oné university vcelku. Vedle nich pak je množství jiných, větších i menších studií zabývajících se jednotlivými, jak časovými, tak tematickými úseky dějin jednotlivých universit, směřujících k tomu, aby pro velké syntésy universitních dějin připravily půdu. Německá historiografie ještě stále čeká na pokračování velkého díla, jež by navázalo na dva obsáhlé svazky bibliografie W. Ermana a E. Horna a ani bibliografie vřící se tematicky k dějinám jediné university zatím nejsou. Přípravovaná bibliografie pro lipskou universitu dosud nevyšla a tak je možno zazname-

nat toliko bibliografický přehled literatury k dějinám university erfurtské. Pokud pak jde o vydávání pramenů k dějinám universit, přineslo poslední patnáctiletí poměrně dosti, ačkoliv se zpřístupňovaný materiál v této době takřka úplně omezil na universitní matriky (čestnou výjimkou je freiburská edice kolejních statut a vydání statut theologické fakulty erfurtského vysokého učení), třeba právě na tomto poli bylo už v dřívějších letech mnoho vykonáno. Tak na starší činnost při zpřístupňování matrik bylo navázáno v případě university ve Freiburgu, Giessenu, Tubinkách, Helmstadtu a Halle-Vitenberku (zde jednak pro samostatnou universitu vitenberskou, jednak pro období po spojení obou vysokých škol), nově pak k edicím tohoto pramenného materiálu přistoupily zejména university ležící mimo území Německa, vídeňská, innsbrucká a bavorská, kdežto pro vlastní oblast Německa byla edice, při níž nebylo navazováno na práci starší, pořízena jenom pro Aschaffenburg. Konečně je třeba upozornit i na edici matriky německého národa na universitě v Perugii, která má být součástí vydání všech dochovaných matrik německého národa na cizích universitách, jež plánuje F. Weigle. Na důležitost různých přípravných a pomocných prací, které jsou nutným předpokladem velké syntésy universitních dějin, zejména má-li to být syntésa sahající až do doby nejnovější, ukazuje fakt, že jsou takové práce publikovány. Mají někdy povahu bibliografie (např. soupis universitních tisků pro Halle-Vitenberk z let 1817—1885), jindy jde o pouhé seznamy různé povahy. Tak universita berlínská, stejně jako kielská pořídily seznamy učitelských sil působících na těchto učilištích (Berlín pro léta 1810—1945, Kiel z období 1685—1885), částečný seznam disertačních prací byl vydán pro universitu v Giessenu.

Pokud jde o dílní zpracování dějin jednotlivých universit, lze konstatovat, že — je to pochopitelné a platí to jak o universitách „starých“, tak o těch, které svůj vznik

⁵⁾ Srov. HUCP I, 1959, str. 253—257.

⁶⁾ O Klugeho knize srov. referát tamtéž, str. 249—252.

⁷⁾ O dějinách jenské university viz níže str. 180—185.

⁸⁾ Viz HUCP III, 1961, str. 153—160.

⁹⁾ Viz níže, str. 175—179.

kladou až do doby novější — se zvláštní pozornosti historiků těšily počátky universit, při čemž se ovšem různily problémy v této souvislosti sledované. Vlastní zakládací akf, otázky prvotní organizace universitní korporace a konečně i zevní odznaky a symboly této povahy vysokého učení poutaly zájem badatelů především u universit „starých“, tj. těch, které vznikly před 2. polovinou 15. století. Tak lze uvést takto zaměřený příspěvek k dějinám university v Erfurtu, několik studií E. Schnitzlerové z počátků university rostocké, Hoyerovu stať o založení obecného učení v Lipsku, avšak podobná temata nacházíme i u universit „mladších“, jak o tom např. svědčí pro Jenu podobné články F. Schneidra, pro Basilej studie Bonjourova. Počátky universit zakládaných v období následujícím — až do reformace a po ní, byly sledovány zejména z hlediska jejich významu pro humanismus a reformaci, jimž byla samozřejmě věnována pozornost i u založení starších. Otázky související se studiem humanismu a reformace na německých universitách jsou klíčovými problémy staršího období dějin německých universit, jak o tom svědčí rozsáhlé marxistické studie obírající se tímto tematem, jež vyšly z pera předních historiků NDR. Tu je třeba především jmenovat průkopnické práce Steinmetzovy a Sternovy věnované nejvýznačnějšímu vysokému učení tohoto období — Vitenberku, jež se staly východiskem a basí bádání dalšího, jak se tato skutečnost jeví především na synthese dějin jenské university a jubilejním sborníku lipském. Úspěšně pokročilo v tomto směru (u universit mimo území NDR nelze samozřejmě ani pomyslit na historiografii marxistickou) i bádání na dějinách universit jiných, kde je často podstatnou složkou studií věnovaných časovým úsekům z dějin jednotlivých vysokých učení, jejich fakult, vědních oborů na nich pěstovaných či význačných jedinců. Tak možno uvést zejména Basilej, Freiburg, Erfurt, Altdorf a Paderborn, kde posledních 15 let přineslo mnoho nových poznatků právě k období humanismu a reformace.

Další okruh, který na sebe soustředil zájem badatelů o dějinách německých universit, vytvářejí otázky vystávající v sou-

vislosti s formováním ideologie nastupující nové společenské třídy a jejím zápasem o získání politické moci, na jejichž řešení je opět třeba zdůraznit významný podíl historiků NDR. Tento fakt je způsobován především marxistickým (i když pochopitelně ne vždy) přístupem ke komplexu problémů vízících se k nástupu buržoasie a odrazu jejího usilování v oblasti nadstavby, dále pak okolností, že právě universitám dnešní NDR se dostalo v tomto směru úlohy mimořádně důležité. Velmi zevrubně byly vychodoněmeckou historiografií (u universit západoněmeckých možno poukázat jenom na významnější badatelské příspěvky pro Bonn a Kolín) osvětleny počátky tohoto historického procesu — osvícenství. V dlouhé řadě menších i rozsáhlejších studií byl z různých hledisek postizen význam a úloha dvou nejvýznačnějších universit této doby, Jenu a Halle. Zasloužená pozornost byla věnována také pokrokovému hnutí na německých universitách v druhém desetiletí 19. století i době předbřežnové, což zvláště vystupuje u obou universit posledně jmenovaných. Je myslím přirozené, že zatímco historiografie západoněmecká se takřka vůbec nezabývala událostmi z období 1848/49 a podílem universit na revoluci (lze připomenout toliko větší studii týkající se university v Erlankách a drobnou brožuru pro Bonn), představuje úsilí historiků NDR na tomto poli za posledních 15 let jež neobyčejně plodnou. Už sté výročí revoluce přineslo pod názvem Deutsche Studenten und Universitäten in der Revolution von 1848 obsáhlou práci Griewankovu usilující o zhodnocení celkového podílu učitelů i posluchačů německých universit na revoluci. Současně pak se objevily i speciální studie všímající si tohoto problému na universitě greifswaldské a rostocké, k nimž později přibýly další, zabývající se revolučním rokem na jiných vysokých školách (Lipsko, Berlín, Drážďany, Tharandt). Z těchto prací třeba zvláště vyzdvihnout stať Obermannovu o podílu university berlínské a úsek věnovaný tematu v obsáhlé stati Schrödrově o dějinách greifswaldské university.

Projevuje-li se naprostá převaha výcho-

doněmeckých historiků už při řešení otázek nástupu buržoasie a revoluce v r. 1848, pak nutno konstatovat, že politické dějiny universit po tomto roce jsou výlučnou doménou historiografie NDR a že lze zaznamenat toliko zcela ojedinělý, nepřilíš významný pokus západoněmeckých badatelů přispět k studiu dějin vysokých škol po r. 1848 sborníkem věnovaným vývoji vysoké školy pro hospodářské a sociální vědy v Norimberce. Lze tedy říci, vyplývá to alespoň z Petryho článku, že pokud bylo co uděláno pro poznání politických dějin německých vysokých škol po demokratické revoluci v r. 1848, stalo se tak prací badatelů NDR. Tu je nutno na prvním místě jmenovat kolektivní práci vzniklé dějiny jenské university, kde je právě politickým dějinám university v 2. polovině 19. i ve 20. století věnováno dosti místa a dále pak podobně zaměřený obsáhlý přehled politických dějin university greifswaldské, jehož autorem je H. Schröder. Příspěvky z tohoto časového období, ať už si všimají na př. první světové války, listopadové revoluce 1918 a údobí výmarské republiky či nastolení a později vlády hitlerovského fašismu a hodnotí progresivnost obou složek university — učitelů i studentů — v té či oné konkrétní situaci, však najdeme i v jubilejním sborníku lipském a berlínském. A konečně je nutno zdůraznit i tu skutečnost, že všechny tyto publikace zasahují i nejnovější údobí nebývalého rozvoje university po druhé světové válce, ať už se tak stalo v rámci syntetického vylíčení universitních dějin, jako v případě Jenu a Greifswaldu, nebo v řadě příspěvků, jako ve sborníku lipském, berlínském a university v Halle-Vitenberku, kde je této problematice věnován celý třetí svazek jubilejní publikace.

Uplynulé patnáctiletí však vedle výsledků badatelské práce vytčených výše přineslo také jen stěží přehledné množství (a to v obou německých státech) drobnějších studií i rozsáhlejších monografií, které si kladly za úkol postihnout myšlenkové proudy a úroveň

jednotlivých vědních oborů i jejich představitelů na té které universitě. V tomto směru nelze pozorovat nějaký markantnější rozdíl mezi historiografií obou německých republik, naopak v některých tradičních oblastech buržoasní historické vědy je pravděpodobně tento přínos ve Spolkové republice větší. Daleko důležitější je však rozdíl kvalitativní, o němž ještě bude zmínka níže. Je samozřejmé, že velmi početné jsou příspěvky týkající se vývoje nejvyššího vědního oboru středověkých universit — theologie, jež si na některých universitách (zejména protestantských) zachovala vedoucí postavení prakticky až do počátku 19. století, a to jak theologie katolické, tak protestantské. Synthetický obraz o vývoji theologie na jedné fakultě podal zatím jenom Heussi ve svých obsáhlých dějinách theologické fakulty jenské university.¹⁰⁾ Výsledky studia dějin theologie na jednotlivých universitách představují pak už jenom drobné články nebo ucelenější studie jdoucí od nejstarších dob německých universit až po konec 18. století, z nichž možno upozornit alespoň na příspěvky týkající se university heidberské, kolínské, erfurtské, basilejské, freiburské, altdorfské a obou částí dnešního vysokého učení Halle-Vitenberk. Ze statí sledujících dějiny filosofie snad možno uvést alespoň ty, jež si všimají vývoje této vědy ve Vitenberku, Jeně, Freiburgu, Basileji, Altdorfu, Paderbornu, Erlankách a Berlíně, zatím co studium dějin jednotlivých disciplin právních pokročilo nejvíce při bádání na dějinách university v Greifswaldu, Basileji, Freiburgu, Mohuči a Götinkách. Pokud pak jde o zachycení vývoje medicíny v rámci jedné university, nutno opět uvést na prvním místě Jenu, jejíž dějiny lékařské fakulty¹¹⁾ mající téměř 700 stran, jsou dílem významu vskutku neobyčejného a nemajícího obdoby. Bádání o dějinách medicíny však významně pokročilo i u lékařské fakulty freiburské, mohučské, erfurtské a pro universitu v Götinkách, Basileji a Greifswaldu. Podstatnou část těchto příspěvků

¹⁰⁾ K. Heussi: Geschichte der Theologischen Fakultät zu Jena, Weimar 1954, 412 str.

¹¹⁾ E. Giese — B. v. Hagen: Geschichte der Medizinischen Fakultät der Friedrich-Schiller-Universität Jena, Jena 1958, XVI — 670 str.

k dějinám jednotlivých vědních oborů i stolic a seminářů tvoří drobné faktografické statě specialistů-nehistoriků, jež většinou časově zasahují dobu posledního sta let. Podobně je tomu do značné míry i se studii směřujícími k postizení vývoje a úrovně moderních disciplin přednášených na fakultách filosofických a přírodovědeckých (sborníky univerzit v NDR, ale i Freiburg, Mohuč, Basilej aj.).

Značnou pozornost historiků poutaly jiné otázky z dějin univerzit; na prvním místě se pochopitelně projevil interes o nejpočetnější složku univerzitní — o studentstvo, jímž se historická věda zabývá z nejrůznějších hledisek. Vedle studií o počtu posluchačstva jednotlivých univerzit a jeho původu místním i sociálním vznikly práce o významu a úloze studentů jednotlivých vysokých škol v pokrokovém hnutí 1. čtvrtiny 19. století, revoluci r. 1848 i v období po první světové válce. Daleko menším počtem příspěvků jsou zastoupena thémata jiná, třeba by jim nebyla věnována pozornost jenom náhodně. Tak lze uvést práce snažící se osvětlit hospodářské a finanční postavení jednotlivých univerzit i organizaci těchto učilišť v pozdějších obdobích jejich existence, stavební vývoj univerzitních budov aj. Bez povšimnutí nezůstaly ani otázky rozvoje univerzitních knihoven a jejich významu, jež byl někdy i pro rozmach některých vědních disciplin opravdu mimořádný. A opět je nutno jmenovat Jenu, jejíž knihovně se dostalo nejvíce pozornosti,¹²⁾ což bylo do značné míry způsobeno i její důležitostí pro slavistiku. V této souvislosti pak je třeba upozornit i na mimořádné úsilí, které vědci NDR věnovali a věnují dějinám slavistiky na svých univerzitách a otázkám kulturních vztahů mezi jednotlivými slovanskými národy a Německem vůbec, i na tu skutečnost, že také v této oblasti historického bádání je to opět jenská univerzita, která zaujímá vedoucí postavení.¹³⁾

¹²⁾ Geschichte der Universitätsbibliothek Jena 1549—1945, Weimar 1958, XIV, 627 str.

¹³⁾ Lze uvést zejména práce *Feylowy* a především jeho poslední knihu (Beiträge zur Geschichte der slavischen Verbindungen und internationalen Kontakte der Universität Jena), kromě něho se však tímto thématem obírala řada autorů jiných. Dále pak nutno upozornit i na práci *H. Rösela*: Dokumente zur Geschichte der Slavistik in Deutschland. Teil I: Die Universitäten Berlin und Breslau in 19. Jh., Berlin 1957, XIV, 409 str.

Z uvedeného vyplývá, že posledních 15 poválečných let znamená značný pokrok v bádání na minulosti německých univerzit a dále i skutečnost zvláště potěšitelnou, totiž fakt o významném podílu NDR na této bilanci, o podílu, jež je mnohem více nežli přiměřený, uváží-li se počet univerzit i badatelů v obou německých státech. Odpověď na otázku, pro kterou nebo pro které univerzity nejvíce pokročilo historické bádání, je podle mého soudu jednoznačná a nelze na ni odpovědět jinak, nežli, že největšího pokroku dosáhli východoněmečtí historikové jenské univerzity. I zaujatý posuzovatel musí totiž ocenit vydání obsáhlého synthetického díla vypisujícího dějiny tohoto vysokého učení za celá čtyři století jeho působení a existenci dalších tří svazků podobných — dějin fakulty lékařské, dějin fakulty theologické a dějin univerzitní knihovny, k nimž ještě přistupuje množství studií a článků časopiseckých. Zcela mimořádným způsobem pokročilo i studium dějin dalších dvou univerzit, basilejské a freiburské. V souvislosti s Basilejí bylo už výše poukázáno na velkou syntesu Bonjourou, k níž se druží několik široce založených prací E. a A. Stachelina a některých jiných autorů i řada statí menších, universita freiburská pak se sice nemůže vykázat velkými dějinami synthetické povahy, za to však neobyčejně vysokým množstvím speciálních a svým rozsahem daleko nad průměr jdoucích monografií. A konečně je nutno poznamenat, že za několik posledních let se počalo bádání rozvíjet i v Erfurtu a v Mohuči.

Příčiny těchto neobvyklých pracovních úspěchů několika univerzit jsou nasnadě a lze je spatřovat jednak ve zvýšených publikačních možnostech, jednak v plánování a kolektivním způsobu vědecké práce. Tento poslední prvek spolupůsobil zejména na výsledcích, jež je možno pozorovat v případě Jeny, činitel první pak rozhodoval ve všech uváděných případech. Při vytváření publi-

kačních možností má vždycky velký význam blízkost se jubileem (mimo Jenu a Basilej tomu nasvědčuje řada příkladů, jak byly uvedeny na počátku tohoto článku), které však samo o sobě nemusí být jediným důvodem k tomu, aby se práce z dějin univerzity objevovaly ve zvýšené míře. Tato skutečnost se projevuje především na postupu prací k dějinám univerzity freiburské, mohučské, erfurtské a basilejské, jež všechny mají zvláštní publikační rady určené speciálně k uveřejňování studií vztahujících se k dějinám těchto vysokých učení. Studie vydávané basilejskou universitou jsou ovšem jubilejní povahy a je otázka, kolik svazků ještě vyjde.¹⁴⁾ Universita freiburská však od roku 1952 vydala téměř 20 svazků příspěvků k freiburským dějinám věd a univerzity,¹⁵⁾ v r. 1954 počala universita mohučská s vydáváním publikační rady thématicky vyhrazené výlučně dějinám univerzity¹⁶⁾ a o dva roky později se objevila obdobná řada vydávaná lékařskou akademií erfurtskou,¹⁷⁾ dědičkou a nástupkyní staré univerzity erfurtské. Není jistě třeba pochybovat o tom, že je to právě tato pravidelná publikační možnost, co způsobuje, že tyto univerzity dosáhly tak značných úspěchů na poli bádání o své vlastní historii. Jinak totiž jsou studie z dějin jednotlivých univerzit otiskovány v nejrůznějších časopisech, vlastivědnými počínaje a speciálně zaměřenými a thématicky blízkými časopisy historickými konče. Jenom univerzitám NDR se naskytá možnost pravidelně uveřejňovat drobnější příspěvky v jejich vědeckých časopisech (Wissenschaftliche Zeitung). V této souvislosti budiž vysloveno přesvědčení, že zřízení Ústavu pro dějiny University Karlovy s jeho zcela mimořádnými prostředky publikačními — vždyť vedle sborníku *Historia universitatis*, jež je určen pro publikování menších studií, existuje

samostatná knižnice věnovaná monografiím většího rozsahu a navíc ještě zvláštní publikační rada pro nezbytné práce přípravné, umožní Univerzitě Karlově během krátké doby dostižení naskoku, který některé německé univerzity díky svým publikačním možnostem získaly.

Na závěr je ještě nutno vyzdvihnout důležité novum, které se objevilo v průběhu posledních 15 let při studiu dějin německých univerzit a jež bezprostředně souvisí s existencí dvou německých států a zejména se vznikem NDR. Jde nejen o mimořádný podíl, kterým k rozvoji této oblasti historického bádání přispěla, jak již bylo řečeno, pokroková věda NDR, nýbrž i o fakt, že práce východoněmeckých historiků je neustále více a více fundována marxisticky, že i do německé historiografie zabývající se studiem otázek sledovaných až dosud toliko z posic historiografie idealistické pronikl historický materialismus a že dospěl k významným výsledkům. Prvním, neobyčejně úspěšným průlomem historického materialismu do bašty buržoasní idealistické vědy, jakou až do té doby představovalo studium dějin německých univerzit, bylo vydání jubilejního sborníku univerzity v Halle-Vitenberku v r. 1952. Význam této publikace spočívá v tom, že ačkoliv obsahovala řadu příspěvků nemarxistických (některé byly psány i autory západoněmeckými), přinesla také studie důsledně marxisticky orientované, zabývající se přitom problematikou zvláště důležitou a navíc napsané vynikajícími odborníky. Směr příští orientace historické práce na dějinách vysokých škol udal tento sborník i mimořádným zdůrazněním nejnovějšího období dějin univerzity po r. 1945 a (z našeho hlediska je to jistě důležité) zvýšeným zájmem o německoslovanské kulturní styky a dějiny slavistiky. Celkem velmi podobný charakter měl

¹⁴⁾ Studien zur Geschichte der Wissenschaften in Basel, herausgegeben zum 500 jährigen Jubiläum der Universität Basel, od roku 1955 o vyšlaž dosud 10 svazků.

¹⁵⁾ Beiträge zur Freiburger Wissenschafts- und Universitätsgeschichte, od r. 1952 vyšlo 18 svazků.

¹⁶⁾ Beiträge zur Geschichte der Universität Mainz vycházející od r. 1954 slouží publikování větších monografií, kdežto menší historické rozpravy bývají otiskovány v publikaci zvané *Jahrbuch der Vereinigung Freunde der Universität Mainz* a vydané poprvé v r. 1952.

¹⁷⁾ Beiträge zur Geschichte der Universität Erfurt, od r. 1954 vyšlo dosud 5 svazků.

i sborník další, greifswaldský z r. 1956, v němž nejdůležitější přínos nového pojetí dějin university představuje rozsáhlá stať Schröderova. Po těchto prvních krocích marxistického dějepisectví však následoval během krátké doby rozmach takový, že lze právem mluvit o převratu v německé historické vědě. Naprosté vítězství historického materialismu totiž již plně prokazují jubilejní publikace pozdější — sborník lipský i berlínský, zejména však synthesisa dějin jenské university, v níž německá marxistická historiografie dosáhla zatím na tomto poli svého nejvyššího stupně. Lze proto vyslovit naději,

že se bude i nadále intenzivně rozvíjet a nejen pokračovat v záslužné a úspěšně započaté práci — studiu pokrokových tradic universit NDR, nýbrž, že co nejdříve odstraní i nedostatek, jehož si jsou východoněmečtí historikové vědomi. Jde totiž o to, aby se německá pokroková věda zabývala také studiem dějin universit na území dnešní Spolkové republiky, což je třeba, má-li v dohledné době marxistická historiografie podat celkový obraz vývoje německých universit.

Mlc.

PĚT SET LET BASILEJSKÉ UNIVERSITY

V roce 1960 oslavila své pětisté jubileum universita v Basileji. Při této příležitosti vyšla kniha o jejích dějinách z pera Edgara Bonjoura (Edgar Bonjour, Die Universität Basel von den Anfängen bis zur Gegenwart. Basel 1960, 864 s.). Je to první souhrnný přehled dějin této starobylé university. Jeho autor se mohl opřít o řadu dílčích prací, z nichž některé osvětlovaly jen význačné osobnosti či vědecká odvětví a jiné, většinou již dosti zastaralé, jednotlivé etapy vývoje university vcelku. Významnými příspěvky bylo pro autora jistě deset rozsáhlých studií, které vyšly u příležitosti tohoto výročí (Studien zur Geschichte der Wissenschaften in Basel). Podstatná část dějin je však zřejmě zpracována na základě pramenů archivních, na něž je v knize na stovkách míst odkazováno.

Předchůdcem basilejské university byla universita založená tu roku 1432 koncilem, který zasedal v tomto městě, tehdy významném obchodním středisku. Existovala pokud zasedal koncil, tj. po osmnáct let. Byť není přímá posloupnost mezi universitou koncilu a městskou universitou, založenou o dvacet let později roku 1460, spojovalo je přece jen mnohé. Mezi prvními učiteli nové university bylo nemálo odchovanců zaniklé university konciliární. Byl to též jeden z významných účastníků basilejského koncilu, Eneáš Sylvius Piccolomini, na kterého se později jako na papeže Pia II. obrátil purkmistr a městská rada Basileje se žádostí o založení vysokého učení. Dosáhli nejen toho, že jim byla vydána zakládací listina, ale i toho, že papež přikázal, aby profesorům byly přiděleny některé církevní prebendy v Basileji i okolních městech. Biskup basilejský se stal kancléřem university a tato jeho hodnost byla formálně uznávána nadále dokonce i tehdy, kdy se

universita stala protestantskou. Svou vnitřní strukturou se tato universita nikterak podstatně nelišila od ostatních středověkých universit. Ovšem ne všechny příkazy papežovy byly realizovány a tak od počátku hlavní tíha starostí o hospodářské zabezpečení university připadla městu, jehož kupci i řemeslníci však zároveň též profitovali z přítomnosti četných studentů. Sekularisace církevních statků za reformace učinila z města výhradního vydržovatele university. Městská rada měla díky tomu rozhodující slovo v zásadních otázkách týkajících se university, zejména též při obsazování stolic profesorských. Tento stav vcelku potrvál až do 19. století a byl osobitostí, která hluboce ovlivnila osudy tohoto učiliště. V 15. století převládali mezi studenty duchovní, přicházející ponejvíce z jižního Německa; tam však vznikaly i další university (Freiburg, Tübingen) a tak počet posluchačů, jichž bylo v šedesátých letech v Basileji ročně průměrně 260, poklesl v posledním desetiletí 15. století na 130. Pevným základem byli studenti ze samotné Basileje, těch bývala v prvních desetiletích čtvrtina z celkového počtu posluchačů. Největší část studentů — Bonjour uvádí 90 % — tvořili žáci artistické fakulty, mladí chlapci, mnozí dvanácti- či čtrnáctiletí. Všichni studenti bydleli tehdy ještě v burzách.

Záhy však již nové síly narušily tento obraz církevním duchem naplněné školy. Byli to nejprve juristé, mezi něž pronikali prostřednictvím italských profesorů myšlenky humanismu. Až v 16. století byla načas proražena provizionální omezenost a nastalo nejslavnější údobí basilejské university. Basilej se stala jedním z významných center knihtisku a dotud nevídané možnosti šíření myšlenek i objevů přitahovaly do tohoto města

přední representanty tehdejšího myšlenkového kvasu, jako Erasma Rotterdamského. Reformace, která byla prosazena v Basileji lidovým pozdvižením roku 1529, narazila na universitě na odpor. Značná část profesorů a studentů odešla do katolického Freiburgu ještě téhož roku. Avšak universita exodus úspěšně přežila a nové statuty z roku 1532, jež ji ještě těsněji připoutaly k městu, znamenaly vítězství reformace. Díky tomu, že Basilej se svou vlastní konfesí se mohla vystříhat extrémních tendencí jak luterských, tak kalvlvnských, nabyla bohoslovecká fakulta její university značné váhy mezi reformovanými. Není jistě náhodou, že právě v této vzrušené době tu byl prolomen monopol latiny a v přednáškách prvního představitele reformace mezi profesory bohosloví Johanna Oecolampada ponejprv vniká živý jazyk, němčina, do posluchárny. Ovšem reformace tu nezabránila dalšímu pronikání nových myšlenek na universitu. Změnilo se složení jejích studentů. Procento duchovních se značně snížilo a šlechtický dorost převládal na fakultě právnické, zatímco městští mladíci vtiskli ráz fakultě bohoslovecké i lékařské. Změnil se zcela styl života studentů. Nebydli již v burzách, ale většinou po městě, v němž nepatřili k nejkliďnějším obyvatelům. Ani zkoušky nebývaly asi vždy záležitostí zcela klidnou, vždyť jinak by nebylo bývalo zapotřebí, aby studenti museli před nimi skládat přísahu, že neprospějí-li, nebudou se na examinátorovi mstít. Universita měla v této době dosti široký okruh působnosti. Do sféry jejího vlivu nespádaly jen nižší školy, ale též všichni basilejští lékaři patřili k lékařské a všichni kněží k bohoslovecké fakultě. Lékařská fakulta nastoupila nové cesty pod vlivem krátkého sice, ale obrodného působení Paracelsova (1526) a Andrea Vesala (1542—43). Její ústřední postavou se stal Felix Platter, zaměřený na praxi, autor základní pro svou dobu rukověti „Praxis medica“. Zvláštního místa si dobyla humanistická Basilej jako centrum křesťanské hebraistiky díky jejímu pěstiteli Johannu Buxtorfovi.

Právě v této době vrcholí přitažlivost Basileje pro cizince. Většinou sem přicházejí

studovat ti, kdož jsou pro náboženské názory ve své vlasti katolickou církví pronásledováni. Od roku 1532 do konce století studovalo v Basileji 500 Francouzů, 250 Nizozemců, 150 Poláků. I z Uher sem přicházeli studenti a též z Čech. Již 1533 tu byl zapsán Zikmund Hrubý z Jelení — Gellenius; pracoval v Basileji jako korektor a vydal tam svůj vysoce ceněný čtyřjazyčný slovník. Také Jan Blahoslav tu pobyl za svých studií. Zatímco naše literatura uvádí jeho basilejský pobyt k létům 1549—50, píše Bonjour, s odkazem na edici basilejských matrik, že tu byl imatrikulován v roce 1553. Z českých lékařů zde promoval roku 1597 Matyáš Borbonius. Rovněž Karel ze Žerotína tu byl imatrikulován 1599—1600. Tato skutečnost je i u nás dobře známa. Naproti tomu se neuvádí v základních životopisných dílech nic o tom, že by, jak uvádí Bonjour, „se ještě jednou vrátil do místa svých studií, aby s basilejskými učenici pohovořil o důležitých rozhodnutích“ (s. 230). Další konfrontace pramenů vnese jistě jasno do této otázky. Rozhodně však krátké, roční Žerotínovo manželství se sestrou Albrechta z Valdštejna, jež bylo v době Valdštejnovy slávy již věcí dávno zapomenutou, nebylo tak významnou událostí v jeho životě, aby bylo správné ho zde uvádět jako švagra Valdštejnova. Největší význam pro Basilej měl z českých rodáků opavský Amandus Polanus, který po několika předchozích pobytech v dobách, kdy byl, jak se uvádí, ve službách moravských stavů a pak Jednoty bratrské, zakotvil posléze roku 1596 v Basileji jako profesor Starého zákona a zeť nejvýznamnějšího tehdy basilejského teologa Johanna Jakoba Grynäa. Jeho působení mělo nemalý význam pro fakultu a snad také přispělo k tomu, že, jak uvádí Bonjour, studoval tehdy v Basileji větší počet studentů z řad moravské šlechty i z řad bratrských.

Zhruba od roku 1620 se datuje sestupná linie v dějinách basilejské university. Příčin se uvádí řada — válka, rostoucí konfesionalita university, vzestup holandských universit aj. Posluchači pak jsou již většinou místní nebo z jiných švýcarských kantonů, jen výjimečně sem přicházejí studenti ze zahraničí, zpravidla náboženští uprchlíci, jako po

polovině 18. století z Uher. Mizí však také — a to snad ještě více způsobilo sestup — příliv nové krve pro profesorský sbor. Několik rodin, často zároveň též nejvážnějších ve městě, obsazuje po řadu generací svými syny místa profesorská. Pro ilustraci — z rodiny Burckhardtů je v rejstříku osob na závěr knihy uvedeno neméně než třicet osob, z velké části profesorů basilejských během čtyř století. Ústřední postavení měla v té době fakulta teologická, hluboký byl pokles medicíny. Jak při selských rebeliích, tak při nepokojích ve městě stála universita vždy věrně na straně vládnoucích tříd, na straně městské rady, s níž byli její profesori většinou těsně spřízněni.

O zkosnatělém rázu výuky a o snaze jej překonat svědčí to, že již od 17. století si razí cestu vedle veřejných také soukromé přednášky, za které studenti profesorům zvláště platili. Postupně pak nahrazují z velké části přednášky neplacené a stávají se těžištěm výuky. Bonjour zajímavě ukazuje, jak se tyto přednášky měnily ze soukromých kolegií právně mimo universitu stojících v řádnou součást výuky a jak postupně pronikly do tištěných seznamů přednášek. Základní vyučovací řečí i nadále zůstala latina, až v 2. polovině 18. století pronikaly stále více přednášky německé. V téže době je alespoň poněkud prolomena výlučnost university a také soukromí učenici vstupovali za katedry, aby pomáhali rozšiřovat obzor studentů. Později byla tato praxe utvrzena zřízením soukromé docentury. Novými vyučovacími předměty se v této době staly obecné i švýcarské dějiny, přirozené a národní právo, jejichž znalost byla potřebná pro nastávající úředníky, stejně jako znalost živých jazyků, které se rovněž tehdy staly předměty praktických cvičení. Jen v jediném vědním odvětví stála i v tomto údobí basilejská universita v předních řadách světové vědy, a to v matematice díky bratrům Bernoulli, Jakobu a Johannovi a Johannovu synu Danielovi koncem 17. a v první polovině 18. století. Jejich působení nezástalo však omezeno jenom na Basilej, nejmladší z nich pobýval po pět let u Eulera v Petrohradě.

To však byly jen slabé příznaky toho,

že obrodný proud ve vědě nemohl zůstat ani v Basileji bez odezvy. Skutečná proměna byla vyvolána až událostmi politickými, jež uvedla v pohyb francouzská revoluce. Bohužel však dějepisec university hledí na všechny změny, jež se udály, očima tehdejších představitelů university, lidí konservativních, a tak všechna opatření Helvétské republiky za její krátké existence — postátnění university, zrušení jejích přežilých funkcí jako censury knih, jurisdikce nad studenty, dozoru nad nižšími školami — hodnotí pouze negativně. Ostatně vůbec by si život university za tohoto vzrušeného období zasloužil hlubšího prokreslení. Marně se však stavěli universitní učitelé na odpor myšlence zesílení státního vlivu na universitu. Zákon z roku 1818 ponechal akademickému senátu správu vnitřních záležitostí universitních s její tradiční strukturou, změněnou jen tím, že filosofická fakulta byla postavena na roveň ostatním. Avšak rozhodující slovo při jmenování profesorů měl státní orgán.

Tato opatření pomohla universitě prolomit místní uzavřenost, jež byla tak často brzdou jejího rozvoje. Bohoslovecká fakulta ztrácí své vedoucí postavení a to přechází v 19. století nesporně na fakultu filosofickou, kde přibývá stolic profesorských, zejména díky obrodě studia antiky. Přicházejí sem opět četní učenici ze zahraničí, zvláště z Německa. Mnozí z nich jsou politickými emigranti, kteří zde nalézají mnohem více svobody než tam, kde bezprostředně vládly mocnosti Svaté aliance. Na Basilej byl vyvíjen tlak, aby pokrokové smýšlející profesori byli i zde z university propuštěni. Roku 1824 zakázalo Prusko studium v Basileji svým poddaným a vyvíjelo tlak na úřady kantonu, aby odstranily z university pokrokové profesory. Universita a Basilej v této zkoušce obstály, avšak v následujících pak rozporech ve Švýcarsku se nejednou projevovalo, že liberalismus vedoucích orgánů university má mnohé konservativní rysy. Proto také se stala ve čtyřicátých letech terčem kritiky radikálů, kteří šli tak daleko, že volali po jejím zrušení. Mělo se tak učinit místo pro jedinou spolkovou universitu. Universita v Basileji však za podpory zámožných vrstev městských obstála

Skoro o sto let mladší než basilejská je universita v Jeně. K jejímu výročí vyšel rozsáhlý přehled jejích dějin — *Geschichte der Universität Jena 1548/58—1958* (1. svazek *Darstellung*, 765 s., 2. svazek poznámek dosud nevyšel). Dějiny jenské university jsou prvním souhrnným popsáním čtyř set let jejího vývoje a prvními ucelenými dějinami university vydanými v Německé demokratické republice. Nejsou dílem jediného autora, ale desetičlenného kolektivu vědeckých pracovníků pod vedením profesora Maxe Steinmetze. Dějiny jenské university jsou psány z hlediska vědeckého světového názoru marxismu-leninismu a byly vypracovány ve velmi krátké době. Zatímco kapitoly jednájící o dějinách university do roku 1918 se mohly opírat o poměrně četnou literaturu, i když mnohdy nekritickou, jsou tři kapitoly poslední, sledující historický vývoj od roku 1918, dílem zcela původním, opřeným takřka jen o dosud nepoužitý pramenný materiál archivní povahy a o denní tisk. Tím však není řečeno, že kapitolách pojednávajících o starších dějinách není na mnoha místech použito rovněž nového pramenného materiálu. I tam je řada otázek osvětlena zcela nově.

Ve své úvodní stati Steinmetz zdůrazňuje, že toto dílo je prvním pokusem zpracovat dějiny university z hlediska marxismu-leninismu — má na mysli ovšem pouze university německé. Jako devisu, kterou se řídí celý autorský kolektiv, uvádí, že: „Usiluje o to, aby dějiny university byly osvětleny jako část celkových dějin německého národa, aby byly osvobozeny z učenecké izolace a vylíčeny jako kus německých dějin ve velkých souvislostech.“ Zdůrazňuje, že universita vždy byla a je součástí nadstavby určitého společenského řádu, že vždy sloužila a slouží

zájmům určité třídy, a polemizuje s náhledy většiny buržoazních dějepisců vysokých škol, kteří se snaží tuto instituci líčit odtrženě od celkového společenského dění. V úvodu je přehledně osvětlen ideový zápas o nové pojetí dějin jenské university, který předcházela vydání tohoto díla. Právě v tomto zápase byl sformován autorský kolektiv, který předložil rozsáhlé, zajímavé a cenné dílo v nevídaně krátké době. Je pochopitelné, že tak náročný úkol a novátorský čin nemohl skončit hned napoprvé naprostým úspěchem. Avšak jsou-li dále v této recenzi hodnoceny kriticky některé stránky tohoto díla, jsme si vždy plně vědomi toho, že kolektiv jenských marxistických historiků za Steinmetzova vedení učinil rozhodný krok vpřed tím, že k svému úkolu přistoupil z marxistického vědeckého hlediska.

Všech deset kapitol, z nichž každá zachycuje určitý úsek dějin university, je vypracováno podle jednotného schématu:

- 1) všeobecný úvod, charakteristika doby a nástin jejích problémů,
- 2) vývoj university a její postavení v životě společnosti,
- 3) věda,
- 4) studenti a jejich život.

Na závěr každé kapitoly jsou stručně shrnuty hlavní téze jejího obsahu. I když místy přílišná atomizace jednotlivých partií zbavuje výklad plynulosti, umožňuje na druhé straně toto schéma velkou přehlednost a zajišťuje, že žádná podstatná otázka není opomítnuta.

Již v první kapitole pojednávající o vzniku university se ukazuje rozhodný polemický charakter tohoto díla, které se zásadně vypořádává s legendou o zakladateli university Johannu Friedrichovi a klasifikuje ho právem jako představitele sobecké

a protilidové vrstvy knížat, která zradila myšlenky velikého německého národního pozdvižení z prvních desetiletí 16. století.

Jenská universita vznikla jako knížecí universita saského státu ernestinské větve po jeho hlubokém mocenském poklesu. Měla nahradit universitu wittenberskou, centrum luteránské reformace, jež se ocitla pod vládou Mořice saského. Nejprve těsně po katastrofě mühlheimské vznikla v Jeně roku 1548 „vysoká škola“. Po deseti letech byla povýšena na universitu. Zakládací listinu jí roku 1558 vydal císař Ferdinand I. V prvním století těžiště života university spočívalo na fakultě teologické, na níž docházelo k nejčastějším a nejvýznamnějším ideovým sporům. Ty posléze vyústily v pevně ustavení základních zásad luteránství tak těsně spjatého s politickými zájmy knížat. Právě toto luteránství mělo v jenské universitě silnou oporu. Zajímavý je poslední úsek první kapitoly, který osvětluje sociální složení studentstva. Bohužel však použité materiály týkající se stipendistů neskýtají zcela bezpečný podklad pro konečné závěry. Zdá se, že tu značně převažovali synkové z měšťanských rodin, řada studentů byla dětmi farářskými, zatímco ani šlechtici, ani rolníci nejsou příliš čteně zastoupeni mezi rodiči jenských studentů — stipendistů. Cenné jsou i údaje o poměrech, v nichž žili studenti v této době a konečně též o tom, odkud přicházeli. Převážnou většinu tvořili ti, kdož pocházeli z okolních oblastí německých, a to bez ohledu na pestrou mapu knížecích států a státek. Mezi příchozími ze vzdálenějších končin bylo více těch, kdož přišli z východu než ze západu německé jazykové oblasti, jak to ostatně odpovídalo rozšíření luteránství. Jen asi necelé procento mezi jenskými studenty z prvního století existence university tvořili ti, kdož pocházeli z Čech a Moravy.

Třicetiletá válka znamenala i pro jenskou universitu hluboký pokles. Zatímco před válkou na ní studovalo na 800 studentů, bylo jich na počátku čtyřicátých let 17. století již jen asi 250. Převažujícím studijním oborem byla i po celé 17. století luterská teologie. Do Jeny přicházeli studovat bohoslovci nejen z okolních německých států, ale

ve velkém počtu také z Pobaltí. Rovněž uherští — tj. zejména slovenští — luteráni vyhledávali jenskou bohosloveckou fakultu, která na rozdíl od sousedních universit saských byla poněkud méně ortodoxní. Válečné události postihly Jenu poměrně málo a protože se universita také emancipovala od úplné hospodářské závislosti na knížatech tím, že nabyla dosti velkého pozemkového vlastnictví, nastal po válce rychlý vzestup. Již bezprostředně po Vestfálském míru roku 1650 přesáhl počet studentů v Jeně předválečný stav. Živil se různě. Zatímco mnozí byli při studii odkázáni na vedlejší výdělky a padesát studentů pobíralo stipendia poskytovaná jim různými knížectvími ernestinské větve, byla tu většina těch studentů, zvláště ze šlechtických rodin, kteří se nemuseli příliš starat o své existenční zabezpečení. Právě v této době přibývalo stížností na hrubé a nevázané mravy studentů a Jena byla centrem divokého a často nevkusného „veselého“ studentského života. Autoři dějin sice právem upozorňují, že zdaleka ne všichni studenti byli vinni těmito výtržnostmi později často gloriifikovanými, avšak sama skutečnost, kolik pozornosti je v těchto dějinách studentským výtržnostem a zvykům věnováno, ukazuje, jaký rozruch v tehdejší německé veřejnosti vyvolávaly.

Druhá polovina 17. století přináší pro jenskou universitu první slavné období. Nezasloužili se o to ani teologové, ani filosofové stále ještě hluboce zakořenění v aristotelismu, ale matematik Erhard Weigel, který tu působil v letech 1653—1699 a přinesl do ideově konservativního prostředí německých luteránských universit nové elementy západoevropského racionalismu. Tento učitel ovlivněný názory Descartesovými přivedl do Jeny veliké množství žáků. Za jeho působení zde kratší či delší dobu studovali tak významní představitelé evropského myšlení, jako byl Leibniz, Pufendorf a bezprostředně po Weigelově smrti také Christian Wolff. V této době se stala Jena co do počtu posluchačů jednou z největších universit Německa. V letech 1706—1720 bylo tu průměrně ročně, jak soudí autoři těchto dějin, přítomno přes dva tisíce studentů, což byl v té době vůbec

největší počet v Německu. Zajímavé je, že právě tehdy byla Jena na druhém místě v počtu vydávaných knih hned po Lipsku. Duchovní svět Jeny ovlivňoval tehdy široké oblasti německého kulturního života, a to jistě také díky tomu, že Jena zaujímala postavení zprostředkovatele mezi strohou ortodoxií luteránskou a pronikajícími racionalistickými směry. Přírodní vědy a medicína byly v té době v Jeně populární, naproti tomu praktické potřeby správy přitahovaly stále více studentů, zvláště šlechtického původu, ke studiím právnickým.

První polovina 18. století znamenala krok zpět. I když je v universitních dějinách zdůrazňována pokrokovost pietismu v tehdejších podmínkách a je stavěn do jedné roviny s časným osvícenstvím, nezdá se, že by toto jeho vysoké hodnocení bylo plně oprávněno. Byly to přece hlavně osvícenské myšlenky, oplovněné empirismem a jinými buržoasnými idejemi, přicházejícími z Anglie, které pomohly nově vzniklé universitě v Göttingen převzít v této době vedoucí postavení mezi německými universitami. Počet studentů v Jeně poklesl. Autoři to zdůvodňují silicím tlakem vlád německých států na to, aby jejich poddaní studovali na domácích universitách. To je pravda. Odliv studentů z Jeny byl však bezesporu ovlivněn také tím, že přednášky jenských profesorů nepřinášely již nic nového ve srovnání s ostatními universitami. Rovněž hospodářství university, stále z velké části závislé na podporách čtyř státeků durynských, nebylo v první polovině 18. století právě nejlepší.

Od roku 1767 datují historikové jenskou university období jejího druhého velikého vzestupu. Nemale zásluhy o universitu si zjednal výmarský ministr Johann Wolfgang Goethe. Tehdy právě velkovévodství výmarsko-eisenašské mělo daleko největší vliv na jenskou universitu nikoliv pouze proto, že ležela na jeho území, ale zejména proto, že ji financovalo ze dvou třetin. Goethe věnoval zvláštní pozornost přírodním vědám. Založil stolice chemie, mineralogie i botaniky, které ještě za jeho života dosáhly cenných úspěchů. I když i v této době studovala největší část posluchačů na fakultách teologické a práv-

nické, byla to filosofická fakulta, která měla největší význam pro rozvoj vědy i německé kultury. Dějepis tu přednášel v letech 1789 až 1793 Friedrich Schiller, jehož jméno universita dnes nese. I když těžiště jeho působení neleželo v oblasti vědeckého výkladu minulosti, ale v jejím uměleckém ztvárnění, přinesl mnoho nových myšlenkových podnětů svým posluchačům, kteří zvláště zpočátku navštěvovali jeho výklady ve velikém počtu. Studium historie mělo ostatně v Jeně již svou starší tradici spojenou s působením Burkharda Gotthelpha Struveho, který uveřejnil mimo jiné roku 1701 v hallském vědeckém časopise „Observationes“ první popis Jenského kodexu.

Francouzská revoluce silně vzrušila jenské studenty i profesory. I když většina přednášejících nesouhlasila s jejími idejemi, přece dva z nejvýznamnějších členů profesorského sboru dali najevo své pochopení a sympatie pro ty, kdož svrhli jeho absolutismu, které těsnilo i jejich německou vlast. Byli to právník G. Hufeland a filosof J. G. Fichte, který tu přednášel v letech 1794 až 1799, v době, kdy jeho sympatie k jakobínství silně vzrušovaly německé prostředí a kdy se jeho jméno stalo symbolem pokroku ještě mnohem více, než jak to odpovídalo jeho úmyslům. V roce 1799 byl přinucen opustit jenskou universitu, když byl obviněn z ateismu a protináboženských názorů a to zcela právem, protože jeho kritické výhrady nešly dále, než k určitému druhu pantheismu. Odchod Fichteho spadá časově do téže doby, kdy končí sláva jenské university — „svobodné republiky učenců“, jak ji nazývali tehdy její obdivovatelé. I když tato pochvala přeháněla, bylo přece jen skutečností, že Jena tehdy žila volněji a byla méně pod policejním dohledem než university, které ležely na území silnějších absolutistických států. Byly to však také hospodářské nesnáze, které připravily v prvních letech 19. století Jenu o mnoho významných učenců. Také jenský knižník byl již jen stínem své bývalé slávy a roku 1800 byla Jena co do počtu vydaných knih až na dvanáctém místě mezi německými městy. Velmi podrobně — snad až příliš podrobně — jsou tu vypsány i dějiny města

Jeny, z nichž se dovídáme, jak toto město v 18. a první polovině 19. století hospodářsky stagnovalo a bylo stále více závislé na universitě, při níž nacházela přímo či nepřímo obživu velká část obyvatelstva. Vždyť ještě v roce 1864 deset procent stálých obyvatel města byla zaměstnáno přímo v oblasti vědy a kultury, kdežto průmyslových dělníků žilo tehdy v Jeně jen jedno procento. Rok 1806 přinesl universitě další ránu, když město a okolí se staly dějištěm válečných událostí. Brzy však poté nastal zase nový vzestup.

Největší zásluhu na tehdejší proslulosti Jeny nemá ani šestiletý pobyt Hegelův (1801—07) ani působení Schellingovo, ale činnost jenských studentů. Studentské nepokoje v letech 1792 a 1795 byly sice podníceny hnutím proti soubojům mezi studenty, vedly však až ke srážkám s vojskem. Roku 1792 skončily nepokoje vítězstvím studentů, kteří v počtu pěti set odtáhli do nedaleké sice, ale již za hranicemi státu ležící Nohry. 1795 byli však studenti poraženi a potrestáni, protože se již mezitím německé státy dohodly na spolupráci proti hnutí, které ve vzrušené době bylo pro ně nebezpečím již svou existencí, ač v jeho programu nebyly žádné výrazné demokratické ideje. Ještě s větší silou se rozhořelo studentské hnutí v Jeně po skončení napoleonských válek. I když autoři universitních dějin právem varují před idealizací osoby Karla Augusta a přečtením jeho liberalismu, bylo přece jen v Jeně v té době na německé poměry velmi svobodné ovzduší. Nositeli ducha protifrancouzských osvobozenecských válek jako spojení demokratismu a nacionalismu — není ovšem sporu o tom, že druhý z nich převládal — se staly buršensafty, jejichž rodištěm a ústředím byla Jena. Jejich stoupenci tu byli i někteří profesori. V letech 1815—1819 bylo v Jeně rušno. Dvě třetiny studentů sem přišly z jiných částí Německa a v hnutí se prolínaly nejrozličnější směry, jejichž jediným společným znakem bylo výrazné němečtví, touha po národní jednotě. Zatímco argumenty o protišlechtickém zaměření tohoto hnutí (s. 347 až 348) nemohou obstát před kritikou, jsou zajímavé úvahy o tom, proč právě nakladatelé a knihkupci tak ochotně podporovali

hnutí volající po německé jednotě. Vrcholem byla wartburská slavnost roku 1817. Toto ovzduší muselo zapůsobit i na dva studenty ze Slovenska, kteří tu tehdy pobývali, Pavla Josefa Šafaříka a Jana Kollára. Roku 1819 jenský student bohosloví K. L. Sand zavraždil Kotzbuea, jehož udavačství se stalo známým právě díky jenskému časopisu „Nemesis“, redigovanému profesorem historie Ludenem. Nato karlovarská usnesení přiměla výmarskou vládu k rozhodnému postupu proti centru hnutí, které se odsud po wartburské slavnosti nebezpečně šířilo po celém Německu. Do čela university byl postaven kurátor. Buršensafy byl rozpuštěn, profesori Lorenz Oken a filosof J. F. Fries, dosti konservativní myslitel vyšly z řad herrnhutských bratří, byli propuštěni a z university odešla asi polovina cizích studentů. I když i nadále tu byl režim poněkud liberálnější než na jiných universitách v Německu, svého celoněmeckého významu z let 1815—1819 již Jena nikdy nenabyla. Ještě jednou v roce 1822 si jenští studenti masovou secesí vynutili prosazení svých požadavků, ale studentské bouře z ledna 1833 již skončily jejich porážkou. V hnutí buršensafů zbaveném legality docházelo k rozkolům, vznikly obdobně organizované, ale konservativními myšlenkami naplněné „Corps“ a celé studentské hnutí pozvolna vplynulo do vod čistého nacionalismu, aby pak sloužilo postupně stále reakčnějším silám. V roce 1848 již jenské studentstvo stálo velkou většinou mimo revoluční proud a v době, kdy studenti jinde bojovali za revoluční ideje, radili se v Jeně představitelé korpsů, sdružujících na tamní universitě většinou studentů, o povinnosti studenta přijmout výzvu k souboji, zatímco pokrokovější shromáždění německých studentů v Eisenachu, byť i iniciativa k němu vyšla z Jeny, nemělo na universitě většího ohlasu. Tak nadlouho skončila pokroková úloha jenského studentstva, ba změnila se v pravý opak.

Jenská universita se kolem poloviny 19. století stává jednou z nevelkých německých universit, která se nemůže chlubit ani zvláštními kapacitami, ani větším počtem studentů než čtyři až pět set. Když propůjčila roku

1841 filosofický doktorát největšímu německému mysliteli Karlu Marxovi, stalo se tak na dálku bez přímého osobního styku, jen na základě předložené vynikající disertační práce. Až poslední desetiletí 19. století přinesla universitě vzestup. Nebylo to již bohosloví, které sice ještě roku 1870 studovala čtvrtina studentů, avšak roku 1910 již asi jen pět procent, jež bylo nositelem tohoto vzestupu a nebyly to ani konzervativně tradované obory humanistické a právní. Chloubou Jeny se staly její přírodní vědy. Po dlouhá desetiletí tu působil Ernst Haeckel, veliký propagátor idejí Darwinových. Největší význam získaly tu vědy matematické a fyzikální, což bylo ve shodě se zájmy mecenáše university, Zeissových závodů. Ernst Abbe, jejich vědecký šéf, všestranně působil na universitu, na které vystudoval a přednášel jako docent i honorární profesor. Počet studentů překročil na prahu I. světové války dva tisíce. Škoda, že při hodnocení spolupráce s Zeissovými závody nevychází autor důsledně ze skutečnosti, že právě tento závod měl zájem na vědě a výzkumu a místo toho kolísá mezi tradičním vychalováním mecenáše a odsuzováním kapitalistického podnikatele.

Válka vyvolala mezi studenty a profesory vlnu vzrušeného šovinismu, která přetrvávala až do let výmarské republiky. Universita byla ve dvacátých letech baštou konservativismu monarchistického ražení. Socialisticky smýšlející lidé mezi profesory i studenty byli v nepatrné menšině a ani počet stoupenců buržoasní demokratické strany mezi studenty nikdy nepřekročil třetinu. Škoda, že v kapitole věnované vcelku skoro výhradně politickým hnutím na universitě není podrobněji osvětlena sice krátká, ale významná epizoda levicové durynské vlády, když jeden z jejích tří komunistických členů byl odchovancem této university, zatímco jiné epizody jsou rozebírány někdy až příliš detailně, ba i několikrát. Také nedomyšlená aktualizace a mechanické srovnávání s dneškem snižuje na některých místech účinnost jinak tak přesvědčivé kritiky konservativnosti. Poměrně méně místa je věnováno rozvoji věd v této době; většinou jsou tu jen krátké životopisné zmínky, obsírněji se píše jen o dvou význam-

ných a pokrokových představitelích přírodních věd, profesorech Juliu Schaxelovi a Maxu Wienovi, kteří působili na matematicko-přírodovědecké fakultě, od roku 1923 samostatně. Boj skupinky pokrokových studentů proti nastupujícímu hitlerismu byl marný, ale ani konzervativci monarchistického ražení nebyli nadšeni, když již v květnu 1930 prosadil tehdejší durynský ministr nacista Frick povolání Hanse Günthera, rasistického specialisty, na nově zřízenou stolicí „sociální antropologie“. Hitlerovci získali již 1931 podporu většiny studentů a postupně i ostatní pravíci studenti i profesori našli cestu do fašistického tábora.

I když zglajchšaltování jenské university mohlo navázat na mnohé, co se událo před 30. lednem 1933, vyvrcholilo v plné síle až po tomto datu. Aktivní fašisté zaujali řídicí místa v profesorských sborech a jiní byli nově povoláni na universitu. Rovněž studentské buršácké korporace, jakkoliv měly ideově blízko k fašismu, zanikly, aby udělaly místo jednotné fašistické organizaci studentů. Také v přednáškové činnosti se projevovala velmi výrazně snaha, aby studenti byli připravováni jako ideoví nositelé imperialistické expanse fašismu. Jena se měla stát vzornou nacistickou universitou. Proto také byla jednou ze čtyř universit, které nepřerušily výuku ani v prvním válečném semestru roku 1939. Ačkoliv bombardování na konci války postihlo těžce universitní budovy, přece jen materiální zkáza nebyla ničím ve srovnání s tím, jak fašismus z kořene vyvrátil humanistickou ideu poslání university.

Zcela od základů musela proto začít hrstka antifašistů v roce 1945 s budováním university. Krátký pobyt amerických vojsk znamenal pro universitu ztrátu řady předních odborníků v oblasti fyziky a chemie. Obětavou prací profesorů a studentů byly vytvořeny předpoklady k tomu, že po provedení denacifikace profesorského sboru již 15. října 1945 mohla být universita znovu otevřena. Další stránky universitních dějin pak velmi důkladně líčí, jak v boji s odpůrci demokratické přestavby prosazovaly pokrokové síly na universitě své požadavky, jakou pomoc jim poskytovala dělnická třída a její

strana a konečně sám stát, Německá demokratická republika. Sociálně pedagogická fakulta a dělnicko-rolnická fakulta, obě nově zřízené, se aktivně podílely v zápase, který vyvrcholil v letech 1948—1949 a skončil naprostým vítězstvím pokrokových sil. Zajímavě jsou zachyceny některé ideové diskuse filosofické a historické, které v té době probíhaly. Pokrokové síly prosadily své představitele do čela akademických orgánů právě tak, jako získaly podporu rozhodně většiny studentů. Tak byly vytvořeny předpoklady k tomu, aby také jenská universita v padesátých letech vstoupila na cestu k vybudování university socialistické. Počet studentů překročil v druhé polovině padesátých let čtyři tisíce, z toho přes polovinu tvořili studenti dělnického a rolnického původu; přes 90 % studentů pobíralo státní stipendium. Mezi učiteli působí řada předních vědců a zkušených pedagogů, laureátů národních cen a nositelů čestných titulů. Všestranně se uplatňuje vedoucí úloha Sjednocené socialistické strany na universitě, jejíž vnitřní rozkvět je doprovázen i vnějším rozvojem, výstavbou nových objektů i obohacováním jejich vybavení. Jistě není náhodou, že nejvíce prostředků investoval stát do vybavení matematicko-přírodovědecké fakulty, těsně spojené s jenským optickým průmyslem. Jak přehledným uspořádáním, tak i ideově jasným a přitom neschematickým zachycením nedávné minulosti patří právě poslední kapitola universitních dějin k nejzdařilejším.

Práce jenských historiků skončila bezpochyby velkým úspěchem. Kniha podává ucelený obraz vývoje university až po naše dny. Není opomenuta ani jedna podstatná stránka dějin a všechna období jsou osvětlena rovnoměrně. Nezměrné množství detailů zpestruje a oživuje obraz, ač místy zvláště v méně závažných obdobích znesnadňuje poněkud čtenáři sledování hlavní dějové osy. Zvláště si zaslouží ocenění poslední kapitoly. Soustředily se nejvíce na osvětlení politických konfliktů na universitě v rušných desetiletích, a to s bezohlednou kritičností vůči všemu, co ji odvádělo od pokroku. Ne universita, ale zájmy německého lidu a všeho pokrokového lidstva jsou tu hodnotícím

kritériem. Bylo by jistě cenné, kdyby i v posledních kapitolách byly doplněny statistiky o sociálním a místním původu studentů a podrobněji vysledováno, jak se ve skutečnosti měnil způsob jejich studia. Vypsání cesty university v posledních desetiletích je krokem vpřed v universitní historiografii vůbec.

Obě knihy o universitních dějinách podněcují k zamyšlení. Není tu ještě jedna věc, kterou by bylo třeba sledovat? Neuniká universitním historikům jedna stránka působení university? Mám na mysli to, jak a jakým způsobem se uplatňovali její absolventi v pozdějším životě, jak je universita připravila pro jejich povolání, jak je ovlivnila ideově. Ukázalo by se přitom, jak v minulosti často až po složitých oklikách si praxe vynucovala změny ve formách i obsahu výuky na vysokých školách. Více pozornosti by si též zasloužila další stránka spojení university s životem, a to uplatňování výsledků jejich vědeckých výzkumů v praxi. Sledování obou těchto otázek však naráží na mnoho potíží. Přece však bude třeba věnovat v dějinách universit vždy pozornost také tomu, jak university odpovídaly potřebám života, kdy a v čem pomáhaly rozvoji vědy a pokroku a naopak kdy a v čem je brzdily. Vždyť nakonec jen životní praxe, služba pokroku lidské společnosti může být kritériem hodnotícím působení každé instituce — i tak účtyhodné, jako je universita.

Hur.

István Hajnal: *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*. Deuxième édition revue, corrigée et augmentée des manuscrits posthumes de l'auteur avec un album de fac-similés par László Mezey. Budapest, 1959, Maison d'édition de l'Académie des sciences de Hongrie, 8°, str. 301 + Album des spécimens str. 12 + 50 tab.

Nadpis objemné a na vnějšek velmi krásně vybavené knihy sám volá po tom, aby o ní bylo psáno ve sborníku, zasvěceném universitním dějinám. Jen zdánlivě je nalé-

havost úkolu snížena tím, že jde — jak už z podtitulu knihy je patrné — nikoli plně o literární novinku, nýbrž jen o druhé vydání díla, o němž dodávám hned, že vyšlo po prvé už r. 1954 a že o něm existuje několik referátů, z nichž jeden dokonce (Marsiniův v Historickém časopise SAV V, str. 402—404) vyšel u nás. Tato naléhavost dostává naopak v tomto druhém vydání rozhodující impuls tím, co ukáže už jen poněkud podrobnější prohlídka ozdobného přebalu knihy: že jsou tu totiž reprodukovány také některé ukázky z našich listin stol. 12.—13. Co zjistíme v souvislosti s tím prohlídkou knihy samé, povím později. Zatím věnujme na chvíli pozornost výše už uvedenému jejímu vydání prvnímu. Vyšlo — stejně jako druhé — nákladem maďarské akademie věd a lze říci, že jím autor díla, profesor peštské university Istvan Hajnal doslova zavrholil své vědecké dílo. Vedlo — v kostce vyjádřeno — od témat paleograficko-diplomatických, jím kdysi v plném smyslu slova tradičně chápaných, k obdobným tématům, chápaným převážně sociologicky. Hledání nových, netradičních cest v paleografii i diplomacii je zajisté plně oprávněné. Ukázal jsem již několikrát, a musím opakovat, že nové cesty i tu hledá nejen věda marxistická, nýbrž i buržoazní, přičemž obojímu tomuto hledání je v jádře společné aspoň to, že do popředí staví otázku společenské funkce diplomatického materiálu, kterou po prvé i nejpřesněji formulovala a plně chápe ovšem jen věda marxistická. Je nepochybné, že jediná cesta, která z metodických důvodů vůbec může vést k postižení problémů paleograficko-diplomatických, je paleograficko-diplomatická a žádná jiná. Tímto zjištěním je tedy už vlastně předem ta, kterou nastoupil Hajnal, odsouzena více či méně k neúspěchu. Přitom nic na věci nemění skutečnost, že i on (aspoň zdánlivě) paleograficky, či dokonce i diplomaticky, přece jen také pracuje. Správné je totiž nanejvýš jeho východisko, nikoliv však už pracovní postup a závěry. Jde o toto: Hajnal, zabývá se paleografickými problémy, dospěl k závěru, že ve vývoji písma lze jen ve starší době postihnout rozdíly teritoriální povahy, vysvětlitelné příslušností výtvarů grafických

(konkrétně především listin) do různých písarských center (škol), že však počínajíc stol. 12. se začínají tyto rozdíly ztrácet, takže písmo listin nabývá jisté uniformity, respektive je poplatné jednotnému vývoji. Toto zjištění je podle Hajnala v rozporu s dosud přijímaným předpokladem, že i počínajíc stol. 12. můžeme ještě mluvit o „vztafování“ jednotlivých kulturních (písarských) škol kostelních (klášterních). Hajnal opřel své zjištění o zkušenosti, získané studiem určité (asi 1200 kusů čítající) zásoby listin stol. 12.—13., pocházejících z různých částí Evropy. Kmen jeho zásoby tvořilo to, co je v běžných faksimilových publikacích a doplněk určitá zásoba fotografií listin z Hajnalovy vlasti. Až potud se neliší Hajnal od některých badatelů jiných. Také oni užili obdobně asi širokého srovnávacího materiálu, tvořícího jakýsi standard faksimilových sbírek, jsoucích k dispozici dosud běžně na paleograficko-diplomatických pracovištích, a také oni dospěli k představě o jisté „jednotnosti“ vývoje písma od 12. stol. Všichni (a Hajnal s nimi) se však nesporně mýlili, přičemž plně je bude možno z omylu usvědčit teprve tehdy, až budou aspoň na jediném pracovišti vybudovány dokonalé předpoklady pro studium listinného písma počínajíc 12. stol. pro celý okruh latinského listinného písemnictví. Pak se totiž nepochybně ukáže to, co na našem pracovišti jsme už mohli zjistit, když jsme si — jako první vůbec — (pro celé stol. 13.) v rámci příprav k dalšímu vydávání českého diplomatáře připravili diplomatický aparát aspoň pro území českého středověkého státu a jeho sousedství: i pro stol. 13. jsou rozdíly písarských škol v písmu listinném zcela bezpečně postižitelné. Nechme stranou složitou otázku, jak se ve svém celku obrazil názor, že „písarské školy“ se v 13. stol. už postihnout nedají, v diplomaticko-paleografické praxi. Stačí tu říci, že proti těm, jež dovedl k skeptické otázce, má-li ještě v tomto století „srovnávání písma listin“ vůbec jakýkoli smysl, má Hajnal aspoň tu výhodu, že přišel s řešením povahy pozitivní. Je obsaženo v základní jeho tezi, že se velkou a jaksi centrální školou latinského písarského a diplomatického umění během stol. 13. stala paříž-

ská universita. Je to teze, kterou se ve formě „pomocné hypotézy pro další výzkumy“ pokusil celou svou práci učinit aspoň pravděpodobnou. Snažil se o to ovšem marně, protože v té přímočarosti rozhodně správná není. Za její vyslovený zápor považují to, že jí dal Hajnal do ruky zdánlivou zbraň těm skeptikům, o nichž jsem už výše mluvil. Proč zdánlivou, jsem z části zajisté už vysvětlil, doplnil bych to však ještě takto: Je nepochybné, že podmínkou paleograficko-diplomatické práce je vědět, co je obecným zjevem dobovým a co naproti tomu je typické pro určitou krajinu (diplomatické centrum) či osobu. Chceme-li se to však dovědět, musíme nezbytně od postižení jednotlivostí postupovat k postižení obecného, nikdy naopak. Při opačném postupu se nám totiž stane to, co se stalo Hajnalovi a ostatním „skeptikům“, že totiž vše zdánlivě splyne v jednotný a nepřehledný proud, v němž jakékoli poznání utone. Za klad práce Hajnalovy musím naproti tomu považovat to, že v rámci své otázky ústřední, totiž čemu, jak a za jakých podmínek se vlastně na universitách učilo, si formuloval také některé problémy, které vskutku musíme mít osvětleny, máme-li s úspěchem diplomaticky pracovat. Mním tu na příklad problém diktátu, opisování z předloh psaných, užívání formulářových vzorů atd.

Myšlenku, že Hajnalovy vývoje jsou metodicky vadné, vycházejíce od celku evropského místo od specifík teritoriálních, nevyslovuji tu prvý. Ozývá se na příklad z pronikavého referátu, který už r. 1955 o Hajnalově knize publikoval znalec nad jiné povolaný, Bruno Meyer, v Zeitschrift für Rechtsgeschichte (Germ. Abt. 72, str. 396 a násl.). Především kritika Meyerova dala patrně také Hajnalovi podnět k tomu, aby se pokusil rozšířit a prohloubit svůj vědecký aparát tak, aby mohl aspoň v určitých vhodně zvolených teritoriích paleografickou situaci postihnout. Protože pak jedním z takto zvolených teritorií Hajnalových byly také naše země, jsem v té situaci, že mohu o některých věcech s prací Hajnalovou souvisejících referovat nejen na základě jeho díla, nýbrž z autopsie. Věc se měla takto. Prostřednic-

tím naší Archivní správy ministerstva vnitra byla mi r. 1954 tlumočena výzva prof. Hajnala, abych se podjal úkolu pořídít z českého listinného materiálu do r. 1300 výběr celkem 300 takových ukázek, které by ilustrovaly vývoj listinného písma na české půdě v naznačeném období. Výzvu jsem ovšem přijal, spatřuje v ní vhodnou příležitost pro rozvíjení té formy mezinárodní spolupráce v diplomacii a paleografii, kterou považuji za nezbytnou, a máje možnost na základě materiálu sebraného pro diplomatář a předběžného zpracování tohoto materiálu splnit ji opravdu se vši odpovědností. Při práci vlastní mne vydatně a iniciativně podporovala S. Dušková a výběr, který jsme pořídili, je naším společným dílem. Spolu s fotografiemi jsme pro prof. Hajnala vypracovali a prostřednictvím naší Archivní správy r. 1956 do Pešti dodali ještě také dosti obsáhlý (asi na 50 stránkách strojopisu) komentář, podávající (v něm. řeči a s nadpisem Materialien zum Urkundenwesen Böhmens seit der ältesten Zeit bis zum Jahre 1300 — Drei Hundert Urkunden ausgewählt und kritisch kommentiert von Prof. dr. J. Šebánek und dr. S. Dušková) výklad jak o celkovém založení naší diplomatické chrestomatie tak základní diplomatické postřehy o každé z reprodukováných listin spolu s odkazem na příslušnou literaturu. Náš elaborát šel ovšem namnoze daleko za poznatky dosavadní literatury; fotografie byly vybrány tak, že z nich bylo možno plně postihnout, jak se graficky u nás listina vyvíjela ve všech příslušných základních centrech diplomatických, vydavatelských i přijemeckých. Byl to prostě už prvý nástin toho, co jsme o něco později předložili naší vědecké veřejnosti ve své práci Česká listina doby Přemyslovské. Náš elaborát také v několika dopisech vřele uvítal a ocenil Hajnal, zřejmě se však už nedostal k tomu, aby jej vpracoval do druhé redakce své knihy, kterou se jal hned po vydání redakce první (a ovšem se zřetelem k hlasům kritiků) připravovat.

Když — tuším ještě během r. 1957 — zemřel, ujal se úkolu dokončit přípravu druhého vydání díla do tisku jeho žák, tehdy pověřený přednáškami z paleografie na

peštské universitě, László Mezey. Kniha, která z jeho rukou vyšla, je zhruba dvojnásobná rozsahem u srovnání s vydáním prvním. Vlastnímu textu vydání prvního — pokud vidím jen nemnoho pozměněnému — odpovídají ve vydání druhém kapitoly III—VI. Před ně jsou předsunuty dvě nové, napsané ještě Hajnalem (I—II). Prvou z nich lze charakterizovat jako pokus o nástin toho, jak se postupně rozšiřovalo písařství v Evropě od raného středověku do doby gotické, druhou jako úvahu o technických předpokladech vzniku gotického písma. Podstatně většího rozšíření než oběma předsunutými kapitolami se dostalo druhému vydání díla Dodatkem (Appendixem), který následuje po kapitole VI a skládá se ze tří částí. Prvé dvě (A, B) pocházejí ještě také od Hajnala. Jde o dvě stati, otištěné jím původně ve Scriptoriu, z nichž druhá už je také reakcí na kritické hlasy publikované o prvním vydání knihy. Je tu konečně pak ještě část třetí (C), nadepsaná „Écriture et chancellerie“, jejímž autorem není už Hajnal nýbrž Mezey. Jejím účelem je splnit to, co Hajnal už udělat nemohl, totiž přezkoušet nosnost jeho teorie o jednotě listinného písma 12.—13. stol. ověřením situace ve dvou „okrajových“ teritoriích, z nichž první je teritorium dánské a druhé české. Budiž hned ještě dodáno, že Mezey knihu konečně ještě opatřil zvláštní, volně pod pásku vloženou přílohou (albem), přinášející celkem 150 ukázků listin z různých částí Evropy od počátku 11. stol. do konce stol. 13., jimiž má být v hlavních rysech ilustrován vývoj evropského písma listinného těchto staletí. Máme tu před sebou takto dva Mezeyovy přínosy k dílu Hajnalovu; u obou se musíme zastavit.

Pokud jde především o stať o písmu a kancelářích, omezím se ovšem jen na ty její partie, které jsou věnovány listinám českým. Výslovně musím dále podotknout, že jsem je — při nejlepší vůli — nemohl prostudovat celé. Exemplář, který jsem měl k napsání recenze k dispozici laskavostí Ústavu pro dějiny Karlovy university, je totiž vadný. Konkrétně tu chybí právě čtyři stránky (274, 275, 278, 279) z těch, které jednájí o listinách českých. Bez zřetele

k těmto čtyřem stránkám shrnuji své mínění o Mezeyově stati do těchto několika bodů, o nichž se domnívám, že už sotva vyžadují dalšího komentáře a že mne také plně zbavují povinnosti, abych tu psal o jednotlivostech: a) Mezey pracoval nepřesně, jak se může přesvědčit každý, kdo sleduje už jen to, jak citoval (ne ve smyslu toho, co sám ohlásil na str. 266 pozn. 13) promiskue čísla listin a stránky Friedrichova Kodexu. Řeknu-li, že i mně dělalo místy potíže, abych se v odkazech Mezeyových na Friedrichův Kodex orientoval, pochopí čtenář, jak nepřesné asi tyto odkazy jsou. b) Pokud jde o soudy o jednotlivých listinách, vycházel Mezey výhradně jen z toho, co našel v I.—II. svazku Friedrichova Kodexu. To znamená tedy, že celá příslušná literatura, vydaná po r. 1912, respektive 1907, zůstala mu neznáma a že vůbec pracuje jen s materiálem do r. 1230. c) Na základě formulovaném sub b) přistoupil Mezey k vyslovení některých soudů o vývoji a zvláštěnostech českého diplomatického materiálu. Takřka bez výjimky jde tu však o soudy, které jsou bezcenné, přičemž některé z nich prozrazují, že jejich autor není ani v zásadních otázkách diplomatických náležitě orientován. d) Při nejlepší vůli našel jsem ve všem, co jsem tu četl, jen jediný postřeh, který by mohl mít cenu (kdyby ovšem byla k dispozici dostatečná reprodukce srovnávacího materiálu), že totiž písmo v naší známé základací listině litoměřické (CDB I, čís. 55) má blízko k písmu listiny uherského krále Ondřeje I. pro opatství Tihany z r. 1055. e) Mezey zřetelně ve své stati užil fotografií, které jsme Hajnalovi kdysi do Pešti poslali; toto užití však kvituje (pokud vidím) jedině velmi neurčitým náznakem v pozn. 13 na str. 266, kde praví, že při své práci s českými listinami užil ještě také „jiných faksimilií, než která cituje Friedrich“. Mám za to, že touto formulací neučinil zadost povinnosti, kterou na sebe vědecký badatel užitím materiálu odjinud přijatého podle všech obecně uznávaných pravidel bere. f) Stať, kterou napsal, zřejmě přechází prostě všechny diplomatické soudy, obsažené v komentáři, který jsme jako doprovod svého fotografického elaborátu do Pešti poslali. Lze to ovšem

vyložit tak, že se Mezeyovi náš komentář vůbec do ruky nedostal, je však mimo pochybnost, že takto naše dobrá snaha se stala marnou.

Mutatis mutandis obdobná situace je v Mezeyově albu. Plných 24 ukázek je tu vzato (z období let 1057—1285) z našeho elaborátu 300 listin. Nikde však, pokud vidím, o tomto převzetí není nejmenší zmínky. Proč, měl by rozhodně Mezey vysvětlit. Vcelku je nepochybné, že každé paleografické album má cenu v tom smyslu, že dává určité pracovní možnosti. Tuto cenu má zajisté i album Mezeyovo. Přihlížeje však k tomu, jak vybral z našich 300 listin Mezey svých 24, musím vyslovit vážnou pochybnost o tom, že jeho výběr je podstatně víc než náhodný. To ovšem znamená, že sotva jej bude možno označit za takový, jímž by být měl, totiž za návodný. „Návodný“ je snad jen v jednom smyslu, totiž v tom, že dokumentuje vlastně ne jednotu, nýbrž právě naopak rozmanitost vývoje listinného písma v Evropě do samého konce stol. 13.

J. Šebánek

Irena Malinowska: Mikolaj Zalasowski, polski prawnik XVII. stulecia na tle ówczesnej nauki prawa. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Rozprawy i studia tom XXI., 421 stran.

Souvislost dějin jednotlivých společenských věd s vývojem universit a vysokoškolského studia je velmi těsná nejen proto, že výuku samu a její organizaci nelze odlučovat od jejího obsahu, ale i z toho důvodu, že sám vývoj většiny společenských věd nese dlouhou dobu pečeť právě universitního prostředí, které především bylo pro jejich pěstování živnou půdou. Právní věda, ze společenských věd jediná, která byla spojena s působností universit od samého jejich počátku, nezůstala ovšem nikdy uzavřena pouze ve světě školních auditorií, ale její výsledky, názory akademických autorit a vydávání dobrých zdání ve složitých případech na dožadání soudů, staly se hned od počátku mostem, který spojoval akademickou půdu s každodenním

ním praktickým životem společnosti a jejími vitálními zájmy. Proto jsou dějiny právnictví a právníckého písemnictví podnes nad jiné vděčným předmětem studia, na němž možno demonstrovat a konkrétně sledovat působení vlivu universit na vývoj lidských vztahů, společenských institucí a evropské kultury vůbec.

V poválečné době těší se dějiny právní vědy a právnícké literatury velmi soustavně pozornosti v Polsku, kde již několik let jsou publikovány v edici Dawni polscy pisarze-prawnicy zevrubné monografie o vůdčích představitelích právní vědy starého Polska (s poslední z nich jsme seznámili čtenářstvo na stránkách tohoto časopisu), další práce jsou zadávány k doktorským obhajobám (srv. poslední obhajobu práce St. Salmonowicze o Chr. B. Steinerovi v Czasopismo prawno-historyczne 13—1961 str. 241—3, z níž obšírný výtah byl publikován v Zapiski historyczne 25—1960, str. 41—62), a počínají spolu se staršími monografiemi pozvolna vytvářet solidní základ pro synthetické zpracování dějin polské právní vědy podobné tomu, jaké podali pro dějiny právní vědy v Německu ve svém klasickém díle Roderich Stintzing a Ernst Landsberg. K sérii publikací o klasicích staré polské právní vědy přidala se nyní i sesterská universita krakovská recensovanou publikací Malinowské, jež se však pojetím i skladbou zřetelně řadí k pracem výše uvedené edice a má také všechny jejich klady.

Mikolaj Zalasowski (1631—1703) patří nepochybně k nejmohutnějším autorům staré polské právní literatury, a svým obsáhlým dílem Ius Regni Poloniae, jehož dva tisíci-stránkové svazky in folio byly vydány v 1.1699—1702 (nové vydání 1741—2, výtah kolem 1750) mocně ovlivnil všechny následující polské právníky 18. století a připravil i moderním právním historikům bohatý zdroj poučení. Zalasowski je typickým představitelem právě oné universální právnícké učenosti, vypěstované na západo- a středoevropských universitách, jež v 17. až 18. stol. zatlačila k bezvýznamnosti starší laické zpracování práva, a právě tím, že vysoko vyčnívá nad ostatní polské právnícké

spisovatele své doby, zračí se v jeho životě i díle tím zřetelněji všechny charakteristické rysy paradoxní situace učené obecnoprávní jurisprudence na polské půdě, kde není pro její praktické využití společenských předpokladů.

Synek měšťanské, čerstvě pošlechtěné rodiny, ukončil Zalaszowski sice artistická studia na krakovské akademii, avšak své odborné právnické vzdělání získal na univerzitách v cizině, jejichž ovzduší zcela zformovalo jeho vědeckou osobnost. Zejména studia na římské universitě, kde dosáhl doktorátu práv, učinila z něho typického obecnoprávního juristu své doby do takové míry, že ani později nepřijímal nových podnětů (na rozdíl i od našich juristů téže doby nezná ještě ani podle jména např. Grotia), takže literatura jím citovaná přesahuje jen málokde datum ukončení jeho studií (str. 88). Že se Zalaszowski, po desetileté činnosti na krakovské universitě (1659—1669) zakotví mezi kanovníky poznaňské kapituly, jenž tedy prožil celý život bez přímého kontaktu s polskou právní praxí, orientoval vědecky právě na polské domácí právo, není s tím v nijakém rozporu, protože obecnoprávní nauka poloviny 17. století, v níž krystalisuje metoda usu modernu pandectarum, je právě na srovnávání obecného a domácích práv evropských států více než kdy jindy koncentrována, jak toho četné doklady máme z téže doby i od nás. Zalaszowského největší dílo je typickým projevem takovéto „direfenční literatury“, kde se propaguje a teoreticky připravuje těsné propletení římského práva s právy jednotlivých feudálních států v jednotný celek, pro právní úpravu společenských poměrů v první polovině 18. století dobře upotřebitelný. Skutečně Zalaszowski, včetně látku do poněkud přizpůsobené systematiky Justinianových institucí, podává v rozporu s názvem práce vlastně srovnávací výklad polského státního a šlechtického soukromého, procesního i trestního práva se zřetelem k jeho partikulárním variantám (jako je Korektura pruská nebo Excerpta Masoviae), saského práva jako obecného práva polských měst a partikulárního práva církevního s právem římským, přinášeje tak bohatě

klasobraní dobře zpracovaného materiálu a jsa při tom práv v úctyhodném rozsahu předchozí polské i zahraniční literatuře, v sečtlosti v níž je, jak autorka zjišťuje, mezi polskými autory bez konkurence.

Není zde místa zabývat se podrobně obrazem jednotlivých institucí polského práva u Zalaszowského, jak v jeho kritickém rozboru spočívá těžiště recenzované publikace. Zalaszowski neznal v úplnosti prameny a nevyvaroval se některých omylů. Důležité je však autorčino zjištění (str. 109), že všechny tento materiál, zpracovaný s ohromnou na tu dobu erudicí, není v žádném směru naměřen k praxi ani neslouží k odůvodnění nějakých podnětů reformních, nýbrž vyznívá čistě popisně, a Zalaszowski sám nesnaží se nikde vypadnout z úlohy nezúčastněného pozorovatele, jenž zamýšlí srovnáním polského a obecného práva spíše informovat cizí veřejnost o polském právu než ovlivnit nějak domácí poměry.

Takový postoj nejvýznamnějšího představitel polské učené jurisprudence sotva je ovšem náhodný a také jej nelze přičítat pouze osobnímu sklonu nebo temperamentu autora, nýbrž je mnohem spíše odrazem specifické objektivní situace universitní právní učenosti v Polsku, která v podmínkách nerozvinutého absolutismu a panující magnátské oligarchie zcela zákonitě se vzdaluje praxi do vzduchoprázdna, protože šlechta drží ve svých rukou všechny úřady a soudy a učení právníci, pokud nezůstávají na půdě akademické, mohou nanejvýš živořit jako písaři ve městech pokud nejsou kleriky. To je stejný stav, jaký byl i u nás před třicetiletou válkou. Není bez zájmovosti, že stejná společenská situace vyvolává i stejná teoretická stanoviska pokud jde o použití obecného práva v zemi. Podobně jako u našich právnických humanistů, není ani v Polsku stavěna otázka subsidiární platnosti obecného práva nikterak vtíravě a otevřeně. Sám Zalaszowski, z polských právníků nejsilnější do učené jurisprudence vklíněný, tvrdí sice programaticky, že v Polsku lze aplikovat římské právo ve všech případech kdy jeho předpisy nejsou v přímém rozporu s předpisy práva domácího (str. 322), jedním dechem však i on odmítá

základní podmínku, jež by v daných společenských poměrech mohla vést k realizaci tohoto stanoviska, totiž posílení královské moci a obsazení klíčových posic státního aparátu školenou byrokracií, a naopak plně aprobuje polskou šlechtovládu a nepřestává zdůrazňovat ohromný význam šlechty pro stát (třebaže se vyslovuje proti konstituci z r. 1633, která zakázala šlechticům zabývat se řemeslem neb obchodem).

Přímým relacím mezi českou a polskou obecnoprávní jurisprudencí věnuje autorka na str. 88—9 pozoruhodnou úvahu s přesvědčivým závěrem, že právníci zemí střední Evropy čerpali sice ze společného ohniska západoevropské a německé romanistiky, ale kontakty mezi nimi samými v tu dobu ještě neexistovaly. Jak jsem mohl před lety při krátkém svém pobytu ve Varšavě zjistit, registruje „Katalog centralny“ (druki obce) ve varšavské Bibliotece Narodowe v polských knihovnách větší počet exemplářů Schambogenových Praelectiones, některé práce Böhmovy, Neumannovy, Jordanovy, Albertiho, z mladších pak Feigla a Madera, naopak zase i v našich knihovnách mnohá díla polské právnické literatury 17.—18. století jsou; výměnu literatury, hlavně asi díky kontaktům mezinárodního katolicismu a zejména jesuitského řádu, nelze tedy při nejmenším vyloučit, i když ovšem naprostá absence v citačním aparátu zůstává nepopírným faktem.

Svědomitě vystopování všech myšlenkových vlivů a literárních filiací jednotlivých míst Zalaszowského práce dokumentuje úctyhodnou erudici polské autorky, která dovedla — podobně jako Zalaszowski sám — vytvořit ze své práce současně dílo polonistické i romanistické. Těžiště knihy je ovšem v rozboru Zalaszowského vyličení polského práva, kde při konfrontaci jednotlivých institucí, jak jsou v Ius Regni Poloniae podávány, se skutečným stavem, podjala se Malinowska ohromné práce, která si vyžádala úplného zvládnutí veškerého dnešního vědění o starém polském státním a soudovém právu ve všech jeho stavovských okruzích. Snad bychom si tu ještě přáli, aby rozsáhlý rozbor (str. 114 až 192) ústil v důrazněji formulované závěry

(jež nejsou dostatečně podtrženy ani v resumé, kde naopak výklad o této nejobširnější, skoro polovinu knihy zabírající partii, byl značně zkrácen, srv. str. 418). Závažností tematiky, vysokou úroveň zpracování i podněty, které práce dává při posuzování společenské úlohy obecnoprávní vědy v Polsku vůbec, náleží zdařilá kniha I. Malinowské nepochybně k mimořádně závažným příspěvkům, jež byly k dějinám právní vědy polskou právní historiografií podány.

Jiří Klabouch

Alois Kubíček, Alena Petráňová a Josef Petráň: *Karolinum a historické koleje University Karlovy*, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1961, 217 str.

Při vytváření dějinného obrazu universitních institucí přináší historické vědě účinnou pomoc příbuzná vědecká odvětví. Dnes klademe za hlavní úkol studia universitních dějin sledovat vývoj jednotlivých vědeckých disciplín, jak byl určován pedagogickým procesem vysokoškolského studia. Musíme však věnovat zvláštní pozornost společenskému ohlasu jak tohoto procesu tak zároveň vlastního universitního prostředí, jež celkový proces navzájem usměrňovalo. Důležitý pramen zde představují památky universitního života a mezi nimi zvláště památky stavební, v jejichž rozboru přispějí universitní historiografii sesterské obory dějin umění a urbanistiky. Při živém zájmu, jemuž se těší stavební památky Prahy u našeho lidu, přinese zpracování podobné tematiky i vhodný způsob seznámit s universitními dějinami širší kulturní veřejnost.

Skrovná literatura o nejstarší budově naší university — staroměstském Karolinu — byla nedávno rozmnožena prací, jež vyšla ve speciální knihovně Pragensí. Tříčlenný autorský kolektiv přináší v této knize, sepsané v živé formě popularisační, zajímavý pohled do minulosti pražských universitních budov se speciálním zaměřením k jejich stavebnímu vývoji. Vyličení architektonického vývoje si zde klade především za úkol obsáhlá část

Kubičková (Stavební vývoj Karolina a historických universitních budov), která představuje jádro publikace. Stať Aleny a Josefa Petráňových (Památník Karlovy university) hodnotí stručnou syntesou dějinného vývoje pražské university význam jejího přirozeného centra, představuje rozšířený úvod a v poměru k práci Kubičkové vyplňuje menší část celé knihy. Budiž hned v úvodu dovoleno přičinit poznámku k rozvrhu obsahu uvedeného díla. Ze statě Kubičkovy (v neposlední míře i z uspořádání příloh) je zřejmé, že autor zprvu zamýšlel vylíčit pouze stavební vývoj Karolina a teprve při konečné redakci práce rozšířil partie věnované dalším středověkým kolejím a přičlenil část o Klementinu. Jestliže vylíčení osudu všech středověkých kolejí University Karlovy obhacuje vlastní thema o cenné poznatky, nelze to říci o jezuitské koleji Klementinské, jejíž stavební osudy jsou do knihy poněkud uměle zařazeny. Budova klementinské koleje dokumentuje v dějinách naší university zcela odlišný prvek stavební i ideový; vznikla daleko později a bylo by vhodné o ní pojednat při jiné příležitosti v souvislosti s ostatními pražskými jezuitskými kolejemi, které konec konců rovněž nelze vyloučit z řady universitních objektů a jejichž stavební vývoj není bez zajímavosti (uvedme kolej novoměstskou, profesní dům malostranský, svatováclavský seminář). Zařazením partie o Klementinu, jehož stavební vývoj je v knize na rozdíl od Karolina zpracován dosti přehledně, ubylo práci na ucelenosti. Prvotní úmysl autorův omezit látku práce na středověké stavební památky byl rozhodně správný; ustoupil od něho bezpochyby na přání nakladatelství, jehož záměry v tomto případě nebyly jasné. Nelze se dobře stavět v cestu speciální studii o Karolinu, uvážíme-li, že představuje jednu z nejstarších universitních staveb na světě vůbec.

Minulost karolinského objektu, pomíne-li práce zastaralé a příspěvky drobnější, byla dosud předmětem dvou závažnějších

prací. Je to jednak společný článek K. Gutha, O. Stefana a V. Vojtíška (Starobylost Karolina a jeho památky), jenž spolu s cennou studií Vojtíškovou (Karolinum ve vývoji pražské university i v dějinách národních) zachránil svého času úroveň sborníku Karolinum statek národní, vydaného z iniciativy rektora Domina v době insigniády.¹⁾ Druhý příspěvek představuje krátká stať Dobroslava Líbala (Stavební vzácnost) v spisku Karolinum, chlouba University Karlovy²⁾. Kubičková studie navazuje na tyto uvedené příspěvky, jejichž výsledky nově shrnuje, opíraje se místy o neznámý archivní materiál, při čemž zvláštní zmínky zasluhuje sympatická snaha autora sledovat vlastní thema v širším rámci universitních dějin.

Po úvodní části kde začleňuje vznik university do procesu zakládání středověkých universit všímá si autor prvních pražských kolejních institucí a podává cenné poznatky o domu Lazara žida — prvním stánku koleje Karlovy i budovách koleje Všech svatých a koleje Mediků, které svým založením spadají rovněž do doby Karlovy. Kubiček postupuje metodou chronologickou a proto přistupuje teprve poté k vylíčení stavebního vývoje Rotlevova domu, tj. dnešního Karolina. Zajímavě vysvětluje přenesení Karlovy koleje do nového objektu (jakož i založení koleje krále Václava) snahou Václava IV. upoutat na Prahu pozornost přívrženců římského papeže, kteří roku 1383 opustili universitu pařížskou. Podrobně snesení zpráv o Rotlevově rodině předchází rozbor stavby, zbudované Rotlevy na terénu románské Prahy sloučením měšťanských domů za kostelem sv. Havla. Budova, vystavená na způsob měšťanské tvrze s věží a vchodem na východní straně, volná ze všech stran ještě koncem 15. století, byla vyzdobena cenným pětibokým arkýřem kaple architektonicky příbuzném arkýři staroměstské radnice. Kubiček v této souvislosti souhlasí se Stefanem, jenž klade na rozdíl od Birnbauma vznik arkýře do doby rotlevovské

a pokouší se rozvést a doplnit Vojtíškův výklad erbů v polích arkýře. Rotlevovský stav Karolina změnilo hned v počátcích 80 let přestavby krále Václava, kdy byla zvláštní přístavbou rozšířena aula a přistavěno později zrušené křídlo. Tyto přestavby ukončily počáteční fázi stavebního vývoje karolinské budovy, jehož středověká podoba je ještě zachycena na nejstarším plánu Starého města z roku 1641. Ale již záhy nato utrpělo jeho dominující postavení stavbou havelského kláštera a na počátku 18. století dochází ke Kaňkové přestavbě, jež porušila vnější středověký charakter budovy barokní fasádou. (O tom, jak byl gotický exteriér ještě před tím měněn drobnými renesančními a barokními přestavbami, nás zpravují Kaňkovy plány starého Karolina před vlastní adaptací.) Kaňkova přestavba, jak zdůrazňuje Kubiček, byla provedena „prostě, ale s ušlechtilým smyslem vynikajícího architekta pro vnější účín“. Projevila se především ve snesení hořejšího patra i vytvořením velkého vstupního portálu, ale vyřešila i nový interiér auly a částečně provedla dvorní arkády. Pro nedostatek prostředků nebyla ostatně provedena v plném rozsahu Kaňkova návrhu, takže se částečně zachovalo středověké vnitřní rozčlenění. Cenné doklady přináší autor i o úpravách pozdější doby; zajímavě vysvětluje přestavbu knihovního sálu podle plánu architekta Kuntze v druhé polovině 18. století a zvlášť detailně líčí houževnatý boj zástupců světských fakult se stanoviskem zeměpanských úřadů doby tereziánské a josefinské, kdy se jednalo o soustředění university v Klementinu. Nemůže být předmětem tohoto referátu sledovat všechny detailní změny v charakteru karolinské budovy, k nimž autor snáší množství zajímavých podrobností a doprovází je vzácným materiálem obrazovým. Domnívám se, že nej-cennější částí příspěvku je Kubičkův výklad o postupu rekonstrukčních prací a zrodu definitivní Frágnerovy úpravy, o níž referuje jako zasvěcený rádce a dlouholetý člen Karolinské stavební komise.

Chvályhodný úmysl poskytnout čtenářům o Karolinu co nejvíce zpráv a zároveň snaha zvýšit atraktivnost knihy zajímavými

podrobnostmi přivedla autora k přecenění nejednoho detailu. Je to patrné při líčení osudů Řeka Palailoga — donátora památníku Matouše Kolína z Choteřiny i při podrobném osvětlení příprav jubilejních oslav roku 1848, kdy k plánované opravě Karolina opět nedošlo. Z drobnějších nedoplnění mohou snad upozornit na nedůslednost, s níž v souvislosti s pařížskou recesí uvádí autor rozhodnutí Václava IV. založit nové dvě koleje — císařskou a kolej Karlovu (str. 56), ač na jiném místě správně mluví o přenesení (str. 61), dále na formulační nepřesnost tvrzení, že superintendent Birelli byl v roce 1710 pověřen reformou pražského universitního studia (str. 80) — ve skutečnosti dal pouze podnět k jednání o reformy, a konečně na tiskovou chybu ve jménu L. Landové-Štychové. Ve výkladu znaků na arkýři bych celkem doporučoval návrat k stanovisku Vojtíškovy. Lze-li ostatně přijmout Kubičkovu hypotézu o spojitosti erbů s dobou Rotlevova kutnohorského mincmistrovství, určíme tím toliko znak moravské orlice. Okolnost, že moravský markrabě Jošt sídlil na zderazském hrádku, postaveném Pavlem z Jenštejna, bratrem pražského arcibiskupa, nemůže být důvodem domněnky, že znak supí hlavy na arkýři je znak Pavlův. Pravděpodobnější je názor Vojtíškův, jenž znak pánů z Vlašimě spojoval s osobou arcibiskupa Jana. Prání představitelů německé university opustit budovu Karolina doložené Kubičkem informací Přehledu z roku 1904 (str. 101) vyjadřuje podle mého mínění pouze přechodné stanovisko německé university, jež bylo universitními činiteli brzy opuštěno. Článek Přehledu je ostatně dost nadnesený. Mínění Němců bylo ovlivněno soudobými vleklými spory mezi českým a německým senátem v otázce archivní a již v příštích letech zastával Bachmann ve věci Karolina stanovisko opačné.

Naznačené připomínky, či přesně řečeno drobná upozornění nejsou zde předkládána s úmyslem snížit cenu uvedené práce, jejíž další vydání si lze přát jak pro úroveň Kubičkovy studie, tak i pro důležitost vlastního thematicu.

Přehled obsahu Kubičkovy statě by

¹⁾ Karolinum, statek národní, Praha 1934.

²⁾ Václav Vojtíšek, Dobroslav Líbal: Karolinum, chlouba university Karlovy, Praha 1948.

ovšem nebyl úplný, kdybychom alespoň stručně neupozornili na další cenné zprávy o ostatních kolejích, k nimž autor přechází po skončení kapitoly o Karolinu. Na závěr pojednává o koleji Klementinské a výstižně klade jeho honosný stavební vývoj v 18. století do protikladu k osudům karolinské stavby.

Vzhledem k tomu, že Kubičková část je živě zasazena do širšího rámce universitních dějin, nebyl právě lehký úkol autorů úvodního historického přehledu. Důsledným úsilím o synthesisu se vyhnuli nebezpečí dvojího pohledu, takže jejich část je vhodným doplněním vlastní podnětné studie Kubičkovy. Jiné nebezpečí leželo v okolnosti, že jejich práce měla s jistými obměnami plnit stejný úkol, jenž byl před víc jak čtvrt stoletím svěřen redakci sborníku Karolinum statek národní Vojtíškovy. Uvážíme-li sugestivnost Vojtíškovy díky, jeho nesmírné schopnosti popularisační i skutečnost, že jeho studie představuje nejdůležitější příspěvek nebohaté literatury,

poznáme jak bylo obtížné vyvarovat se epigonství. Marxistická koncepce autorů se od koncepce Vojtíškovy distancuje s úspěchem. Slabinou jejich práce — podle mého soudu — je pouze poněkud nerovnoměrné rozvržení látky — zde byl vliv Vojtíškovy studie s obsáhlými počátečními kapitolami snad dost silný. Více místa mohlo být věnováno 19. století (nová česká universita) i novější době, ačkoliv na druhé straně nelze upřít, že v této se život university vymkl ze zdí středověkého centra akademické obce.

Obrazový doprovod obou prací je velmi pěkný (nedopatření je pouze v nesprávném označení reprodukce privilegie Václava IV. o přenesení koleje Karlovy do domu Rotlevova z 28. srpna 1383). Obrazovou část knihy vhodně doplňuje 53 zdařilých fotografií Dagmary Hochové. Účelné jsou i vysvětlivky k vyobrazením zařazené na konci knihy.

k. k.

OBSAH

<i>L. Lancinger</i> : Čtyři artikuly pražské a podíl universitních mistrů na jejich vývoji	3
<i>J. Haubelt</i> : Z dějin vědeckého zájmu o českou přírodu na Universitě Karlově	63
<i>J. Cvetter</i> : Pražská universitní léta dr. Rudolfa Taxise	101

MATERIÁLY

<i>I. Hlaváček—L. Hlaváčková</i> : Studenti z českých zemí a Slovenska na vídeňské universitě. II. část	139
<i>K. Beránek</i> : Vysvědčení beánské deposice z Karlovy university.	161

REFERÁTY

Poválečná literatura k dějinám německých universit (Mtc.)	167
Pět set let basilejské university (Hvr.)	175
Čtyřsté jubileum university v Jeně (Hvr.)	180
<i>I. Hajnal</i> : L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales (J. Šebánek)	185
<i>I. Malinowska</i> : Mikolaj Zalasowski, polski prawnik XVII. stulecia na tle ówczesnej nauki prawa (J. Klabouch)	189
<i>A. Kubiček, A. Petráňová, J. Petráň</i> : Karolinum a historické koleje University Karlovy (k. k.)	191

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Й. Ланцингер</i> : Четыре пражских артикула и участие пражских профессоров в их развитии.	3
<i>Й. Гаубелт</i> : Из истории интереса науки к чешской природе в Карловом университете в 18-ом веке	63
<i>Й. Цветлер</i> : Пражские университетские годы д-ра Рудольфа Таксиса	101
<i>И. Главачек — Л. Главачкова</i> : Студенты чешских земель и Словакии в Венском университете	139
<i>К. Беранек</i> : Свидетельство беанской диспозиции из Карлова университета	161
<i>Рефераты</i>	167

CONTENTS

L. Lancinger: The part played by the university masters in the development of the Four Articles of Prague 3
J. Haubelt: From the history of scientific interest in Czech nature at the Caroline University in the 18th century 63
J. Cvetler: Dr. Rudolf Taxis at the Prague University 101
I. Hlaváček—L. Hlaváčková: Students from the Czech lands and Slovakia at the University of Vienna. II. 139
K. Beránek: The “depositio beanorum” of the Caroline University. . 161
Reference: 167

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1962

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS TOMUS III FASC. 2

Vydala Universita Karlova Praha ve Státním pedagogickém nakladatelství, n. p. Praha
Publ. č. 62—19

Redakční rada: prof. dr. F. Kavka (předseda), Karel Kučera, promováný historik (tajemník),
doc. dr. F. Červinka, prof. dr. V. Husa, doc. V. Kašík, dr. L. Nový, doc. dr. L. Sinkulová,
prof. dr. V. Vaněček

Z nové sazby písmem Baskerville vytiskl Mír, závod 1, nov. závody, Formát papíru 70 ×
100 cm — AA 17,44 — VA 18,00 — D-09*30121 Náklad 700 výtisků — Tematická skupina
a podskupina 02/58

Vydání 1.

Cena brožovaného výtisku Kčs 21,50

63/III-3

14-566-63 Kčs 21,50